HET DIALECTENBOEK 3

DIALECT IN BEWEGING

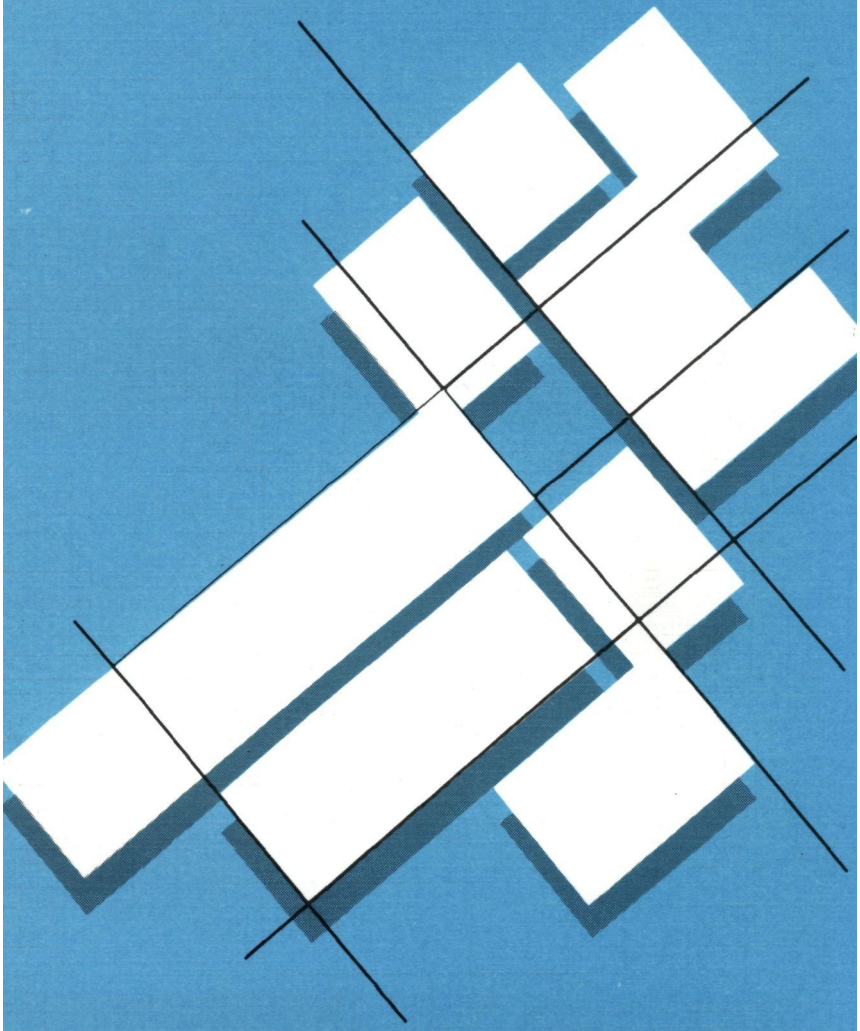

100 jaar na de enquête van
Willems en Aardrijkskundig Genootschap

Al decennia lang wordt beweerd dat de dialecten verdwijnen. Maar is dat ook zo? Om op deze vraag een antwoord te kunnen geven, organiseerde de Stichting Nederlandse Dialecten in 1994 in samenwerking met 22 regionale dagbladen in Nederland en Vlaanderen een dialectenquête. Meer dan 10.000 dialectsprekers uit het hele Nederlandse taalgebied stuurden een formulier terug. Hun antwoorden werden vergeleken met die uit 2 oude dialectenquêtes van 100 jaar geleden. De opmerkelijke resultaten van dit voor Nederland en Vlaanderen unieke onderzoek staan beschreven in ***Het Dialectenboek 3 : Dialect in beweging***.

ISBN 90-73869-03-X

HET DIALECTENBOEK 3

DIALECT IN BEWEGING

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Dialect

Dialect in beweging : 100 jaar na de enquête van Willems en Aardrijkskundig Genootschap / onder red. R. Belemans en H.H.A. van de Wijngaard. Groesbeek : Stichting Nederlandse Dialecten. - Ill. - (Het dialectenboek ; 3)
Met lit. opg.
ISBN 90-73869-03-X
Trefw.: Nederlandse dialecten.

HET DIALECTENBOEK 3

DIALECT IN BEWEGING

100 jaar na de enquêtes van
Willems en Aardrijkskundig Genootschap

onder redactie van
R. Belemans en H.H.A. van de Wijngaard

STICHTING NEDERLANDSE DIALECTEN
GROESBEEK 1995

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord: dank vooraf 7

Koos Van Zomeren: *Zuinig met taal* 15

Hugo Ryckeboer: *De tijden zijn veranderd ..., zo ook ons dialect !* 23

A.H.G. Schaars: *Spelling van dialect* 39

GRONINGEN

Siemon Reker: *Hij viel van de lage schommel en ander nieuws uit het Gronings van de twintigste eeuw* 45

FRIESLAND

Germen J. de Haan: *Friese taalveranderingen* 65

DRENTHE & DE STELLINGWERVEN

Henk Bloemhoff: *The Times They Are A-Changin': ook in 't Drents en Stellingwerfs* 81

OVERIJSSEL

Philomène Bloemhoff-de Bruijn: *Lus ielu schinke of èèt jullie in Overiessel liever ham ?* 99

GELDERLAND

A.H.G. Schaars: *Schommel, skommel, skommele; schommelingen in Gelderse dialecten* 123

NOORD- & ZUID-HOLLAND, UTRECHT

Har Brok: *De middelpuntvliedende kracht van de Randstad* 139

ZEELAND

J. Berns: *Van guus en jongers, puten en kikkers* 155

NOORD-BRABANT

Ad Dams: *Brabant ver-zuur-t vanuit het westen* 165

NEDERLANDS LIMBURG

Herman Crompvoets: *Sjääp sjoegkele in de schómmel* 183

BELGISCH LIMBURG

H.H.A. van de Wijngaard: *In de kieleschaoi van e böske zit ne piepel: Limburgse dialectverandering in vijf gevallen* 201

ANTWERPEN & VLAAMS-BRABANT

Rob Belemans: *Een Antwerpse deiken volstaat om het Brabantse vie(r) te doven.* 219

WEST- & OOST-VLAANDEREN

Hugo Ryckeboer: *'t Viel een neusdoek bachten mijn zatte. Dialectverlies in West- en Oost-Vlaanderen* 239

H.H.A. van de Wijngaard: *Wegwijzer* 253

Publicaties landelijk 254

Publicaties per regio 258

Landelijke instituten en instellingen 273

Instituten en instellingen per regio 275

Voorwoord: dank vooraf

Tussen 9 juli 1994 en 25 maart 1995 ligt een maand of negen. Wat een normale duur is voor de ontwikkeling van een mens, hoeft geen optimale periode voor het maken van een boek te zijn. Dat is het zeker niet voor een bundel als deze. Op die tweede zaterdag van juli verscheen in 22 grotere regionale dagbladen de enquête van de *Stichting Nederlandse Dialecten* die verderop nader uit de doeken gedaan wordt. Op de vierde zaterdag in maart moet de bundeling van onder andere de eerste resultaten van de afvraging gepresenteerd worden*. Het is voor diverse partijen achtereenvolgens worstelen geweest met de tijd. Na de publikatie hadden de krantelezers tot begin september de tijd om te beslissen of ze voldoende zomerse energie bezaten om tot invulling en terugzending over te gaan. Daarna had een waar legertje van medewerkers per regio handenvol werk om de reacties te sorteren en (na een eerste keuze van waarschijnlijk belangwekkende kwesties) gegevens in te voeren in computers: gevolg van een schitterende oogst van plusminus 10.000 ingevulde formulieren. Tot begin februari hadden de regionaal aangezochte auteurs vervolgens maar een beperkte tijd om een samenvattend verhaal te schrijven. Het gevolg is, dat deze publikatie in de wandeling regelmatig aangeduid kon worden als "de bonte bundel". De net zo onder grote tijdsdruk werkende redakteuren Rob Belemans (Leuven) en Ton van de Wijngaard (Nijmegen) hebben veel minder de gelegenheid gehad, bijdragen te stroomlijnen dan meestal gebruikelijk en misschien wenselijk is. De heterogeniteit van de kaart van de dialecten in het Nederlandse taalgebied zal er extra uit naar voren komen.

Dank
De verschijning op 25 maart 1995 gebeurt ter gelegenheid van de derde Dialectendag die de SND organiseert. Ten opzichte van de eerdere twee zijn er op enkele punten veranderingen opgetreden. We vertoeven wederom in Den Bosch, maar genieten nu de royale gastvrijheid van de Provincie Noord-Brabant, die een deel van haar prachtige onderkomen voor een dag ter beschikking stelde. De stichting ging met des te meer genoegen op het initiatief van gedeputeerde Baartmans in, omdat de stichting PWT (initiatiefnemer van de eerste dag in 1991) niet nog voor een derde maal tot subsidiëring kon overgaan. Daar staat tegenover dat het Nederlands Centrum voor Volkscultuur (Utrecht) meer bij de dag betrokken is dan voorheen. Het zorgde voor aanzienlijke hulp bij een essentieel onder-

deel van een dag die dialectologen uit het hele taalgebied in contact wil brengen met niet-professionele geïnteresseerden, namelijk de werving van deelnemers.
De verschijning van deze derde aflevering van de reeks die de SND inmiddels bezig is te realiseren, is allereerst te danken aan sponsoring door de Stichting VSB Fonds. Het Fonds (ontstaan in 1990 bij de fusie tussen de VSB Bank N.V. en de N.V. Amev) verleent financiële steun aan projecten van maatschappelijk belang met een sociale, culturele of educatieve strekking, onder meer die welke de belangstelling voor taal en literatuur vergroten. Daarnaast voorzag ook het Nederlandse Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen de stichting van een subsidiëring voor de uitgave van dit boek, dat wetenschap en belangstellenden in 280 bladzijden probeert samen te brengen. In Vlaanderen verleende de heer Hugo Weckx, Minister van Cultuur en Brusselse Aangelegenheden, subsidie voor de organisatie van de Dialectendag zelf en meer in het bijzonder voor de bekendmaking ervan in Vlaanderen.

Meer intern bepaald zijn enkele mutaties. Het eerder genoemde Nederlands Centrum voor Volkscultuur trad via Piet de Boer toe tot het SND-bestuur. Dat verloor in Kees de Bot - als gevolg van diens aanvaarding van het hoogleraarschap toegepaste taalkunde in Nijmegen - een uitmuntende en innemende voorzitter die afstand en betrokkenheid op bijzondere wijze wist te combineren. Het bestuur is daarentegen vanuit Vlaanderen versterkt door Rob Belemans, die samen met Hugo Ryckeboer door een reeks aktiviteiten het niet-geografisch bedoelde begrip 'Nederlands' in de naam van de SND z'n feitelijke betekenis duidelijker naar voren heeft doen komen, namelijk 'betrekking hebbende op het Nederlandse taalgebied'. De SND is meer de Vlaams-Nederlandse organisatie geworden die zij wilde zijn.

Hugo Ryckeboer (Gent) heeft de ondankbare taak op zich genomen, een globale indruk te geven van dialectveranderingen binnen het hele Nederlandse taalgebied op basis van de afvraging in 1994. De auteur Koos van Zomeren durfde het aan, als opvolger van Jan Mulder en Herman van Run op te treden met een niet-dialectologische beschouwing over de taal van zijn geboortestreek. De schrijvers van de regionale bijdragen dankt het stichtingsbestuur graag voor hun prestaties die onder de grote pressie van een vrijwel vallende vlag geleverd zijn. Maar bovenal gaat onze erkentelijkheid uit naar de twee partijen die het mogelijk maakten na ongeveer honderd jaar een zo groot onderzoek te doen: de kranten die genereus ruimte beschikbaar stelden en

het leger van 10.000 dat de tijd nam om ons te helpen met de beantwoording van de werkelijk niet geringe hoeveelheid vragen. Ze hebben daar ongetwijfeld genoegen aan beleefd, maar het moet velen niet gemakkelijk zijn afgegaan. In zoverre is er geen verschil tussen degenen die informatie verschaften en hen die daarmee aan de slag gingen, de onderzoekers en hun assistenten.

Vooraf

Als er in de laatste jaren iets in de belangstelling van die dialectologen gestaan heeft, dan is het wel de veranderlijkheid van hun onderzoeksobject. Taal (een dialect is weliswaar 'taal' maar veel dialectsprekers zullen het niet *een* taal willen noemen,- een lidwoord voor een woord geeft daar soms een bijzondere betekenis aan), taal is iets dat mettertijd wijzigingen ondergaat. Dat variërende aspect is voor taalkundigen een paar honderd jaar lang het voornaamste punt van hun aandacht geweest, want ze waren geruime tijd in de eerste plaats historisch gericht. Ze legden vast hoe taal vroeger was en hoe ze zich in verschillende stadia ontwikkelde. De taal van de eigen tijd leek daarbij wel een soort van stiefkind dat pas in de loop van de twintigste eeuw de aandacht kreeg die het verdiende.
Een deel van de taalkundigen (!), de groep van de dialectologen, had daarnaast grote aandacht voor een andere vorm van variatie. Interesseerden taalkundigen (in de beperkte betekenis van mensen die studie maakten van een taal) zich gedurende een bepaalde periode zogezegd allereerst voor genealogische aspecten, dialectologen richtten zich vooral op de geografische kant van de zaak. Het feit dat in alle dialectgebieden tal van isoglossen waar te nemen waren die verschillen in taalgebruik markeerden tussen de ene en de andere plaats, trok tot ver in de twintigste eeuw de meeste aandacht.
De dialect-geografie stond uiteraard centraal in de twee vragenrondes van het Aardrijkskundig Genootschap in 1879 en 1895, maar het gold niet minder voor de enquêtering door de Maastrichtenaar Pieter Willems (1840-1898) in de tussenliggende jaren in Zuid-Nederland, Vlaanderen, Luxemburg en zelfs in aangrenzende regio's in Duitsland en Frankrijk. In 1979 is de eerste afvraging van het Genootschap herdacht met onder meer de door Marinel Gerritsen geredigeerde bundel over "Taalverandering in de Nederlandse dialekten. Honderd jaar dialektvragenlijsten: 1879-1979." De toenmalige informanten van het Amsterdamse P.J.Meertens-Instituut vulden daartoe de oude vragenlijst uit 1879 in. Het eeuwfeest van het veldwerk van Willems werd in 1989 gemarkeerd met een themanummer van het dialectolo-

gische tijdschrift *Taal en Tongval* onder redactie van Goossens, Taeldeman en Weynen.
De tweede en laatste informatie-ronde door het Aardrijkskundig Genootschap in 1895 is nu door de Stichting Nederlandse Dialecten aangegrepen voor een grootschalige, ingedikte herhaling. Deze verzameling van zoveel gegevens in een zo groot gebied op één dag via het zelfde medium maakt het geheel tot een unieke onderneming in de Nederlandse dialectologie. Het kwam daarbij enerzijds mooi uit dat op basis van dit tijdperk van 100 jaar een boeiend thema voor de Derde Dialectendag ontstond, maar er is daarnaast een veel inhoudelijker reden voor.

Als taal zich in een periode van bijvoorbeeld 200 jaar wijzigt, zal er binnen diezelfde tijdsspanne iets van die verandering duidelijk moeten worden. Toch hebben taalkundigen lang beweerd dat dat proces nauwelijks waarneembaar is. Mede onder invloed van toevallig beschikbaar materiaal is het vooral de Amerikaanse onderzoeker William Labov geweest die een jaar of dertig geleden demonstreerde dat het geleidelijke proces van taalverandering wel degelijk in de eigen tijd te betrappen is. De belangrijkste methode daarbij is het stellen van dezelfde vragen aan groepen die een bepaald gemeenschappelijk kenmerk bezitten, namelijk de leeftijd. De antwoorden van die groepen kunnen procentueel zodanig verschillen dat zij contemporain het verdwijnen en het verschijnen van bepaalde taalvormen markeren. Voor het standaard Nederlands wordt dat onderzoek vreemd genoeg vrijwel niet gedaan, Nederlandse dialectologen (vooral in Nijmegen, Groningen en verder in Gent en Leiden) doen dat tegenwoordig frequent.
Het volgende voorbeeld zou bij zo'n aanpak van het Nederlands naar voren kunnen komen. We onderscheiden informanten op basis van hun leeftijd. Andere factoren zoals het geslacht, hun woonplaats, sociale klasse, inkomen en dergelijke laten we voor het gemak buiten beschouwing. De leeftijdscategorieën kunnen van oud naar jong de volgende zijn, zoals ze in dit boek gehanteerd worden:

1 geboren voor 1916
2 geboren van 1916 tot en met 1930
3 geboren van 1931 tot en met 1950
4 geboren van 1951 tot en met 1970
5 geboren vanaf 1971

Zo'n indeling heeft wat willekeurigs maar dat maakt voor de resultaten van het onderzoek niet uit: als er iets aan het veranderen

is, zal dat naar verwachting bij iedere groepsindeling zichtbaar moeten worden bij het afvragen van zaken die zich (naar de onderzoekers veronderstellen) wijzigen. Dat is uiteraard de clou van het onderzoek: wat wordt aan de informanten voorgelegd. Taal bestaat uit tienduizenden stukjes informatie en alleen een deel daarvan is bezig te veranderen.
Een bekend voorbeeld van zo'n mutatie is de opkomst van het woord "hun" in die positie in de zin waarvoor we eeuwenlang "zij" of "ze" hebben gereserveerd. Ondanks de sterk remmende werking van het onderwijs is het geen uitzondering meer, bijvoorbeeld een voetbaltrainer van de tegenstander te horen beweren dat "hun een bekeken wedstrijd hebben gespeeld". Hun hebben gespeeld..... Oudere sprekers kunnen zich iets dergelijks niet voorstellen en raken er misschien zelfs opgewonden van. Jongere taalgebruikers zeggen het zelf of storen zich er veel minder aan en zorgen met de grotere tolerantie voor een snellere opkomst van de nieuwe variant.
In zo'n leeftijdsgebonden onderzoek is het waarschijnlijk dat de oudste generaties 100% "zij" scoren, bijvoorbeeld de groepen 1 en 2. Daarna begint de vervanging door "hun" in de derde leeftijdsgroep (laten we veronderstellen voor 5% van de invullers van onze veronderstelde vragenlijst). Vervolgens zet deze versneld door in de jongste groepen, tot bijvoorbeeld achtereenvolgens 15 en 30% in de groepen 4 en 5. Zo zou zo'n grammaticale verandering in het hedendaagse standaard Nederlands te observeren zijn, zoals eerder al een overgang van "jullie hebt" naar "jullie hebben" te attraperen moet zijn geweest en heel veel andere kwesties meer.

Met behulp van het generatie-onderzoek is voor heel wat dialecten uit het Nederlandse taalgebied al een reeks van veranderingen vastgesteld. Het proces heeft hier naar alle waarschijnlijkheid ook veel sneller plaats dan in de standaardtaal als gevolg van vooral het ontbreken van de factor onderwijs. Bovendien voeden in 1995 minder ouders hun kinderen in het dialect op dan bijvoorbeeld 50 jaar geleden. Overigens moet daarbij worden opgemerkt dat zich in de ontwikkelingen verschillen zullen voordoen tussen Vlaanderen en Nederland: de dialectsituatie lijkt tussen die twee gebieden uiteen te lopen op een wijze die achtereenvolgens te karakteriseren is met eerder een statische en een dynamische ontwikkeling. Zeker bij een aantal kwesties wordt duidelijk dat het dialect in Vlaanderen een vastere positie heeft dan in Nederland.

Sinds kort is het door toedoen van de Groningse wetenschapper Cor Hoppenbrouwers gebruikelijk om het oudere dialect dat zich aan het Nederlands aanpast als "regiolect" te betitelen, met als belangrijk kenmerk dat tal van verschillen tussen de vroegere dialecten onderling nu aan het verdwijnen zijn. Het eerder sterk gevarieerde dialect maakt plaats voor een minder geschakeerd en meer naar het standaard Nederlands opgeschoven regiolect.
Onder normale omstandigheden zal een dialect (voor het Fries geldt een situatie die - niettegenstaande de terminologie - vergelijkbaar zal zijn) misschien wel snel maar tegelijk geleidelijk veranderen. Als er in een bepaald geval maar twee concurrerende varianten zijn, de één meer dialectisch en de ander meer standaardtalig, betekent het dat er een vloeiende lijn over de generaties heen waar te nemen moet zijn. Bij een onopvallend element zal dat ideale beeld zich eerder voordoen dan bij iets dat sterk gemarkeerd is.
In de praktijk blijkt dat het plaatje vaak niet zo mooi is als te veronderstellen zou zijn. De betrouwbaarste groepen in het onderzoek zullen de grootste zijn; daar waar meer gegevens van zijn, moet de werkelijkheid meer benaderd zijn dan in die categorieën waar minder data van aanwezig zijn. In ons geval houdt dat in dat we in de eerste plaats naar de tweede en derde leeftijdscategorie moeten kijken. De vijfde is veelal klein (behalve in die regio's waar bijvoorbeeld met behulp van scholen extra veel formulieren ontvangen zijn) en valt dus het eerst buiten beschouwing. De oudste respondenten zijn geboren vóór 1916 en waren daarmee op het moment van invullen 78 jaar of ouder. Zo'n hoge leeftijd houdt voor de groep als geheel bepaalde risico's in met betrekking tot de betrouwbaarheid. De vierde groep bestaat uit jongeren die (eerder dan het gros van hun leeftijdsgenoten) interesse vertonen in het dialect en zij zouden om die reden wel eens iets 'dialectischer' antwoorden kunnen geven dan op grond van een vergelijking met de tweede en derde groep te verwachten was. Groep 1 is (dat is herhaaldelijk gebleken) op bepaalde punten iets 'te Nederlands' in de antwoorden, groep 4 soms wellicht 'te dialectisch' in vergelijking met groep 2 en 3. Het is daarom een verdedigbare benadering om als uitgangspunt voor het bekijken van een ontwikkeling de 'ideale lijn' van het proces van taalverandering vast te stellen door de uitkomst van de groepen 2 en 3 als vertrekpunt te nemen.

Een kwestie is ook, welke mensen reageren op de zo breed verspreide vragenlijst. Alleen al op basis van de leeftijd is te zien dat de invullers geen getrouwe afspiegeling vormen van de bevolking als

geheel. Het gros van de respondenten is geboren tussen de twee wereldoorlogen en de groep onder de dertig jaar is nauwelijks vertegenwoordigd. Maar ook het soort reageerders is bijzonder. De moeite die mensen zich moesten getroosten om de lange lijst in te vullen is zodanig geweest, dat het vooral de dialectliefhebbers moeten zijn die we in de informatieberg tegenkomen. En taal- of dialectminnaars kunnen op bepaalde punten andere antwoorden geven dan de groep van taal- of dialectgebruikers als geheel. Gelukkig geldt dit laatste bezwaar voor alle generaties.

Het is duidelijk dat het onderzoek met behulp van verschillende leeftijdsgroepen een middel is om iets op het spoor te komen maar niet de ideale methode om datzelfde tot achter de komma nauwkeurig vast te stellen. De *richting* van een bepaalde ontwikkeling zal normaliter duidelijk worden, de *precieze mate* waarin dat proces gevorderd is, is daarmee niet vastgesteld. In het normale geval zal dat geen bezwaar zijn want het gaat er de onderzoeker in de allereerste plaats om om bij benadering zicht te krijgen op bepaalde verschijnselen; die wil hij ontdekken en vervolgens verklaren, zo mogelijk in onderling verband.

Bij dat hele onderzoek is het van belang zo veel mogelijk andere data ook een rol te laten spelen. De belangrijkste achtergrond vormt natuurlijk de informatie van Willems uit 1885-1890 en de oogst uit de herhaalde poging van het Aardrijkskundig Genootschap van 1895 waaraan de naam van J. te Winkel verbonden is. Op de vragen in beide afvragingen was de herhaling van 1994 grotendeels gebaseerd, overal aangevuld met enkele regionaal gerichte punten. Met name de gegevens van de "AG 1895" zijn minder uitvoerig dan we nu gewenst vinden, maar dat geldt naar het oordeel van de meeste bijdragenden aan deze bundel waarschijnlijk zelfs voor de hoeveelheid gegevens waar zij hun artikel op hebben gebaseerd. Zelfs bij een waar leger van 10.000 invullers kan het verlangen naar nog meer vertegenwoordigers uit een bepaalde groep (leeftijd, man of vrouw, regio) aanwezig zijn, zoals menig onderzoeker allicht ook andere, om niet te zeggen nòg meer vragen had willen stellen.
Ook daarzonder bergt het materiaal uit 1994 een grote hoop informatie in zich, die een navenante hoeveelheid taalontwikkelingen in het gebied van de Nederlandse dialecten aan het licht kan brengen. Dat geldt voor alle regio's, zowel voor gebieden waarvoor wij minder opgaven ontvingen (met name het Westen van Nederland, vanwaar in 1895 juist de grootste hoeveelheid inzendingen verzonden zijn) als de

meer naar de rand van het taalgebied liggende regio's die in 1994 het aktiefst bleken mee te doen. Kort vóór en na 9 juli '94 mag er bepaald moeite gedaan zijn, na 25 maart hebben de dialectologen de uitgebreide mogelijkheid die schitterende data-berg nader te analyseren. Het SND-bestuur neemt daarom aan dat er meer van vernomen zal worden na het eerste levensteken dat deze derde bundel is. Wij hopen dat prof. dr. A.A. Weijnen - beoogd ontvanger van het eerste exemplaar en de doorgaande dialectologie van het Nederlandse taalgebied in persoon - als peetvader daarvan lang getuige mag zijn.

Siemon Reker
Voorzitter Stichting Nederlandse Dialecten

* De regionale dagbladen in Nederland en Vlaanderen die op 9 juli 1994 meewerkten aan het onderzoek zijn de bij de GPD aangesloten dagbladen en combinaties Apeldoornse Courant/Arnhemse Courant/Deventer Dagblad/Gelders Dagblad/Overijssels Dagblad, Brabants Nieuwsblad, Drentse Courant/Groninger Dagblad, Gazet van Antwerpen/Gazet van Mechelen, Leeuwarder Courant, Nieuwsblad van het Noorden, Provinciale Zeeuwse Courant, Dagblad Tubantia, Twentsche Courant en Zwolse Courant. Daarbij sloten zich op ons verzoek in de nog niet "afgedekte" gebieden het Belang van Limburg, Brabants Dagblad, Dagblad van Noord-Limburg, De Limburger, Eindhovens Dagblad en Het Volk aan. Ook via Omroep Brabant is enkele malen opgeroepen tot het aanvragen van een enquêteformulier.

K. VAN ZOMEREN

Zuinig met taal

Een boer doet verslag van zijn lotgevallen, hij vertelt het verhaal van zijn leven.
'Het eerste jaar', zegt hij. 'Ik was wezen zaaien, ik was wezen poten, ik was wezen wieden, het werd tijd om te oogsten en het was allemaal drust.'
'Het tweede jaar', zegt hij. 'Ik was wezen zaaien, ik was wezen poten, ik was wezen wieden, het werd tijd om te oogsten en het was allemaal drust.'
'Maar het derde jaar', zegt hij. 'Ik was wezen zaaien, ik was wezen poten, ik was wezen wieden, en ik had den Here gebeden en ik had boontjes en aardappels en alles zat.'
Dit verhaal stamt van Herwijnen, een dijkdorp in de Tielerwaard. Mijn vader komt er vandaan, er woont meer dan een gemiddeld aantal Van Zomerens. Ik voel me een beetje houterig als ik het in gewoon Nederlands probeer na te vertellen.
Op Herwijnen klonk eerste als *erste*, tweede als *twidde* en boontjes als *boentjes*. In plaats van derde zeiden ze *driede*, in plaats van werd zeiden ze *wier* en in plaats van aardappels zeiden ze *èreppel*, zonder s - bij dit soort woorden kon je uit de context opmaken of enkelvoud of meervoud werd bedoeld. En dan dat intrigerende woordje *drust*, waarvoor geen enkel aanknopingspunt te vinden is in Van Dale's groot woordenboek, en waarvan ik me almaar afvraag of je het niet met o-umlaut zou moeten schrijven.

Het is zeker vijfendertig, misschien wel veertig jaar geleden, dat ik het verhaal van dat boertje, dat het zo getroffen had met zijn godsvrucht, heb gehoord. Niet van hemzelf, maar van mijn zus. Háár was het verteld en zij vertelde het verder en toen het leuke er af was werd er nooit meer over gepraat. Je kunt je afvragen waarom ik het al die jaren onthouden heb. Ik kan zo lang geleden toch moeilijk hebben voorzien dat het nog eens van pas zou komen om mijn verhouding tot een bepaald Nederlands dialect te verduidelijken.
Dus ik bel mijn zus, ik vertel wat ik me herinner en het zegt haar niets, helemaal niets.

Een paar dagen later ga ik bij mijn ouders langs. Ik leg het aan mijn vader voor en ook hem zegt het niets, helemaal niets. Erger nog, *drust* is volgens hem helemaal geen Herwijns. In het beste geval zouden ze op Herwijnen gezegd hebben dat het allemaal *drussum* was, droesem. Maar veel waarschijnlijker zou het woord *bocht* zijn gebruikt, waardeloze rommel, rotzooi.
En daar zit ik dan. Ik heb geen al te groot vertrouwen in mijn geheugen, maar als je je dingen herinnert, ja dan herinner je je die.

Mijn ouders leven in Arnhem en daar ben ik opgegroeid, met een moeder die wel wat Arnhems/Velpse accenten had en een vader die bij mijn weten onberispelijk Nederlands sprak, qua tongval althans.
Tussen mijn zesde en mijn veertiende woonden we op de Geitenkamp, een nette, zij het misschien enigszins benepen arbeidersbuurt. Een Arnhemse tongval sprak er min of meer vanzelf, maar lang niet zo erg als in Klarendal of het Spijkerkwartier - daar stonden wij wel boven.
Toch moet ik in die tijd behept zijn geraakt met m'n intense, bijna fysieke afkeer van het Arnhems. Nog steeds lopen me bij dit taaltje de rillingen over de rug, alsof je, zoals vroeger op school, een krijtje over het bord hoort snerpen.
Mijn ouders ontkennen pertinent dat ze hierin de hand hebben gehad, dat ze ons ooit een Arnhemse uitdrukking of uitspraak hebben verboden. Want discriminatie hebben ze ons beslist niet bijgebracht. Bij ons werd niet neergekeken op gewone mensen. Wij waren zelf gewone mensen.
Mijn vader had niet meer dan lagere school, de School met de Bijbel op Herwijnen. Na de politionele acties, waaraan hij had deelgenomen als vrijwilliger, was hij beroepsmilitair geworden. Hij was voortdurend in opleiding voor een hogere rang: sergeant, sergeant 1, sergeant-majoor, adjudant. En voor de avonduren bestelde hij cursussen bij de Leidse Onderwijsinstellingen. Met het oog op zijn algemene ontwikkeling.
Je leest over de Derde Wereld weleens dat het leger behalve een apparaat van repressie ook een instrument van beschaving kan zijn. Bij ons ook, denk ik dan, bij ons ook. Het was het leger (de luchtmacht), dat mijn vader in staat stelde zich te bevrijden van de benauwenissen van het dorp, dat hem een kans bood zijn intelligentie te gebruiken en dat hem behoorlijk Nederlands heeft geleerd. Ik denk dat ook het idee dat je mensen ter begroeting een hand kon geven, en dat je bij het eten mes en vork kon gebruiken, bij ons min of meer aan het leger te danken is geweest.

Zo leefde in ons gezin een sfeer van ambitie, van geloof in vooruitgang, en zoals dat in die tijd normaal was, werd dit geloof vooral op de kinderen gericht. Jullie zullen het tenminste verder schoppen dan wij. Ik weet wel zeker dat we in die sfeer niet met Arnhems taalgebruik aan huis hadden hoeven komen. Het was niet eens nodig dat dat met zoveel woorden gezegd werd.

Een heel andere waardering genoot, hoewel toch ook buitengewoon volks, het Herwijns. Als wij bij familie gingen logeren, of als familie bij ons in Arnhem kwam logeren, schakelde mijn vader moeiteloos over op de taal van zijn jeugd. Ik weet nog goed hoe trots ik dan op hem was.
Herwijns, dat was de taal van vakantie, de taal van sterke verhalen, een feestelijke taal.
Herwijns, dat was de taal van de grootouders, mensen aan wie wij innig verknocht waren.
Van het Herwijns ging bovendien geen enkele bedreiging uit voor onze sociale status.
Herwijns, dat was tachtig kilometer verderop, zes uur fietsen, vier uur met het openbaar vervoer. En anders dan het Arnhems, dat zich slechts liet aanhoren als een ordinair soort Nederlands, klonk Herwijns als een echte taal, een taal met andere woorden, een andere zinsbouw, een totaal ander levensgevoel. Het risico dat we het ooit zouden leren spreken was nihil. Verstaan konden we het zonder problemen, maar in de actieve beheersing kwamen we nooit verder dan grappige maar kansloze oefeningen op de dubbele o in ***boot*** en de dubbele a in ***kaas***.
Toen ik zestien was en samen met een neef op Herwijnen achter de meiden aanging, had ik de keus uit mijn natuurlijke manier van spreken, die me tot een buitenstaander bestempelde, en pogingen in het dialect, die me tot een aansteller maakten. Als ik Herwijns sprak, dachten die meiden dat ik ze belachelijk probeerde te maken. Uiteindelijk ben ik dan ook getrouwd met een meisje uit Den Haag.

Ik ben naar Herwijnen gegaan en heb aan de oudste broer van mijn vader gevraagd of hij het woordje ***drust*** weleens had gehoord. Nooit, zei ome Gijs.
Maar stomtoevallig was even tevoren een andere broer van mijn vader komen binnenlopen. En die veerde meteen op. Jawel hoor, zei ome Kiene, ***jawelle***!
Een man met een ijzeren geheugen - hij vertelde het verhaal van dat boertje vrijwel letterlijk zoals ik het zoëven zelf heb verteld. Hij zei

Het beest

Ik heb eens gezegd dat een beest het beste in mij wakker maakt. Ik heb eens geschreven dat je bepaalde wreedheden beestachtig had kunnen noemen als ze niet zo typisch menselijk waren geweest. Zwakke pogingen om het beest een betere naam te bezorgen - zwak in verhouding tot het gangbare taalgebruik, want dat is zondermeer verpletterend.
Als iemand beestjes heeft zijn het luizen. Als iemand de beest uithangt, of als een beest tekeergaat en er bovendien als een beest uitziet, is het een besst van een vent en daar wordt niks goeds mee bedoeld. Om nog maar te zwijgen over het beest in de Openbaringen van Johannes, het beest van het getal zeshonderd zes en zestig - tot ver na de oorlog waren er mensen die dachten dat dit getal op Hitler sloeg.
Dat laat aan duidelijkheid niets te wensen over en ik geloof ook niet dat het erg is, ik geloof niet dat zulke uitdrukkingen op zich-zelf aanleiding geven tot een slechte bejegening van beesten, ik bedoel: dieren. Maar bij mijzelf stuit ik altijd op een zekere aarzeling en ik weet, als ik erover nadenk, best waar hem dat in zit: in de kinderlijke, Betuwse lobben van mijn hersenen.
Als ze op de Herwijnen zeiden dat deze of gene veertig beesten had, dan waren het veertig koeien. Een beest was een koe en in een koe stak absoluut geen kwaad.

(uit: *NRC Handelsblad*)

De rivier

De Waal, leerden we op school. De *stroom*, zeiden ze op het dorp en dat zeiden ze niet zoals je het schrijft, maar met een glanzende a-klank onder de oo. Ik oefen deze klank nog weleens met mijn vader.
Ik heb de Waal altijd een lelijke naam gevonden, zo wee, zo glad, zo dicht bij kokhalzen. De *stroom* klinkt beter, maar niet zonder haken en ogen, het was toch alsof ze op het dorp niet goed op de hoogte waren van hun eigen rivier, alsof ze in hun onwetendheid maar een woord hadden opgediept en van toepassing verklaard. Ik bedoel, ik hield wel van die mensen, maar ze hadden niet op de HBS gezeten.
Later, jaren later, in 1989 om precies te zijn, las ik 'Bar en Boos' een boek van drs. J. Buisman over zeven eeuwen winterweer. Daarin deze regels met betrekking tot de winter van 1423-'24: "Natte herfst. Daarbij tot in dec. zacht met bloeiende viooltjes e.d. Eind dec. vorstig, voortgaand in jan. Zaltbommel delft tolinkomsten van 19 jan.-14 fbr., 'want die stroem vol ijss ginck' (ijsgang)."
Die stroem, de *stroom*! 1424!
Een schok van herkenning, een grijns van voldoening. De mensen van het dorp waren in m'n nabijheid en ik begreep ze, ik begreep ze helemaal.
In hun taal gingen deze mensen eeuwen terug, in hun taal hadden ze een stamboom.

(uit: *Zomer*.)

bovendien dat het oorspronkelijk wel degelijk door dat boertje aan mijn zus was verteld. Hijzelf, mijn oom, had er, ook stomtoevallig, alleen maar bij gestaan.
Maar Herwijns was dat ene woord niet. *Drust* kwam waarschijnlijk van de andere kant van de rivier.
Misschien was het, althans op Herwijnen, uitsluitend door die ene man gebruikt.
Misschien was het door die man uitsluitend voor dat ene verhaal gebruikt.
In ieder geval was het niet voor niets gebruikt. Mij komt het onzekere, efemere bestaan van dit ene woord nu goed van pas om de vergankelijkheid van het dialect als zodanig te illustreren.

In 1987 werkte ik aan *Een jaar in scherven*, een boek waarin Herwijnen en de mensen die er leefden een centrale rol spelen. Natuurlijk werd ik daarbij voortdurend herinnerd aan de taal van die mensen, en natuurlijk raadpleegde ik op zeker moment mijn vader. Hij stuurde me een brief met vertellingen over vroeger in fonetisch geschreven dialect. Dat was niet precies wat ik bedoeld had. Onder ons gezegd en gezwegen, ik ben een beetje allergisch voor fonetisch geschreven dialect. Ik ben daar zo allergisch voor dat ik er een hekel aan heb. Want laten we wel wezen, als algemeen beschaafd Nederlands ergens goed voor is is het wel voor gebruik als schrijftaal, terwijl dialect nu juist in essentie gesproken taal is. Dialect is taal met een stem, in dit concrete geval, in mijn relatie met het Herwijns: de stem van mijn grootoudergeneratie. En is dit eenmaal opgemerkt, dan is er nog maar een klein stapje nodig om vast te stellen dat het dialect begraven ligt op het sfeervolle begraafplaatsje achter de hervormde kerk aan de Waaldijk.
Wóórden, liet ik mijn vader weten, ik heb alleen maar een stelletje woorden nodig!
In de volgende brief stuurde hij me een hele reeks Herwijnse woorden en die woorden hadden, bij aandachtige beschouwing, vrijwel zonder uitzondering te maken met werkzaamheden in de polder - werkzaamheden die inmiddels allemaal, áls ze nog werden uitgevoerd, volledig waren gemechaniseerd. Zodat aan de vergankelijkheid van het dialect op een hele aanschouwelijke manier nog een dimensie werd toegevoegd. Want het waren niet alleen de mensen die verdwenen, een heel tijdperk verdween met hen mee. Telkens als het dooskIokje klepte werd ook een schakeltje van een bepaalde maatschappelijke structuur begraven.

Krang

Bij het spelletje *Lingo*, Nederland 3, waren vier van de vijf letters opgespoord: KRAN. "Krang", zei ik. "Krans", zei Iris. Zij had gelijk en ik ging het woordenboek halen om aan te tonen dat krang wel degelijk een woord was.
Als je sokken krang zaten, zaten ze gedraaid of binnenstebuiten. Bij je trui kon krang betekenen dat hij achterstevoren zat. Krang dat was verkeerd, maar voor zover ik weet, uitsluitend met betrekking tot kleren. Je zei niet dat iemand krang was geweest in de oorlog.
Klotje voor alpino, schap voor plank, tuut voor zakje, kila voor gek, schoepen voor stelen. Is de school al aan? Doe de deur 'ns los. Is dit de richtste weg naar het station? Ik vang zoiets nog wel eens op en altjd met plezier. Dan ben ik weer in Arnhem, dan ben ik weer een kind, en het was niet altijd fijn om kind te zijn, maar het is wel altijd fijn om kind geweest te zijn.
Ik denk dat het met de geur te maken heeft. Geuren, in alle vluchtigheid, vormen de grondstof voor de hardnekkigste herinneringen. Een vleugje poltood en je bent weer terug op school. Een paar moleculen hooi en je vlindert naar je eerste meisje. Bij al het denkwerk waaronder ze worden bedolven, snakken onze hersenen zo nu en dan naar de eenvoud van een geur.
Afijn, dat is bekend. Nu moet ik alleen nog aannemelijk zien te maken dat ook woorden een geur kunnen hebben.

(uit: *Het eeuwige leven*)

Krang (2)

Een poosje geleden had ik het over *krang*, een woord dat we in Arnhem gebruikten voor verkeerdom, binnenstebuiten, achterstevoren. Ik dacht dat het uitsluitend op kleding werd toegepast, maar dat blijkt niet zo te zijn. Met touwtjespringen kon je krang inspringen, tegen het draaien van het touw in. En met breien: twee recht, twee krang. Met deze aanvullingen is het woord extra scherp getekend.
Ondertussen schrijft iemand die is opgegroeid in Zevenaar dat ze in Groningen het werkwoord *spelleken* mist. "Spelleken betekende langzaam iets opeten, treuzelen, terwijl de anderen het lekkers al op hadden, om ze zodoende de ogen uit te steken. Zit niet zo te spelleken, zeiden ze dan."
Ik kom zelf niet uit Zevenaar en dat geldt vermoedelijk voor de meesten van ons. Maar dat lijkt me geen bezwaar. Het punt is dat voor zo'n miniem onderdeel van het bestaan zo'n uitgesproken woord werd gebruikt.
Dat doet me denken aan bepaalde vogelsoorten: een klein verspreidingsgebied in combinatie met een buitengewoon gespecialiseerde levenswijze - gedoemd om uit te sterven.
Net als in de natuur wordt in de taal het zeldzame zeldzamer en het algemene algemener. Het algemene in de taal is vaag, ontwijkend, plooibaar. Het zeldzame in de taal moet worden beschermd tegen ambtenaren, politici, therapeuten en Studio Sport, met name Heinze Bakker.

(uit: *NRC Handelsblad*).

Ja, zelf het landschap waarin deze mensen leefden, is onherkenbaar veranderd. De huisjes langs de dijk zijn gesloopt of in bezit genomen (en langzaamaan drastisch verbeterd) door mensen van buiten. De lappendeken van akkertjes, die door arbeiders werden gepacht voor de teelt van gewassen voor eigen gebruik, werd volledig opgerold. De grond werd bij de percelen van de boeren gevoegd en op die percelen maakten graan, bieten en aardappels plaats voor weide ten behoeve van de melkveehouderij. En minder dan dertig jaar naderhand wordt deze veranderingsgolf alweer overspoeld door de volgende: steeds meer gras maakt plaats voor mais.
Bij deze ingrepen, het kan haast niet anders, gaat het dialect dezelfde weg als de visotter en de roerdomp, de weg van het verlies van biotoop, van uitsterven.

Ik kan de doden niet tot leven wekken, ik kan een stem die zwijgt niet laten klinken, ik kan het geschonden landschap niet herstellen. Wel kan ik, en dat is toch ook niet gering, aan de taal en het bestaan van mijn voorouders een esthetisch ideaal ontlenen.
Wat dan het meest opvalt is de zuinigheid die in deze taal werd betracht.
Deze mensen waren in de meest letterlijke zin zuinig met woorden. Deze zuinigheid kwam ook tot uitdrukking in het bewaren van touwtjes, het stoppen van sokken, het opwarmen van kliekjes en het onderhoud van werktuigen. Dit was de zuinigheid van zonde om weg te gooien en je weet maar nooit. Deze manier van zuinig zijn werd niet ingegeven door bekrompenheid of schraapzucht. Eerder bleek hieruit een zeker respect, een bijna religieuze erkenning van afhankelijkheid jegens de materiële wereld die de mens omringt. Het was een vorm van zuinigheid die niet tegenover vrijgevigheid stond, maar tegenover verspilling.
Weinig woorden dus en het mooie (we zouden het ten slotte over een esthetisch ideaal hebben) van weinig woorden is hun directheid. Bij woorden geldt een wonderlijke en bijna volmaakte omgekeerde evenredigheid tussen volume en precisie. Zeker, er kon in het Herwijns gelogen worden, vaak zelfs, graag zelfs, maar ook in de leugen was altijd exact duidelijk waar het op stond. Want ja, je kunt je bij dialect een heleboel voorstellen, maar niet dat het de taal zou zijn van politici, therapeuten, verzekeringspolissen of ambtelijke werkgroepen. Zuinig met woorden, zuinig met emoties. Deze mensen kenden duidelijk verdriet, duidelijke zorgen, duidelijke armoede. Zij hadden het niet nodig te overdrijven. Vrijwel alles wat in het dialect werd gezegd

klonk laconiek, heel die taal leek te worden gedragen door een onverzettelijke aanvaarding van de grillen van het leven.
Zuinigheid, precisie en kalmte - dat is voor mij de essentie van het dialect en ik zou er trots op zijn als iemand deze begrippen van toepassing acht op mijn eigen taalgebruik.

Tussen de bedrijven door vertelde mijn vader over een zekere Jan de Fokkert, die knecht was bij een zekere Aart Blom. Deze behoorde tot de rijkere boeren van het dorp en zou eens haarfijn uitleggen hoe dat zo gekomen was. De wereld, zei hij, is een hooimijt; wie het hardste plukt krijgt er het meeste van. Waarop de Fokkert antwoordde: Aart, ga's efkes opzij man, want ik kan er niet bij.
Wat zei ik? Geen woord te veel.

H. RYCKEBOER

De tijden zijn veranderd...., zo ook ons dialect!

Voor de derde keer zijn de dialectliefhebbers uit het hele Nederlandse taalgebied bij elkaar in 's-Hertogenbosch. Van Frans-Vlaanderen tot Kerkrade, van Ieper tot Groningen zijn hier mensen bijeen die hun moedertaal liefhebben en ze koesteren. Vormen zij echt een mensensoort die volgens bepaalde taalgeleerden met uitsterven is bedreigd? Over die prangende vraag willen we ons vandaag gezamenlijk buigen.
De eerste Dialectendag van 1991 had als thema de top-tiens van de Nederlandse dialecten, de tweede van 1993 ging over dialectliteratuur. Toen het bestuur van de Stichting Nederlandse Dialecten ging zoeken naar een thema voor de derde Dialectendag, was dat gauw gevonden: dialectverlies versus dialectbehoud. Niemand kan er immers omheen, dat het dialectgebruik overal in West-Europa in de laatste decennia fel achteruitgaat ten voordele van de standaardtalen. En dat heeft zo zijn consequenties voor de karakteristieken van het dialect zelf. Het probleem voor het SND-bestuur was hoe dit thema concreet in te vullen.

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat het Aardrijkskundig Genootschap in Nederland met een lange lijst van woorden zijn tweede grote dialectenquête verspreidde. Zouden we een soort herhaling van dat onderzoek kunnen houden, om het dialectverloop en dialectverlies in de laatste honderd jaar te kunnen meten? Een voorstel van Siemon Reker uit Groningen om te pogen een dialectenquête te verspreiden via de regionale kranten, werd in eerste instantie door hemzelf als waarschijnlijk onhaalbaar bestempeld. Toch heeft hij het voor mekaar gekregen om een aanzienlijk deel van de Nederlandse regionale kranten die bij de GPD-groep zijn aangesloten, zo'n enquête te laten verspreiden. Ook drie Vlaamse kranten waren bereid dat te doen. Dat de belangstelling voor zo'n dialectenquête op de krant in kwestie zou gaan afstralen, hebben de hoofdredacteuren zeker goed begrepen. Op zaterdag 9 juli 1994 verscheen dan in 22 regionale kranten in Nederland en Vlaanderen met een gezamenlijke oplage van bijna anderhalf miljoen lezers de SND-dialectenquête, waarin gevraagd werd om naast enkele woorden en vormen een 20-tal zinnetjes in het dialect te vertalen en waarin ook vier open vragen werden gesteld over dialectliteratuur, dialect en muziek en vooral over de houding tegenover dialect.

Voor het eerst in de geschiedenis van de Nederlandse dialectologie werd op één moment een streektaalpeiling van die omvang gehouden. Lag het nu aan de pastoraal idyllische sfeer die al uit de eerste zin opdoemde : "*Het schaap en zijn lammetje stonden samen met het veulen erwteschillen te eten achter de prikkeldraad bij de molen*", of lag het aan de inventiviteit van elke redacteur die deze enquête op een aantrekkelijke manier wist voor te stellen, ik weet het niet, maar in ieder geval was de respons overweldigend : iets meer dan 10.000 antwoorden zijn op de regionale verzamelpunten binnengekomen. De ene regio was al succesvoller dan de andere, dat kunt u in detail nalezen in de regionale bijdragen van het derde Dialectenboek. In ieder geval is daarmee het aantal dialectrespondenten ver overschreden, dat tot nog toe via de gewone bevragingskanalen van de diverse intituten aangesproken wordt - ik denk b.v. aan het P.J. Meertens-Instituut van Amsterdam, het Nedersaksisch Instituut in Groningen, de dialectwoordenboeken van het Vlaams, Brabants en Limburgs of Achterhoeks in Gent, Leuven, Nijmegen en Doetinchem om van de vele bloeiende dialectvereningen in den lande nog niet te spreken. En wellicht zullen veel enthousiaste invullers van de SND-enquête nu de weg vinden naar die onderzoekscentra en verenigingen om voor hen regelmatige dialectcorrespondent te worden.

Vanwaar die onverhoopte belangstelling? Daar hebben de invullers bij de laatste vraag zelf op geantwoord. Die vraag luidde: "*Als u in één woord moet zeggen wat dialect u doet, dan is dat: .....*" Weinig respondenten hebben het bij één woord kunnen houden. Bijna unaniem is een commentaar geuit die een sterke emotionele band met het dialect vertolkt: dialect is gezellig, intiem, authentiek, het creëert verbondenheid, daar voel ik me thuis, e.d.m. Daarnaast is dikwijls de wens uitgedrukt : "Dialect mag niet verloren gaan!". Maar tegelijk constateren vele invullers: "Het dialect is toch niet meer wat het was", "Ik spreek het niet meer zoals mijn ouders" of "De kinderen kennen d'r nauwelijks nog wat van". Dus ook de liefhebbers van het dialect, en zeker zij, zijn zich terdege bewust van het grote dialectverloop en dialectverlies dat zich voor onze oren afspeelt.

Deze enquête is dus niet te vroeg gekomen. Alhoewel, honderd jaar geleden zagen de toenmalige taalonderzoekers dat dialectverloop al inzetten en het was toen ook al hun bekommernis om het dialect op te tekenen voor het verdwenen was. Toch hadden die onderzoekers vooral een taalhistorische bedoeling.

Toen voor honderd jaar de eerste dialectenquêtes gehouden werden, in een tijd toen analfabetisme nog het lot van het grootste deel van de bevolking was, fungeerde het dialect als de uitsluitend gesproken taal van

kleine op zich zelf betrokken gemeenschappen. Die taal was het resultaat van een eeuwenlange natuurlijke evolutie, die uiteraard steeds aan langzame veranderingen onderhevig was, maar die daarbij nauwelijks enige invloed had ondergaan van een meer algemene schrijftaal of gesproken standaardtaal. Zodoende was de dialectstudie het wetenschappelijk intrument bij uitstek - en ze is dat nog steeds - om natuurlijke taalprocessen te bestuderen. Toen men bovendien de resultaten geografisch ging vergelijken, kon men op de dialectkaart historische taalevoluties geprojecteerd zien en kon men ter verklaring ervan geografische communicatiepatronen of historische taalattitudes reconstrueren en zodoende een groot stuk cultuurgeschiedenis schrijven. Zo bleken b.v. de Limburgse dialecten in een oude Rijnlandse cultuur thuis te horen met Keulen als centrum en bleek b.v. het Zeeuws door zijn contact met het Vlaams sterker dan andere Nederlandse dialecten onderhevig te zijn geweest aan Franse taalinvloed. Het schoolvoorbeeld van deze historisch-geografische benadering is uiteraard de commentaar bij de *huis-/muis*kaart van Kloeke (1927), waaruit o.m. duidelijk werd dat een reflex van "taalbeschaving", nl. het vervangen van de oude "platte" *oe* door een "beschaafder" *uu* in de oostelijke Nederlandse dialecten, het persisteren betekende van een taalevolutie die ondertussen in het "beschaafde" Westen, waar het was van uitgegaan, al lang door een nieuwe verandering, nl. de diftongering naar *ui* was afgelost.

Voor honderd jaar kon men uit het langzame veranderen van de dialecten nog een taalgeschiedenis van eeuwen schrijven. Bovendien heeft het vergelijken van dialectsystemen een dieper inzicht bijgebracht in de structuur van taal in het algemeen. De langzame taalverandering die tot de rijke schat aan diversiteit in het Nederlandse dialectlandschap had geleid, is echter ongeveer een eeuw geleden vlug gaan versnellen. We kennen allemaal de maatschapppelijke omstandigheden die daar verantwoordelijk voor zijn : de schoolplicht en de veralgemeende langere schoolopleiding, waardoor iedereen in contact kwam met de standaardtaal, de mobiliteit waardoor men uit de besloten wereld van de wijk of het dorp kwam, waarin het dialect als enig communicatiemiddel fungeerde, de toenemende industrialisatie en urbanisatie waardoor het oude vertrouwde maatschappelijke model waarin ook het dialect als communicatiemiddel zijn vaste plaats had, overhoop werd gehaald. Die evolutie van het dialect weg naar de standaardtaal toe is natuurlijk over verscheidene generaties gespreid. Taalsociologen situeren het begin van de ommekeer in Nederland rond de eeuwwisseling en de belangrijkste overgangsperiode van dominerend dialect naar de dominantie van de algemene taal ligt tussen de twee oorlogen. In Vlaanderen kwa-

men die maatschappelijke veranderingen wat later tot stand. Het breekpunt is hier de Tweede Wereldoorlog, waarna er een industrialisering, urbanisering en interprovinciale mobiliteit op gang kwam die Nederland al van in het begin van de eeuw had gekend. Het taalstandaardiseringsproces wordt in Vlaanderen pas dan voor goed ingezet, omdat het Nederlands spijt de taalwetten en onderwijswetten er niet eerder voldoende prestige had kunnen opbrengen om als cultuurtaal op te tornen tegen het Frans.
In Nederland vooral tussen de twee oorlogen, in Vlaanderen vooral na de Tweede Wereldoorlog is er een generatie van echte tweetaligen gekomen, die in het dialect zijn opgevoed en daarna en daarnaast de standaardtaal in meerdere of minder mate hebben leren beheersen (vgl. Nuyttens 1962). Die generatie kon in de regel zonder veel moeite overschakelen van het ene op het andere verwante taalsysteem en ze toch behoorlijk uit elkaar houden, ook al omdat elk van de twee taalvarianten aan vrij strikte gebruiksregels of domeinen waren gebonden. Dat noemen we het verschijnsel van de diglossie (vgl. Goossens 1987). Bij een volgende generatie echter wordt dat onderscheid minder scherp. Het dialect convergeert geleidelijk naar de standaardtaal toe, omdat die meer prestige heeft en in steeds meer situaties wordt gesproken of vereist.
Als we met dit tijdsverschil tussen Nederlands en Vlaanderen in het proces van standaarisering en het daarmee complementaire dialectverlies rekening houden, dan verwondert het niet dat er zeer opvallende verschillen zijn in de resultaten van deze enquête in Vlaanderen en Nederland. Bovendien zijn er in elk land nog duidelijke verschillen per regio of provincie. De vraag is of het proces daarom ook hier en daar wezenlijk van elkaar verschilt.
Dit proces is door C. Hoppenbrouwers (1990) *regiolectisering* genoemd. Regiolect noemt hij het continuüm van varianten tussen de taal van de N.O.R.M. en die van de jongste hoog opgeleide vrouwen. Voor alle duidelijkheid N.O.R.M. is een letterwoord, dat staat voor de *Niet-mobiele, Oudere, Rurale Mannen*. Het letterwoord is in zijn dubbelzinnigheid niet slecht gekozen, want precies die groep wordt geacht het dialect te spreken dat beantwoordt aan de norm van de traditionele dialectologen: het authentieke, onaangetaste, plaatsgebonden dialect van vroeger. Regiolect staat dus voor een complex van niet standaardtalige taalsystemen binnen een bepaalde regio die zich bewegen tussen de twee genoemde polen. De sprekers ervan bestempelen dat taalgebruik meestal zelf nog als dialect, omdat het duidelijk afwijkt van de norm van de verzorgde standaardtaal. En ook al zijn ze zich bewust van verschillen met het oudere dialect, voor hen blijft dat hun dialect. Men

kan hun dat recht niet ontzeggen, ook al vinden taalgeleerden daar een andere term voor uit.

Naar dit dialectgebruik of dialectbewustzijn is dan ook gepeild met deze SND-enquête. Ze is zoals elke dialectenquête voorgesteld als een poging om het echte, authentieke dialect op te sporen en te registreren. Tegelijk echter hebben wij gemeend om de verworvenheden van jongere evoluties in de taalwetenschap, met name de sociolingistiek hierin te verwerken. In de jaren '70 en '80 zijn in Nederland en Vlaanderen, net als in andere Europese landen (vooral Groot-Brittanië en Duitsland) methodes ontwikkeld om taalveranderingsprocessen, zoals met name de evolutie van dialect naar standaardtaal toe, te beschrijven en te begrijpen. Daarbij zijn kenmerken van het taalsysteem (b.v. klank, vorm, woord, stijl) verbonden aan kenmerken van taalgebruik (b.v. situaties, domeinen) en aan sociale kenmerken van de taalgebruiker zelf (b.v. sexe, leeftijd, opleiding, beroep, woonplaats e.d.m.). Door al die parameters aan elkaar te relateren volgens de regels van de sociologische statistiek verkrijgt men een inzicht in de factoren die taalveranderingsprocessen sturen en in het hoe en waarom ervan.
Daarom hebben we in deze SND-enquête ook een paar van die belangrijke parameters ingebouwd, met name leeftijd, sexe en woonplaats. Aan de hand daarvan kunnen we een ruim overzicht verwerven over het landelijk dialectverloop gekoppeld aan de plaats of regio, de leeftijdsgroep en de sexe. De meer dan 10.000 ingevulde enquêteformulieren uit alle Nederlandssprekende regio's bevatten zodoende niet alleen een 300-tal taalsystematische items, ze zijn telkens aan elk van die drie buitentalige parameters te verbinden.
Elk van de regiovertegenwoordigers heeft voor zijn regio een vier à vijftal taalverschijnselen uit de antwoorden op de enquête bekeken en zo mogelijk vergeleken met de toestand van voor honderd jaar of toch met ouder dialectmateriaal. Het verslag van hun onderzoek kunt u lezen in het vandaag aangeboden Derde Dialectenboek. Daarbovenop heb ik een paar items zo mogelijk voor elke regio van het taalgebied bekeken. Met de rudimentaire statische resultaten ervan wil ik u even confronteren. Zodoende hoop ik duidelijk te maken wat een schat aan gegevens de onderzoekers werd bezorgd. Immers een zeer beperkte statistische evaluatie van enkele gegevens leert ons al hoe relevant dit onderzoek naar dialectverlies kan zijn. Vanwege de disproportie tussen de omvang van het materiaal en de beperkte tijd die elk van de onderzoekers in de jongste maanden hieraan kon besteden, is alleen rekening gehouden met de parameters regio en leeftijdsgroep en b.v. niet met de sexe of een fijnere geografische localisering die ook rekening zou houden met de oude dialectgrenzen voor elk der betrokken verschijnselen.

SCHOMMEL

In een persmededeling heeft de voorzitter er alvast melding van gemaakt welk groot verschil inzake dialectverlies waarneembaar is tussen Nederland en Vlaanderen. De beantwoording voor het begrip "schommel" staat daar model voor. De Taalatlaskaart voor de "schommel" (*Taalatlas van het Nederlands en het Fries*, Afl. 8, kaart 9, Leiden, 1964 - gegevens opgenomen tussen 1926 en 1962) vertoont een zeer grote diversiteit aan dialectwoorden, als daar zijn *schokkel, talter, touter, bijs, suur, zwik, roets, ruik, bommel, wikkewaan, beiertouw, moek, holaars, russelekok* of *jutekako*. In Nederland werd echter toen al dikwijls het standaardtalige *schommel* opgegeven als enig bekend dialectwoord, terwijl daar in Vlaanderen nog niets van te merken viel. Volgens de SND-enquête is *schommel* nu al bij de meerderheid van de oudere Nederlandse informanten het gewone dialectwoord, terwijl het in Vlaanderen pas bij de jongste leeftijdsgroep komt opzetten.

De invullers van de enquête hebben we immers in vijf leeftijdscategorieën ingedeeld : groep I geboren vóór 1915, groep II geboren tussen 1915 en 1930, groep III geboren tussen 1931 en 1950, groep IV geboren tussen 1951 en 1970, groep V geboren na 1970. Als we de resultaten voor het centraal gelegen Gelderland bekijken, geeft de groep van 60- tot 80-jarigen voor 31% een dialectwoord voor de schommel, terwijl dat bij de 20- tot 40-jarigen slechts 4% is. In het perifeer gelegen Groningen is het weinig anders: respectievelijk 43% en 13% van de genoemde groepen geven nog een dialectwoord op. In Noord-Brabant is het beeld daaraan overeenkomstig met respectievelijk 15% en 2%. In Nederlands Limburg zijn de aparte woorden voor de schommel nagenoeg verdwenen en is er alleen een strijd aan de gang tussen *schommel* en *schokkel*, waarbij *schommel* aan een opmars bezig is.

Heel anders lijkt de situatie te zijn in Nederlandstalig België. In Belgisch Limburg antwoorden de oudste invullers voor 99% met een streekeigen woord en bij de jongere groep is dat nauwelijks teruggelopen tot 93%. In Oost- en West-Vlaanderen is er in de twee jongste leeftijdsgroepen helemaal niemand die niet een streekeigen dialectwoord voor de schommel opgeeft. Dat bevestigt enigszins de resultaten van een gelijkaardig onderzoek van collega Van Keymeulen (1993) bij Vlaamse studenten. Hij constateerde dat de dialectbenamingen voor de schommel bij jongeren inderdaad beter stand houden dan het gemiddelde van de door hem onderzochte woorden. Hij stelt toch ook belangrijke regionale verschillen vast, met name in West-Vlaanderen en Antwerpen ondervinden de dialectwoorden weinig concurrentie, in Oost-Vlaanderen en Limburg veel meer en het sterkst staat het cultuurtaalwoord in de Vlaamse rand rond Brussel. Dat is dan ook een typisch voorbeeld van een na de jongste oorlog in sterke mate geurbaniseerd

gebied, waar de autochtone bevolking ver in de minderheid staat tegenover de nieuwkomers van overal uit het Vlaamse land. De mobiliteit en verstedelijking hebben hier aan de standaardtaal zulke vleugels gegeven, dat ze de oude streektaal nagenoeg totaal heeft overvleugeld.

De regionale besprekingen in het Derde Dialectenboek geven nog tal van voorbeelden van dergelijke drastische verschuivingen. De lectuur ervan is spannend. Omdat de respectieve auteurs goed vertrouwd zijn met de chronologische en geografische verhoudingen ter plaatse, zijn zij in staat om de vervlechting van zowel dialectgeografische als temporele aspecten juist te beoordelen. Die kunnen wel eens zeer ingewikkeld zijn. Dat heb ik ondervonden bij de voorlopige behandeling van b.v. de diminutiefvorming van het woord "bosje" of van de meervoudsvorming van "zonen" of de diverse opgaven voor "hield" de verleden tijd van het werkwoord houden. De klankwettige, zowel als de grammaticale implicaties vertonen in het oude dialect al zoveel plaatsgebonden diversiteit dat ik hier van een behandeling wil afzien. Ik heb wel geprobeerd om aan de hand van het SND-materiaal enig licht te werpen op het verloop van twee items die al langer de nederlandse grammatici en dialectologen boeien. Het gaat enerzijds om de keuze tussen de woorden ***dikwijls*** en varianten en ***vaak*** en anderzijds om de vorm van het reflexief of wederkerend voornaamwoord, derde persoon mannelijk enkelvoud ***zich***.

DIKWIJLS/VAAK

Volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* was ***vaak***, ***vake*** al van in de Middelnederlandse periode thuis in het oostelijk Nederlands, maar het is sporadisch ook opgetekend in oude Saksische, Friese en zelfs Hollandse bronnen. Vanaf de 17de eeuw ziet men het gebruikt worden door Hollandse schrijvers. Heeft de kosmopolitisch ingestelde Hollander van de 17de eeuw in deze oostelijke kreet een exotische klank gehoord, waarmee hij prompt zijn taalgebruik wilde opsmukken, of was ***vaak*** ter plaatse een dialectisch relict dat door een of andere modegril tot het sjieke taalgebruik is gaan behoren? Het blijft een open vraag. In ieder geval is het een modewoord geworden dat nu overal in Noord-Nederland tot de beschaafde omgangstaal is gaan behoren. Volgens frequentieonderzoek komt ***vaak*** in het moderne geschreven Nederlands zes maal meer voor dan ***dikwijls*** en in de gesproken taal zelfs tweeëntwintig maal meer (Uit den Boogaart, P.C. 1975 en De Jong, Eveline D. 1979).

Wat kan de SND -enquête ons leren over de verdeling in de dialecten en over het verloop van ***dikwijls*** naar ***vaak*** in de verschillende regio's? De onderstaande tabellen geven uitsluitsel.

West- en Oost-Vlaanderen

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	18	147	182	86	61
dikwijls	22,5%	22,5%	27%	30%	37,5%
dikke(l/r)s	61%	71,5%	61%	58%	42,6%
vaak	0%	0%	0%	2,3%	5%
andere	16,5%	6%	12%	11,7%	14,7%

Antwerpen & Vlaams-Brabant

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	20	127	193	151	261
dikwijls	20%	19%	23,8%	25,8%	42,5%
dikke(l/r)s	75%	71,5%	64,2%	65%	34%
vaak	0%	0%	0%	1%	7,7%
andere	0%	6,3%	6,2%	6%	7%

Belgisch-Limburg

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	27	243	387	310	90
dikwijls	15%	8%	12%	19%	24%
dik/dek	76%	79%	80%	72%	71%
diks (in het Maasland)	4%	6%	4%	4%	3%

Nederlands-Limburg

duk/deuk, dukker/deuker, duks/deuks : vrij algemeen
dek, dekker, deks, ook *dik, dikker, diks* : sporadisch
dikwuls, dikwiels : zeldzaam
vaak : 2% uit de groepen IV en V

Zeeland

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	19	73	94	94	14
dikwijls	15,8%	4,1%	10,6%	8,5%	7,1%
dikke(l/r)s	79%	80,8%	71,3%	59,6%	64,4%
vaak	5,2%	5,5%	8,5%	25,5%	21,4%
andere	0%	9,6%	9,6%	6,4%	7,1%

Noord- en Zuid-Holland, Utrecht

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	15	77	42	35	7
dikwijls	26,7%	20,8%	9,5%	14,3%	28,5%
	= 46,7%	= 35,1%	= 47,5%	= 20%	= 28,5%
dikkels	20%	14,3%	38%	5,7%	0%
oftig + var.	13,4%	3%	4,7%	8,5%	0%
vaak	33,3%	36,3%	33,5%	57,2%	71,5%
andere	6,6%	24,6%	14,3%	14,3%	0%

Noord-Brabant

dik/duk, dikzat + var.:	totaal 42%
dikkels + var. :	totaal 37%
dikwijls :	totaal 11,25%
vaak :	totaal 3,77% (meestal in IV en V)
andere :	totaal 3,45%

Gelderland

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	50	244	426	231	19
duk	8%	5,7%	5,2%	2,6%	0%
vake	68%	79,9%	78,2%	74,9%	68,4%
vaok, vaek(e)	4%	3,3%	2,3%	3%	5,3%
vaak	20%	11,1%	14,3%	19,5%	26,3%

Groningen

(In 1895 steeds voak op één opgave dikkels na)
SND :

	I	II	III	IV
dikwijls	0%	0,35%	1,1%	0%
voak	100%	89,15%	88,4%	90,6%
andere	0%	10,5%	10,5%	9,4%

In heel het Zuidnederlandse taalgebied is *vaak* in de dialecten een jonge vreemde eend in de bijt: in West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Vlaams-Brabant komt *vaak* pas in de twee jongste leeftijdsgroepen voor met een zeer laag percentage. Dat geldt evenzeer voor Noord-Brabant en Nederlands-Limburg. In Belgisch Limburg ontbreekt *vaak* zelfs nog helemaal. Door de enquête wordt bevestigd dat *vaak* oorspronkelijk in de oostelijke dialecten van Nederland thuis is. Gelderland vertoont

een meerderheid *vake*-vormen, die echter in de jongste generatie afneemt ten voordele van het verwante maar standaardtalige *vaak*. De oude *duk*-vormen verminderen geleidelijk om bij de jongste groep helemaal te verdwijnen. In Groningen was er in 1895 al maar één *dikkels*-opgave. Ook in de SND-enquête vormen ze een te verwaarlozen minderheid.
Interessant is vooral de ontwikkeling in de westelijke regio's Zeeland, Noord- en Zuid-Holland en Utrecht. Dé dialectvorm in het westen is *dikkels/dikkers* en varianten, een uitspraakvereenvoudiging van *dikwijls*. Nu blijkt dat die vormen constant en geleidelijk per generatie terrein moeten prijsgeven aan *vaak*, dat zelf reeds vanaf de oudste generatie het sterkst staat. In Holland-Utrecht is de afname van *dikkels* in de twee jongste generaties zo drastisch, dat het in de jongste leeftijdsgroep zelfs verdwijnt. De toename van *vaak* is omgekeerd evenredig daarmee. Het is duidelijk dat de positie van *vaak* in de standaardtaal van de Randstad hier een beslissende rol speelt. Bovendien wijt ik het nagenoeg constant blijven van *dikwijls* over de vier groepen heen aan invloed van de schrijftaal. Diezelfde invloed is ook te merken in alle Vlaamse provincies, waar *dikwijls* in de jongere leeftijdsgroepen geleidelijk beter scoort ten nadele van de echt dialectische *dikkels/dikkers/dik*-vormen.

ZICH/HEM/Z'N EIGEN/Z'N ZELVEN

Reeds in de bundel *Taalverandering in de Nederlandse Dialecten* van 1979 (Gerritsen, M. 1979) heeft Sture Ureland een schets gegeven van de ontwikkeling van het reflexief of wederkerend voornaamwoord in de Nederlandse dialecten in de laatste honderd jaar (Ureland, Sture 1979). Schetsmatig weergegeven kan men de verdeling van het einde van de 19de eeuw zo voorstellen: de *zich/zik*-vormen horen thuis grosso modo ten oosten van een lijn gaande van Groningen tot Hasselt, ten westen daarvan komen ze slechts sporadisch voor, vooral in Noord-Holland, Friesland en Overijssel. In het zuidwesten en het noordoosten van het taalgebied overheerst het persoonlijk voornaamwoord van de derde persoon (in casu *hem* en varianten) in ruime mate. In een groot middengebied krijgen dat persoonlijk voornaamwoord en de schaarse *zich*-opgaven concurrentie van *z'n eigen*. In de enquête van 1979 stelt hij geen noemenswaardige territoriale verschuivingen vast, wel uitgesproken numerieke veranderingen.
Vormen als *z'n, haar, hun eigen* en varianten komen als vernieuwing al voor vanaf het Middelnederlands. Honderd jaar geleden schijnt de grootste dichtheid zich voor te doen in Zuid-Holland, de Rivierenstreek en Noord-Brabant, ietwat lager scoren Zeeland en Antwerpen. Maar ook in

Centraal en Noord-Holland constateert Sture Ureland een stevig verloop tussen 1879 en 1942 in die zin dat de verhouding tussen persoonlijk voornaamwoord, *z'n eigen* en *zich* van respectievelijk 77%, 11% en 11% wijzigt naar 30%, 29% en 31%. Met andere woorden daar en ook elders in westelijk en centraal Nederlandse dialecten is de overgang van het dialectisch gemarkeerde persoonlijk voornaamwoord naar het standaardtalige *zich* over een typisch regiolectische tussenfase gegaan, die gerepresenteerd wordt door *z'n eigen*.
Welke informatie biedt ons de SND-enquête daarover ?

West- en Oost-Vlaanderen

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	17	146	179	85	62
hem + var.	94%	87,6%	89,4%	92%	80%
z'n eigen	0%	0,7%	1,7%	3,5%	3,5%
z'n zelven	0%	0%	0,5%	1%	0%
zich	6%	11,7%	8,4%	3,5%	16,5%

Antwerpen & Vlaams-Brabant

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	20	153	210	156	265
hem + var.	30%	37,2%	35,7%	23,7%	29,5%
z'n eigen	35%	42,5%	42,8%	53,8%	38%
z'n zelf	0%	0%	0%	0,6%	0,74%
zich	35%	16,30%	18,2%	17,3%	31%

Belgisch-Limburg

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	27	243	387	310	90
hem + var.	19%	16%	19%	19%	23%
(vooral tegen Brabant aan en in Haspengouw)					
z'n eigen	0%	1%	2%	2%	2%
(vooral tegen Brabant aan en in de Limburgse Kempen)					
zich	81%	82%	79%	79%	75%
(komt overal voor)					

Nederlands-Limburg

De SND-enquête geeft overal *zich* of een variant. *Z'n eigen* komt tweemaal voor, nl. in Venray en in Afferden.

Zeeland

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	23	108	135	112	13
hem	0%	0,9%	1,5%	0%	0%
z'n eigen	100%	89%	85,2%	84,8%	84,6%
zich	0%	10,1%	13,3%	15,2%	15,4%

Noord- en Zuid-Holland, Utrecht

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	14	72	40	34	6
hem	0%	4,2%	0%	3%	0%
z'n eigen	50%	40,3%	42,5%	17,6%	16,5%
zich	50%	55,5%	57,5%	79,4%	83,5%

Noord-Brabant

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	46	379	661	228	9
hem	0%	0%	0%	0%	0%
z'n eigen	78,3%	75,5%	71,7%	72,8%	66,7
zich	21,7%	24,5%	28,3%	27,2%	33,3%

Gelderland

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	57	275	475	256	20
hem	8,8%	5,9%	2,7%	1,2%	0%
z'n eigen	3,5%	1,1%	2,1%	0,4%	0%
zich	87,7%	93%	95,2%	98,4%	100%

Friesland

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	19	147	196	179	19
him/hem + var.	100%	98%	95%	79%	63%
zich	0%	2%	5%	21%	37%

Stellingwerven en Drente

Stellingwerf en West-Drente hebben vanouds *him/hum*, Oost-Drente vanouds *zik/zuk/zuch* (het laatste o.i.v. *zich*)

De SND-enquête vertoont overal dat *zik/zuk* onder druk staat van het vanuit het westen oprukkende *zich*. *Him/hum* geeft veel terrein prijs aan *zich* vanaf leeftijdsgroep III en verdwijnt vanaf leeftijdsgroep IV.

Overijssel

In 1895 is de verhouding als volgt :

hem/'m	63,2%
zik	15,8%
zuk	5,2%
zich	15,8%

In 1995 is de verhouding als volgt :

hem/'m	5,42%
zik	5,16%
z'n eigen	0,5%
zich	89,14%

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV	V
Antwoorden	13	102	149	112	7
hem/'m	0%	1,9%	6,7%	7,15%	14,3%
zik	0%	3,9%	6%	5,35%	14,3%
zich	100%	94,2%	87,3%	87,5%	71,4%

Groningen

Noord- en West-Groningen hadden vanouds *hom/'m*. In de SND-enquête wordt dat in grote mate vervangen door *z*-vormen, met name : *zok*, *zuk*, *zoch*, *zuch* of *zich*. De *-ch* vormen lijken een tussenvorm tussen de oudere *-k* vormen en het standaardtalige *zich*. Die laatste vormt de grote meerderheid. Hieronder een tabel van de verdeling van vormen op *-k* en vormen op *-ch* in heel Groningen.

Leeftijdsgroep	I	II	III	IV
Antwoorden *z*-vormen	44	252	335	175
vormen op *-k*	45%	47%	33%	19%
vormen op *-ch*	55%	53%	67%	81%

Uit het verschillend antwoordpatroon per generatie kunnen we per regio ook een verschillend stadium van regiolectisering en standaardisering afleiden :
In West- en Oost-Vlaanderen gaat het persoonlijk voornaamwoord geleidelijk licht achteruit; *z'n eigen* komt aarzelend op, maar blijft marginaal; de vooruitgang van *zich* is opmerkelijk bij de jongste generatie.

In Antwerpen en Vlaams-Brabant schijnt de toestand vrij stabiel tot aan de laatste generatie, waar het voorheen dominante regiolectische *z'n eigen* bijna wordt ingehaald door *zich*.
Het regiolectische *z'n eigen* schijnt weinig kans te hebben gemaakt in de twee Limburgen, noch in Gelderland, des te meer echter in Zeeland en Noord-Brabant. Daar illustreren de percentages over de verschillende generaties heen, hoe het regiolectische *z'n eigen* toch stilaan terrein prijs moet geven aan het standaardtalige *zich*. Die tendens is nog veel duidelijker in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht. In Gelderland worden de laatste getuigen van *z'n eigen* zelfs helemaal opgerold.
In de oostelijke provincies in Nederland laten de cijfers zien hoe niet alleen de schaarse *hem/hom*-vormen in het Noorden, maar ook de oudere *zik/zuk/zok*-/vormen verdrongen worden door het verwante *zich*. Dit is uiteraard geen regionaal geconditioneerd gebeuren, maar geschiedt er zoals elders onder invloed van de standaardtaal.

Deze kleine en vrij oppervlakkige bewerking van een greep uit het overvloedige SND-materiaal kan m.i. zowel de geïnteresseere leek als de onderzoeker ervan overtuigen wat een rijkdom aan informatie in deze enquête opgeslagen ligt over de dialecten in Noord en Zuid en hun evolutie. We zijn de vele invullers en de medewerkende kranten daar zeer erkentelijk voor.
Mag ik besluiten met een historische anecdote. Op het einde van de 18de eeuw bezocht een Engels reiziger de Oostenrijkse Nederlanden. Waarschijnlijk kwam hij er alleen in de betere kringen, want in zijn reisverslag noteert hij, dat er overal Frans gesproken wordt. Het Vlaams, schrijft hij, zal hier over honderd jaar wel verdwenen zijn en het zal alleen overleven in Holland, omdat het daar veel zuiverder gesproken wordt. Inderdaad, de tijden zijn veranderd, dames en heren, want de Vlamingen spreken nu Nederlands en tot onze spijt zijn de Hollanders hun Vlaams bijna vergeten!

LITERATUUR

De Jong, Eveline D. 1979, *Spreektaal. Woordfrequenties in gesproken Nederlands*, Utrecht.

Gerritsen, M. 1979 (red.), *Taalverandering in Nederlandse Dialekten. Honderd jaar dialektvragenlijsten : 1879-1979*, Muiderberg : Coutinho.

Goossens, J. 1987, *Het gebruik van dialect en Algemeen Nederlands en de evolutie ervan*? In : *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, Gent.

Hinskens, Frans, Cor Hoppenbrouwers en Johan Taeldeman (red.) 1993, *Dialectverlies en Regiolectvorming, Taal en Tongval* themanummer 6.

Hoppenbrouwers, Cor 1990, *Het Regiolect; van dialect tot algemeen Nederlands*, Muiderberg : Coutinho.

Kloeke, G.G. 1927, *De Hollandse expansie in de zestiende en de zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagse Nederlandse dialecten*, 's-Gravenhage.

Nuijtens, E, 1962, *De tweetalige Mens*, Assen.

Ureland, Sture 1979, *The development of Dutch and West-Frisian reflexives between 1879 and 1979*. In : Gerritsen, M. 1979, 250-263.

Uit den Boogaart, P.C.(red.) 1975, *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*, Utrecht.

Van Keymeulen, Jacques 1993, *Een verkennend taalgeografisch onderzoek naar lexicaal dialectverlies in Nederlandstalig België*. In : Hinskens, Fr. e.a. (red.) 1993, 75-101.

A.H.G. SCHAARS

Spelling van dialect

Wie het bijna 600 bladzijden tellende boek van G.C. Molewijk *Spellingverandering van zin naar onzin*[1] leest, wordt er zich heel goed bewust van hoe zeer de spelling van het Nederlands de gemoederen beziggehouden heeft en nog steeds bezighoudt. Want, -aldus Molewijk- al vanaf 1550 wordt er ruzie gemaakt over hoe onze taal geschreven moet worden. Die ruzies zijn vanaf 1804 -het jaar waarin de spelling voor het eerst officieel vastgelegd werd- alleen nog maar heviger geworden. Toen in 1864 de spelling De Vries en Te Winkel ingevoerd werd, zijn de ruzies in Nederlandstalig België grotendeels gestaakt. In Nederland was dat niet het geval; sinds 1891 worden er hier te lande zelfs spellingoorlogen uitgevochten. Om U een indruk te geven wie daarbij sinds 1955 zoal betrokken zijn, baseer ik me al weer op Molewijk. Hij noemt de volgende commissies en privépersonen: de Woordenlijstcommissie, de ANOF (de Algemene Nederlandse Onderwijzers-Federatie), Rombouts en de 'Klup Kees', Verschueren, Seeldrayers, Ivens en Van Bemmel, de eerste Bastaardwoorden-commissie, de tweede Bastaardwoorden-commissie, de VWS (de Vereneging voor Wetenschappeleke Spelling), Kohnstamms Aksiegroep, Kohnstamm zelf, Van Oosten, Jansen, Rijsdijk, Siertsema, Renkema, De Rooij en Zuidema, Klück, Paardekooper, de Werkgroep ad hoc van de Nederlandse Taal Unie 1 en de Werkgroep ad hoc van de Nederlandse Taal Unie 2.
Molewijks boodschap is heel duidelijk: verander de spelling niet. Wie een spelling wil hervormen -eenvoudiger wil maken- komt bedrogen uit. Ieder voorstel tot vereenvoudiging lokt namelijk nieuwe voorstellen uit die nòg eenvoudiger, nòg makkelijker, nòg consequenter, nòg wetenschappelijker zijn. Kortom: de taalbeheersing zullen verbeteren. Maar die lawine van voorstellen veroorzaakt slechts chaos met als resultaat dat de veranderaars -door Molewijk "taalaanvegers" genoemd- diametraal tegenover de "conservatieven" komen te staan. Gevolg: niemand weet meer hoe er nu precies gespeld moet worden.

Dit inleidinkje over spellingperikelen met betrekking tot het standaard-Nederlands geeft aan dat praten over spelling een

gevaarlijke bezigheid is. Praten over spelling in dialect dus ook. Toch doe ik dat hier op dit ogenblik in de hoop dat wat ik over dialectspelling zal zeggen niet zal aansporen tot nieuwe -nòg betere visies- van "dialectaanvegers" noch hevige protesten van "dialect-conservatieven" tot gevolg zal hebben.
Vergelijken we de situatie van de standaard-Nederlandse spelling met die van onze dialecten, dan springt één ding zeer in het oog: de spelling van het standaard-Nederlands heeft al bijna 200 jaar een officiële status en ligt al meer dan honderd jaar -sinds de spelling De Vries en Te Winkel- op hoofdlijnen vast.
Daardoor is de schrijfwijze van allerlei -zeer frequent voorkomende- woorden uniform. Neem bij voorbeeld de schrijfwijze van verzwakte vormen als *'t* en *'n* voor de lidwoorden "het" en "een/één". Spellingen als: *ut, et, t; un, en, n* komen hoogst zelden voor. En hoe is dat in dialect? Om u daar een indruk van te geven, heb ik de verhalen doorgenomen die in ***Het Dialectenboek 2 Van de A tot de AA***[2] gepubliceerd zijn. Vooral in onze zuidelijke provincies treffen we vormen aan als *iene, nen* en *ne*; die laten we hier uiteraard buiten beschouwing omdat het in die gevallen om andere woorden gaat. Natuurlijk komen *een, het, 'n* en *'t* veel voor. Maar in sommige verhalen -vooral afkomstig uit onze noordelijke provincies- wordt ook *ut, et, t, n* geschreven. Een pleidooi om die spellingen te uniformeren maakt iemand zeker niet tot een taalaanveger, terwijl hem eveneens niet verweten mag worden dat hij tot het conservatieve kamp zou behoren. Zo iemand moet gerekend worden tot de derde groep die Molema onderscheidt: de groep die alleen iets wil veranderen als een ingreep een duidelijk aanwijsbaar voordeel met zich mee zal brengen. Zulke voordelen zijn volgens Molema: een grotere leesbaarheid en een aaneensmeden van Nederland en Vlaanderen.

Zijn er nog meer van deze voorstellen te doen? Op het gevaar af toch als taalaanveger bestempeld te worden: ja. Ik wil het dan hebben over de klanken die in allerlei streektalen voorkomen en die in de spelling van het standaard-Nederlands geen plaats hebben omdat het standaard-Nederlands die klanken niet onderscheidt. Het gaat in principe slechts om vier klanken. De eerste is de *ö*; die horen we als een Duitser de naam van de oude bisschopsstad Keulen uitspreekt; hij zegt dan niet Keulen, maar Köln. De tweede klinker is de verlenging van de *ö*: de *ää*. Die wordt gerealiseerd als een Fransman het over zijn zuster heeft: ma soeur. De derde klinker is de *ae*. Die treffen we aan in het Franse woord voor lucht: air. En de vierde klinker -de *ao*- horen we in het Engelse woord talk.

In onze Nederlandse dialecten ligt de spelling van deze klanken niet vast; ze worden op heel verschillende manieren gespeld. Om U daarvan een overzicht te geven, baseer ik mij weer op de verhalen uit *Van de A tot de AA*.
Over de spelling van de *ö* -bleek me- bestaat over het algemeen een redelijke overeenstemming; overal in het Nederlandse taalgebied[3] wordt *ö* gespeld, behalve in Noord-Brabant en -soms- in Overijssel waar *ù* geschreven wordt. Ook over de *ao*-klank bestaat vrij veel consensus: in de meeste verhalen wordt *ao* geschreven, in sommige *oa* en in enkele Belgische verhalen *ô* of *ôô*. De verlenging van de *ö* -de *äö*- komt slechts in een paar verhalen voor; meestal wordt die klank dan gespeld als *äö*; maar andere mogelijkheden zijn: *eù, éu, öö*. De grootste variatie heeft de spelling van de *ae*-klank. Vooral in Nederland komt ae het meest voor, maar ook de schrijfwijzen: *è, èè, èe, eè* en *ea* worden gebruikt.
Het lijkt me dat -met voorbijgaan aan klanknuances die er ongetwijfeld zullen zijn- één spelling voor ieder van deze vier klanken de voorkeur verdient. Ook in het Nederlands bestaan klankverschillen; mijn standaard-Nederlandse *ee* zal ook anders klinken dan die van iemand uit Groningen of iemand uit Vlaanderen. En toch spellen we die zonder problemen op dezelfde manier. Want we moeten niet vergeten dat spelling niet in de eerste plaats dient om klanken zo zuiver mogelijk op te tekenen -daar zijn veel betere methoden voor- maar om gedachten en bedoelingen zo herkenbaar mogelijk af te beelden en op die manier een schriftelijke cultuur mogelijk te maken.

In dat verband wil ik voor nog een derde aspect uw aandacht vragen, al weer met het doel om meer overeenstemming met de Nederlandse spelling te verkrijgen. We schrijven in het standaard-Nederlands *paard* en *hij leeft, leven*. Voer voor spellingaanvegers! Want de spellingen *paart* en *leefd, leevt, leevd, leeven* worden onmiddellijk van stal gehaald, als er weer een nieuwe spellingronde begint. Zo lang die spellingen in het standaard-Nederlands geen officiële erkenning genieten, is het raadzaam ze ook bij het schrijven van onze streektalen niet te gebruiken. Laten we dus ook in onze streektalen *paard, peerd, paerd, perd* met een *d* schrijven en de vervoegingen van werkwoorden (*ik vind, hij vindt*) en het verschil tussen open en gesloten lettergreep (*ik loop, wij lopen*) in principe afstemmen op het gebruik in het standaard-Nederlands.

Is het raadzaam om een commissie te benoemen die eenheid in de spelling van onze dialecten moet scheppen? De gang van zaken met betrekking tot de Nederlandse spelling leert dat commissies het er in het algemeen niet makkelijker op maken: zij vallen vaak in de fout zich als taalaanvegers te gaan gedragen en zo dragen zij bij aan verwarring en onzekerheid.

Molema ziet in het hoofdstuk dat hij wijdt aan de spelling van dialecten een lichtpuntje. Ik citeer: "Het is zeer opvallend dat de pogingen dialecten een vaste spelling te geven niet zijn voortgekomen uit sentimenten die in de jaren zestig en zeventig het Nederlands hebben bedreigd en die in het Fries in de vorm van sjef, sjauffeur, kompjûter, kado en kafee hebben toegeslagen. De dialecten zijn toen 'overgeslagen' en profiteren nu van het gezonde verstand dat na de afgang van de veranderaars in 1972 weer betere kansen heeft gekregen. Nuchtere inzichten voeren de boventoon [bij de spelling in dialecten, Sch.]: geen onnodige veranderingen, geen onnodige afwijkingen van het Nederlands, handhaven van herkenbare woordvormen, geen accentenmassa's om nuances in uitspraak weer te geven en geen zinloze veranderingen als kafee. In heel Nederland staat café op de gevel, zodat er geen enkele reden is dat woord te veranderen, niet in het Nederlands, niet in het Fries, niet in een dialect".
Bij deze voorstellen -u zou ook kunnen zeggen: overdenkingen- wil ik het laten. Het woord is aan de dialectschrijvers, de drukkers van dialectboeken en -tijdschriften en aan de lezers: als zij meer eenheid in de spelling van onze dialecten wensen, komt die er. Eén ding maakt Molema namelijk zonneklaar: een spelling is alleen een succes als zij geaccepteerd wordt door de taalgebruikers die haar als norm aanvaard hebben.

1 G.C. Molewijk, *Spellingverandering van zin naar onzin (1200-heden)*, 's-Gravenhage 1992. - 2 H.H.A. van de Wijngaard, A.H.P.J. Dams en A.H.G. Schaars (red.), *Het Dialectenboek 2. Van de A tot de AA*, Waalre 1993. - 3 Ik laat de schrijfwijze van de verhalen in het Fries buiten beschouwing omdat die in de Friese spelling geschreven zijn.

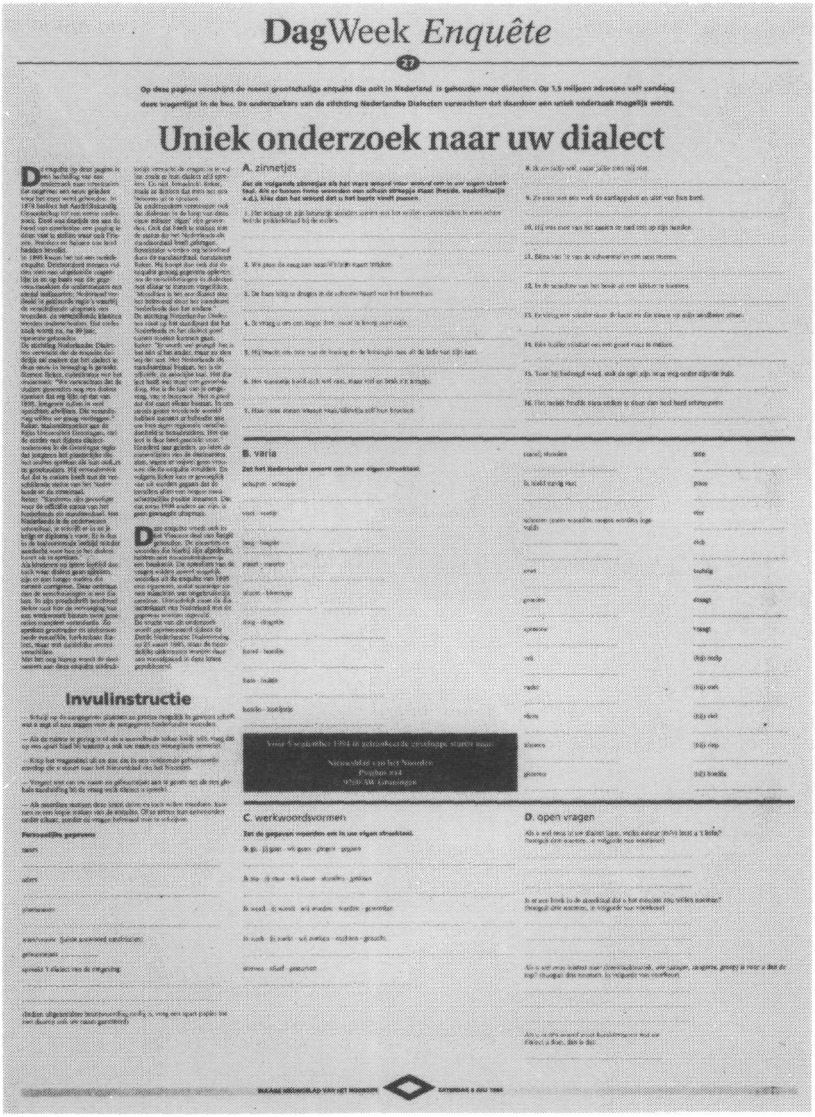

DagWeek *Enquête*

27

Op deze pagina verschijnt de meest grootschalige enquête die ooit in Nederland is gehouden naar dialecten. Op 1,5 miljoen adressen valt vandaag deze vragenlijst in de bus. De onderzoekers van de stichting Nederlandse Dialecten verwachten dat daardoor een uniek onderzoek mogelijk wordt.

Uniek onderzoek naar uw dialect

De enquête die deze pagina's tellen, is het resultaat van een onderzoek naar verschillen tussen dialecten in Nederland. Een onderzoek dat in 1898 begon met Aardrijkskundig Woordenboek van Nederland. Dat was de eerste poging om de verschillende dialecten van Nederland op een rijtje te zetten. In 1979 begon het Aardrijkskundig Woordenboek van Nederland. Dat was de eerste poging om de verschillende dialecten van Nederland op een rijtje te zetten. In 1979 begon het Aardrijkskundig Woordenboek van Nederland. Dat was de eerste poging om de verschillende dialecten van Nederland op een rijtje te zetten.

A. zinnetjes

Als de volgende zinnetjes zijn het mars omord voor omord om in uw eigen streektaal. Als er komen hmns woorden een schuin streepje staat (tekst. vaakhlmaijte e.d.), kies dan het woord dat u het beste vindt passen.

1. Het schaap en zijn lammetje wandelen samen over het weiden overlevelden in een achterhoek de prikkeldraad bij de weiden.

2. Wie gaan de weg aan naar Utrecht naam trekken.

3. De baas kolg uw drugen in de schreeuw naamt van het Binnenhaus.

4. Ik vraag u om een kopje thee, naast de kleine suikerpot.

5. Hij maakt als zijn van de tuining en de konijnen naa als de lelie van zijn naat.

6. Het sunnemje hardt zich wit naa, maar vlil en bink zit in knopje.

7. Kaas- ooie stonen wassat naas, Gloveija zelf hun knecht.

8. Ik zie liefst wel, naar jullie een rolj riet.

9. Zo zien een een werk de aanlegplaats en alint van hun bent.

10. Hij was over van het aaaien in naat ont op zijn handen.

11. Bilma riet 'n van de schoenen in om een zeer mones.

12. In de scheiffen van het beek zit een kikker te kwaken.

13. Ze kring een vaselin naar de kaat en de kleren op een andere plaat.

14. Een kuiler maakt een een goed vuur in mikken.

15. Toen hij hadaagd werd, ook de oger zijn in op eng onder zijnde huis.

16. De laatste fruitte stara enken is staar den leed heed schreuvers

B. varia

Zet het Nederlandse woord om in uw eigen streektaal.

schaper - schaapie

vuil - vuilp

zeug - biggie

paard - peerdie

stuiver - kleinegie

ding - dingetje

bord - bordje

kam - kuiltje

bakje - zoetjerie

(zand) schoelen	stille
(k zoekt aanig iets)	pikse
(schreeuw zoeten wandelen, raapjes wandelen, lage vuglit)	vlot
	dick
snel	toebelig
gewoon	draagt
schreeuw	knaagt
ruit	(kijk mollp
radio	(kijk wat
vloer	(kijk viet
slowns	(kijk nep
gisteren	(kijk breelde

Voor 5 september 1994 in gefrankeerde envelopje sturen naar:
Nieuwsblad van het Noorden
Postbus 224
9700 AM Groningen

C. werkwoordsvormen

Zet de gegeven woorden om in uw eigen streektaal.

lopen - liep - heeft gelopen - ik loop - ik liep

bakken - hij bakt - hij bakte - gebakken

bidden - hij bidt - hij bad - gebeden

zwemmen - hij zwemt - hij zwom - gezwommen

zingen - hij zingt - hij zong - gezongen

D. open vragen

Als u wat mensen in uw dialect kent, welke woorden zou u dan zeker noemen?
(hoogst drie woorden, in volgorde van voorkeur)

Als u een boek in de streektaal dat u het meeste zou willen noemen?
(hoogst drie namen, in volgorde van voorkeur)

Als u wat voor soorten van conversatiestijl, wie spreken, zeggens, gezegd is maar u dat zo hoort (hoogst drie noemen, in volgorde van voorkeur).

Als u in uw eigen taal een kwaliteitsgoed hoort zie Fiksch u Boe, Bek is dat.

Invulinstructie

— Schrijf op de aangegeven plaatsen zo precies mogelijk in gewone schrift wat u zegt of zou zeggen voor de aangegeven hoofdwoorden woorden.

— Als de manier je gezegd wil als u woordelijke schaz hoeft zelf, vaag die op een apart blad bij wanneer u ook uw naam en woonplaats vermeld.

— Krijg het magazine(s) als ze dan als de een volkomen gehoorzaamheid opvolgt die u stuurt naar het Binnenhaus van het Noorden.

— Vergeet een van de vragen en gebruiksplaat aan te geven wij de een gebruik standvulling bij de vraag en ik dialect is gebeld.

— Als moordaan mensen deze vragen denk na toch welke moeilijken kunnen en een kopje vragen van de enquête. Of as anders kan opmerkingen worden schaar, zoeden de vragen behoeven voor te schrijven.

Persoonlijke gegevens

naam

adres

plaatsnaam

jaartal/soort (juiste aanstreed aanstreuzen)

geboortedatum

opleid 1 dialect van de omgeving

(indien afgestroken beantwoording vraag 1, vraag een apart papier toe met dezelfd) ook als naam garandeerd)

(Nieuwsblad van het Noorden)

SIEMON REKER

Hij viel van de lage schommel en ander nieuws uit het Gronings van de twintigste eeuw.

0.1. Inleiding - algemeen

Als de Nederlandse taalkundige G.G. Kloeke (1887-1963) vanaf woensdag 28 juli 1915 een aantal zomervakanties lang door Groningen fietst om lokale dialectgegevens bij elkaar te trappen, heeft hij het heel wat minder gemakkelijk dan zijn latere navolgers uit bijvoorbeeld 1994. Moeizaam legt Kloeke van 1915 tot 1918 vele kilometers af. Via via komt hij telkens terecht bij zo betrouwbaar mogelijke informanten die hem inlichten omtrent de taal van hun plaats. Twee plaatsen per dag afwerken is een opgave die lang niet altijd haalbaar blijkt.
In 1895 was het voor het Aardrijkskundig Genootschap in elk geval eenvoudiger om iets aan de weet te komen van de streektaal van een groot gebied: aan kennissen of aan kennissen van kennissen werden invulformulieren gestuurd en zo kwamen de talige inlichtingen als vanzelf op een centraal adres. Dat was weliswaar makkelijker, maar de fietsende benadering van Kloeke - die naast zijn eigen materiaal onder andere ook de gegevens van het Genootschap heeft benut bij zijn studies - had het voordeel van de precieze waarnemer die nog eens dóór kon vragen, of anderen raadplegen. Soms deed hij daarvoor zelfs een beroep op jeugdige dialectsprekers en dat is in die tijd eigenlijk een even ongebruikelijke daad voor een dialectoloog als dat hij de taal van dialectsprekers vastlegde die vroeger ergens gewoond hadden. Dialectologen waren meestal op zoek naar een bijzonder type, weinig verhuisd hebbende informant.

De afvraging van de Stichting Nederlandse Dialecten in 1994 gebeurde schriftelijk, net als die van het Aardrijkskundig Genootschap. Met de aanpak van Kloeke stemde het tijdstip overeen: aan het begin van de vakantie van wat de lange, hete zomer van 1994 zou worden. In Groningen en Drenthe is de lijst met redaktionele tekst geplaatst in het *Nieuwsblad van het Noorden* en in de combi-

natie *Groninger Dagblad/Drentse Courant* van 9 juli. In afwijking van wat eerder gebruikelijk was, is aan de invullers niet gevraagd om antwoorden voor een bepaalde plaats in te zenden maar voor een bepaald persoon, namelijk de invuller zèlf. Bij een groot aantal inzendingen is het daarna mogelijk, te bepalen wat er in een bepaalde plaats gebruikelijk is en - bijzonderder - hoe het dialect ter plaatse mogelijk aan het veranderen is. Ouderen geven als groep immers nog al eens een ander antwoord dan jongeren.
Veel is er gereageerd. Via het *Nieuwsblad van het Noorden* kwamen 704 inzendingen binnen, het *Groninger Dagblad* en *de Drentse Courant* leverden 179 formulieren op en daar kwamen nog 50 stuks van andere bladen uit Nederland bij. In het beste geval is bij het onderzoek van de SND-enquête gebruik te maken van 933 informanten, maar bij dat getal moeten een paar voorbehouden gemaakt worden. Niet van iedere reactie is duidelijk wat het geboortejaar is, het geslacht is niet telkens aangegeven, de herkomst niet altijd onmiskenbaar en tenslotte is er weleens een antwoord niet of anders gegeven dan de onderzoeker bruikbaar vond.
Er deden minstens 479 mannen en 448 vrouwen aan het onderzoek mee. De verdeling over de generaties (voorzover bekend) is van oud naar jong als volgt:

1e generatie	55
2e generatie	295
3e generatie	380
4e generatie	193
5e generatie	8

Het gevolg van het geringe aantal deelnemers in groep 5 is dat deze nauwelijks in de beschouwingen betrokken kon worden.
In 1895 waren het louter mannen die voor Groningen de antwoorden verstrekten. In totaal komen we op 15 inzendingen voor 14 plaatsen, over Vlagtwedde is van twee zijden geïnformeerd. Niet alle antwoorden kwamen snel. Slochteren ontbreekt in het eerste verslag dat Te Winkel van de enquête publiceert en daardoor mist de lezer de informatie dat K. ter Laan voor zijn geboorte-omgeving ook heeft meegedaan. Er vulden meer woordenboekmakers in voor Groningen (H. Molema voor Warffum en A.A. Ganderheyden, die een supplement op Molema's woordenboek verzorgde, voor Zuidhorn) en auteurs deden ook mee, bijvoorbeeld J.H. Neuteboom

(Sellingen), A. Verwer (Terapel), A.S. de Blécourt (Appingedam) en L. Doornbos (Holwierde).
De vragenlijst van het AG waarop de enquêtering van de SND gebaseerd was, stelt alleen vragen naar klanken, woorden en woordvormen. Zinnen zijn destijds niet ter vertaling aangeboden. De voorgelegde woorden zijn groepsgewijs en min of meer alfabetisch voorgelegd, al naar de klinker van de stam: het begint met *aa*-woorden als *schaap, draad, straat, haar, jaar, laag, staan, gaan, slapen, haver* en diverse vormen daarvan. Om misverstanden bij het vertalen van losse woorden te voorkomen, zijn veel vragen ondergebracht in zinnen. Toch kunnen daar maar weinig kwesties van woordvolgorde uit worden gedestilleerd: het zijn eenvoudige zinnetjes en we zouden de uitkomsten van nu ook niet kunnen vergelijken met die uit 1895.

Samen met een paar andere kwesties is een deel van de vragenlijst van voor honderd jaar de afgelopen zomer opnieuw afgevraagd, maar wat nu is voorgelegd heeft nog een royale omvang. In een bijdrage als deze kan daarom maar op een paar kwesties summier worden in gegaan. Vier woorden zijn geselecteerd en de hele zin 8: *Ik zie jullie wèl, maar jullie zien mij niet.*

0.2. Inleiding - de taalkaart van Groningen
Een dialectonderzoeker die zijn gegevens op een kaart wil weergeven, staat voor een bekend dilemma: moet 't precies of globaal? De presentatie vertoont vaak samenhang met de wijze waarop het materiaal is verzameld. Als er alleen maar voor een aantal plaatsen data beschikbaar zijn, zal vaak voor een exacte aanpak gekozen worden waarbij alle feiten op de taalkaart terug te vinden zijn. Bij een benadering zoals die van de SND is het praktisch onmogelijk anders te werk te gaan dan via globalisering. De grote hoeveelheid bomen zou het zicht op het woud immers al te zeer benemen.

Op grond van eerder onderzoek is gebleken dat de provincie Groningen voor heel wat items het best in drieën kan worden onderverdeeld. Het basisstramien daarvan laat zich snel herkennen op de verderop geplaatste kaarten. Er zijn allerlei benamingen voor de drie hoofdgebieden van de taalprovincie te bedenken, maar het eenvoudigst is 't (en dat geldt zeker voor lezers die de kaart van Groningen

niet al te gedetailleerd kennen) om de namen van de windrichtingen te benutten.
We onderscheiden nu West-, Noord- en Oost-Groningen. De scheiding wordt respectievelijk gemarkeerd door het Reitdiep en het Damsterdiep. (De provinciale hoofdstad plus nabije omgeving hoort in veel gevallen bij Oost.)
Uit een veelheid van gevallen is geput bij het volgende lijstje om de belangrijkste verschillen tussen de drie gebieden in kaart te brengen. Het gaat om een ruwe benadering. Niet iedere spreker hoeft zich te houden aan de gegeven indeling, al was het maar omdat de grens soms niet helemaal samenvalt met de aangegeven natuurlijke barrière[2].

Ned. vorm	West	Noord	Oost
niet	*niet*	*nait*	*nait*
koek	*koek*	*kouk*	*kouke*
praatte	*proatte*	*prout*	*pruit*
gebruiken	*bruken*	*bruken*	*broeken*
slopen	*sleupen*	*sleupen*	*slopen*
schreeuwen	*roazen*	*bèlken*	*bölken*

Het laatste geval "schreeuwen" is afgeleid van de gegevens van de SND-enquête. "Schreeuwen" heeft in Groningen tientallen verschillende antwoorden opgeleverd (in afnemende frequentie *roupen, bölken, schreeuwen, bèlken, reren, schraiwen, schrouwen, gieren, blèren, brullen, roazen, gillen, schraiven* en nog twintig andere vormen meer) en is maar één voorbeeld uit een zeer rijk gevuld pakhuis aan taaldata. Een kleine greep is in de korte periode na de enquêtering verricht in die schatkamer en daarna in alle voorlopigheid bestudeerd. De uitkomsten daarvan worden hieronder gepresenteerd.

1. Laag en laagste

Het lastige aan heel wat dialect-eigens is tegelijk voor veel mensen het bijzonderste ervan, de geografische gevarieerdheid. Bij deze eerste kwestie is van verschil van plaats tot plaats eigenlijk geen sprake. In 1895 was het beeld daarom eenvoudig, in heel Groningen is voor het Nederlandse "laag" *leeg* geantwoord, zoals voor "laagste" iedereen *leegste* invulde. Het woord zorgde voor geen problemen, de spelling evenmin. Voetballiefhebbers van buiten de

provincie kennen het stadion De Langeleegte in Veendam. Dat is een Groningse naam die in het Nederlands "De Langelaagte" zou luiden en dat heeft alles met het Veenkoloniale gebied te maken waar het stadion gevestigd is.
Er zijn heel wat woorden in het Gronings te vinden die een *ee*-klank bezitten in het dialect terwijl ze in het standaard-Nederlands een *aa* hebben. Vooral als er een *r* volgt, is dat het geval: staart-***steert***, haard-***heerd***, waard-***weerd***. Maar vraag een Groninger welk woord hij gebruikt voor het Nederlandse "zwaard", reken er op dat het antwoord dan niet vaak ***zweerd*** of ***sweerd*** zal zijn. Die klinker-correspondentie tussen de Nederlandse *aa* en de Groningse *ee* staat dus onder druk. Dat is logisch: een veel bekendere relatie is die tussen Ned. *aa* en Gron. *oa*. Als het Gronings onder invloed staat van de standaardtaal, zou zich dat kunnen uiten in een verschuiving van ***leeg*** naar ***loag*** dat in 1895 niet eenmaal is aangetroffen in de vijftien Groninger formulieren. Anders gezegd, jongere invullers zouden meer ***loag*** moeten schrijven dan ouderen.
Het is onmiskenbaar dat die verwachting uitkomt voor wie de antwoorden naar leeftijd groepeert, zo blijkt uit de volgende tabellen.

"laag"	*leeg*	*loag*
gener. 1.	98% (52)	2% (1)
gener. 2.	96% (276)	4% (16)
gener. 3.	91% (341)	9% (35)
gener. 4.	79% (150)	21% (41)

"laagste"	*leegste*	*loagste*
gener. 1.	98% (52)	2% (1)
gener. 2.	96% (279)	4% (11)
gener. 3.	93% (344)	7% (26)
gener. 4.	87% (166)	13% (25)

Het is een even bescheiden als waarneembaar proces van vervanging van de ene klank door de andere: in het Gronings is "laag" voor de overgrote meerderheid nog wel ***leeg***, maar de vervanging door ***loag*** is duidelijk zichtbaar. De oudsten geven voor bijna 100% ***leeg***, in groep 4 is het bijna een kwart dat ***loag*** antwoordt.

De vervanging van *leegste* door *loagste* lijkt de gebeurtenissen bij *leeg* op korte afstand te volgen. Verandert een basiswoord in normale omstandigheden het eerst en daarna een afgeleide vorm? Bij 37 mensen was iets te zien van een combinatie-antwoord: 34 keer *loag+leegste* waartegenover slechts 3 keer *leeg+loagste* is aangetroffen. Geografische verschillen zijn bij dergelijke kleine aantallen moeilijk vast te stellen.

2. Schommel

Verschil op de Groningse taalkaart mag bij "laag" nog niet gebleken zijn, bij "schommel" is juist het omgekeerde 't geval. Er zijn woorden die nog meer variatie te zien geven, maar Kloeke zou heel wat verschillende benamingen voor het eenvoudige speeltuig hebben kunnen noteren. De vraag hoort net als "broeken" bij het kleine groepje kwesties die meegesmokkeld zijn in 1994, want in 1895 is er niet naar geïnformeerd. Maar in verband met het in dialectologenkring bekende diverse karakter van het begrip is het voorwerp op de nieuwe vragenlijst gekomen. Dat had er niet alleen mee te maken dat we hoopten dat dialectsprekers hierdoor des te gauwer mee zouden willen doen - "schommel" hoort bij die woorden die diaectologen als een Pavlov-geval kunnen benutten -, het bijzondere is dat nu ook te onderzoeken is, of zo'n opvallend woord aan eigenheid verliest. Dat is des te bijzonderder omdat het een begrip betreft waar mensen bij uitstek in hun jeugd mee geconfronteerd worden, dezelfde periode als waarin het dialect een hoofdrol speelde (en nog speelt, zij het beduidend minder dan vroeger). Het gaat er bij het woord "schommel" daarom niet alleen om een taalkaart te tekenen vol met geografische varianten, het is ook interessant om na te gaan hoe vaak *schommel* als Gronings woord (of *skommel* in het Westerkwartier) wordt geantwoord in elk van de generaties.

Eerst de geografische variatie in samengevatte vorm. Op de volgende kaart zijn voor de diverse hoofdgebieden van Groningen de meest genoemde varianten weergegeven. In Oost is daarbij een nadere uitsplitsing genoteerd in verband met de gesignaleerde verschillen. Sommige vormen komen in andere regio's binnen de provincie terug, de meeste niet.

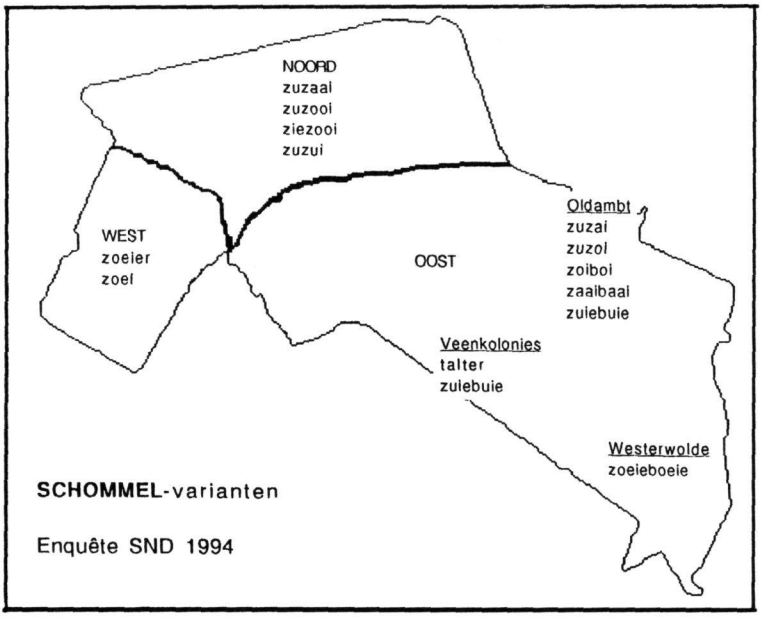

kaart 1: SCHOMMEL-varianten in Groningen (SND-enquête 1994).

Afgezien van het binnen Groningen bijzondere *talter* (in andere gebieden van het Nederlandse taalgebied minder apart), is het opmerkelijkste dat een bepaald woorddeel steeds terugkeert. In West is de benaming *zoei* en *zoeier* het meest gebruikelijk, zij het - Friesland is nabij! - regelmatig ook als *soei* of *soeier* geschreven. Dat moet te maken hebben met een ook in Van Dale opgenomen vorm als "suien" of "zuien" en "zujen", namelijk 'neuriënd of zoemend wiegen, vgl. *suja*". De toevoeging van het geluid lijkt niet strikt noodzakelijk, maar belangrijker is het werkwoord als zodanig: schommelen en wiegen kunnen we althans in een deel van het Nederlandse taalgebied uitdrukken met iets van zui-. In Groningen houdt dat *zujen* of *zoeien* in en het ding waarmee gezoeid wordt kan dan een *zoei* of een *zoeier* heten zoals in West.
In Noord en Oost wordt graag een intern rijmend woord gebruikt voor de schommel en dat is voorstelbaar bij zo'n heen-en-weerapparaat. In Noord bestaat het rijm uit klinkerspel *rond zu, zaai, zooi, zie* en *zui*. In het Oosten van de provincie kan dat ook, maar

veel meer trekt hier het medeklinkerrijm de aandacht: ***zaai-baai, zuie-buie, zoeie-boeie.***
De telkens terugkerende vraag is in de onderhavige zaak: hoe zit het met het aandeel van dit soort typisch streekgebonden varianten in vergelijking met de direct door het Nederlands beïnvloede vormen ***schommel*** en ***skommel***? Het antwoord blijkt uit het volgende overzicht.

	schommel	niet-schommel
generatie 1	48% (26)	52% (28)
generatie 2	53% (154)	47% (139)
generatie 3	67% (250)	33% (125)
generatie 4	87% (167)	13% (24)

Al bij de oudste generatie ligt het aandeel van de Nederlandse vormen op ongeveer de helft. Vanuit dat perspectief is het geen wonder dat er in de jongste leeftijdsgroep bijna geen dialectische varianten meer worden ingevuld. Zelfs een kinder-speeltuig blijkt in de twintigste eeuw in hoge mate aan vernederlandsing onderhevig te zijn.

3. Broeken

Geen of weinig verschil tussen regio's, variatie tussen de generaties, er is minstens nog een derde factor in de verandering van taal en dat is die van het natuurlijke geslacht. Vrouwen en mannen willen wel eens verschillend spreken: Groeten mannen even vaak met "Doehoei!" als vrouwen? Zeggen vrouwen misschien niet vaker "Weet jíj veel?" dan mannen?
De oude Groninger ***boksem*** voor 'broek' wordt gemoderniseerd. Het woord verdwijnt niet in één keer, maar z'n lot is wel bezegeld. Eerst wordt ***boksem*** opgevat als een broek die men aan heeft bij het werk en dan vooral zwaardere, vuil makende handenarbeid. In de vrije tijd en op kantoor draag je in het Gronings dan geen ***boksem*** meer maar een ander ding. Dat kan in eenmaal een ***broek*** zijn net als in het Nederlands, maar een ***brouk*** is ook een mogelijkheid. Dat is een tussenoplossing die voor zekere tijd dienst kan doen; minder plat dan ***boksem*** en nog wat eigener dan het nettere ***broek***.
In Ter Laans Nieuw Groninger Woordenboek (1952: 112 s.v. ***boksem***, 136 s.v. ***broek*** en 138-139 s.v. ***brouk***) wordt een en andermaal - en veel duidelijker dan in de eerste druk van 1929! - gewe-

zen op het verdwijnen van de vorm ***boksem***. Het woord is "niet fatsoenlijk meer", of Ter Laan zegt men nauw verholen ergernis: "In sommige kringen is ***boksem*** niet netjes meer en moet men ***brouk*** of zelfs ***broek*** zeggen. Enkelen zijn al toe aan ***pantalon***."
De vorm ***brouk*** beperkt Ter Laan tot het Oosten van Groningen, in Noord en West wordt ***broek*** gezegd. In 1994 is dat in elk geval niet zo. ***Brouk*** is niet in West gevonden (de *ou*-klank speelt daar ook een heel kleine rol) maar in Noord zes keer. De stad Groningen en nabije omgeving hebben een bovenmatig aandeel in de 48 keer dat ***brouk*** genoemd is, namelijk achttien maal.
Buksem is de typische vorm voor Westerwolde, eenmaal is ook ***buksen*** geantwoord. ***Boksen*** is ook enkele keren geregistreerd, vrijwel uitsluitend in Oost. Uit dezelfde regio zijn de vijf invullers afkomstig die ***hozen*** als antwoord geven. Niemand van de 925 respondenten vulde overigens ***pantalon*** in en de informatie daarover bij Ter Laan krijgt zo een bijzondere achtergrond: heeft hij 't misschien spottend genoteerd?
In totaal zijn er dus 925 antwoorden beschikbaar. Vijf maal is ter toelichting bij het antwoord ***broek*** of ***brouk*** een opmerking over ***boksem*** gemaakt: dit is ordinair, ouderwets, ruw of het heeft betrekking op een oude broek. Het bijzondere aan deze extra informatie is, dat deze in alle vijf gevallen afkomstig is van een vrouw. Het ligt dan voor de hand, te kijken wat de mannen als groep in de verschillende leeftijdscategorieën antwoorden en wat de vrouwen doen, zonder daarbij nader geografisch onderscheid te maken.

"broek"	*boksem*	*brouk*	*broek*
gener. 1 m	54% (14)	15% (4)	31% (8)
v	52% (13)	0% (0)	48% (12)
gener. 2 m	54% (82)	8% (12)	38% (58)
v	34% (47)	4% (6)	62% (87)
gener. 3 m	55% (110)	7% (13)	38% (76)
v	29% (51)	3% (6)	67% (116)
gener. 4 m	64% (58)	3% (3)	33% (30)
v	32% (32)	6% (6)	62% (62)

De vraag of er verschil is tussen wat vrouwen en wat mannen in hun eigen Gronings zeggen tegen een "broek" is daarmee wel zeer duidelijk beantwoord: in alle generaties zeggen vrouwen veel meer

broek; *boksem* kiezen mannen in iedere leeftijdsgroep meer en meestal veel meer. Het woord *boksem* verwijderen vrouwen veel sneller uit hun lexicon dan mannen dat doen.
Brouk heeft als het ware de functie de overgang van *boksem* naar *broek* soepeltjes te doen verlopen. Een *brouk* is niet anders dan een *broek* in een Gronings jasje.
Boksem is een bekend en markant woord in Groningen, ook al haalde het in 1991 niet de top-tien van mooie dialectwoorden. Het bekende karakter blijkt uit de genoemde betekenistoevoegingen èn uit het grote aantal inzendingen waarbij meer dan één mogelijkheid gegeven werd. De invullers aarzelen, ze gebruiken meer varianten. De invullers zijn niet een objectieve weergave van de Groningssprekenden: het aantal *boksem*-gebruikers is onder de invullers naar alle waarschijnlijkheid duidelijk hoger dan onder de totale groep van sprekers.

4.0. Hij viel

In 1895 werd er door mannen als volgt gevallen in Groningen:

- in het Westerkwartier *viel* hij in Stroobos net als in het Nederlands, in Leek *vol* 'ie net als in Zuidhorn;
- in het Noorden van Groningen is in Warffum *vil* geantwoord, in Holwierde *vol*;
- de overgang tot Oost-Groningen begint in Haren en Appingedam met beide malen*vuil*, wat ook de vorm is voor Finsterwolde, maar in de rest van Oost-Groningen is het *vol* (Slochteren, Nieuwolda, Beerta en Bellingwolde);
- resteert het gebied dat we in 1895 nog als Westerwolde kunnen opvatten: in Terapel is het *vul*, wat ook de ene invuller voor Vlagtwedde geeft; de ander antwoordt *vol*.

De overheersende vorm is in 1895 *vol* (met de ó van *bok* en niet de ò van *hok* voorzover dat verschil in 1995 nog wordt gehoord). Acht keer wordt deze vorm gerapporteerd. In het Oosten komt ook drie maal *vuil* voor, in het Westen is 't *viel*, in het weinig antwoorden opleverende Noorden lijkt het *vil* te zijn en Westerwolde is duidelijk *vul*. Hoe staat het met "hij viel" in 1994?

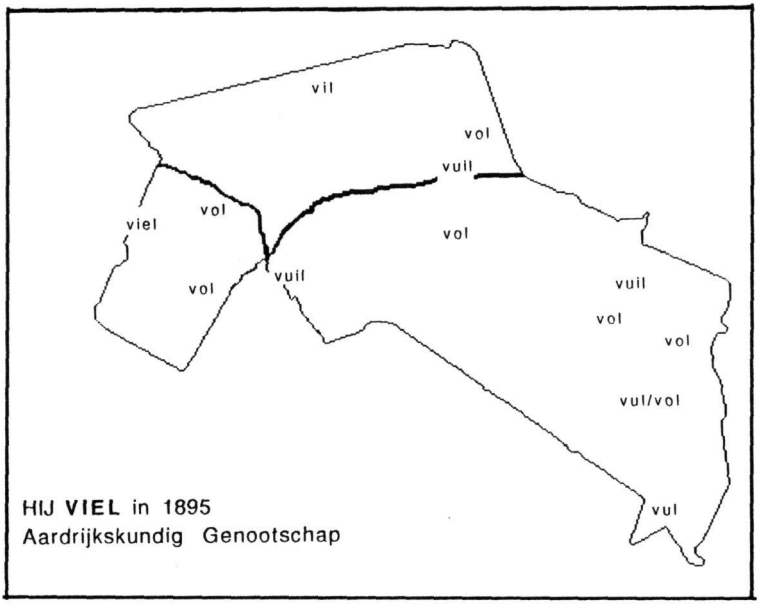

Kaart 2: HIJ VIEL in 1895 (Aardrijkskundig Genootschap).

Voor dat aan de orde kan komen, is het nodig iets te zeggen over de tweeklanken in het hedendaagse Gronings. Het gaat dus om de klinkers die voorkomen in Nederlandse woorden als "vuil", "maïs" en dergelijke. Uit allerlei onderzoek is de laatste jaren duidelijk geworden dat er nogal wat beweging zit in de Groninger twee- en aanverwante klanken. De opvallendste verschuiving is die van *ai* naar *oi*: 'ik weet het niet' was in het grootste deel van Groningen *k wait t nait* maar het wordt in snel tempo *k woit t noit*. Als een enquête als deze ook naar het Nederlands gehouden kon worden en als wij Nederlanders en Vlamingen niet hadden schoolgegaan, dan zou uit de Nederlandstalige antwoorden vast ook duidelijk worden dat in de standaardtaal een verandering van *ij/ei* naar *ai* aan het optreden is. Dat is vergelijkbaar met wat in Groningen gebeurt. Sterker, ook in het Gronings zeggen steeds meer jongeren *nai* en *twai* waar ouderen eerder *nij* en *twij* zeiden voor 'nieuw' en 'twee'. Allerlei klinkers zijn aan het schuiven: we horen ook de *ooi* in *oei* veranderen en de Groningse *ui* heeft het ook niet gemakkelijk in deze storm van mutaties.

Bij al deze ontwikkelingen moet bedacht worden dat er ook in het Gronings heel wat voorbeelden te geven zijn van een vervanging van een tweeklank door een éénklank. Van Kooten en De Bie kunnen net als Haagse Harry "kèk mè nà" zeggen in plaats van "kijk mij nou". Het eerste deel van de twee tweeklanken in kwestie is daarbij behouden gebleven, het laatste deel is verdwenen. Dat gebeurt in het Gronings ook (bijvoorbeeld in het Oosten waar *nè* gezegd kan woorden voor *nij* 'nieuw'). Dat kan bevorderd worden door het volgende gegeven: een *l* wil in dezelfde lettergreep bij voorkeur een klinker vóór zich die met ronde lippen gezegd wordt. Dit geldt des te sterker voor tweeklanken. Als het tweede deel niet 'rond' is, is de uitspraak lastig. (Een voorbeeld? Spreek het woord "pijl" of "peil" langzaam uit.)
Terug naar "hij viel" uit de zin "Bijna viel 'ie van de schommel in een nest mieren." De topscorers-positie is in 1994 niet meer weggelegd voor *vol*, zoals in 1895. Trekken we ons voor het gemak even niets aan van de regio van waaruit de antwoorden zijn ingestuurd, dan zien we de volgende reeks vormen met het aantal vermeldingen:

"hij viel" in 1994		idem in 1895
vuil	437	3x
viel	196	1x
vil	106	1x
vol	92	8x
veul	34	
vail	19	
vul	5	2x
völ	4	
zwak	5 (*valde* of *vaalde*)	
voil	1	
voul	1	
vijl	1	

De meest genoemde vier vormen in 1994 zijn ook honderd jaar eerder genoteerd, maar het beeld is duidelijk veranderd. Het overheersende *vol* is vervangen door vooral *vuil* en *viel*. En *vul* vinden we pas als zevende op de ranglijst terug, zelfs als we de vier *völ-*

antwoorden erbij nemen. (Dat is verdedigbaar want de korte *ö* en de dito *u* liggen zó dicht bij elkaar dat ze voor diverse invullers dezelfde klank kunnen weergeven.) Het vermoeden bestaat nu, dat in diverse regio's aan de hand van de verschillen per generatie te zien zal zijn dat een vorm als *vol* afneemt en dat *viel* toeneemt, achtereenvolgens ten gunste en ten koste van een andere vorm. De vraag is ook: welke vorm?

4.1. Hij viel: NOORD

Voor het noorden van de provincie zijn in 1895 weinig gegevens ingestuurd. In het hart van de noordelijke regio ligt in 1895 alleen Warffum want verder is alleen vanuit zeer oostelijke Holwierde gereageerd. In de volgende tabel zijn de vormen voor Noord procentueel weergegeven per generatie met toevoeging van het absolute getal tussen haakjes:

	vil	*viel*	*vol*	*vuil*	rest
1.	67% (8)	17% (2)	8% (1)	8% (1)	0% (0)
2.	59% (44)	21% (16)	4% (3)	12% (9)	4% (3)
3.	41% (45)	38% (41)	2% (2)	12% (13)	8% (7)
4.	7% (4)	75% (45)	2% (1)	12% (7)	5% (3)

Beperken we ons tot de drie vormen die voor Noord het meest in aanmerking zouden komen op grond van het materiaal uit 1895, *vil*, *vol* en *vuil*. De laatste vorm komt weinig in Noord voor: 8 tot 12% in alle generaties. Ook *vol* speelt geen belangrijke rol. Deze variant daalt van 8 naar 2%.
De twee belangrijkste vormen van Noord blijken *vil* en *viel* te zijn en hiertussen speelt zich een eenvoudig communicerend proces af. De variant *vil* verdwijnt even snel als *viel* opkomt:

vil 67 > 59 > 41 > 7 %

viel 17 > 21 > 38 > 75 %

Vil en *viel* hebben een klinker die in elkaars nabijheid ligt, *viel* is de Nederlandse vorm die als gevolg van die klankgelijkheid snel terrein kan winnen.

4.2. Hij viel: WEST

De vorm *viel* was al bekend in West uit de opgave voor Stroobos, dat in 1895 nog bij de provincie Groningen hoorde. In 1994 is *viel* in alle leeftijdsgroepen met afstand de meest gekozen vorm. In alle vier generaties komt *vuil* voor, maar telkens in beperkte mate (rond 10%). Deze vorm zal vooral in de richting van de stad Groningen gelokaliseerd moeten worden. Soms wordt ook *vol* of *vul* gegeven, de eerste vorm vooral in de oudste twee categorieën.

4.3. Hij viel: OOST (stad niet er bij gerekend)

Onder Oost vallen in deze subparagraaf de gebieden Oldambt, Veenkolonies en Westerwolde. Weliswaar zal terloops gewezen worden op kleine verschillen tussen deze streken, maar de overeenkomst is zo groot dat Oost als een geheel wordt opgevat.
De vorm *vil* komt enkele malen voor in het Oldambt (3 en 2%) en blijft verder buiten beschouwing. Voor *veul* geldt eveneens dat daar geen nadere aandacht aan wordt geschonken,- per generatie haalt het aandeel van deze variant de tien procent niet. In Oost komt ook een variant *vail* voor die als gevolg van geringe frequentie (3% of minder per groep) ook buiten de tabel blijft. Vermoedelijk is *vail* het beste te rekenen bij *vuil* in verband met de eerder genoemde onzekerheid in verband met tweeklanken.
Het gaat in Oost nu om de volgende varianten:

	vuil	*viel*	*vol*	*vul/völ*
1.	57% (16)	4% (1)	29% (8)	11% (3)
2.	73% (114)	1% (2)	24% (37)	2% (3)
3.	83% (159)	3% (6)	13% (25)	1% (2)
4.	82% (79)	13% (12)	5% (5)	0% (0)

De twee hoofdvarianten van Oost, *vol* en *vuil* vertonen een helder beeld: *vol* neemt sterk af (van 29 naar 5%), *vuil* neemt duidelijk toe (57 naar 83/82%). *Vul/völ* scoort ook afnemend en is na de oudste generatie feitelijk al verdwenen. Dè vorm van Oost is *vuil*, maar de Nederlandse vorm "viel" lijkt ook hier in opkomst, gezien de 13% in de jongste leeftijdscategorie.

5. Ik zie jullie wèl, maar jullie zien mij niet.

5.0. Inleiding

Tot besluit van dit rondje kennismaken met het enquêtemateriaal uit 1994 voor wat betreft de provincie Groningen enkele opmerkingen naar aanleiding van een hele zin: "Ik zie jullie wèl, maar jullie zien mij niet." Eén zinnetje kan vele kwesties herbergen. In verband met het Gronings is het vrij eenvoudig, opmerkingen te maken over:

- "ik zie" tegenover "jullie zien",
- "jullie" als onderwerpsvorm èn als lijdend voorwerp,
- "mij"
- "niet" en de werkwoordsvorm van (ik) "zie".

Het geaccentueerde "wèl" zou voor de respondenten aanleiding hebben kunnen zijn tot de invulling van *aal* of *wèl*, maar de eerste vorm is te weinig genoteerd om daar met reden nadere aandacht aan te wijden.

5.1. "Ik zie" tegenover "jullie zien"

De persoonsvormen zijn een betrekkelijk opvallend gegeven in het hedendaagse Gronings. Er is van alles aan het verschuiven in het werkwoordelijke systeem, ook in de tegenwoordige tijd. Voor een grote hoeveelheid veel gebruikte werkwoorden heeft het Gronings (vanuit het eigentijdse Nederlands) een eigenaardigheid die het deelt met allerlei andere dialecten en het Duits en dat is de klinkervariatie binnen de verschillende vormen. "Ich laufe - er läuft" 'ik loop - hij loopt', "ich sehe - er sieht" 'ik zie - hij ziet' en dat soort uit onze buurtaal bekende verschijnselen. Het gaat steeds om twee groepen klinkers: de jij- en hij/zij-vorm enkelvoud wijkt af van de overige personen, "ik" en het hele meervoud.
Veel vormen die in het Duits die wisselende eigenschap bezitten, hebben dat in het Gronings ook. *Ik loop - hai lopt* 'ik loop - hij loopt' bijvoorbeeld. Of dat bij het werkwoord "zien" ook gebeurt, moet duidelijk kunnen worden op grond van het materiaal dat de kleine duizend Groningers hebben ingevuld. We sluiten West daarbij van deelneming uit, want "zien" is hier *zien*.
Ik zai wordt elders inderdaad *ik zig* en vooral *ik zug*, het meervoud *zain* wordt *ziggen* en *zuggen*. Bij de oudste twee groepen is daar niets van te merken, want daar is het 100% *zai* en *zain*. De eerste

verschuiving wordt zichtbaar bij de derde generatie. *Ik zai* scoort hier 95% en die score neemt in de vierde generatie af tot 82%, *ik zug* en *ik zig* neemt navenant toe.
Bij de meervoudsvormen is het beeld vrijwel identiek. In de leeftijdsgroepen 1 en 2 is het 100% *zain*, daarna begint de overgang naar *ziggen* en *zuggen*. De percentages liggen vlak achter die van de ik-vormen.

5.2. "Jullie" als onderwerpsvorm èn als lijdend voorwerp

"Jullie zien" simpelweg in het Nederlands (wie zegt er nog "jullie ziet"?), in Groningen is er niet enkel een verschil tussen de vormen voor "zien". Bij het lijdend voorwerp "jullie" bestaat er geen enkel probleem. In het overgrote deel van de provincie is het *joe* (door jongeren soms geschreven als *you*), in het Westen van de provincie *jim* en dat is eigenlijk alles.
De variatie zit 'm in het gebruik van "jullie" in de positie van het onderwerp in de zin. Dat wil zeggen buiten het Westerkwartier, want daar is het onderwerp net als in het standaard Nederlands gelijk aan het lijdend voorwerp. In 1895 is in Haren *jai* opgegeven, in Zuidhorn *joe* en *ie*, maar de rest van Groningen heeft uitsluitend *ie*.
In 1994 is er een veel minder helder beeld. Allereerst is noch uit de stad Groningen noch uit de nabije omgeving daarvan ook maar één keer iets als *jai* gevonden. De variatie in 1895 in Zuidhorn is een beginsignaal van een verandering die zich in de twintigste eeuw met grote kracht in heel Groningen zal voortzetten.

"jullie" (onderwerp)	ie	joe	jullie
generatie 1	70% (28)	23% (9)	8% (3)
generatie 2	58% (143)	34% (84)	7% (18)
generatie 3	32% (95)	59% (173)	9% (25)
generatie 4	10% (15)	82% (119)	8% (11)

De interessante vraag is, of de veranderingen zich voortzetten. Als de vorm *ie* geheel verdrongen is door *joe*, verdwijnt dit dan op zijn beurt voor *jullie*? Het heeft er alle schijn van.

5.3. "Mij"

"Ik" zegt in Groningen minder dan "mij". "Ik" is overal *ik*, net als in het Nederlands soms te verlengen tot *ikke* als de spreker minder bescheiden is. Aan de hand van "mij" is meer over de herkomstregio te horen. In West is het *mij*, zoals in de standaardtaal. Zegt iemand *mai*, dan komt hij of zij vast en zeker uit de provinciale hoofdstad of directe omgeving. Zegt iemand *me*, dan hoort hij tot de kleine minderheid die eigenlijk *mie* bedoeld zal hebben. In de SND-enquête is dat negen deelnemers overkomen. *Me* is in het Gronings voorlopig zogezegd alleen per ongeluk waar te nemen.

5.4. "Niet" en de werkwoordsvorm van (ik) "zie"

Met "ik zie" is buiten het Westerkwartier nog meer aan de hand, en wel hetzelfde als bij "niet". In Noord en Oost zijn de voor het Gronings kenmerkende *ai*-klanken veelvuldig in gebruik, maar de vraag is hoe lang nog. We zijn namelijk getuige van een beginnende vervanging van *ai* door *oi*.

De invullers geven voor "niet" een paar varianten. In West is het dus *niet*, zoals het even typerend in Westerwolde *nich* kan zijn. Sommige Noord-Groningers schrijven *naait*. Een enkeling gebruikt *nai*, een variant die in heel Noord en Oost kan voorkomen.

Maar de overgrote meerderheid vult *nait* in. De oudste twee groepen doen dat voor 100%, daarna komt er een kleine verandering. In groep 3 vullen zes van de 292 mensen *noit* in (2%), wat door 23 personen van de 145 uit groep 4 ook gedaan wordt. Het percentage van 2 is daar opgelopen naar 16%!

Bij *ik zai* is een vergelijkbare, ja zelfs een iets sterkere ontwikkeling gaande. Alle andere mogelijkheden laten we even terzijde (zie daarvoor het eerste stukje van deze paragraaf) en we concentreren ons op *ik zai* versus *ik zoi*. In groep 1 is zo'n tegenstelling niet aanwezig, want ieder schrijft *zai*. Eén persoon uit groep 2 noteert *zoi*, maar op een antwoordtotaal van 241 is dat nog geen half procent. Elf leden van categorie 3 geven de nieuwe vorm, wat op een geheel van 272 4% is. De ontwikkeling zet door. Twintig procent van de invullers vanaf 1951 geboren schrijft *ik zoi* (26 deelnemers), 88 noteren *ik zai*.

De Groningse *ai* verandert daar waar dat kan op het ogenblik in *oi*. Bij *zai* 'zie' gebeurt dat iets sneller dan bij *nait* 'niet', maar het pro-

zig, want ieder schrijft *zai*. Eén persoon uit groep 2 noteert *zoi*, maar op een antwoordtotaal van 241 is dat nog geen half procent. Elf leden van categorie 3 geven de nieuwe vorm, wat op een geheel van 272 4% is. De ontwikkeling zet door. Twintig procent van de invullers vanaf 1951 geboren schrijft *ik zoi* (26 deelnemers), 88 noteren *ik zai*.
De Groningse *ai* verandert daar waar dat kan op het ogenblik in *oi*. Bij *zai* 'zie' gebeurt dat iets sneller dan bij *nait* 'niet', maar het proces is gelijk. In 1895 is de *oi* afwezig, in 1994 vult een toenemend aantal Gronings-sprekers de klank zonder enig commentaar in.

6. Besluit

Een massa vragen, beantwoord door een zeer groot aantal informanten heeft een aardig inzicht gegeven in heel wat veranderingsprocessen in het Gronings van de twintigste eeuw. Een stuk of zeven kwesties zijn uit een mogelijk aantal van ettelijke tientallen gekozen en die illustreerden hoe beweeglijk het Gronings momenteel is. Nu eens zagen we, hoe een ontwikkeling bij een of meer leeftijdsgroepen niet of nauwelijks plaats heeft, bij andere items is de wijziging al ver voortgeschreden. *Ik zai* 'ik zie' en de typische *ai*-klank is bij de oudste groepen voor bijna 100% aanwezig, maar be-gint daarna te veranderen. Woorden als "schommel" en "broek" laten daarentegen een ontwikkeling zien die al eerder moet zijn ingezet, want de oudere Groningse vormen zijn hier veel minder in de oudste groepen geantwoord.
In een paar gevallen leverde de vergelijking met de AG-enquête een nuttige achtergrond. Bij "jullie" (onderwerpsvorm) bleek één vorm in het geheel niet meer aangetroffen (*jai*), terwijl de invuller voor Zuidhorn uit 1895 met zijn dubbele mogelijkheid een snelle ontwikkeling van deze eeuw markeerde.
Het dialect beweegt de laat-twintigste-eeuwers: wel zeer velen noteerden bij de laatste open vraag naar een karakteristiek woord voor hun streektaal een emotioneel antwoord. Datzelfde bewegende communicatiemiddel is tegelijkertijd zelf heftig in beweging en waarom zou het een niet met het ander in verbinding staan.

1. Iedere invuller wil ik in deze eerste noot wel zeer graag van harte bedanken voor de genomen moeiten. Dat is geen geringe taak geweest, en al helemaal niet in de periode waarin de beantwoording heeft plaats gehad. De drukkende zomer van '94 heeft gemaakt dat degenen die de voor dit artikel gebruikte gegevens verwerkt hebben, een taak hadden die nog vrijwel realiseerbaar was binnen het korte tijdsbestek. Petra Kruize (Stichting Grunneger Toal, Groningen) heeft een gedeelte van de behandelde kwesties ingevoerd, mijn zoons Hilverd en Siebren hebben met hun computerhulp mij eveneens werk uit handen genomen. Alle formulieren zijn voor de meeste onderdelen benut, bij een paar kwesties moest om redenen van tijd worden volstaan met de antwoorden van plusminus 700 van de ruim 900 stuks.

2. Voor de goede orde meld ik dat de spelling op *-en* het gevolg is van een al bij Ter Laan begonnen gewoonte die algemeen geaccepteerd is geraakt. Ik besef zeer wel dat bijvoorbeeld "bruken" in de uitspraak eerder iets is als "bruu'ngng".

STICHTING NEDERLANDSE DIALECTEN
HERHAALT ONDERZOEK VAN EEUW GELEDEN

Grote enquête naar eigen taal of dialect

(Leeuwarder Courant)

GERMEN J. DE HAAN

Friese taalveranderingen[1].

1. Inleiding

In Friesland heeft tweetaligheid eeuwenlang de vorm van niet-persoonlijke, maatschappelijke tweetaligheid gehad. Er was globaal sprake van een geografische taakverdeling tussen Fries en Nederlands (stad - platteland), of beter, tussen Friese en Nederlandse dialecten. Dat deze taakverdeling ook gepaard ging met een verschil in sociale status tussen Fries en Nederlands wordt wel beweerd, maar is naar mijn mening niet overtuigend aangetoond. De bestaande verschillen in sociale functie zijn pas in deze eeuw tot volle wasdom gekomen, toen de taalverhoudingen in Friesland radicaal veranderd zijn. De sociale stratificatie van het Fries is het bijproduct van een proces van vernederlandsing van Friesland in geografische en sociologische zin. Dit proces heeft zich vooral na de Tweede Wereldoorlog in snel tempo voltrokken. Al enkele decennia lang worden vrijwel alle moedertaalsprekers van het Fries als tweetaligen grootgebracht. Nederlands-Friese moedertaalsprekers maken verschil tussen hun beide moedertalen, en beschouwen ze niet als functioneel gelijkwaardig. Volgens Breuker (1993) is het zelfs zo, dat het Nederlands ten opzichte van het Fries als standaardtaal functioneert. Deze situatie is 'gunstig' voor verschuiving van gebruik van het Fries naar gebruik van het Nederlands.

De taalverhoudingen in Friesland zijn zo veranderd dat niet alleen verschuiving van Fries naar Nederlands gemakkelijk plaats vindt, maar ook beïnvloeding van de taal zelf. Volgens sommigen (Feitsma (1971), Breuker (1982); (1984)) gaat het daarbij niet alleen om lexicale ontlening aan het Nederlands, maar ook om grammatische ontlening. Het is zeker zo dat de Friese taal in toenemende mate grammatische veranderingen ondergaat, die mede gestimuleerd worden door het Nederlands. Elders heb ik geprobeerd aannemelijk te maken dat het hier echter niet gaat om copiëring van delen van het grammatische regelsysteem van het Nederlands (zie De Haan (1990) en De Haan (1992)).

Wat het lexicon betreft, is er wel degelijk sprake van ontlening aan het Nederlands. Het Fries ontleent op grote schaal woorden aan het Nederlands. Het gaat daarbij niet alleen om nieuwe woorden, maar

ook om vervanging van, ook frequent gebruikte, Friese woorden, en zelfs om vervanging van grammatische woorden, zoals voornaamwoorden. Met name deze laatste twee vormen van lexicale vervanging laten zien dat er sprake is van verlies aan lexicale vaardigheden van Friese moedertaalgebruikers. Kwantitatieve gegevens over deze vormen van lexicale vervanging kunnen bijdragen aan inzicht in de mate waarin het Fries zich lexicaal voegt naar het Nederlands.

In de frisistische literatuur zijn een aantal gevallen van grammatische beïnvloeding van het Fries door het Nederlands onderwerp van discussie geweest. Een morfologisch voorbeeld hiervan is een verandering in het systeem van Friese verkleinwoordvorming. Het Fries heeft twee verkleinwoordsuffixen: *-ke*, en *-tsje*. Dit laatste suffix kent een dialectische variant [*tsi*][2]. De verandering die zich in het systeem van verkleinwoord vorming voltrekt, is uitbreiding van het domein van het suffix *-tsje* ten koste van *-ke*: ***sigaarke*** 'sigaartje' krijgt naast zich ***sigaartsje***. Volgens De Haan (1990) zijn er argumenten om deze verandering te beschrijven als een vereenvoudiging van het Friese verkleinwoordsysteem: de omgeving waarin het suffix *-tsje* optreedt, wordt fonologisch systematischer. Het is aannemelijk dat deze intern gemotiveerde ontwikkeling gestimuleerd wordt door het Nederlands vanwege de gelijkenis tussen *-tsje* en het Nederlandse *-tje*. Dat het hier primair om een interne Friese ontwikkeling gaat, en niet om ontlening vanuit het Nederlands zou blijken uit het feit dat vervangingen van het Friese *-ke* die bij ontlening te verwachten zijn, uitblijven: ***beamke*** wordt niet ***beampje*** onder invloed van ***boompje***; ***jaske*** wordt niet ***jasje*** onder invloed van ***jasje***. Het zou wenselijk zijn om aan dit soort observaties een steviger fundament te geven.

Een tweede voorbeeld van grammatische beïnvloeding betreft de volgorde van de werkwoordelijke eindgroep. De syntaxis van de Friese werkwoordelijke eindgroep verschilt in een aantal opzichten van die van het Nederlands. De volgorde van de werkwoorden in het Fries is het spiegelbeeld van die in het Nederlands. Zegt een Nederlander dat hij het ***zou hebben kunnen doen***, dan zegt een Fries dat ***er it dwaan kind hawwe soe***. Het Nederlands kent ook volgordevariaties in de eindgroep die het Fries niet heeft. Kan de Nederlander zeggen dat hij iets ***wil doen***, of dat hij ***iets doen wil***, de Fries kent alleen de mogelijkheid dat ***er wat dwaan wol***, en niet ***dat er wat wol dwaan***. Nu wordt wel gezegd dat dit laatste type uitdrukking onder invloed van het Nederlands doordringt in het Fries, vooral in dat van de jongere Friese taalgebruikers. Systematische gegevens over dit verschijnsel ontbreken echter bij mijn weten.

Onderzoek naar de vernederlandsing van het Fries is interessant voor taalveranderingsonderzoek in het algemeen. Dergelijk onderzoek kan bijdragen aan inzicht in wat voor vormen grammatische beïnvloeding kan aannemen, en daarmee aan inzicht in de relatieve instabiliteit van grammatische deelsystemen. Een probleem bij dit onderzoek -ik heb het hiervoor al aangegeven- is dat de empirische basis ervan nogal smal is. In het geval van de hier genoemde voorbeelden van Nederlandse invloed op het Fries zijn, voorzover mij bekend, slechts systematisch gegevens verzameld en gepubliceerd door Breuker (1988). Dataverzamelingen van Eising et al. (1981) en de Jong (1993) zijn niet officieel gepubliceerd. Voor het overige zijn uitspraken over deze voorbeelden van vernederlandsing van het Fries toch vooral gebaseerd op persoonlijke indrukken.
De Friese versie van de op 9 juli 1994 in een groot aantal *GPD*-dagbladen gehouden dialectenquête van de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) is aangegrepen om, zij het op bescheiden wijze, aan het onderzoek naar Nederlandse invloed op het Fries een wat steviger empirische basis te geven. Aan het algemene gedeelte van de enquête zijn een drietal zinnen toegevoegd met de bedoeling informatie te verkrijgen over veranderingen in de volgorde van de werkwoordelijke eindgroep. Het algemene gedeelte zelf bevat verschillende zinnen die gegevens kunnen opleveren over andere voorbeelden van Nederlandse invloed op het Fries. Hier zijn uit dit materiaal een beperkt aantal onderwerpen voor nadere bestudering geselecteerd, waarbij rekening is gehouden met reeds eerder gevoerde discussies in de frisistische literatuur over invloed van het Nederlands op het Fries. We hebben gekozen voor ontlening van enkele grammatische woorden en verkleinwoordvorming. Samen met de volgorde van de werkwoordelijke eindgroep brengt dit het aantal in dit artikel te bespreken voorbeelden van Friese taalveranderingen op drie.

2. De enquête

Voor Friesland is de SND-enquête verschenen in de *Leeuwarder Courant*. Als medewerkers voor de stadsfriese en Friese dialecten fungeerden Pieter Breuker en ondergetekende, beide van het Fries Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. Zij hebben ook het regiospecifieke deel van de vragenlijst voor hun rekening genomen.
Over de gegevens kan het volgende worden gezegd. Bij het Fries Instituut zijn in totaal 675 enquêteformulieren binnen gekomen die betrekking hebben op het Friese taalgebied. Formulieren die betrekking hadden op andere regio's, zijn aan de betreffende contactpersonen doorgegeven. Van de 675 'Friese' enquêteformulieren komen

659 uit de *Leeuwarder Courant* en 16 uit andere *GPD*-bladen. Omdat de enquêtes, zoals gezegd, op de regio toegespitste vragen bevatten, zijn deze 16 niet strikt vergelijkbaar met de andere 659; ze zijn voorlopig dan ook terzijde gelegd. Ook 6 formulieren uit de *Leeuwarder Courant* zijn vanuit het oogpunt van vergelijkbaarheid vooralsnog niet verwerkt: 2 formulieren omdat niet viel op te maken of de geënquêteerde een man of een vrouw was; 4 formulieren omdat man en vrouw de enquête samen hadden ingevuld. De resterende 653 laten de volgende verdeling zien over de verschillende, door de geënquêteerden zelf aangegeven, taalvariteiten:

tabel 1:

Fries		**Stadsfries**		**Niet-fries**	
Fries	493	Stads	7	Nederlands	5
Klei-Fries	17	Leeuwarders	19	Bildts	14
Woud-Fries	25	Franekers	2	Midslands	2
Zuidhoeks	22	Harlingers	10	Amelands	6
Noordhoeks	2	Dokkumers	2	Kollumers	2
Hindelopers	4	Bolswarder	6	*totaal*	29
Aasters	4	Snekers	8		
totaal	568	Stavers	2		
		totaal	56		

Het onderzoek naar enkele aspecten van de vernederlandsing van het Fries richt zich op ontlening van grammatische woorden, verkleinwoordvorming en volgorde van de werkwoordelijke eindgroep. Voor dit onderzoek laten we uiteraard de stadsfriese en niet-Friese gegevens buiten beschouwing. Hetzelfde doen we ook met de Friese dialecten Hindelopers en Aasters, omdat deze relatief nogal afwijken van de overige Friese variëteiten. Op deze wijze beperken we ons tot de 560 formulieren die als taalaanduiding Fries, Klei-Fries, Woud-Fries, Zuidhoeks of Noordhoeks hebben. Gelet op de te onderzoeken onderwerpen zullen we deze taalvariëteiten in eerste instantie opvatten als één categorie.
Voor de vervanging van grammatische woorden in het Fries door hun Nederlandse tegenhangers hebben we gekeken naar de mate waarin het persoonlijk voornaamwoord ***him*** in zijn reflexieve betekenis vervangen wordt door het Nederlandse ***zich(zelf)***, en het bezittelijk voornaamwoord ***har/harren*** door ***hun***. Deze vervangingsmogelijkheden doen zich ondermeer voor in zin 6 en zin 7 van het algemeen gedeelte:

(1) **SND-enquête. Deel 1. Zinnetjes**
zin 6: het mannetje hield zich wel vast, maar viel en brak z'n armpje
zin 7: haar twee zonen wassen vaak/dikwijls zelf hun broeken

Voor de beïnvloeding van het verkleinwoordsysteem bevat het algemeen gedeelte van de enquête ondermeer vier relevante elementen:

(2) **SND-enquête. Deel 1. Zinnetjes**
zin 1: het schaap en zijn *lammetje* stonden samen met het veulen erwteschillen te eten achter het/de prikkel-draad bij de molen
zin 4: ik vroeg u om een *kopje* thee, maar ik kreeg zure azijn
zin 6: het *mannetje* hield zich wel vast, maar viel en brak z'n armpje

(3) **SND-enquête. Deel 3. Varia**
schapen - *schaapje*

De aan de enquête toegevoegde zinnen die op de werkwoordelijke eindreeks betrekking hebben, zijn:

(4) **SND-enquête. Deel 1. Zinnetjes**
zin 16: ik denk dat ik dat wel zou durven zeggen
zin 17: hij zei dat Piet kon meedoen
zin 18: ik denk dat Piet hen kan geholpen hebben

Omdat volgens standaardopvattingen bij taalverandering verschillen te verwachten zijn tussen generaties en geslachten -naar sociale klasse is in de enquête niet gevraagd- hebben we dit materiaal in eerste instantie als volgt ingedeeld:

tabel 2:

	generatie	**man**	**vrouw**	**totaal**
I:	voor 1916	10	9	19
II:	1916-1930	94	53	147
III:	1931-1950	103	93	196
IV:	1951-1970	73	106	179
V:	1971-	8	11	19
	totaal	288	272	560

We gaan nu over tot een onderwerpsgewijze bespreking van de uitkomsten van de enquête.

3. Vervanging van grammatische woorden: *zich(zelf)* en *hun*

3.1. Zich(zelf)

Het Fries kent geen speciale vorm voor het wederkerend voornaamwoord van de derde persoon enkelvoud; het gebruikt hiervoor het persoonlijk voornaamwoord him in zijn verschillende verschijningsvormen. Het is bekend dat deze vorm onder invloed staat van het Nederlands. In de Friese versies van zin 6 komen we de volgende varianten tegen van het Nederlandse zich: *him, himsels, hem, 'em, um, 'm, har, sich, zich, zuch*. Ik beschouw hiervan de laatste drie als ontleningen vanuit het Nederlands. Deze ontleningen zijn als volgt verdeeld over de categorieën van tabel 2:

tabel 3:

generatie	geslacht	totaal	zich	perc.
I	man	10	0	0%
	vrouw	9	0	0%
	samen	19	0	0%
II	man	94	2	2%
	vrouw	53	1?	2%
	samen	147	3?	2%
III	man	103	6	6%
	vrouw	93	4	4%
	samen	196	10	5%
IV	man	73	16	22%
	vrouw	106	22	21%
	samen	179	38	21%
V	man	8	4	50%
	vrouw	11	3	27%
	samen	19	7	37%
totaal		560	58	10%

De generaties II, III en IV zijn qua aantallen goed met elkaar vergelijkbaar, en dan blijkt dat er in de jongere generatie IV een significante toename is van het Nederlandse zich. Verschil in geslacht is niet of nauwelijks relevant.

3.2. hun

Het Friese bezittelijk voornaamwoord van de derde persoon meervoud is in attributief gebruik *har* of *harren*. Ook deze vormen worden regelmatig vervangen door het Nederlandse *hun*. De mate waarin laat zich mogelijkerwijs afleiden uit de Friese vertalingen van zin 7. In deze vertalingen komen we naast de Friese vormen *har/harren* ook tegen:

vervanging van *hun* door het bepaalde lidwoord *de*, en inderdaad, zoals verwacht, het Nederlandse *hun*.
Vervanging van *hun* door *de* vindt kennelijk plaats naar analogie van de Friese constructie *sy sette harren de mûtse op 'e holle* voor 'zij zetten hun muts op', en wordt hier niet opgevat als Nederlandse invloed. Blijft over het optreden van *hun*. Dit laat de volgende spreiding zien over de categorieën van tabel 2:

tabel 4:

generatie	geslacht	totaal	hun	perc.
I	man	10	0	0%
	vrouw	9	1	10%
	samen	19	1	5%
II	man	94	17	18%
	vrouw	53	8	15%
	samen	147	25	17%
III	man	103	25	24%
	vrouw	93	26	28%
	samen	196	51	26%
IV	man	73	35	48%
	vrouw	106	59	56%
	samen	179	94	53%
V	man	8	5	63%
	vrouw	11	8	73%
	samen	19	13	68%
totaal		560	184	33%

De uitkomsten vertonen dezelfde tendens als bij *zich*, alleen in nog veel sterkere mate. Vergelijken we weer de generaties II, III en IV, dan stellen we een grote toename van het gebruik van *hun* vast, zelfs zo dat in generatie IV het gebruik boven de 50% ligt. *Hun* lijkt op weg aanvaardbaar Fries te worden. Er is enig verschil in het gebruik per geslacht, in de vergelijkbare generaties III en IV scoren vrouwen iets hoger.

4. Verkleinwoordvorming

Dat in het Fries het verkleinwoordsuffix *-ke* terrein verliest aan *-tsje*, kan beschouwd worden als een voorbeeld van invloed van het Nederlands. Daarmee is nog niet veel gezegd over de manier waarop die beïnvloeding gezien moet worden. Gaat het om grammatische ontlening, dat wil zeggen, neemt het Friese morfologische systeem Nederlandse suffixen over (een positie onder andere verdedigd in Breuker

(1982); Breuker (1984)), of is er sprake van een intern Friese ontwikkeling, gestimuleerd door het Nederlands. Deze laatste stelling is verdedigd in De Haan (1990), waarin wordt gesteld dat vanwege interne instabiliteit het Friese verkleinwoordsysteem zo verandert dat het suffix *-ke* vervangen wordt door *-tsje* na vocalen, [j] en [w], maar niet na [m], [p], [b], [f], [v], [s], [z].
Beide posities doen verschillende voorspellingen ten aanzien van verkleinwoorden die in het algemene gedeelte van de SND-enquête voorkomen. We hebben uit de beschikbare vormen een aantal geselecteerd, namelijk de vormen *lammetje*, *kopje*, *mannetje* en *schaapje*[3]. De benadering die ontlening van suffixen mogelijk acht, voorspelt bij ont-lening uit het Nederlands Friese vormen als *lammetsje*, *kopje*, *manne-tsje* en *skiepje*. De benadering die uitgaat van de beschreven interne ontwikkeling voorspelt dat beïnvloeding in principe alleen op zal tre-den bij Friese tegenhangers op *-ke*. Dat zijn er hier drie: *lamke*, *kopke* en *skiepke*; de verkleinvorm *mantsje* zal geen verandering in de richting van *mannetsje* ondergaan, omdat het Nederlandse suffix *-et(s)je* niet zal worden ontleend. Maar ook de drie *-ke*-vormen zullen niet veranderen, omdat de beschreven interne ontwikkeling zegt dat *-ke* na [m] en [p] niet door *-tsje* vervangen wordt. De enquête laat het volgende beeld zien.
Van de 560 keer wordt het Nederlandse *lammetje* uit zin 1 van de enquête op 6 uitzonderingen na vertaald door *lamke*, *laam* of *lam*. Het gaat om 3x *laamke*, 2x *lammetsje* en 1x *lamkje*. Statistisch gezien zijn deze vormen te verwaarlozen. Het Nederlandse *kopje* uit zin 4 wordt 28x vertaald als *bakje*, en 6x als *pantsje*; de overige gevallen zijn zonder uitzondering *kopke*. Ook *mannetje* kent een aantal varianten: *bûkemantsje* (3x), *buoike* (1x), *keardeltsje* (2x), *fintsje* (1x), *mantje* (2x), *mantsy* (1x) en *montsie* (2x); alle andere gevallen zijn *mantsje*. *Schaapje* uit deel 4 van de enquête wordt op verschillende manieren vertaald, als *skiepke* en varianten van *laam*, maar niet één keer treffen wij 'Nederlandse' verkleinsuffixen aan. Bewijs voor morfologische ontlening is niet te vinden.

5. Volgorde van de werkwoordelijke eindgroep

De zinnen 16-18 zijn aan de enquête toegevoegd met het oog op mogelijke volgordeveranderingen in de werkwoordelijke eindgroep. Bij de vertaling van deze zinnen uit de enquête zijn nogal wat fouten gemaakt. Veel voorkomende zijn bij zin 16 reductie van het aantal werkwoorden van drie naar twee, en bij zin 18 verwisseling van *kan* en *hebben* in die zin dat men een vorm van *hebben* als persoonsvorm

opvoerde. Ook werden er nogal wat fouten gemaakt in de gebruikte tijd.
Voor een deel zijn deze fouten wellicht terug te voeren op de eerder gedane observatie dat de Friese volgorde in de werkwoordelijke eindgroep computationeel complexer is dan de Nederlandse (zie Reuland (1990); De Haan (1992:15)). Friestaligen hebben de neiging om opeenstapelingen van meer dan twee werkwoorden te vermijden. Deze neiging is duidelijk uit de enquête af te lezen. Gebruikte strategieën daarbij zijn: het weglaten van een van de werkwoorden; vervanging van bijzinsvolgorde door hoofdzinsvolgorde, zodat door vooropplaatsing van het finiete werkwoord de clustering van drie werkwoorden wordt teruggebracht tot twee; vervanging van verbale door niet-verbale vormen, bijvoorbeeld *kin* 'kan' door *mooglik* 'mogelijk'.
Nu gaat het mij in deze context bij deze zinnen niet om de vraag of er een correcte vertaling is geleverd, maar of er een vertaling is gemaakt die al of niet in overeenstemming is met de Friese volgorderegels van de werkwoordelijke eindgroep. Als maatstaf voor de beoordeling van volgorde-afwijkingen zijn de volgende vertalingen gehanteerd:

(5) zin 16[4]
a. ik tink dat ik dat wol sizze doare soe
b. ik tink dat ik dat wol doare soe te sizzen
c. ik tink dat ik dat wol soe doare te sizzen
(6) zin 17
hij sei dat Pyt meidwaan koe
(7) zin 18
ik tink dat Pyt him holpen hawwe koe

Afwijkingen hiervan geven het volgende beeld:

tabel 6:

generatie	geslacht	totaal	afwijk.[5]	perc.
I	man	10	0	0%
	vrouw	9	0	0%
	samen	19	0	0%
II	man	94	0	0%
	vrouw	53	1	2%
	samen	147	1	0.7%

generatie	geslacht	totaal	afwijk.	perc.
III	man	103	3 (4)	3%
	vrouw	93	3 (3)	3%
	samen	196	6 (7)	3%(1%)
IV	man	73	9 (12)	12%
	vrouw	106	14 (17)	13%
	samen	179	23 (29)	13% (5%)
V	man	8	3 (3)	38% (13%)
	vrouw	11	4 (8)	50% (73%)
	samen	19	7 (11)	37% (58%)
totaal		560	37 (48)	7% (3%)

Over de getalsmatig vergelijkbare generaties II, III en IV heen is er een duidelijke toename te zien van het aantal afwijkingen van het Friese patroon van de werkwoordelijke eindgroep, al blijven de cijfers flink achter bij die van de morfologische ontlening. Een analyse van de afwijkingen maakt duidelijk dat gezegd kan worden dat ook deze volgorde, althans ten dele, vernederlandst. De volgden afwijkingen komen voor:

			aantal
(8)	**zin 16**		
	a. soe doare sizze	'zou durven zeggen'	3
	b. soe sizze doare	'zou zeggen durven'	1
	c. doare sizze soe	'durven zeggen zou'	1
			5 (10%)
(9)	**zin 17**		
	a. mei koe dwaan	'mee kon doen'	8
	b. koe mei dwaan	'kon mee doen'	9
			17 (35%)
(10)	**zin 18**		
	a. kin holpen hawwe	'kan geholpen hebben'	4[6]
	b. holpen koe hawwe	'geholpen kon hebben'	9
	c. holpen hat kind	'geholpen heeft gekund'	3
	d. koe hewwe holpen	'kon hebben geholpen''	1
	e. hat helpe kinnen	'heeft helpen gekund'	2
	f. holpen hawwe kint	'geholpen hebben kan(?)'	8
			26 (54%)

Het merendeel van de afwijkingen (34 van de 48) komt overeen met Nederlandse volgordepatronen. Voor de theoretische vraag of syntactische ontlening uit het Nederlands mogelijk is, zijn uiteraard die afwijkingen die niet met Nederlandse oppervlaktevolgordes corresponderen interessant. Het gaat om zin 16, versie b en c; zin 18, versie c, e en f. Het materiaal is echter te beperkt om te kunnen zeggen of hier

sprake is van systematische syntactische veranderingen van de Friese werkwoordelijke eindgroep. Dat het Fries in algemene zin wel onder syntactische invloed van het Nederlands staat, wordt mijns inziens door dit materiaal uit de enquête bevestigd.
Dit laatste punt blijkt ook nog op een geheel andere manier uit de gegeven vertalingen van dit syntactische materiaal, met name uit die van zin 16. In zin 16 komt het werkwoord *durven* voor dat in het Fries, net als in het Nederlands, een werkwoord kan selecteren met of zonder *te*[7]. In de Friese vertalingen vinden we hier legio voorbeelden van, zowel met een vorm van *doare* als persoonsvorm, als met *doare* vergezeld van de persoonsvorm *soe*, zoals in het Nederlandse equivalent. Het gaat mij hier om deze laatste categorie.
De Friese vertaling van zin 16 waarin *doare* een *te* + infinitief selecteert komt voor in twee verschijningsvorm, één die correspondeert met de Nederlandse volgorde, en één die daarvan afwijkt:

(11) **zin 16**

a. ik tink dat ik dat wol soe doare te sizzen
'ik denk dat ik dat wel zou durven te zeggen'

b. ik tink dat ik dat wol doare soe te sizzen
'ik denk dat ik dat wel durven zou te zeggen'

Beide varianten vertonen de volgende spreiding over de categorieën van tabel 2:

tabel 7:

generatie	geslacht	totaal	doare soe + te	soe doare + te
I	man	10	0	0
	vrouw	9	1	0
	samen	19	1	0
II	man	94	5	0
	vrouw	53	3	0
	samen	147	8	0
III	man	103	9	3
	vrouw	93	4	0
	samen	196	13	3
IV	man	73	6	6
	vrouw	106	14	10
	samen	179	20	16
V	man	8	0	2
	vrouw	11	1	2
	samen	19	1	4
totaal		560	42	23

De aantallen waar het hier om gaat zijn, ook in de kwantitatief vergelijkbare generaties, betrekkelijk klein, maar toch lijkt hier een duidelijke tendens waarneembaar. In generatie II is het Nederlandse patroon in de Friese vertalingen afwezig; in generatie III komt het voorzichtig op; in generatie IV zijn beide varianten vrijwel even sterk geworden. Het lijkt me dat de oorzaak van de opkomst van de volgorde *soe doare te sizzen* mede gezocht moet worden in de toenemende invloed van het Nederlands. Deze conclusie past in het beeld dat De Rooy (1970) schetst van de ontwikkeling van *doare* zonder *te* in het Fries naar *doare* met *te*, een ontwikkeling die volgens hem parallel loopt aan die in het Nederlands.

6. Slotopmerkingen

De gegevens uit de SND-enquête kunnen met de nodige voorzichtigheid gebruikt worden als kwantitatieve onderbouwing van taalkundige observaties. Voorzichtigheid is geboden omdat het niet gaat om een representatieve groep taalgebruikers; misschien wel om meer taalbewuste gebruikers, maar ook zo'n mededeling is speculatie. Bovendien zijn de aantallen voor bepaalde observaties toch vrij klein.

In de onderwerpen die hier tegen de achtergrond van de Fries-Nederlandse taalcontactsituatie voor nadere bestudering gekozen zijn, tekenen zich toch wel bepaalde tendenzen af. Lexicale ontlening van het Fries uit het Nederlands, ook in de vorm van ontlening van grammatische woorden, is duidelijk aanwezig. Dit wijst erop dat de taalsituatie in Friesland vanuit het perspectief van het Fries instabiel is. Het is interessant vast te stellen dat zelfs in zo'n instabiele situatie ontlening van morfologische elementen als verkleinsuffixen (nog?) niet aan de orde is. Voor een ander, relatief stabiel, deel van de grammatica, de syntaxis, kon dit aan de hand van volgordepatronen in de werkwoordelijke eindgroep niet worden vastgesteld. Het materiaal was hiervoor te beperkt. Een groot aantal van de waargenomen volgordeveranderingen zijn gelijk aan het Nederlands. De observatie dat niet alle syntactische veranderingen overeenkomen met Nederlandse patronen, doet echter vermoeden dat ook hier de Friese grammatica zich herstructureert, wel onder (sterke) invloed van het Nederlands, maar niet door eenvoudigweg delen van het Nederlandse grammatische regelsysteem te copiëren.

NOTEN

1. Dit artikel is tot stand gekomen op basis van nauwe samenwerking met Pieter Breuker in het kader van het Friese aandeel in de landelijke enquête van de Stichting Nederlandse Dialecten. Saakje van Dellen wil ik graag danken voor de tijd en energie die zij gestoken heeft in de verwerking van al het materiaal.
2. Ik maak geen onderscheid tussen deze varianten, tenzij expliciet is aangegeven. Ook fonologische varianten van deze suffixen worden niet onderscheiden.
3. De vorm bosje (zin 12) discrimineert niet tussen beide posities, en wordt buiten beschouwing gelaten.
4. Op het onderscheid tussen de beide versies met te+infinitief kom ik zo dadelijk nog terug.
5. De tabel geeft aan hoeveel personen volgorde-afwijkingen produceerden. Tussen haakjes vermelden we het absolute aantal fouten, en het foutenpercentage van het aantal uitingen (dit is 3x het aantal personen).
6. De volgorde in deze Friese versie correspondeert met die in de aangeboden Nederlandse zin. Verschillende deelnemers lieten weten de aangeboden zin geen goed Nederlands te vinden.
7. Zie De Rooy (1970) voor *doare* met en zonder *te*, en De Haan (1993) voor de Friese *te*+infinitief in het algemeen.

LITERATUUR

Breuker, P. (1982): 'Ta de oergong -ke > -tsje yn it ferlytsingswurd'. It Beaken, 44, 85-95

Breuker, P. (1984): 'Oer it lienen fan bûne morfemen út it Hollânsk yn it Westerlauwerske Frysk'. In N. R. Århammer et al. (eds.) Miscellanea Frisica; in nije bondel Fryske stúdzjes. Assen, 219-228

Breuker, P. (1988): "Literêre skriuwers en AFUK-lesjouwers oer de noarm fan it Frysk, in It Frysk en syn noarm, speciale uitgave van Us Wurk 37: 131-202

Breuker, P. (1993): Noarmaspekten fan it hjoeddeiske Frysk, dissertatie RUG, Groningen

Eising, G., W. Koopmans & M. Wieberdink (1981): Een onderzoek naar interferentie in de vervoeging van het zwakke werkwoord en de volgorde in de bijzin in het Fries van Abbega, Groningen (ongepubl. doctoraal scriptie)

Feitsma, A. (1971) Onderzoek naar tweetaligheid in Friesland. In A. Feitsma & M. van Overbeke (eds.) Tweetaligheidsproblemen. Bijdragen en Mededelingen der Dialectcommissie van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, 41, 5-21

Haan, G.J. de (1990): 'Grammatical borrowing and grammatical change: the Dutchification of Frisian', in D. Gorter et al. (eds.), Fourth International Congres on Minority Languages, Vol. 1, Clevedon, verschenen als Journal of Multilingual and Multicultural Development 11: 101-118

Haan, G.J. de (1992): Meertaligheid in Friesland, oratie RUG, Dordrecht

Haan, G.J. de (1993): 'The third construction in Frisian', in W. Abraham & J. Bayer (eds.), Dialektsyntax, Linguistische Berichte Sonderheft 5, Opladen: 117-130

Jong, H de (1993): 'Volgordekwesties in het Fries', ongepubliceerd artikel

Reuland, E. (1990): 'Infinitieven in het Fries en de aard van functionele categorieën', Interdisciplinair Tijdschrift voor Taal en Tekstwetenschap 9.4: 287-479

Rooy, J. de (1970): 'Doare (+ to) + infinitief', in T. Hoekema, Y. Poortinga en J.J. Spahr van der Hoek (red., 1970): Flecht op 'e koai. Stúdzjes oanbean oan prof. dr. W.J. Buma ta syn sechstichste jierdei, Groningen: 247-250

Enquête om uitspraak en verschillende klanken in kaart te brengen

Meer dan een miljoen mensen krijgen vandaag via de krant deze vragenlijst over dialecten onder ogen. Het is daarom de eerste grootschalige enquête naar streektalen ooit in Nederland en Vlaanderen geweest. De onderzoekers van de stichting Nederlandse Dialecten mogen dan ook dat door dit grote bereik van een uniek onderzoek gesproken mag worden.

Toal & Taol

Uniek onderzoek naar dialect

H. BLOEMHOFF

The Times They Are A-Changin': ook in 't Drents en Stellingwerfs

0. inleiding

Vraag je vier willekeurige kinderen van zes, acht, elf resp. twaalf jaar wat een ***motte*** is - in de nieuwbouw van mijn woonplaats: het Stellingwerfse Oosterwolde, zo'n 25 km westelijk van Assen -, tien tegen één dat ze het niet weten. Geen van de kinderen nl. die ik er naar vroeg wist een antwoord te geven dat ook maar in de buurt kwam. Toen ik naar de betekenis van ***zeug*** vroeg - het Nederlandse equivalent van ***motte*** - kreeg ik dezelfde score. Toch neemt de raadvaardigheid toe wanneer een kind ouder wordt: Margje van twaalf won dan ook het uitgeloofde knip- en plakboek, omdat ze dacht dat ***zeug*** met ***zuigen*** te maken zou hebben en misschien dus met een zuigend dier.

De negatieve resultaten van mijn proef op de som zijn begrijpelijk, want de banden van de jonge nieuwbouwwijkers met het boerenleven zijn niet erg talrijk. In mijn tijd - tweede helft jaren vijftig - was dat in het 9 km westelijker gelegen Nijeberkoop volstrekt anders bij de jeugd, maar toch weer niet zoals de lezer misschien zal verwachten. Had men mij op m'n zesde, zevende naar de betekenis van het woord ***zeug*** gevraagd, ik zou het waarschijnlijk ook niet geweten hebben. Toch kon een dorp nauwelijks agrarischer van karakter zijn dan het Nijeberkoop van toen, dus daar kon mijn 'taalachterstand' niet in zitten. Men sprak daar in die tijd - de tweede helft van de jaren vijftig - nog voor zo'n 90% Stellingwerfs en voor een zeer gering deel Fries. Mijn leefwereld ging daardoor pas in het eerste leerjaar van de lagere school ook uit het Nederlands bestaan. We leerden dat we niet ***Juffer, ma'k de buusdoek even uut de jasse haelen!*** moesten zeggen. Nee, zo'n attribuut was ook geen 'buisdoek' - erger nog! - maar 'zoals het gewoon hoorde': een ***zakdoek***. Die moest je trouwens gewoon in de ***buse*** hebben, in je broekzak, en niet in die andere ***buse*** op de gang, dus in je jaszak. Kennelijk een gemakkelijk woord, dat ***buse***, want in het Nederlands van de jongste basisschoolkinderen in het Oosterwolde van nu heet zo'n ding ook nog wel eens ***buse***. En zeg nou zelf: is zak daar eigenlijk wel het handigste woord voor?

Had de juffrouw mij snel duidelijk gemaakt wat ze met een ***zeug*** bedoelde, ik had natuurlijk geantwoord: 'O, maar dat is toch gewoon

een motte, juffrouw'! '*Motte*', voor de gemiddelde Drent en Stellingwerver zo'n volstrekt gewoon, algemeen streektaalwoord, dat men zich er nauwelijks voor zou willen interesseren. Toch heb ik het - na de eerder vermelde proef - juist wél gekozen als eerste onderwerp van dit artikel. Paragraafsgewijs en zoals inmiddels te verwachten viel: voor de streektalen Drents en Stellingwerfs, worden na *mot(te)* (par. 1) de woorden *vader* (par. 2), *zich* (par. 3), *jij gaat* (par. 4) en *jullie* (par. 5) behandeld. Dat gebeurt alleen voor de plaatsen waarvan de taal werd onderzocht in de enquête van 1895, die zomer 1994 door de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) in sterk gewijzigde vorm werd herhaald (zie de inleiding van deze bundel). Om welke plaatsen het in Drenthe en Stellingwerf in 1895 ging, valt af te lezen van kaart 1, die op de volgende bladzijde staat afgedrukt[1]. Niet alle plaatsen dus uit de SND-enquête, maar wél alle leeftijdskategorieën spelen in het volgende steeds een rol, te weten kategorie I (de informanten die geboren zijn vóór 1916), II (geboren in de periode 1916-1930), III (1931-1950), IV (1951-1970) en V (daarna). Degenen die in 1895 werden geënquêteerd noem ik voor het gemak kategorie 0. We moeten de chronologische lijn van de leeftijdskategorieën naar hen doortrekken, want zij vertegenwoordigen het oudste taalstadium dat hier aan de orde is. Ze moeten, anders gezegd, als de alleroudsten worden beschouwd.

1. Van motte of mot naar zeug

Het beeld van de verbreiding van beide woorden in 1895 beantwoordt aan het beeld dat we ook uit andere oude gegevens al hebben, zoals die in K. Heeroma's *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*[2]. Heeroma's taalkaart van *zeug* laat voor Drenthe zeer homogeen *mot(te)* zien en in Zuidwest-Drenthe ook vormen als *keumotte*, waarin *keu* 'big' betekent. Dit *keumotte* werd voor dat gebied soms ook opgegeven door personen die aan de SND-enquête meededen. In deze beschouwing heb ik het verder tot *motte* gerekend. Eenzelfde konsistent beeld geeft Heeroma's taalatlas voor het gebied Stellingwerf. Dit Zuidoost-Friese gebied is minder bekend dan Drenthe, en vraagt dus om een korte introduktie. Het Nedersaksische Stellingwerfs aldaar kan worden verklaard uit het feit dat het westelijke deel van Stellingwerf zich rond 1310-1320 letterlijk los wist te vechten van Overijssel. De oostelijke Stellingwervers verklaarden in die periode 'sinds onheugelijke tijden' onafhankelijk te zijn van Drenthe. Rond 1500 werd Stellingwerf bij Friesland gevoegd[3]. De tegenwoordige gemeenten Oost- en West-Stellingwerf hebben samen 50.000 inwoners, de huidige provincie Drenthe zo'n 451.000. Stellingwerf heeft een oppervlakte

van bijna 17% van die van Drenthe, waarmee ook de grotere dialektverschillen in die provincie begrijpelijker zijn geworden.

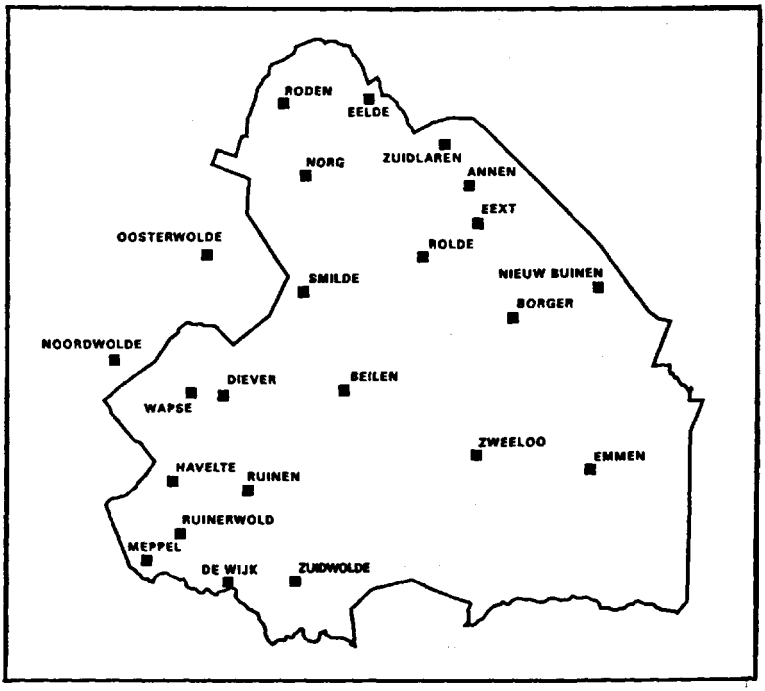

kaart 1: De plaatsen waarvoor in 1895 de AG-enquête werd ingevuld.

De varianten *motte* en *mot* vormen wat dat laatste betreft nog maar het topje van de ijsberg, maar ze zijn wel illustratief. Oostnederlandse woorden van het type *motte, kappe* 'kap' en *hokke* 'hok' zijn in een verder taalverleden getroffen door een zeker taalkundig vereenvoudigingsproces, nl. het verlies van de slot *-e* in veel woorden ('apocope'). Die verandering wordt vanouds weerspiegeld in het Drents-Stellingwerfse taalgebied, ook wat het woord *mot(te)* betreft. Zuidwest-Drenthe én Stellingwerf bewaren de *-e* aan het eind, d.w.z. het gebied rond en westelijk van de lijn Oosterwolde-Smilde-Zuidwolde en nog enig gebied (noord)oostelijk van Zuidwolde. De historische banden tussen Drenthe, Stellingwerf en ook de Kop van Overijssel weerspiegelen zich misschien in dit geval. Het overige deel van Drenthe kent alleen *mot*, en heeft dus het verlies van de slot-*e* ondergaan.
Ook de leeftijdskategoriën 0 en I uit de SND-enquête geven steeds *mot(te)*; Beilen en Eelde geven echter in 1895 ook al *zeug* en Meppel

zeuge, terwijl Ruinerwold e.o. in 1895 naast *motte* ook *keumotte* kende. Emmen en Borger kenden naast *mot* ook *zeugmot*, en in laatstgenoemde plaats sprak men, 'na het spenen der biggen', van *tetmot* (*tet* = speen).

De leeftijdskategorie II laat *zeug* zien in Eext, Emmen, Meppel, Roden, Rolde, Ruinen e.o., Smilde, Zuidwolde, *zeuge* in Beilen, Diever, Meppel, Ruinerwold e.o., Smilde, Wapse e.o., Zuidwolde, kategorie III noemt *zeuge* in Beilen, Emmen, Havelte, Meppel, Ruinen, Smilde, Wapse, De Wijk, Zweeloo, Noordwolde en *zeug* in Beilen, Borger, Eelde, Emmen, Meppel, Nieuw Buinen, Norg, Roden, Zweeloo en Oosterwolde. Daarnaast worden in deze kategorieën door het hele gebied heen *mot(te)*-vormen opgegeven. De gegevens uit Beilen laten zien dat deze plaats op of nabij de grens moet liggen van het gebied met slot-*e*: de opgave van 1895 luidt *motte* en uit de leeftijdskategorieën II en III kwamen elk zes meldingen van deze vorm, terwijl *mot* per kategorie steeds éénmaal werd opgegeven. Leeftijdskategorie IV geeft tweemaal *mot* en tweemaal *motte* in deze plaats.

Zeug is ongetwijfeld - gezien het vanouds konsistente beeld van het zeer algemene *mot(te)* o.m. bij Heeroma, vgl. noot 2 - een woord dat uit het Nederlands is overgenomen, en dat moet al vroeg zijn gebeurd. De kategorieën II en III uit de SND-enquête getuigen ervan, want nogal wat vertegenwoordigers uit II en III geven op niet *mot(te)* te zeggen, maar *zeug*. Maar hoe zit het nu met een vorm als *zeuge*, die ook werd opgegeven? De vorm in het Nederlands luidt immers *zeug*. Niet voor niets heb ik daarnet globaal de verspreiding van de *zeug(e)*-vormen gegeven. *Zeuge* is vooral opgegeven uit het zuidwesten, dus uit het gebied met slot-*e* in veel streektaalwoorden aldaar. *Motte* is bezig vervangen te worden door *zeug*, dat vooral in dat gebied echter tot *zeuge* wordt 'verstreektaald'. Wanneer *zeug* 'vervormd' is tot *zeuge* bestaat het immers uit een lettergrepenpatroon dat in Zuidwest-Drenthe sterk vertegenwoordigd is, nl. door veel vooral korte woorden die op een *-e* eindigen.

We zijn nu inmiddels twee interessante verschijnselen op het spoor gekomen. Het ene heet overgeneralisatie: de sprekers passen een wetmatigheid toe ('veel woorden hebben een slot-*e*') waar hij eigenlijk niet toegelaten is en *zeug* wordt dus *zeuge*. Het andere verschijnsel is, dat er regiolektische ontwikkeling optreedt: de sprekers nemen woorden uit het Nederlands over en laten deze soms, zoals in dit geval, toch nog wel klinken zoals het in de streektaal moet. Dat er sterke tendenzen zijn naar het Nederlands toe is iedereen die in streektalen is geïnteresseerd wel bekend, maar minder bekend is dat ook oudere leeftijdskategorieën

duidelijk regiolektische veranderingen kennen, in ons geval dus leeftijdskategorie II[4].
Men zou misschien een totale terugval van *mot(te)* verwachten in kategorie IV, maar dat woord wordt toch nog in redelijke mate opgegeven, nl. voor Annen (1x), Beilen (3x), Diever (1x), Eext (1x), Roden (1x), Rolde (1x), Smilde (3x), Zuidwolde (2x), Zweeloo (2x) en Oosterwolde (1x). *Zeug(e)*-opgaven werden ontvangen uit Annen (1x), Beilen (2x), Borger (2x), Diever (1x), Eext (1x), Emmen (5x), Meppel (1x), Nieuw Buinen (1x), Roden (2x), Rolde (1x), Smilde (3x), De Wijk e.o. (1x), Zuidwolde (2x), Zweeloo (2x) en Oosterwolde (1x). Het aantal opgaven uit IV is beduidend geringer dan uit II en III; uit I was dat ook nogal gering, en de allerjongsten (kategorie V) laten het met *zeug* uit Ruinen e.o. en *zeuge* uit De Wijk e.o. vrijwel afweten. Nam *zeug(e)* voor II en III nog maar bijna 1/3 van de (bijna 140) opgaven van het soort *zeug(e)/mot(e)* voor z'n rekening, bij IV en V is dat inmiddels zo'n 2/3 geworden van de opgaven voor die kategorie. De vernederlandsing slaat dus toe.
De sterke invloed van het Nederlands valt ook op andere manieren af te lezen: het 'stedelijke' Emmen kent in kategorie I alleen *mot* (1x), in II t/m IV 4x *mot* en 8x *zeuge*. Zo ook kende Meppel in 1895 *motte* (waarnaast *zeuge*), kategorie I geeft *motte* (1x) en de kategorieën II t/m IV geven alleen nog maar *zeug(e)* (7x). Een dorp als Havelte geeft in die groepen 4x *motte* en 1x *zeuge*, Norg 4x *mot* en 2x *zeug*, Rolde geeft voor II t/m IV *mot* 6x op en *zeug* 4x en ook Ruinen doet landelijk aan: tegenover 12 *motten* staan maar 4 *zeugen*! Beilen is kennelijk nog niet zo stedelijk: ik telde in de kategorieën II t/m IV 6x *zeug* en 15x *mot(te)*. Het forensische, op de stad Groningen gerichte Roden is ook nog tamelijk konservatief-Drents: *zeug* scoort 6x tegenover *mot* 9x.
De opgaven bevatten verder nog benamingen als *zwien* 'zwijn' en *varken*. Ik heb deze in de tellingen en beschouwingen hiervoor kortheidshalve genegeerd. Daarmee is natuurlijk niet bedoeld, dat er geen interessante kanten aan de opgave van die woorden zouden zitten, bijv. van het soort waarmee ik deze bijdrage aanving.

2. Van tate/taat/heit enz. naar vader, pappe

Bij onderzoek van de benamingen voor familieleden komt men al snel in aanraking met het verschijnsel van de zogeheten lal-woorden. Men denkt dat zulke woorden hun ontstaan danken aan de eerste pogingen van kinderen om - vooral - vader en moeder 'aan te spreken', nl. door bepaalde fonologisch voor de hand liggende lettergrepen te 'lallen'. Zo kan ta-ta-ta-ta... tot *tate* worden, een oude vorm voor 'vader' die ik eerder wel optekende in het Overijsselse Staphorst, of tot *taote* (op het

voormalige eiland Urk). Ook in Drenthe en Stellingwerf bestonden in 1895 nog zulke vormen. Annen en Borger geven dan *taat*, Diever kent *taete* (met de typisch Stellingwerfse *ae*-klank, vgl. *ai* in *militair*), Ruinen, Ruinerwold e.o., De Wijk, Havelte en Noordwolde geven *tate*. Voor de laatste drie dorpen werd in 1895 opgegeven dat dit woord alleen door kleine kinderen werd gebezigd. Jammer genoeg moet ik hier, net als alle Drenten en Stellingwervers uit de groepen I t/m V, snel afscheid nemen van dit prachtige woord. Het werd in onze SND-enquête van zomer 1994 door niemand meer gemeld, althans niet uit de plaatsen op kaart 1 bij dit artikel.

De kategorieën 0 en I leveren méér benamingen voor het oudste beeld van de spreiding van vader. Stellingwerf zegt - net als in het Fries - *heit* en, dat hadden de Drentse lezers vast niet verwacht, ook Roden kende dit woord in 1895. Voor kenners van het Groningse Westerkwartier is deze vondst als het ware een fraaie archeologische opgraving. Want in de vorige eeuw verouderde *heit/haait* aldaar[5], terwijl de Rodense vondst nu suggereert dat het *heit*-gebied zich in die tijd nog uitstrekte tot in Noord-Drenthe. Ik zal me hier niet aan de plaatselijke beïnvloe-dingen in vorige eeuwen wagen, maar dat *heit* dus niet zomaar tot 'typisch Friese invloed' kan worden bestempeld, is wel duidelijk. Temeer als men weet dat heit in het Middelnederlands, in enkele dialekten in Duitsland en ook (in de vorm *aenhete*, d.i. 'grootvader') in ouder Gelders gevonden werd[6].

De overige opgaven - uit 1895 en van de SND-enquête - worden gevormd door een eerste grote groep: *vader, vaeder, vaoder* of varianten van dat drietal met de ook uit het Nederlands bekende *d*-uitval, vgl. 'moeder' - 'je moerstaal' en 'buidel' en 'buil' (woorden die nl. uit een en dezelfde vorm mét *d* stammen). Die *d*-uitval leidt tot *vaar, vaer* of *vaor*, terwijl zich ook nog een variant met tot *j* 'verzwakte' *d* voordoet, nl. *vaoi* (Eelde, kategorie o 1x, Roden, kategorie II 1x, kategorie III 1x). Daarnaast zijn er nog de verkorte vormen *va, vae* en *vao*.

De vormen met *ae* vinden we noordwestelijk van de lijn Havelte-Beilen, echter niet oostelijk van de lijn Beilen-Smilde (ook niet in Beilen zelf, wel in Smilde). In Beilen, Borger en noordelijk van de lijn Smilde-Borger vinden we in het geval van *vader* varianten met *ao* (i.p.v. *aa*), en met name in 1895 werden die ook opgegeven voor Emmen, Zweelo en Zuidwolde (dat toen naast *vaoder* ook *vader* kende); elders: in Havelte en de andere zuidwestelijke plaatsen treffen we *aa*-woorden aan.

Opmerkelijk is dat bepaalde korte vormen een lange *aa* laten zien naast de *ao* in de eveneens voorkomende vormen *vaoder, vaor* of *vao*. Zo is na 1895 *va* oppermachtig in Zuidwolde. De groepen I-IV leveren 13x *va* op en 1x *pa*. In Emmen scoort *vao* alleen 1x in kategorie I, maar *va*

6x in II t/m IV, naast *vaoder* (in groep II 1x en in groep III 1x) en *vader* (in groep IV, 1x). Daarnaast treden vormen als *pap(pa)* op, die ik tot een tweede hoofdgroep zou willen rekenen, maar daarover straks. Voor Zweeloo is *pap* 2x in III en IV samen opgegeven, waarnaast 1x *vao* in II, maar overigens zien we *va* maar liefst 12x (in II t/m IV).
Behalve dat *va* optreedt naast *vao(der)*, zijn er tenminste twee andere situaties m.b.t. de *vader/va*-woorden opvallend te noemen. In de eerste plaats is na 1895 de vorm va in sommige dorpen, zoals Zuidwolde, zeer sterk komen te staan. Ook Beilen valt hier op: het geeft maar liefst 16x *va* tegen vijf vormen van het type *pap(pa)*. Kennelijk is de vorm *va* populair geworden en dat lange tijd gebleven. Dit spoort heel mooi met waarnemingen uit de Stellingwerver dorpen Olde- en Nijeberkoop in de jaren dertig. Het werd daar in die tijd 'fatsoenlijk', 'modern' om *va* te zeggen i.p.v. het 'lompe' *heit* of zelfs *veer*. (Het eerste woord is er nu al lang weer 'gewoon', maar juist niet in het veel westelijker gelegen Wolvega, waar het nog steeds als lomp wordt betiteld.) *Va* nu zal in plaatsen als Zweeloo en Zuidwolde op een soortgelijke manier populair zijn geworden.
Een tweede konstatering betreft die gebieden waar *ao* ook optreedt in woorden als *water*. Het gaat in zulke woorden, taalhistorisch gezien, om bepaalde rekkingen van korte *a* of om *aa*'s in woorden die in een zekere periode ontleend werden. Met de andere *ao*-woorden samen (Drents *jaor* 'jaar', *schaop* 'schaap' etc.) gaat het dus om een zeer grote groep van woorden. In dit gebied is *ao* sterk vertegenwoordigd in de korte vorm *va*. Voor Borger en noordelijker (niet in Smilde) telde ik in de kategorie II en III samen dan ook 5 x *vao*, 2x *vaoi* en maar 3x *va*, nl. in III en IV; in het *ae*-gebied telde ik *vae* en *va* elk 1x in zowel II als III en 3x *vae* in IV; in Zweeloo, Emmen en Zuidwolde (met *vaoder* in 1895) daarentegen zien we in I *vao* en *va* elk 1x. Groep II geeft voor deze drie plaatsen 1x *vao* en 12x *va*, groep III 7x *va* en in IV telde ik 12x *va*. Het taalsysteem met een struktureel sterke *ae* en dat met een struktureel sterke *ao* (Borger en noordelijker) hebben een sterkere neiging om *ae/ao* te handhaven resp. opnieuw in *va* toe te passen (nl. in 60% van de gevallen) dan de systemen van Zweeloo, Emmen en Zuidwolde (met nog geen 10%). Ik sluit natuurlijk niet uit dat er hier ook andere faktoren in het spel zijn. Maar een zwakkere aanpassingstendens door de geringere aanwezigheid van *ao* in Ruinen verklaart toch ook heel aardig een incidentele verdrentsing tot *vao* in dat dorp, dat voor het overige *aa*-woorden opgeeft n.a.v. 'vader'. Uitzonderlijk in het geschetste beeld is alleen *vaoder* in Diever (II, 1x).

Een tweede hoofdgroep vormen de *pap(pe)*-vormen. In de kategorieën 0 en I werd alleen *pabbe* genoemd (Beilen, kategorie I, 1x). *Pappa* moet wel uit het Nederlands zijn ontleend en daarop zijn aangepast aan de Drentse uitspraakgewoonten. Na die ene vermelding in kategorie I zien we een golf van *pap(pe)*-vormen verschijnen, in tijd ietsje na de sterke toename van *va/vae/vao*-vormen.
Dit laat zich illustreren door het aantal *va(der)*-vormen per kategorie naast die van het type *pappe* te plaatsen. In de kategorieën II, III en IV gaat het achtereenvolgens om 52 vermeldingen voor *va(der)* vs. 11 voor *pap(pe)* (waartoe ook *pa* is gerekend; aan allerlei klankaanpassingen ga ik verder voorbij), 71 vs. 20 en, tenslotte, 27 vs. 15. Ofwel: de *pap(pe)*-vormen komen in een kleine, sterker wordende golf achter *vader* en z'n ontwikkelingen aan en nemen daarbij toe van 17 tot resp. 22 en 35 procent.

3. Van zuk of hum en heur naar zich

Net zoals dat met *mot(te)* het geval was, lijkt het wederkerend voornaamwoord *zuk* op het eerste gezicht misschien ook niet zo interessant; het is een veel gebruikt en zeer alledaags woord. Nu heeft zich juist in de ontwikkeling van de moderne grammatika nogal veel aandacht gekregen. Het heeft nl. een heel interessant bereik wat de betekenisinterpretatie van de zin betreft. Ter verduidelijking: de Nederlandse zin *Nel zei dat hij zich sloeg* verandert van betekenis na wijziging in *Nel zei dat hij hem sloeg*. We zeggen dan dat *zich* z'n antecedent moet hebben in z'n eigen (deel)zin, dus in de bijzin, *hem* daarentegen is een vrije anafoor. *Hem* verwijst hier naar iemand die in deze uiting niet is genoemd. In *Piet vroeg of Jan hem wilde helpen*, of in *Piet vroeg Jan hem te helpen*, is *hem* 'gebonden' buiten de eigen deelzin. *Hem* is dus in deze zinsstrukturen een soort spiegelbeeld van *zich*. *Hem* en *zich* nemen elk, als een soort spin in een web van vaak gebezigde strukturen, een kruciale plaats in bij de interpretatie.
Niet alle ons omringende (streek)talen beschikken over dit *zich*, maar gebruiken in plaats daarvan het persoonlijke voornaamwoord *hum* (of varianten daarvan) en het vrouwelijke *heur*. Daarmee wordt het betekenisonderscheid tussen *zich* en *hem* in de daarnet gegeven zinnen niet meer mede uitgedrukt door een extra vorm. Anders gezegd: Stellingwerfs *Hi'j scheert him* kan betekenen dat hij zichzelf scheert maar ook dat de ander hem scheert. *Zich* ontbreekt in het Fries, het Nederlands ontleende het lang geleden aan het Hoogduits en het zeer bekende dialektologische handboek van A. Weijnen[7] geeft de volgende karakteristiek: 'De vorm zich (plaatselijk *zik* en derg.) komt vnl. in het oosten voor' (pag. 293).

Stellingwerf kent vanouds *him/hum* en *heur*. De oude vorm *zuk* kent in 1895 in Drenthe een groot verspreidingsgebied. *Zuk* wordt dan opgetekend in Annen, Beilen, Borger, Nieuw Buinen (met *zok*, *zök*), Eelde (met ook *hom/heur*), Emmen (met ook *hum/heur*), Roden, Rolde, Zuidlaren, Zuidwolde (met *zik/zuk/zuch*) en Zweeloo (met *zik*). De *hum* (en var.)/*heur*-opgaven komen behalve uit Eelde en Emmen uit Stellingwerf en het zuidwesten van Drenthe, d.w.z. westelijk van de lijn Zuidwolde-Smilde en ook in die plaatsen zelf. Afgezien van die regio en een enkele opgave van *hum/heur* naast zuk elders (Emmen), is daarmee het oude beeld door Weijnen gegeven, wat *zuk* in Drenthe betreft verbijzonderd tot het gebied beoosten de lijn Zuidwolde-Roden; die plaatsen kenden *zuk* ook, alleen Smilde en Norg zijn westelijk van karakter met het gebruik van alleen het persoonlijk voornaamwoord i.p.v. *zuk*, *zik* e.d.
Maar wat zijn zich ook hier veel veranderingen aan het voltrekken! In het oostelijke *zuk*-gebied vinden we voor kategorie I *zuch* in Beilen (1x), Borger (1x) en *zuk* in Emmen (1x). De opgaven uit de kategorie II zijn talrijker: *zuk* wordt opgegeven voor Beilen (2x), Borger (4x), *zok* voor Eelde (1x), Emmen (1x), Nieuw Buinen (1x) en Zweeloo (1x). Daarnaast valt ook in deze kategorie *zuch* op: dat wordt opgegeven voor Borger (1x) en Rolde (1x), en in de volgende leeftijdskategorie (III) nog voor Borger (1x), Eext (2x), Nieuw Buinen (1x), Norg (1x), Roden (2x), Rolde (1x) en Zweeloo (4x).
Zuch kan moeilijk uit een gewone klankontwikkeling in het Drents worden verklaard. Mij is althans geen levend proces van een in een [χ] (d.i. de 'ch'-klank in Ned. *lachen*) veranderende *k* bekend. De konklusie is haast onontkoombaar dat zich hier een kompromisvorm heeft ontwikkeld met een nog aanwezige *u* (van Ned. *put*) maar waarin de *k* inmiddels is ingewisseld voor de Nederlandse 'ch'. Want *zich* zelf is inmiddels in het Drents ook al ten tonele verschenen. Kategorie II toont voor Beilen *zich* 6x, Borger geeft *zich* 1 x, Eext ook, Emmen 2x, Roden 1x, Rolde 3x, Zuidwolde 4x en Zweeloo 3x. In kategorie III geeft Borger 3x *zich* en 1x *zuch*, Eelde geeft 2x *zich* en 1x *zuk*, Eext 2x *zuch* en 1x *zich*, Emmen 4x *zich*, Nieuw Buinen 1x *zich*, 1x *zuch* en 1x *zuk*, Roden 4x *zich*, 2x *zuch*, Rolde 1x *zich*, 1x *zuch*, 1x *zuk* en Zweeloo 2x *zich*, 2x *zuch*, 1x *zuk*.
Zuk staat kennelijk onder druk van het uit het westen optrekkende Nederlandse *zich*. Het houdt oostelijk nog enigszins stand in z'n oorspronkelijke vorm, maar de kompromisvorm *zuch* staat sterker. Dat laat zich aflezen uit de verhoudingen in kategorie IV: *zuch* vinden we in Annen (2x), Borger (1x), Nieuw Buinen (1x), Rolde (1x), Zuidwolde (1x) en Zweeloo (2x), *zich* vinden we in Beilen (3x), Borger (1x), Eext (2x), Emmen (5x), Roden (2x), Rolde (2x), Zuidwolde (3x) en Zweeloo (2x),

zuk kregen wel alleen nog voor Eext (1x), Emmen (1x) en Zweeloo (2x).
Bij de verandering die zich vanuit het westen binnen het *zuk*-gebied teweegbrengt, wordt het *hum/heur*-gebied van West-Drenthe en Stellingwerf niet gespaard. Noordwolde en Oosterwolde houden wel vast aan *him*, maar melden toch ook *zich*-opgaven in alle kategorieën, zoals dat ook in westelijk Drenthe gebeurt. Daar raakt de verhouding tussen *zich* en *hum/heur* steeds meer in het voordeel van *zich*. De verhouding tussen *zich*- en *hum/heur*-opgaven is voor de Drentse regio ten westen van de lijn Norg-Smilde-Zuidwolde (inklusief die plaatsen zelf, de laatste plaats geeft vanaf kategorie I *hum*, maar in 1895 nog *zuk*, *zuch*, *zik* én *hum*): 26 opgaven voor *zich* in kategorie III, 10 voor *hum/heur*. Bij kategorie IV vinden we 15 opgaven met *zich* en... geen enkele voor *hum/heur*. Er is een duidelijke verschuiving dus ten voordele van *zich*. Bij dit alles heb ik een enkele incidentele vermelding van *zuk/zuch* in de niet-oudste kategorieën van deze regio nog niet eens vermeld. Hetzelfde geldt trouwens voor enkele *hum/heur* vermeldingen in het oude *zuk*-gebied. Ook ben ik kortheidshalve niet ingegaan op het verschijnsel dat nogal eens *hum* werd (wordt?) gebruikt i.p.v. het vrouwelijke *heur* 'haar'.

4. Hoe ging en gaat 'Jij gaat'?

Uit bijna alle noordelijke en oostelijke (streek)talen is het verschijnsel van de klinkerwisseling in de tegenwoordige tijd bekend. Daarbij moet men denken aan vormen als *hij bödt* (bij *bieden*) en *doe blifs(t)* 'jij blijft' (bij *blieven*). Vroeger kreeg deze wisseling niet zoveel aandacht. De taalkundigen richtten zich meer op het verschijnsel van de ablaut, zoals dat spreekt uit reeksen als *bieden-bood-boden-geboden* en *nemen-nam-namen-genomen*. Uit taalhistorisch oogpunt is die afwisseling van klinkers in de werkwoorden fascinerend, omdat men er globaal de geschiedenis van de klinkerontwikkeling van onze (streek)talen mee kan illustreren.
De laatste vijftien jaar zijn evenwel de klinkers in de tegenwoordige tijd onderwerp geweest van vrij uitvoerige studies, met name m.b.t. het Fries, Gronings, Brabants en Stellingwerfs[8]. Daarbij ging het vooral om de vraag hoe deze verschijnselen beregeld moesten worden en om het proces van verlies van de bijzondere klinkers die optreden in de tegenwoordige tijd.
Anders dan in de vorige paragrafen kan de enquête van 1895 geen vaste vergelijkingsbasis opleveren. Daarin is nl. niet - zoals in de SND-enquête - 'jij gaat' maar 'hij gaat' afgevraagd. Een tweede probleem is dat de klinkerwisseling bij deze tweede persoon afhankelijk is van het

optreden van *doe* (Ned. 'jij'). Dit *doe* vraagt om de uitgang *-st* of evt. alleen *-s*[9]. Dat geldt ook voor de klankvarianten van *doe*, dat een spreidingsgebied heeft (had?) als aangegeven op kaart 2[10]. Maar als men naar 'jij gaat' vraagt - en dat is gebeurd in de SND-enquête - kan men ook gemakkelijk *ie gaot* opgeven binnen het *doe*-gebied zonder dat *doe* daarmee op z'n retour hoeft te zijn. In bijna het gehele *doe*-gebied komt nl. ook *ie* (en evt. varianten) voor, en dus ook *ie gaot*. De funktionele

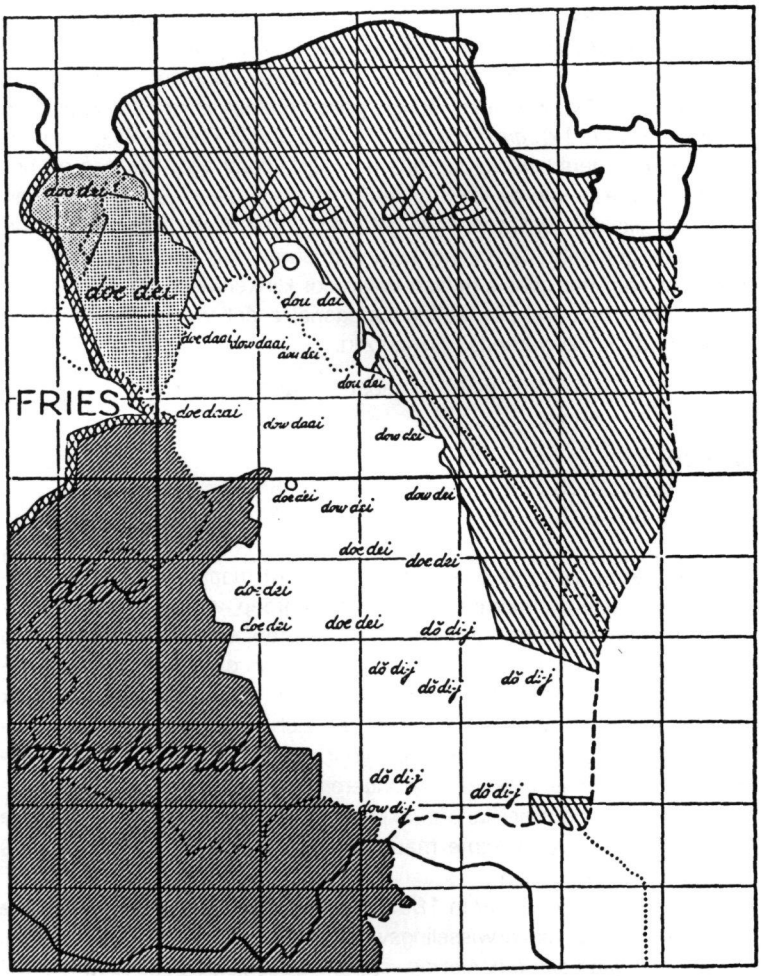

kaart 2: de verbreiding van doe (pers. vn. 2e pers. enk.)
(uit het werk van Kloeke, zie noot 10).

verdeling tussen *doe* en *ie* is niet zonder meer gelijk te stellen met het onderscheid tussen Ned. *jij* en *u*, al lijkt doe iets meer vertrouwelijkheid uit te drukken en minder 'hard' te zijn[11], maar een opgave van *ie gaot* i.p.v. *doe geest* als vertaling van 'jij gaat' hoeft dus, en daar gaat het hier om, niet altijd op verlies van *doe geest* (en varianten) te wijzen en daarmee ook niet op verlies van vormen met klinkerwisseling.
In de tweede persoon enkelvoud (dus: 'jij gaat') treedt, zoals gezegd, in principe alleen een andere klinker op, als de vorm op *-s(t)* eindigt. Zulke vormen zijn: (*doe*) *geest* (Eext: kategorie II, 1x), *geist* (Eext: III, 1x), Norg (III: 2x), Roden (III: 1x), *gaas* (Eelde: II, 1x), *geeist* (Norg: III, 1x), *gais* (Eelde: II, 1x), *gaist* (Annen: IV, 1x, Nieuw Buinen: III, 1x en IV, 1x, Roden (III: 4x), Zuidlaren: III, 1x, *gaaist* (Eelde: II, 1x, III, 1x, Roden: II, 3x, III: 3x, IV: 1x), *giest* (Emmen: II, 1x). De klinkerwisselingsvormen in de tweede persoon worden dus duidelijk vooral voor Emmen en het gebied noordelijk van de lijn Smilde-Borger opgegeven, en daar worden ze nog in alle leeftijdskategorieën gebruikt. Om te zien of ze naar gelang de jongere generatie toch zwak komen te staan, wordt het tijd voor een overzicht voor het gehele gebied waarvoor klinkerwisseling werd opgegeven. Maar dan wel per leeftijdskategorie, zodat we na kunnen gaan hoe sterk de konkurrerende vormen zijn.

type:	gaist en var.	geit	gaost	gaot	gaon
kategorie II:	7	1		6	
kategorie III:	16		1	6	5
kategorie IV:	5		2	7	

We zien dat er zich ook drie vormen met *-s(t)* maar zonder een afwisselende *ei*, *ai* enz. voordoen. Een sterke groep wordt gevormd door *gaot*. Deze vorm hoort, als gezegd, bij het persoonlijk voornaamwoord *ie*. Op 1x *geit* na is de afwezigheid van *-s(t)* een garantie voor de afwezigheid van een andere klinker dan de *ao*. We zien daarmee, hoe sterk de afhankelijkheid van *-s(t)* is. Men kan zich voorstellen hoezeer taalkundigen zich kunnen interesseren voor de vraag waarom die wederzijdse afhankelijkheid van een bijzondere klinker en het voorkomen van *-s(t)* zo sterk is. Soortgelijke ontwikkelingen van vormen met wisselende klinkers komen we in ruime mate ook elders, in verband met andere taalverschijnselen tegen.
In de overige dorpen waar in 1895 dialekt werd vastgelegd, vinden we zo goed als geen klinkerwisselingsverschijnselen in de tweede persoon. De vormen gaan dan ook niet op *-s(t)* uit. Voor Zuidwest-Drenthe is dat zeer begrijpelijk, gezien het ontbreken van *doe*-vormen daar (vgl. kaart

2). Verder valt het op, met name in de dorpen Borger, Eext en Norg, dat naast het persoonlijk voornaamwoord *ie* of *doe* (II: 5x, III: 4x) het sterk Nederlands aandoende *jij* wordt opgegeven, en dat niet bepaald in geringe mate: voor kategorie II 4x, voor III 8x, voor IV 5x. De Drentse vormen *doe/ie* en evt. klankvarianten ervan, komen hier beduidend zwak te staan[12].

5. Hoe gaat het met jullie?

Dit persoonlijk voornaamwoord *jullie* is wat Drenthe betreft van de laatste tijd. Ook de bijbehorende objektsvorm is afgevraagd, in 1895 zowel als in de SND-enquête van zomer 1994. Het gaat dus om *jullie* in zinnetjes als *Zien jullie dat* (met *jullie* als onderwerp) en *Hebben ze jullie gezien?* (met *jullie* als objekt). Annen, Borger, Eelde, Eext, Zuidlaren, Norg en Rolde hadden in 1895 *ij*, waarbij als objektsvorm *joe* (Annen, Norg), *jo(w)* (Annen), jou (Eelde, Rolde, Zuidlaren). Roden gaf toen *jij/joe/jou* (wellicht werd het enkelvoud bedoeld) en de objektsvorm *joe* met de variant *jou*. In Zuidwest-Drenthe is het vanouds anders; daar was het *ie* of *iej* naast *oe* in Diever, Havelte, Meppel, Ruinen, Ruinerwold, Smilde (met *joe*), De Wijk e.o. (met evt. *oelu*) of *ij* met *oe* of *jou* (Zuidwolde).

Het zuidoostelijke Emmen had *iej* met *jo* (met korte *o*) en Zweeloo *ij* met de objektsvorm *juh*. Die laatste vorm wordt door informanten vaak weergegeven als *je*. Dat is begrijpelijk door de overeenkomst met *je* = *jij*. Evenwel moet bedacht worden dat dit *juh* ook gezegd wordt met klemtoon, en dan valt het des te meer op in gewone spraak. Immers over het algemeen eindigen alleen tussenwerpsels als *bah*, *hè* op een korte klinker. Aksent op zo'n korte *u* aan het woordeind mag uitzonderlijk heten. Ook Beilen geeft naast *ie je*.

Stellingwerf levert een eenvoudig en konsistent beeld. Hier wordt door elke informant steeds *jim* gegeven, in alle leeftijden. *Jim* doet natuurlijk Fries aan, maar hoeft dat van oorsprong niet per se te zijn, of althans niet alleen te zijn. Het is ooit ontstaan uit *'jî-men'* (= zoiets als *'jij-mensen'* [13]. *Jim* zien we ook nog in het noorden van de Kop van Overijssel (zie de bijdrage over Overijssel in deze bundel), in westelijk Groningen[14] en in Drenthe, en dat nog wel in kategorie III, nl. in de vorm *jum* in het dicht bij Stellingwerf gelegen Wapse (1x), en verder in Roden (III: *jem*, 1x).

De hier al eerder gegeven vormen zijn in de provincie Drenthe echter veel beter verbreid. Kategorie I is spaarzaam vertegenwoordigd. In Emmen is *ij-je* van belang, omdat die kombinatie ook nog door II en III wordt opgegeven, hoewel in 1895 *iej/jo* was genoteerd. In Roden treden in II *ai/ij* op met daarnaast *joe/je* (als objekt). In Rolde krijgen we

een sterke aanwijzing over het ontstaan van *je* daar als persoonlijk voornaamwoord. Kategorie II geeft *ij-je* (2x) en 1x *je-je*. Die laatste kombinatie (van onderwerp- en subjektsvormen) wordt ook 3x gegeven voor kategorie III en nog één maal voor kategorie IV. Voor die kategorie wordt dan tweemaal *jullie-jullie* opgegeven. In Zweeloo blijft de *ij-je*-kombinatie erg konstistent aanwezig. *Ij* krijgt echter wel konkurrentie, en dat nog wel van het Nederlandse *jullie*. Naast de kombinatie *ij-je* (2x) wordt voor III ook *jullie-jullie* 2x gegeven en voor IV is de stand drie-twee voor *jullie*!
Het zuidwesten blijft door de generaties heen *ie-oe* (evt. *joe*) gebruiken, maar ook komt *jullie-jullie* sterk naar voren. De eerste kombinatie scoort in kategorie II 16x en *jullie-jullie* 5x, in III 20x waarnaast *jullie-jullie* 17x. Kategorie IV geeft *jullie-jullie* 13x. We vinden geen *ie-oe* opgaven meer voor kategorie IV.
Het Nederlands heeft dus in sterke mate *jullie* binnengebracht. Het stadse Meppel is hier illustratief: *ie-oe* wordt voor II en III elk maar één keer gegeven, *jullie* zit al in I en krijgt in II, III en IV samen 6 vermeldingen! Op een vergelijkbare manier heeft het *ij-je* gebied te kampen met konkurrentie van *jullie*, maar niet in die mate als sommige plaatsen in het zuidwesten. Ook hier is de kentering naar *jullie* vooral in groep III zichtbaar. Norg geeft voor deze groep alleen maar *jullie*, d.w.z. 7x, Roden geeft met 7x *jullie* tegenover drie andere vormen eveneens de trend weer. Over het gehele gebied genomen (Stellingwerf met *jim* daargelaten) vormt *jullie* in II nog niet een kwart van de overige vormen, in kategorie III is de stand ongeveer gelijk, in IV tenslotte zijn 4x zoveel opgaven van *jullie* als andere vermeldingen.

6. Enkele slotopmerkingen

De vijf onderwerpen die ik in het vorige besprak, laten zien dat het Stellingwerfs en het Drents volop veranderen. In met name het beeld van het Drents dat uit de enquête naar voren komt, verliezen oude vormen terrein. De vorm *tate* - ook in 1895 waarschijnlijk niet zo frekwent - is weg, *zuk* is duidelijk aan het verdwijnen, Nederlandse woorden als *jullie*, *jij* en *pappa* dringen zich steeds verder in het Drents.
Anderzijds is het opvallend dat er nog altijd dialektvastheid is te konstateren bij de oude streektaalwoorden. Zij komen ook bij jongere generaties nog wel voor. Het lijkt niet te gewaagd die waarneming te koppelen aan iets dat de dialektoloog al lang weet uit z'n veldwerk. Sommige gezinnen houden de 'echte streektaalwoorden' veel langer vast dan andere en de ene persoon blijkt dialektvaster dan de ander. Soms heeft iemand van 40 jaar veel meer de oudere woordenschat bewaard dan iemand van 60, 70. Het is dus niet zo dat in alle opzichten de kwaliteit

van het Drents wordt aangetast, maar de Drentse vormen, woorden worden door steeds minder personen gebruikt.
Veel vertegenwoordigers van de jongere generaties zullen de oude Drentse vormen dan ook niet meer aan hun kinderen doorgeven. Het enige redmiddel kan nog een verdere ondersteuning van het Drents zijn; in met name het onderwijs zou ook het aktief gebruik van die taal gestimuleerd kunnen worden. Daar lijken, afgezien van het kostenaspekt, alleen maar voordelen aan te zijn verbonden[15].
Dit brengt me bij een kanttekening die ik wil maken over de invloed van het Nederlands bij het beantwoorden van de SND-enquête zelf. Invullers van een schriftelijke dialektenquête realiseren zich soms wel eens niet dat ze naast het in het Nederlands gevraagde woord eigenlijk (ook) een streektaliger woord uit hun taal kennen, dat meer gebruiken of... soms zelfs alleen maar gebruiken. Nu geloof ik niet dat het duidelijke beeld van de verschuivingen in de leeftijds-kategorieën er fundamenteel anders uit zou komen te zien wanneer men wist bij wie dat precies het geval was. Wel mag men rustig vermoeden dat de passieve kennis van de oudere vormen groter is dan zoals men zelf vaak spreekt of denkt te spreken.
Ook daarom is het oudere Drents van de besproken vormen niet per se 'achterhaald'. Hoe inspirerend Bob Dylan's songtitel *The Times They Are A-Changin'* uit de jaren zestig ook was, en tegelijk hoe gemakkelijk ook: welke tijden veranderen eigenlijk niet, hij is toch zeker niet te gek voor woorden in 't Drents en Stellingwerfs. Langzaam maar zeker leggen zij het loodje...! Tenzij ook deze tijden weer veranderen. En waarom zouden ze eigenlijk niet?

NOTEN

1. Met dank aan de heer K. Westerhof (Provincie Drenthe) die hem vervaardigde.
2. Het betreft hier Heeroma's kaarten 21-30 en het bijbehorende, toelichtende deel (Assen, 1963).
3. Bloemhoff, H., *Stellingwarf in de Middelieuwen.* Blaederboek. Wolvega, 1989.
4. Zie over regiolektische ontwikkelingen o.m. Hoppenbrouwers, C.A.J., *Het regiolect. Van dialect tot algemeen Nederlands.* (Muiderberg, 1990).
5. Vgl. Laan, K. ter, *Nieuw Groninger woordenboek* etc. Groningen, 1980, 2e druk.
6. Vgl. Buma, W.J., *'Wurdsneuperijen. 88. Nijfrysk heit'*, in *Us Wurk* 37 (1988) 68-73.
7. Weijnen, A., *Nederlandse dialectkunde.* Assen, 1964.

8. Zie bijv. Tiersma, P.M., *Frisian Reference Grammar* (Dordrecht, 1985), Reker, S.J.H., *Het Groninger werkwoordsysteem en 'hoeven'. Synchrone verbale morfologie in verandering* (Groningen, 1989), Hoppenbrouwers, C.A.J. *Language change; a study of phonemic and analogical change with particular reference to S.E.Dutch dialects.* (Groningen, 1982) en Bloemhoff. H., *Fonologie en morfologie van het Stellingwerfs* etc. Groningen, 1991.
9. Volgens o.m. Weijnen 1964, vgl. noot 7.
10. Uit: Kloeke, G.G., *Verzamelde opstellen.* Assen, 1952.
11. Vgl. Kocks, G.H. *'Aanspreekvormen in Drente; een momentopname'*, in: ibidem (m.m.v. H. Entjes en J. van der Kooi), *Tien jaar Drents woordenboek.* Groningen, 1982: 69-88, en de daar genoemde literatuur.
12. Al in 1982 voorspelden de enquêteresultaten van het projekt Woordenboek van de Drentse Dialekten (RUG) een sterke opkomst van *jij*. Vgl. Kocks 1982 (zie de vorige noot).
13. Vgl. Tiersma 1985 (zie noot 8).
14. Vgl. Reker, S., *'Een dialectologische kettingreactie: veranderende aanspreekvormen in het hedendaagse Gronings'*, in Driemaandelijkse Bladen 45 (1994): 17-38.
15. Zie bijv. Botter, E., *'Streektaal in de basisschool. Een onderzoek naar Drents en Stellingwerfs lesmateriaal'*. Te verschijnen in Driemaandelijkse Bladen.

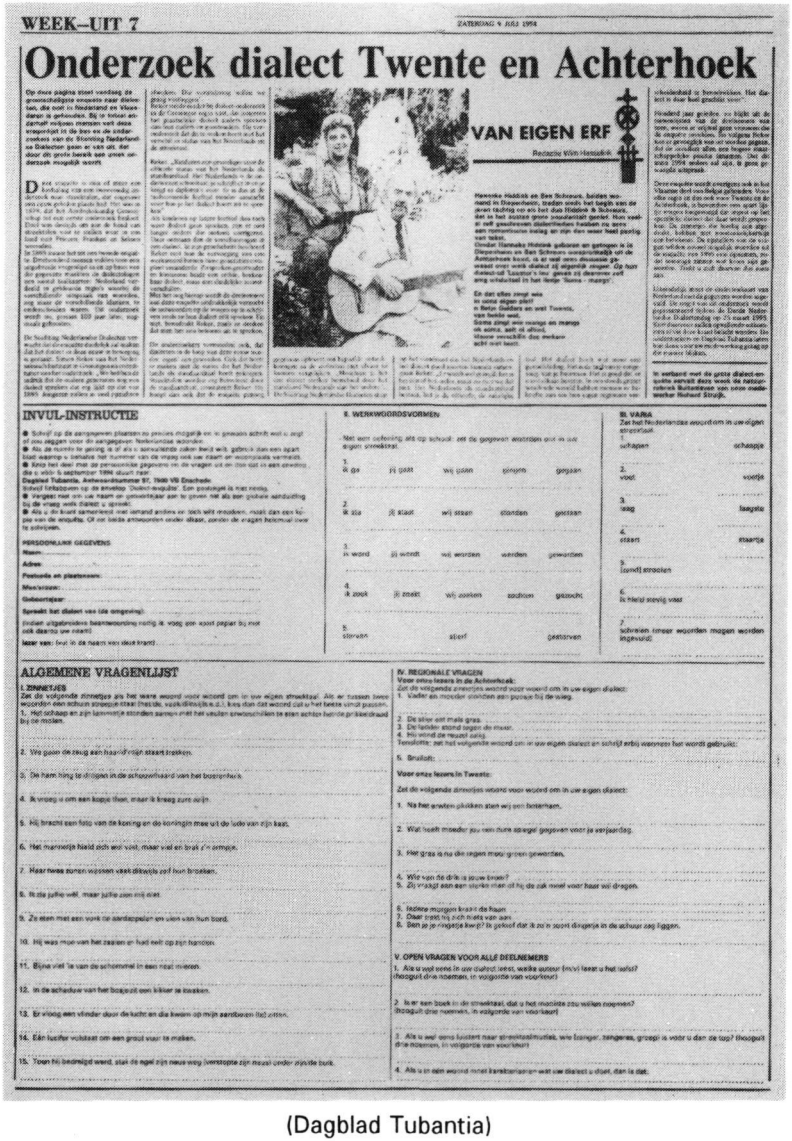

WEEK–UIT 7

ZATERDAG 9 JULI 1994

Onderzoek dialect Twente en Achterhoek

Op deze pagina stoet vandaag de grootschaligste enquete naar dialecten, die ooit in Nederland en Vlaanderen is gehouden. Bij te totaal anderhalf miljoen mensen werd deze week een vragenlijst in de bus en de ondervragers van de Stichting Nederlandse Dialecten gaan er van uit, dat door de grote bereik aan zoek onderzoek mogelijk wordt.

Dit enquete- en dus of deze een herhaling van een inventarisatie door Nederlandse dialectologen meer dan dertig jaar geleden plaats had. Het was in 1939, dat het Amsterdamsche Genootschap het met eerste onderzoek finished. Enkele jaren later werd het Meertens Instituut, voor te studeren naar de vraag hoe het Nederlands verandert.

In 1969 waren het het een tweede enquête. Dertien jaar later, dus in 1982, werd het derde enquête gehouden. Het resultaat: een grote stapel kaarten, waarop de verschillende klanken, te onderscheiden waren. De resultaten werden in een groot boek gepubliceerd.

De Stichting Nederlandse Dialecten verhoopt nu dat de derde enquête duidelijk zal maken dat het dialect in deze eeuw in terugzang is gekomen. Sinds Hitler zijn Nederlanders blijkbaar in toenemende mate trots op hun eigen streektaal. Het feit dat het aantal studenten dialectologie nog een dubbele cijfer is, geeft de stichting ook moed. De studenten wordt de grootste taak gegeven.

De Stichting Nederlandse Dialecten verhoopt nu dat de derde enquête duidelijk zal maken dat het dialect in deze eeuw in terugzang is gekomen. Sinds Hitler zijn Nederlanders blijkbaar in toenemende mate trots op hun eigen streektaal. Het feit dat het aantal studenten dialectologie nog een dubbele cijfer is, geeft de stichting ook moed. De studenten wordt de grootste taak gegeven.

Bij de vorige enquête werd de dialectgrens in de Overijsselse regio's vast, die volgens het grammaticaal dialect anders spreken dan het zuidelijk en oostelijker. Op vandaag het dat de midden-twent aan het Noordelijk en de streekgrens.

Reker: „Misschien een grootste van de officiële status van het Nederlands als standaardtaal. Het Nederlands is de dertiende schrijftaal ter wereld en de taal van diplomatie voor. Is is dus al te 'authoritaire' Nederlandse minder verschil voor hoe je het dialect bezet als te spreken".

Als kinderen op latere leeftijd dan nog een dialect goed spreken, zijn er veel kansen anders dan anders samenleven. Deze verhoogt dan de verschijnsel dat Nederland in zijn grammaticaal verschil. Reker niet haar de verwachting van een nationaal beeld. Twee grammaticale en een semantische Zeigen-grammaticale en klankverschillen van elkaar, maar een duidelijke scheidingslijn.

Met het vragenlijst wordt de grootste taak gegeven. Het is een enquête onderzoek verricht de verschillen op te sporen in de verschillende mate waarin het dialect zich verzet. Bijvoorbeeld: Reker, zoals ze denken dat zich het zou behoren als te spreken.

De onderzoekers voorspellen ook, dat dialecten in de loop van deze eeuw sterker zullen gaan verschillen. Reker: „Als het Nederlands de standaardtaal blijft, zullen de dialecten in de loop van deze eeuw sterker gaan verschillen. Als het Nederlands de standaardtaal niet meer is, dan zullen de dialecten weer naar elkaar toegroeien".

VAN EIGEN ERF

Redactie Wim Hansbeek

Hennieke Haddick en Bert Schreurs, beiden woonachtig in Diepenheim, treden sinds het begin van de jaren tachtig op als het duo Haddick & Schreurs, dat in het zuiden grote populariteit geniet. Hun veelal zelf geschreven dialectliedjes hebben op een romantische manier een plek in de harten van talen.

Dinsdag Hennieke Hoitink geboren en getogen is in Diepenheim en Bert Schreurs oorspronkelijk uit de Achterhoek komt, is er wel een discussie ge-, maakt over welk dialect zij eigenlijk zingen. Op hun dialect-vrij 'Lezetoor's ley' geven zij daarover zelf graag schuilucht in het liedje 'Twinte - mengel'.

En dat elles zingt wie
in ooze eigen plat!
n Betje Geldters en veel Twents,
van beide wat.
Soms zingt ons mange en mange
oh soms, zelf nit alleid,
Klaore verschillde doe merkare
echt veel keert.

In verband met de grote dialect-enquête verricht deze week de natuurwetenschappelijk Tubantiaan van onze medewerker Richard Struijk.

INVUL-INSTRUCTIE

- Schrijf op de aangegeven plaatsen zo precies mogelijk en in gewoon schrift wat u zegt of zou zeggen voor de aangegeven Nederlandse woorden.
- Als de manier te gering is of als u samenvattende zaken leest wilt, gebruik dan een apart blad waarop u behalve het nummer van de vraag ook uw naam en woonplaats vermeldt.
- Knip het deel met de persoonlijke gegevens en de vragen uit en stuur dat in een envelop die u vóór 5 september 1994 stuurt naar:
  Dagblad Tubantia, Antwoordnummer 97, 7600 VB Enschede.
  Schrijf liefdesbrieven op de envelop 'Dialect-enquête'. Een postzegel is niet nodig.
- Vergeet niet om uw naam en geboortejaar aan te geven. Het als een grotere aanduiding bij de vraag welk dialect u spreekt.
- Als u de krant samenleest met iemand anders en toch wilt meedoen, maakt dan een kopie van de enquête. Of vul beide antwoorden onder elkaar, zonder de vragen telkemaal over te schrijven.

PERSOONLIJKE GEGEVENS

Naam: .....

Adres: .....

Postcode en plaatsnaam: .....

Man/vrouw: .....

Geboortejaar: .....

Spreekt het dialect van (de omgeving): .....

(indien uitgebreidere beantwoording nodig is, voeg een apart papier bij met uzelf daarop uw naam)

Ieder van: (wat in de naam van deze krant) .....

ALGEMENE VRAGENLIJST

I. ZINNETJES

Zet de volgende zinnetjes als het ware woord voor woord om in uw eigen streektaal. Als er tussen twee woorden een schuin streepje staat (het/de, valk/dierlijke e.d.), lees dan dat woord dat u het beste vindt passen.

1. Het schaap en zijn lammetje stonden samen met het veulen onwetschillen te een achter het de grasbedrijf bij de molen.

.....

2. We gaan de zeug een haarnet/mijn staart trekken.

.....

3. De ham hing te drogen in de schoorsteen/haard van het boerenhuis.

.....

4. Ik vroeg u om een kopje thee, maar ik krieg zure zuip.

.....

5. Hij bracht een foto van de koning en de koningin mee uit de lade van zijn kast.

.....

6. Het nummerje hield zich wel vast, maar viel en brak z'n armpje.

.....

7. Haar twee zonen wipsoen vaak dikwijls zelf hun broeken.

.....

8. Ik zie juffie wel, maar juffie zien mij niet.

.....

9. Ze eten met een vork de aardappelen en vlees van hun bord.

.....

10. Hij was moe van het zaalen en had eelt op zijn handen.

.....

11. Bijna viel 'ie van de schommel in een nest mieren.

.....

12. In de schaduw van het boompje een kikker te kaatsen.

.....

13. Er vloog een vlinder door de lucht en die kwam op mijn aardbeien ital zitten.

.....

14. Een fluchter volstaat om een gruut voor te maken.

.....

15. Toen hij bedreigd werd, stak de egel zijn neus weg (verstopte zijn neus) onder zijn/de buik.

.....

II. WERKWOORDSVORMEN

Niet een oefening, als op school: zet de gegeven woorden ook in uw eigen streektaal.

1. ik ga	jij gaat	wij gaan	ginjorn	gegaan	
2. ik sta	jij staat	wij staan	standen	gestaan	
3. ik word	jij wordt	wij worden	worden	geworden	
4. ik zoek	jij zoekt	wij zoeken	zochten	gezocht	
5. sterven		sterf		gestorven	

III. VARIA

Zet het Nederlandse woord/om in uw eigen streektaal.

1. schapen	schaopje
2. voet	voetje
3. weg	laegste
4. staart	staertje
5. (zand) straaien	
6. Ik hield eerwig voor	
7. schreien (meer woorden mogen worden ingevuld)	

IV. REGIONALE VRAGEN

Voor onze lezers in de Achterhoek:

Zet de volgende zinnetjes woord voor woord om in uw eigen dialect:

1. Vader en moeder stonden een pompje bij de weg.

.....

2. De silver ast mala gras.
3. De fiefelen stond tegen de muur.
4. Hij wond de reuzel oelig.

Tenslotte: zet het volgende woord om in uw eigen dialect en schrijf erbij wanneer het wordt gebruikt:

5. Bruiloft: .....

Voor onze lezers in Twente:

Zet de volgende zinnetjes woord voor woord om in uw eigen dialect:

1. Na het grieten plukken stan wij een boterham.

.....

2. Wat hadt moeder jou van durre aolsegel gegeven voor je verjaardag.

.....

3. Het gras is na de regen mooi groen geworden.

.....

4. Wie van de drie is jouw broer?
5. Zij vraagt een aan stoken man of hij de zak meel voor haar wil dragen.

.....

6. Iedere morgen kraait de haan
7. Daar past hij zich niets van aan
8. Ben je je ringetje kwijt? Is geloof dat ik zo'n soort dingerija in de schuur zag liggen.

.....

V. OPEN VRAGEN VOOR ALLE DEELNEMERS

1. Als u wat sms in uw dialect leest, welke auteur (m/v) leest u het liefst? (hoogstuit drie noemen, in volgorde van voorkeur)

.....

2. Is er een boek in de streektaal, dat u het meeste zou willen noemen? (hoogstuit drie noemen, in volgorde van voorkeur)

.....

3. Als u wat oma luistert naar grootmoeder/moeder, wie (oma/ger, tengeres, groepje is voor u dan de top? (hoogstuit drie noemen, in volgorde van voorkeur)

.....

4. Als u in een woord niet kenstkenmerken wat uw dialect u doet, dan is dat:

.....

(Dagblad Tubantia)

PHILOMÈNE BLOEMHOFF-DE BRUIJN

Lus ielu schinke of èèt jullie in Overiessel liever ham ?

0. Inleiding

De dialektenquête van 1895 leverde voor Overijssel materiaal op van de volgende plaatsen:

Eesveen (F 59a), Steenwijk (F 60), Zwartsluis (F 83), IJhorst (F 88), Staphorst (F 87), Rouveen (F 86), Nieuwleusen (F 97), Oud-Avereest (G 89), Dedemsvaart (G 91) (waarbij degene die de enquête heeft ingevuld vermeldt dat hierbij ook behoren Lutten, Gramsbergen, Avereest en Nieuwleusen), Dalfsen (F 98) (waarbij ook Ommen, Zwollerkerspel, Heino, Raalte en Nieuwleusen worden genoemd), Lemelerveld (G 137), Zwolle (F 96), Wechterholt (gem. Wijhe) (F 107a), Deventer (F 133), Rijssen (G 197), Delden (G 203), Haaksbergen (G 257), Ootmarsum (G 177) en Denekamp (G 182) (dit materiaal geldt ook voor de noordoostelijke helft van Weerselo, het noordelijke gedeelte van Losser en in hoofdzaak ook Oldenzaal en Ootmarsum).

De SND-enquête van 1994 leverde in totaal 1356 enquêteformulieren op betreffende de dialekten van Overijssel.
Omdat de opzet van de enquête was, de taal van verschillende generaties te vergelijken met de gegevens uit de enquête van 1895, is het voor dit moment en voor dit artikel alleen zinvol de formulieren van de SND-enquête te selekteren die zijn ingevuld door sprekers uit de plaatsen waarvan ook gegevens uit 1895 voorhanden zijn. Met het materiaal uit de andere plaatsen kan hopelijk later nog eens wat worden gedaan.
Spijtig genoeg kwam er - ondanks de geweldige respons - geen materiaal binnen uit Eesveen (bij Steenwijk) en evenmin uit de buurtschap Wechterholt (in de gemeente Wijhe), wat minder bevreemdend is omdat deze buurtschap nu zelfs niet meer op de kaart staat. Om toch een vergelijking met 1895 mogelijk te maken, heb ik uit de SND-enquêteformulieren materiaal gelicht uit Steenwijkerwold (voor wat betreft Eesveen) en Wijhe en Raalte (voor wat betreft Wechterholt).

Wat betreft de twee enquêteformulieren die ik binnenkreeg over het dialekt van Avereest: het is niet duidelijk of hiermee de plaats Oud-Avereest bedoeld is, of de gemeente Avereest, die bijvoorbeeld ook de plaatsen Dedemsvaart en Balkbrug bevat. Omdat een tweetal ingevulde formulieren op zich ook wel wat weinig is om een vergelijking met 1895 te maken en veranderingen vast te stellen, heb ik er drie formulieren uit Balkbrug, dat tussen Oud-Avereest en Dedemsvaart ligt, bij gevoegd.
Soms geldt het enquêtemateriaal uit 1895 voor meer dan één plaats, zoals hierboven al bij enkele plaatsen is aangegeven. Dat is het geval met het materiaal uit Dedemsvaart, Dalfsen en Denekamp. Omdat voor de SND-enquête uit deze drie plaatsen een behoorlijk aantal formulieren is ingestuurd, achtte ik het niet nodig, het nieuw verkregen materiaal aan te vullen met materiaal uit omliggende plaatsen als Lutten en Gramsbergen (bij Dedemsvaart), Ommen en Heino (bij Dalfsen) of Weerselo en Oldenzaal (bij Denekamp).

In het schema hieronder is te zien, hoeveel formulieren er betreffende de plaatsen waarvan het materiaal in dit artikel wordt besproken, zijn binnengekomen per leeftijdcategorie. '1' is de groep inzenders, geboren voor 1916, '2': geboren van 1916 tot 1930, '3': geboren van 1931 tot 1950, '4': geboren van 1951 tot 1970 en '5': geboren vanaf 1971. 'Z.j.' betekent 'zonder jaartal', d.w.z. onder 'z.j.' staan de aantallen formulieren van personen die hun geboortejaar niet opgaven. De vermelding '(+1)' is toegvoegd om aan te geven dat twee personen uit leeftijdcategorie 1 en 3 samen één formulier invulden.

plaats \ gener.	1	2	3	4	5	z.j.
Steenwijkerwold / Eesveen			2	2		
Steenwijk	1		3	1		
Zwartsluis		1	4	1		
IJhorst			2	3		
Staphorst			1	3	1	
Rouveen			2	3		

Nieuwleusen		1	6	1		
Avereest / Balkbrug			3	2		
Dedemsvaart	1		5	3		
Dalfsen		7	13	5		
Lemelerveld		3	1	7		
Zwolle	6	23	13	7	1	4
Wijhe/Raalte	1		20	22		
Deventer	11	30	29	8		1
Rijssen		5	22	27	2	
Delden	1	9	6	8		
Haaksbergen		7	7	2		1
Ootmarsum		3	5	3		
Denekamp	1(+1)	5	9(+1)	4		

Hierna bepreek ik, per enquêteplaats en in de provincie zo ongeveer gaand van noord naar zuid en van west naar oost, allereest de veranderingen die zijn opgetreden in de aanspreekvorm *jullie* en de vierde naamval daarvan. Beide werden in de SND-enquête afgevraagd in zin 8: ***Ik zie jullie wèl, maar jullie zien mij niet.***
Daarna komen de verkleinwoordvormen aan de orde aan de hand van de woorden *mannetje, armpje* en *lammetje* (uit zin 6: ***Het mannetje hield zich wel vast, maar viel en brak z'n armpje*** en zin 1: ***Het schaap en zijn lammetje stonden samen met het veulen erwteschillen te eten achter het/de prikkeldraad bij de molen***).
Vervolgens wordt het woord *ham* besproken (uit zin 3: ***De ham hing te drogen in de schouw/haard van het boerenhuis***) en tenslotte het wederkerend voornaamwoord *zich*, waar naar gevraagd werd in zin 6 (z.b.) en in mijn regionale vraag: ***Daar trekt hij zich niets van aan.***

1. De aanspreekvorm *jullie* en de vierde naamval daarvan

In 1895 werden voor 'jullie' de volgende vormen opgegeven (de spelling van de woorden heb ik zo goed als niet aangepast):

Eesveen (F 59a): *ieje* of *iej*; 4e nv *oe* of *joe*
Steenwijk (F 60): *ie*, met nadruk: *ieje*; 4e nv *oe*
Zwartsluis (F 83): *iej*; 4e nv *oe*
IJhorst (F 88) en Staphorst (F 87): *ie* (onbekl. *j*: *det muj nooit weerdoe:n*); 4e nv: *oe*, *oe mit mekare*, *oe mit menare*
Rouveen (F 86): *ie*, 4e nv: *oe*
Nieuwleusen (F 97): *ieje*, 4e nv: *oe*:
Oud-Avereest (G 89): *ie*, 4e nv: *oe*, *oewlü*
Dedemsvaart (G 91): *doe*, *ie*, *je*; 4e nv: *je*, *jou*
Dalfsen (F 98): *ielü*, 4e nv: *oelü*
Lemelerveld (G 137): *ielü*, 4e nv: *oelü*
Zwolle (F 96): *éjlü*, 4e nv: *òwlü*
Wechterholt (bij Wijhe) (F 107a): *iej* of *iejlü*, 4e nv: *oe*, *oelü*
Deventer (F 133): *ieluu*, 4e nv: *oeluu*
Rijssen (G 197): *oeleu* of *iejleu*, 4e nv: *oeleu*
Delden (G 203): *ieleu*, 4e nv: *oeleu*
Haaksbergen (G 257): *iej*, 4e nv: *oew*
Ootmarsum (G 177): *i'j* of *ow*; 4e nv: *ow*
Denekamp (G 182): *i'j* en *oew* (kort), 4e nv: *oew*

De oude vormen zijn in de omgeving van Eesveen vervangen door andere. Zoals gezegd heb ik uit de SND-enquête geen informatie gekregen uit Eesveen, wel uit Steenwijkerwold. Daar luiden de vormen nu: *jullie* (één spreker uit leeftijdcategorie 3 en één uit categorie 4) of *jum* (1 x cat. 3, 1 x cat. 4). Er wordt wat de vorm betreft geen onderscheid meer gemaakt tussen 1e en 4e naamval.
In Steenwijk is hetzelfde gebeurd: *ie* en *oe* komen er niet meer voor: men zegt *jum* (één spreker uit cat. 3) of *jullie* (twee sprekers uit cat. 3, één uit cat. 4). Het vijfde formulier, van een spreker uit cat. 1, geeft hierover helaas geen informatie.
De oudste spreker uit Zwartsluis zegt nog *ieje* (1e nv) en *oe mit mekare* (4e nv), maar de jongeren allemaal *jullie*.
In IJhorst en Staphorst zijn de oude vormen *ie* en *oe* nog niet verdwenen. Van de vijf IJhorster informanten gebruiken er nog twee deze oude vormen (uit cat. 3 en 4), één spreker uit cat. 3 heeft *jullie* in plaats van *ie*, maar in de vierde naamval nog *oe*, en de twee overige sprekers, uit cat. 4, gebruiken *jullie* voor zowel de eerste als de vierde naamval.

In Staphorst is de situatie vrijwel hetzelfde: van de vijf sprekers van het Staphorster dialekt waarvan ik formulieren ontving gebruiken er, net als in IJhorst, nog twee (uit cat. 3 en 4) de oude vormen *ie* en *oe*, één (de jongste, uit cat. 5) gebruikt *jullie* (1e nv) en *oe* (4e nv), en de overige twee, uit cat. 4, *jullie* voor de 1e en 4e nv.
Rouveen heeft de oude situatie nog grotendeels bewaard. Van de vijf informanten gebruiken er vier nog steeds de vormen *ie* en *oe*. Slechts één jongere (cat. 4) zegt *jullie* in zowel de 1e als de 4e nv.
Betreffende het dialekt van Nieuwleusen werden acht enquêteformulieren ingestuurd. Drie sprekers gebruiken nog *ie* en *oe* (1 uit cat. 2 en 2 uit cat. 3). Eén spreker uit cat. 3 zegt in de 1e nv *jullie* en in de 4e *oe*, de overigen zeggen *jullie* zowel in de 1e als in de 4e nv.
Uit Avereest - waarbij, zoals in de Inleiding al gezegd, het de vraag is of met die aanduiding de gemeente Avereest dan wel het dorp Oud-Avereest bedoeld is - kwam materiaal binnen van twee sprekers uit leeftijdcategorie 3. Eén van hen gebruikt nog de oude vormen *ie* en *oe*, de ander *jullie*, voor zowel de 1e als de 4e nv. De drie formulieren uit het nabij gelegen Balkbrug geven tweemaal *ie* en *oe* (leeftijdcat. 3 en 4) en éénmaal *jullie* in zowel de 1e als de 4e nv (cat. 4).
In Dedemsvaart werden in 1895 de vormen *doe*, *ie* en *je* genoteerd voor de 1e nv en *je* of *jou* voor de 4e nv. De meeste van deze vormen worden door de informanten van de SND-enquête niet opgegeven; *ie* en *oe* worden wèl gebruikt, nl. door twee sprekers, uit cat. 3 en 4. De spreker uit cat. 1 gebruikt *jullie* voor zowel de 1e als de 4e nv, evenals drie sprekers uit cat. 3 en twee uit cat. 4. Eén spreker uit cat. 3 gebruikt voor de 1e nv *jullie* en voor de 4e nv *oe*.
De oude vormen *ielu* en *oelu*, die in 1895 voor Dalfsen (en omgeving) werden genoteerd, worden door geen der sprekers meer precies zoals in 1895 gebruikt. Eén spreker uit cat. 3 geeft op: *ie* naast *oelui*, en één uit dezelfde cat. *ie* naast *ulie* (deze spreker geeft op dat hij het dialekt van de omgeving Dalfsen-Lemelerveld spreekt). Eén spreker uit de oudste groep zegt in de 1e nv (!) *oelu*, en gebruikt voor de 4e nv *jullie*, een ander uit de oudste groep gebruikt *ullie* in zowel de 1e als de 4e nv. De vormen *ie* en *oe* voor resp. 1e en 4e nv komen voor bij vier andere sprekers uit cat. 2. De overige (17) informanten gebruiken alleen nog *jullie*. Daar is één spreker uit de oudste categorie bij.
Ook in Lemelerveld zijn de vormen *ielu* en *oelu* uit 1895 in onbruik geraakt. Van de elf sprekers die een formulier instuurden, gebruikt

er nog één (uit cat. 3) *ie* en *oe* en één (cat. 4) *ie* en *illeu*. De anderen maken wat de vorm betreft geen onderscheid meer tussen 1e en 4e nv: de meesten zeggen *jullie* (twee sprekers uit cat. 2 en vier uit cat. 4), één spreker uit cat. 2 zegt *ulle*, één spreker uit cat. 4 *jule* en een andere uit cat. 4 *julle*.
In Zwolle zijn de veranderingen in de aanspreekvorm *jullie* al even opmerkelijk. De oude vormen *éjlu* en *owlu* hoort men niet meer; van de 54 sprekers die een formulier inzonden gebruikt de overgrote meerderheid, nl. 41 sprekers, alleen nog *jullie*. Eén spreker (cat. 1) gebruikt in de 1e nv nog *ielu* en een andere, uit dezelfde cat., in de 1e nv zowel *ielu* als *jullie*. Ook geeft iemand uit de oudste categorie inzenders *oelu* op, voor zowel de 1e als de 4e nv. Ie en *oe* worden gebruikt door twee sprekers uit cat. 2. Twee anderen uit cat. 2 geven *oe* (4e nv) naast *jullie* (1e nv), en nog een andere spreker uit die categorie *ou* (4e nv) naast *jullie*, maar bedoelt met *ou* mogelijk *oe*. Weer een ander uit cat. 2 geeft *jullie* en *illuw*, beide voor zowel de 1e als de 4e nv. Een spreker uit cat. 3 lijkt *julle* te gebruiken voor de 1e nv (dit is onduidelijk geschreven), de 4e nv is bij hem *jullie*. Bij de andere sprekers uit cat. 3 komt slechts *jullie* voor. Tot cat. 4 behoort een spreker die in de 4e nv geen *jullie*, maar *joe* gebruikt, een andere uit deze cat. heeft in de 4e nv *oe*. Tot slot komt nog *ule* voor, voor zowel de 1e als de 4e nv, bij iemand die haar geboortjaar niet heeft opgegeven.
Zoals ik in de Inleiding al aangaf, heb ik geen materiaal binnengekregen uit Wechterholt (F 107a), en vergelijk daarom het enquêtemateriaal van 1895 met het materiaal uit Wijhe en Raalte. De gegevens van de enquêteformulieren uit deze plaatsen leveren wat betreft de aanspreekvorm '*jullie*' een nogal rommelig beeld op.
De oudste spreker (cat. 1), die een enquêteformulier uit Raalte instuurde, gebruikt voor *jullie* in de 1e nv *ie* en in de 4e nv *oele*. Nog even ter vergelijking: in 1895 werd in Wechterholt voor de 1e nv *iej* of *iejlu* opgegeven, voor de 4e nv *oe* of *oelu*. Iemand uit cat. 3 uit Raalte geeft *ie* en *oule* op (is *oele* bedoeld?). Een andere spreker uit cat. 3 (die volgens eigen opgave het dialekt spreekt van Wijhe/Olst/Raalte) gebruikt nog *iele* en *ule*. *Ie* naast *oe* komt in Wijhe nog voor bij twee sprekers uit cat. 3.
Verder worden nog opgegeven: *ule* in 1e en 4e nv (4 sprekers uit cat. 3, 1 uit cat. 4), *ulle* in 1e en 4e nv (4 x cat. 3, 3 x cat. 4), *euleu* in 1e en 4e nv (1 x cat. 4), *julle* in 1e en 4e nv (2 x cat. 4), *jule* in 1e en 4e nv (2 x cat. 4), *ule* in de 1e nv en *eule* in de 4e nv (1 x cat. 3), *ie* in de 1e nv en *jule* in de 4e nv (1 x cat. 3), *ulie* in de 1e nv en *ule* in de 4e nv (1 x cat. 3), *ule* in de 1e nv en *jule* in de

4e nv (1 x cat. 4), *ie* in de 1e nv en *jullie* in de 4e nv (1 x cat. 4). De overige 16 sprekers (5 uit cat. 3 en 11 uit cat. 4) gebruiken *jullie* voor zowel de 1e als de 4e nv.
In Deventer gebruikte men in 1895 de vormen *ielu* (1e nv) en *oelu* (4e nv).
Van de 79 sprekers die in 1994 een enquêteformulier invulden, gebruiken er nog twee, uit categorie 2, deze vormen. Een spreker uit cat. 1 geeft *ielu* en *oelie* op, één uit cat. 2 *iejlu* en *ulie* en één uit cat. 3 *iejlu* en *ejlu*.
De meeste inzenders, nl. 45, gebruiken voor de 1e en de 4e nv *jullie* (3 x cat. 1, 16 x cat. 2, 20 x cat. 3, 5 x cat. 4 en de ene inzender die haar geboortjaar niet opgaf). Bij de overigen komt nogal wat verscheidenheid voor: *ieluuj* in 1e en 4e nv (1 x cat. 1), *uloe* in 1e en 4e nv (1 x cat. 1), *ullie* in 1e en 4e nv (2 x cat. 1, 3 x cat. 2, 2 x cat. 3 en 1 x cat. 4), *ule* in 1e en 4e nv (1 x cat. 1, 2 x cat. 2 en 2 x cat. 3), *ulle* in 1e en 4e nv (1 x cat. 2, 1 x cat. 3, 2 x cat. 4), *ulie* in 1e en 4e nv (1 x cat. 1, 1 x cat. 3), *ie* in de 1e en *oe* in de 4e nv (1 x cat. 3, die daarnaast voor beide *ulle* opgeeft), *ulie* in de 1e nv en ule in de 4e (1 x cat. 3), *ulu* in de 1e nv en *ulu* of *jullie* in de 4e (1 x cat. 2), *ie* in de 1e nv en *jullie* in de 4e (1 x cat. 2), *jullie* in de 1e nv en *oe* in de 4e (1 x cat. 2), *jullie* in de 1e nv en *julle* in de 4e (1 x cat. 1), *jullie* in de 1e nv en *ullie* in de 4e (2 x cat. 2).
In Rijssen en naaste omgeving zijn de vormen uit 1895 (1e nv *oeleu* of *iejleu*, 4e nv *oeleu*) nog lang niet vergeten. Van de 56 informanten van de SND-enquête gebruiken de vijf sprekers uit cat. 2 nog allemaal de vormen *ieleu* voor de 1e nv en *oeleu* voor de 4e nv. Van de 22 personen uit cat. 3 gebruiken er nog 14 deze vormen (één geeft voor de 4e nv naast *oeleu* ook *oew*) en uit cat. 4 nog 7 van de 27.
Oeleu voor zowel de 1e als de 4e nv komt voor bij 1 inzender uit cat. 3 en 4 uit cat. 4. Verder komen voor: *ielu* naast *oelu* (1 x cat. 4), *ieleu* naast *ulleu* (1 x cat. 4), *ulleu* naast *oeleu* (1 x cat. 4), *ielu* naast *oulee* (1 x cat. 3), *uleu* naast *oeleu* (1 x cat. 3), *ie* naast *oule* (1 x cat. 3), *ulle* naast *oe* (1 x cat. 3), *ie* naast *oe* (2 x cat. 3), *oeleu* naast *oejleu* (1 x cat. 4), *ulleu*, *ulu* en *ulle* in 1e en 4e nv (alle 1 x in cat. 4), *uleu* in 1e en 4e nv (1 x cat. 3, 8 x cat. 4 en 2 x cat. 5) en slechts éénmaal *jullie* in 1e en 4e nv (cat. 4).
In Delden werd in 1895 opgegeven: *ieleu* (1e nv) en *oeleu* (4e nv). Deze vormen worden nu nog gebruikt door de enige informant van de SND-enquête uit cat. 1. In totaal werden er 24 formulieren ingestuurd uit Delden en naaste omgeving. Ook twee inzenders uit cat.

2, één uit cat. 3 (die overigens daarnaast ook *jullie* gebruikt in 1e en 4e nv, en naast *ieleu* ook *iele* opgeeft) en één uit cat. 4 gebruiken deze oude vormen nog. Verder komt voor het nauwelijks afwijkende paar *ieleu* naast *oele* (1 x cat. 2), *iele* naast *oele* (1 x cat. 3, 1 x cat. 4), ieleu naast oe (idem), uleu naast oeleu (1 x cat. 2), *uleu* naast *ulleu* (1 x cat. 2), *ie* naast *oeleu* (2 x cat. 2, 2 x cat. 4), *ie* naast *oe* (1 x cat. 2, 1 x cat. 4), *jullie* naast *oeleu* (1 x cat. 3), *oeleu* in 1e en 4e nv (1 x cat. 3), *uleu* in 1e en 4e nv (1 x cat. 2, 1 x cat. 4) en *jullie* in 1e en 4e nv (1 x cat. 3, 1 x cat. 4).
Voor Haaksbergen noteerde men in 1895 *iej* (1e nv) en *oew* (4e nv). Geen der inzenders van de SND-enquête gaf deze vormen op: van de 17 inzenders gebruiken er 11 de vormen *ieleu* en *oeleu*, nl. 5 uit cat. 2, 5 uit cat. 3 en één uit cat. 4. Daarnaast komen nog voor de paren *ieleu* naast *oe* (1 x, geb. jaar onbekend) en *ie* naast *oeleu* (1 x cat. 2), en verder *illeu* in 1e en 4e nv (1 x cat. 3), *ulleu* in 1e en 4e nv (1 x cat. 3) en *jullie* in 1e en 4e nv (1 x cat. 2, 1 x cat. 4).
Ootmarsum had in 1895 de vormen *i'j* of *ow* voor de 1e nv en *ow* voor de 4e nv. Ook deze vormen zien we niet terug in het enquêtemateriaal van de SND. Van de 11 inzenders geeft één persoon uit cat. 3 *ie* en *ou* (waarschijnlijk is hier *ow* bedoeld), 4 personen (1 x cat. 2, 2 x cat. 3 en 1 x cat. 4) geven *ie* en *oe*. Verder komen voor: *ieleu* en *oe* (1 x cat. 4), *ieleu* en *oeleu* (1 x cat. 2), *oeleu* in 1e en 4e nv (1 x cat. 2) en *jullie* in 1e en 4e nv (2 x cat. 3, 1 x cat. 4).
Uit Denekamp en naaste omgeving kwamen 20 formulieren binnen. De aanspreekvormen luidden in 1895 voor de 1e nv *i'j* en *oew* en voor de 4e nv *oew*. In de 1e nv wordt door de sprekers nu niet meer *i'j* gebruikt, maar voornamelijk *ie*, terwijl *oe* (door iedereen zonder *-w* geschreven) zich in de 4e nv heeft gehandhaafd: van de 20 inzenders gebruiken er 17 (de enige inzender uit cat. 1, de inzenders uit cat. 1/3, 3 uit cat. 2, 8 uit cat. 3 en alle vier uit cat. 4) deze vormen. Eén persoon uit cat. 2 geeft *ieleu* en *oeleu* op, en één uit dezelfde cat. *ie* en *oeleu*. *Jullie* in 1e en 4e nv wordt slechts éénmaal, door iemand uit cat. 3, opgegeven.

Conclusie
De Nederlandse vorm *jullie* is in West-Overijssel in opmars, en wordt in een aantal plaatsen, vooral in de steden, door de meerderheid van de informanten gebruikt. In de Twentse plaatsen is dat (nog?) niet het geval.

2. De verkleinwoordvormen mannetje, armpje, lammetje
De enquête van 1895 leverde de volgende vormen op:

Eesveen (F 59a): *mannegien, naarmpien, laompien*
Steenwijk (F 60): *mannegien, aarmpien, lammegien*
Zwartsluis (F 83): *mannegien, narmpien, ?*
IJhorst (F 88): *mannegien, naampien* of *nermpien, laompie* of *laompien*
Staphorst (F 87): *mannegien, naarmpien, laompie*
Rouveen (F 86): *mannegien, armpien, lammegien*
Nieuwleusen (F 97): *mennegien, armpien, laomegien* of *laompien*
Oud-Avereest (G 89): *mannegien, narmpien, laompien*
Dedemsvaart (G 91): *mannegien, armpien, laompien* of *lammegien*
Dalfsen (F 98): *männegien, ärmpien, lämmegien*
Lemelerveld (G 137): *männegien, armpien, lammegien*
Zwolle (F 96): *ma°nnegien, a°rmpien, la°mmegien*
Wechterholt (F 107a): *mannegien, armpien, lammegien* (de invuller zet bij *mannegien* en *lammegien* een soort *u*-tekentje op de *a*; waarschijnlijk is de *ä* bedoeld)
Deventer (F 133): *menneken, ermken, lammetjen* of *lemmeken*
Rijssen (G 197): *menneken, aormken, lemmeken*
Delden (G 203): *menneken, ermke*, men gebruikt *schääpke*
Haaksbergen (G 257): *menneken, ermken, lemmeken*
Ootmarsum (G 177): *menneken, aermken, lemmeken*
Denekamp (G 182): *mènken, aermken, laemken*

De meest opvallende verandering in het dialekt van Eesveen / Steenwijkerwold is het verdwijnen van de slot *-n* van het verkleinwoordsuffix. Deze verandering lijkt, zoals ik hierna laat zien, in heel Overijssel op te treden, ongeacht of het suffix *-ien* (in het noordelijke deel) dan wel *-ken* (in het zuidelijke en oostelijke deel) gebruikt wordt.
Bovendien wordt in Steenwijkerwold door geen der inzenders van de SND-enquête meer de vorm *naarmpien* opgegeven: men schrijft *aarmpie* (1 x cat. 3, 1 x cat. 4) of *aarmpien* (1 x cat. 3 - deze spreekster geeft hiernaast *mannegie* op, zonder *-n* -, 1 x cat. 4 - deze spreker geeft nog alle drie de verkleinwoorden met *-ien* -). Ook *laompien* wordt door de sprekers van nu niet meer opgegeven: men zegt *laom* (1x cat. 3, 1x cat. 4), *lammegie* (1x cat. 3) of *lammergien* (1x cat. 4)
In Steenwijk wordt door de enige vertegenwoordiger van de oudste categorie inzenders *mannegien, aarmpien* en *laompien* opgegeven,

vormen met *-n* dus. De overigen geven *-ie* (1 persoon uit cat. 3 geeft 1 x *-ien*: mannegien). Door 1 persoon uit cat. 3 wordt *laompie* gezegd, twee geven *lammegie* (1x cat. 3, 1x cat. 4 - deze spreker geeft daarnaast *laom* -) en één persoon *laam* (cat. 3).
Vijf van de zes inzenders uit Zwartsluis (1 x cat. 2, 4 x cat. 3) gebruiken nog de verkleinwoorden met *-ien*. De jongste spreekster van de enquête (cat. 4) geeft vormen zonder *-n*. *Narmpien*, met prothetische *n*, wordt niet meer opgegeven: iedereen schrijft *armpie(n)*. Het verkleinwoord van 'lam' werd in 1895 niet genoteerd; de informanten van nu zeggen *lammegien*.
Bij drie van de vijf inzenders uit IJhorst (2 x cat. 3, 1 x cat. 4) vindt men nog alle drie de verkleinwoorden op *-ien*. Twee van deze drie geven op: *mannegien*, *armpien*, *lammegien*, één (cat. 3) in plaats van dit laatste woord *laompien*. De overige twee inzenders (uit cat. 4) geven vormen met *-ie* op (1 persoon zegt *mannegien* naast *armpie*, de ander geeft - als enige - nog een vorm met prothetische *n*: *narmpie*). *Naampien* (met een *aa*) of *nermpien* (met een *e*) wordt in IJhorst niet meer gezegd: het is *(n)armpie(n)* geworden. *Laompie(n)* wordt nog slechts door één spreker uit cat. 3 opgegeven.
Vier van de vijf inzenders uit Staphorst (1 x cat. 3, 3 x cat. 4) geven nog verkleinwoorden op *-ien*, zij het niet bij alle drie de woorden (1 pers. geeft *lammegies*, het meervoud dus, 1 pers. geeft *jonk* voor 'lammetje' en *arm* i.p.v. het verkleinwoord, 1 pers. geeft *mannegie*, *armpie*, *lammegien* en 1 persoon *mannegien*, *armpie*, *lammegien*). De jongste inzender (cat. 5) geeft alleen vormen zonder *-n*. *Naarmpien* wordt door geen der Staphorsters meer geschreven: het is *armpie(n)* geworden, en *laompie werd lammegie(n)*.
In **Rouveen** vulden 5 personen de SND-enquête in. Opvallend is de spelling met *i* i.p.v. *ie* van de klinker in het suffix door vier van hen (bij 1 pers. uit cat. 4 bijv. *mannegi*, *aarmpi*, *lammegi*; deze spreker geeft aan dat het hier om de *i* van *kip* gaat). Eén spreker uit cat. 3 geeft bij alle drie woorden een suffix met *-n*, de ander uit die cat. alleen bij 'arm'. Bij één inzender uit cat. 4 komt nog één keer een suffix met *-n* voor (deze spreekster geeft *kereltien*, *aarm* (geen vkw dus), *lammegis* (het mv)), een ander uit deze cat. geeft *keerti* 'kereltje', *narm* (geen vkw), *lam* (geen vkw).
Werd in Rouveen in 1895 niet de vorm *n(a)arm* 'arm' opgegeven, nu komt die wel voor: 1 x in cat. 3 (*naarmpin*) en 1 x in cat. 4 (*narm*). In Rouveen komt, evenmin als in 1895, de vorm *laompie(n)* voor, men zegt *lammegi(e)(n)*.

In Nieuwleusen werd in 1895 *mennegien* opgegeven voor 'mannetje': een vorm met klinkerwisseling (umlaut), een verschijnsel dat in de verkleinwoordvorming optreedt in een groot deel van Overijssel, ongeveer vanaf Nieuwleusen in zuidelijke richting. De *e*-klank zien we bij de huidige sprekers niet terug. De *-n* in het suffix zien we nog bij de ene spreker uit cat. 2 en bij één spreker uit cat. 3. De overigen geven *-ie*. Ook *laomegien* of *laompien* (1895) verschijnen niet op de enquêteformulieren: men schrijft lammegie(n)/, maar de jongste spreekster (cat. 4) schrijft *lammetie*.
De beide inzenders uit Avereest (cat. 3) gebruiken het suffix op *-n* nog, maar niet bij alle drie woorden: *mannegie, armpie, lammegien*, resp. *mannegien, armpie, lammegien*. De drie inzenders uit Balkbrug (1 x cat. 3, 2 x cat. 4) hebben *-ie*. De prothetische *n-* van *narmpien* wordt niet meer geschreven. Eén spreker (uit Balkbrug, cat. 4) geeft nog *laompie*, de overigen *lammegie(n)*.
In Dedemsvaart is de *-n* van *-ien* bij de jongeren uit cat. 4 verdwenen. De spreker uit cat. 1 gebruikt *-ien* nog consequent, maar in cat. 3 begint de verandering: twee sprekers uit die cat. gebruiken in alle drie de woorden nog *-ien*, de andere drie gaven op: *mannegie, armpie, lammegies* (het mv dus); *mannegien, armpie, lammegie*; *mannegie, armpien, lammegien*. Werd in 1895 voor 'lammetje' nog *laompien* of *lammegien* opgegeven, nu wordt alleen door de oudste spreker (cat. 1) nog *laompien* gezegd, de anderen zeggen *lammegie(n)*.
Dalfsen is de eerste plaats in deze rij waar we in 1895 in alle drie woorden verkleinwoordvorming met klinkerwisseling (umlaut: als gevolg van een umlautsfactor in het suffix schuift de *a* naar voren in de klinkerruimte) tegenkomen: *man - männegien, arm - ärmpien, lam - lämmegien*. Het is opvallend, dat hiervan bij de jongeren uit cat. 4 die de SND-enquête invulden weinig of niets terug te vinden is, althans niet in de schrijfwijze. Het is door middel van een schriftelijke enquête echter niet mogelijk alle nuances in de uitspraak op te sporen, we moeten dus een beetje voorzichtig zijn bij het trekken van conclusies op basis van dit materiaal.
De antwoorden van de ouderen uit cat. 2 en 3 leveren wat de klinkerwisseling in de verkleinwoordvorming betreft het volgende op: van de zeven personen uit cat. 2 geven er twee duidelijk klinkerwisseling aan in deze woorden, van de dertien personen uit cat. 3 doen dat er ook twee, drie personen uit cat. 3 geven klinkerwisseling bij twee van de drie woorden, drie (één uit cat. 2, twee uit cat. 3) bij één woord; de anderen geven het niet aan. Bij de

inzenders uit cat. 4 schrijft één persoon *mánnegie*, naast *armpie* en *lammegie*.
Wat betreft de *-n* van het suffix valt op dat de jongeren (cat. 4) allemaal *-ie* schrijven, en een aantal ouderen nog *-ien* (uit cat. 2 twee, één pers. geeft *-ien* bij één woord; uit cat. 3 één, drie pers. bij één woord).
In Lemelerveld werd in 1895 slechts in één van de drie woorden, nl. *männegien*, klinkerwisseling aangegeven. De beide andere verkleinwoorden luidden *armpien* en *lammegien*.

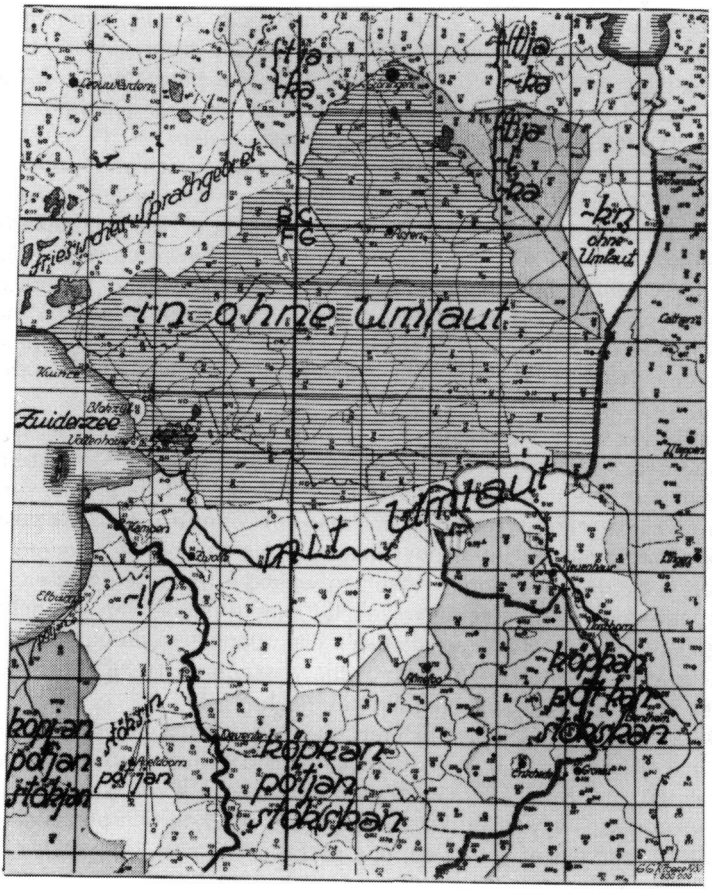

kaart 1: Oostnederlandse verkleinwoorden.
(Uit: G.G. Kloeke, *Verza-melde Opstellen*. Assen 1952)

Van de inzenders van de SND-enquête geven er slechts twee (uit de oudste cat.) vormen met klinkerwisseling: één tweemaal (*mennegie, lemmegie*), en één eenmaal (*lämmegie*). De *-n* van het suffix *-ien* wordt nog slechts door twee sprekers (van cat. 4(!)) gegeven: door beiden in *lammegien*, door één van hen daarnaast nog in *mannegien*.
Uit de gegevens die in 1895 betreffende het dialekt van Zwolle werden genoteerd, blijkt dat de *a* van *arm* een andere is dan de *a* van *man*. Men schrijft nl. *man - ma^{e}nnegien, a^{e}rm - a^{e}rmpien, lam - la^{e}mmegien*. Omdat de *a^{e}* al een voorklinker is, kan die in het verkleinwoord van *a^{e}rm* dus niet 'umgelautet' (naar voren geschoven) worden. Voor het schetsen van het Zwolse beeld van de verkleinwoordvorming met klinkerwisseling moeten we het woord arm dus maar buiten beschouwing laten.
In cat. 1 geven nog twee personen klinkerwisseling aan, en dan ook nog alleen in 'mannetje', en niet in 'lammetje'. In de 2e leeftijdcategorie van de 23 nog 10 (4 in zowel 'mannetje' als in 'lammetje', 4 alleen in 'mannetje' en 2 alleen in 'lammetje') en in cat. 3 van de 13 nog 5 (één in beide woorden, 3 alleen in 'mannetje' en één alleen in 'lammetje'). De overige inzenders (7 uit cat. 4, 1 uit cat. 5 en 4 van wie het geboortejaar niet werd opgegeven) geven geen klinkerwisseling in de verkleinwoorden aan.
Alle inzenders in cat. 1 geven nog drie verkleinwoorden op met *-ien*. In cat. 2 doen dat er nog 18 (van de 23, daarnaast geven drie personen alle drie de verkleinwoorden op *-ie*, één persoon geeft één van de drie verkleinwoorden met *-ien*, en twee personen geven twee woorden met *-ien*) en in cat. 3 nog 6 (van de 13; daarnaast geven twee personen bij twee van de drie woorden en drie bij één van de drie woorden *-ien*). In cat. 4 hebben nog drie van de zeven personen vormen met een *-n*: één in alle drie de woorden, één in twee en één in één woord. De enige inzender uit cat. 5 heeft in één woord een *-n*. Drie van de vier 'leeftijdloze' inzenders geven verkleinwoorden met *-ien*, de vierde heeft naast armpie als enige van de 54 informanten twee verkleinwoorden op *-tje*: *mannetje* en *lammetje*.
Ook in Wechterholt trad 100 jaar geleden in 'armpje' geen klinkerwisseling op, maar in 'mannetje' en 'lammetje' wel.
De oudste inzender van de SND-enquête (uit Raalte), lijkt in de woorden 'mannetje' en 'lammetje' nog klinkerwisseling te gebruiken. In cat. 3 geven nog 6 van de 20 personen (uit Wijhe en Raalte en naaste omgeving) een van de *a* enigszins afwijkende klinker aan in beide woorden, terwijl drie dat doen in 'lammetje' alleen (maar

twee van de drie geven als verkleinwoord van 'man' keerltie o.d., waarbij dus geen klinkerwisseling kan optreden).
Cat. 4 bestaat uit 22 inzenders, van wie er drie in beide woorden een *ä*-achtige klinker schrijven, één alleen in 'mannetje' en één alleen in 'lammetje'.
Dan de vorm van het suffix: de inzender uit cat. 1 schrijft overal *-ie*; één inzender uit cat. 3 geeft éénmaal *-ien*, een ander uit dezelfde categorie zet de *n* telkens tussen haakjes; alle andere 18 uit die cat. geven *-ie*.
Eén inzender uit cat. 4 geeft driemaal *-ien*, twee personen tweemaal en twee eenmaal, de overige 17 uit deze categorie hebben steeds *-ie*. In deze jongste cat. komt naast de uitgangen *-egie* (in *mannegie* en *lammegie* (of een variant met *ä* of *-n*)) en *-pie* (*armpie* o.d.) ook een 'nieuwe' voor, nl. *-etie*: in *mannetie* (tweemaal) en *lammetie* (viermaal).
Deventer kende 100 jaar geleden voor 'lammetje' zowel de vormen *lammetjen* als *lemmeken*, naast *ermken* 'armpje' en *menneken* 'mannetje'.
Van de 11 inzenders uit cat. 1 geven er nog 5 *menneken, ermken, lemmeken* of *lammetjen*. Enkele anderen uit deze cat. geven hier en daar een andere vorm, als *menneke* of *lammetje*, bij één persoon is geen klinkerwisseling meer aan te wijzen: *manneken, armken, lammetjen*, bij een ander is *-ken* vervangen door *-(t)jen*: *mannetjen* en *ermpjen* (naast *lammetjes* (mv)).
Van de 30 inzenders uit cat. 2 geven nog 16 personen de vormen zoals ze 100 jaar geleden werden genoteerd. Bij de anderen zijn meer of minder veranderingen opgetreden: bijv. naast *menneken* en *lammetjen*: *armken* (zonder klinkerwisseling), of: naast *ermken* en *lammetjen*: *mannetjen*. Ook komen vormen zonder *-n* voor: *menneke, ermke, lammetje*. Soms is het *-ke(n)*-suffix vervangen door *-(t)je*: 5 x bij *mannetje(n)*, 2 x bij *armpje(n)*.
In cat. 3 stuurden 29 personen in; van hen gebruiken er nog 10 de oude vormen. Bij de anderen kleine tot grote veranderingen: driemaal werd bijv. opgegeven: *mannetjen - armpjen - lammetjen*. Verder komt veel *-n*-verlies voor, terwijl één spreker het (Nederlandse) trio *mannetje - armpje - lammetje* opgeeft, en een andere het voor Deventer vreemde *mannetien - armpien - lammetien*. In deze cat. komt *mannetje(n)* 8 x voor (N.B. voor 'mannetje' werd ook wel *kereltje(n)* o.d. opgegeven) *en armpje(n)* of *ermpje(n)* 11 x (daarnaast geeft één persoon zowel *ermken* als *ermpjen*).
In categorie 4 (8 personen) geeft niet één persoon de oude vormen op; het dichtst daarbij komt nog de opgave: *manneken - ermke -*

lemmeken. Het (Nederlandse) trio *mannetje - armpje - lammetje* wordt tweemaal gegeven. Voor 'mannetje' wordt naast *manneke(n)* (3 x) en *mannetje* (3 x) ook eenmaal *mannegien* gegeven. *Armpje/ermpje* komt in deze cat. 4 x voor.
De enige inzendster die haar geboortejaar niet opgaf, geeft de oude vormen nog: *menneken, ermken* en *lammetjen*.
Bekijken we de inzendingen uit Deventer op het verlies van de *-n* van het suffix, dan kunnen we vaststellen dat van de 29 verkleinwoorden in het enkelvoud die door sprekers uit cat. 1 zijn genoemd (niet iedere spreker geeft het bedoelde verkleinwoord; ook woorden als *jong* 'lammetje', *lammetjes* 'lammetjes' (mv dus) werden opgeschreven) er slechts twee de slot-*n* missen (*menneke, lammetje*). Van de 80 verkleinwoorden enk. genoemd door cat. 2, missen er 10 de slot-*n* (3 x *mannetje*, 2 x *menneke*, 1 x *armpje*, 4 x *lammetje*). Door cat. 3 werden 78 enkelvoudige verkleinwoorden genoemd, daarbij ontbreekt 23 maal de *-n* (5 x *lammetje*, 3 x *manneke, mannetje, armpje*, 2 x *menneke, ermpje*, 1 x *armke, ermtje, armpie, kereltje, ventje*). Van de 20 verkleinwoorden enk. van cat. 4 missen er 15 de *-n* (4 x *lammetje*, 3 x *mannetje, armpje*, 2 x *manneke*, 1 x *ermpje, ermke, kereltje*).
Rijssen had in 1895 in *aormken* 'armpje', bij *aorm* 'arm', kennelijk geen klinkerwisseling, maar bij de andere twee woorden, *menneken* en *lemmeken*, wel. Het materiaal uit de SND-enquête laat echter wèl vaak klinkerwisseling zien bij 'armpje': *eurmken* (of enigszins anders geschreven, met accenttekens bijv.). Overigens blijkt uit dit materiaal weer eens dat het moeilijk te interpreteren is: in *earmke* zal wel een *èè* bedoeld zijn, maar is dat ook het geval wanneer *aermke* geschreven wordt?
Voor 'mannetje' wordt in Rijssen vaak *kealke(n)* opgegeven, nl. maar liefst door 36 van de 56 informanten. De overige 20 geven op *menken* (1x cat. 2, 1 x cat. 3, 1 x cat. 4), *menke* (6 x cat. 3, 6 x cat. 4), *menneke* (1 x cat. 3), en zonder klinkerwisseling (alleen in cat. 4): *manke* (3 x, waarvan één persoon aangeeft het dialekt van Rijssen/Markelo te spreken en één het dialekt van Nijverdal/Rijssen/Wierden) en *manneken* (1 x (Rijssen/Markelo)).
De oude vorm *oarmke* wordt nog door drie inzenders opgegeven: 1 uit cat. 2, 1 uit cat. 3 en 1 uit cat. 4. *Eurmke(n)* komt in alle leeftijdcategorieën voor: 1 x in cat. 2 (*eurmken*), 11 x in cat. 3 (3 x *eurmken*, 8 x *eurmke*), 12 x in cat. 4 (steeds *eurmke*) en bij de beide informanten uit cat. 5.

De overigen geven *aermke(n)* of *earmke(n)* op (2 x cat. 2, 6 x cat. 3, 7 x cat. 4), *armke* (3 x cat. 4), *aarmke* (1x cat. 3) of *armpje* (1x cat. 3). Sommigen gaven geen verkleinwoord op.
Het oude *lemmeken* wordt gebruikt door een tweetal jongeren uit cat. 4, zij het zonder *-n*. Verder komt *lemke* het meest voor: 3 x in cat. 2, 8 x in cat. 3, 8 x in cat. 4 en ook de beide jongste inzenders geven dit op. *Lemken* werd opgegeven door één inzender uit cat. 2 en één uit cat. 3. Verder komen nog voor, zonder klinkerwisseling, *lamken* (1 x cat. 3, 2 x cat. 4), *lamke* (1 x cat. 3, 3 x cat. 4), *lammetjn* (1 x cat. 4, dial. van Rijssen/Markelo) en *lammetje* (3 x cat. 3, 4 x cat. 4, waarvan 1 x dial. van Rijssen/Wierden en 1 x dial. van Rijssen/Almelo).
Wat het verlies van de *-n* van het suffix betreft, kunnen we opmerken dat die bij de ouderen (cat. 2) nog 5 keer geschreven wordt in in totaal 13 verkleinwoorden (niet iedereen geeft vkw op, soms wordt ook een meervoud gegeven), bij de iets jongeren (cat. 3) in 57 verkleinwoorden nog 7 keer bij de mensen uit cat. 4 in 69 verkleinwoorden nog 6 keer. De beide jongste inzenders gebruiken slechts verkleinwoorden op *-ke*.
In Delden had men in 1895 de verkleinwoorden (*man*) - *menneken*, (*aarm*) - *ermke*, en voor 'lammetje' gebruikte men *schääpke*.
Menneken wordt niet meer gezegd door de 24 inzenders uit Delden. Wèl de vorm zonder *-n*: *menneke*, door 8 mensen uit cat. 2, 1 uit cat. 3 en 3 uit cat. 4 (één van hen gebruikt daarnaast *menke*). *Menke* wordt gezegd door 2 inzenders uit cat. 4 (één van hen gebruikt ook *menneke*), de anderen geven *kearlke* op. Eénmaal wordt *keerltjen* gezegd (cat. 3) en éénmaal *keerltje* (cat. 3).
De oude vorm *ermke* wordt nog door iedereen gebruikt, soms met lange klinker. Eén persoon uit cat. 2 geeft een vorm met een slot-*n* op.
Schääpke trof ik niet aan, wel éénmaal (in het meervoud) *schaopkes* (cat. 2). Verder werd *lemmeke* opgegeven (soms in het meervoud) (1 x cat. 1, 2 x cat. 2, 1 x cat. 3, 2 x cat. 4), *lemke* (soms in het mv)(4 x cat. 2, 2 x cat. 3, 2 x cat. 4) en *lammetje* (1 x cat. 3, 1 x cat. 4).
In Haaksbergen waren 100 jaar geleden de verkleinwoorden als volgt: (*man*) - *menneken*, (*arm*) - *ermken* en (*lam*) - *lemmeken*. Van de 17 inzenders zeggen nog twee personen *menneken*: één spreker uit cat. 2 en één uit cat. 3. Bij de anderen is het *menneke* geworden (2 x cat. 2, 4 x cat. 3, 1 x cat. 4), of *manneke* (1x cat. 2), of men geeft *kealke* op (de 'leeftijdloze' invuller, 1 x cat. 2), *keerltje*

(2 x cat. 2 (één van beiden gebruikt daarnaast nog *keerlken*), 2 x cat. 3) of *kearltjen* (1 x cat. 4).
De personen die nog *menneken* zeggen, hebben ook in *ermken* nog de *-n*. De anderen zeggen voor 'armpje' *ermke*. Door één invuller uit cat. 2 wordt *aarmpje* geschreven.
Lemmeken komt voor bij één van de beide sprekers (cat. 2) die ook elders nog vormen op *-n* hebben (de ander geeft *lam* op, geen vkw.). Verder komt *lemmeke* het meest voor: 3 x in cat. 2, 3 x in cat. 3, 1 x in cat. 4. De 'leeftijdloze' invuller geeft *lemmerkes* (mv) op. Ook *lammetje* komt voor: 2 x in cat. 2 en 1 x in cat. 3.
In 1895 zei men in Ootmarsum *menneken*, *aermken* en *lemmeken*, bij *man*, *aarm* en *lam*. Bij de informanten van de SND-enquête gaan deze verkleinwoorden niet meer op *-n* uit. *Menneke* wordt gezegd door één persoon in cat. 2, 2 personen in cat. 3 en 3 in cat. 4. De anderen zeggen *keerlke* (1 pers. uit cat. 2 geeft voor 'mannetje' niets op).
Ermke (soms met lange klinker) komt 1 x in cat. 2 voor, 4 x in cat. 3 en 2 x in cat. 4. Daarnaast komt *armke* voor (1 x in alle drie categorieën). Eén persoon uit cat. 2 geeft ook hier niets op.
Ook *lemmeken* is zijn *-n* verloren. Iedereen zegt *lemmeke*, behalve één persoon uit cat. 3, die *scheupke* geeft (één persoon uit cat. 4 geeft het mv *lämmer* op i.p.v. het verkleinwoord).
Ook in Denekamp is er vrijwel niemand meer die de oude verkleinwoordvormen op *-n*: *mènken* (bij *man*), *aermken* (bij *aarm*) en *laemken* (bij *lam*) gebruikt. Alleen de oudste spreker (cat. 1) geeft nog vormen met *-n*, nl. *jungsken* 'mannetje' en *ermken* (voor 'lammetje' geeft ze *lam*, geen vkw dus), en een spreekster uit cat. 3 geeft één keer een vorm met *-n*, nl. *keerlk'n*. De overige inzenders geven als suffix bij alle woorden *-ke*.
Menken werd bij de meesten *menneke* (5 x cat. 2, 4 x cat. 3, 2 x cat. 4), anderen zeggen *kearlke* (1 x cat. 1/3, 3 x cat. 3, 2 x cat. 4), en één persoon (cat. 3) *klène man*.
Ermke wordt opgegeven door de combinatie uit cat. 1/3, door 4 personen uit cat. 2, 7 uit cat. 3 en 3 uit cat. 4. Eénmaal wordt *armke* opgegeven (cat. 3), sommigen gaven geen vkw.
Laemken 'lammetje' wordt door bijna iedereen als *lemmeke* gerealiseerd (1 x cat. 1/3, 4 x cat. 2, 5 x cat. 3, 3 x cat. 4). Andere vormen die genoemd werden, zijn *lamkes* (mv; 1 x cat. 3), en *lemske* (1 x cat. 4).

Conclusie
Het verkleinwoord *laompien* 'lammetje', dat in 1895 in een aantal plaatsen in het uiterste noorden van de provincie werd genoteerd, wordt zeldzaam. *Lammegie(n)* komt ervoor in de plaats. Eveneens een noordelijk verschijnsel is de prothetische *n* in *na(a)rmpien* of *nermpien* 'armpje', en ook dit is zeldzaam geworden.
De *-n* van de verkleinwoorduitgang lijkt in Overijssel in de meeste plaatsen te verdwijnen (een uitzondering is Zwartsluis), als hij niet al verdwenen is (Delden, Ootmarsum, Denekamp).
Er is nog geen sprake van dat de verkleinwoorduitgang *-ie(n)* daar waar die in Overijssel voorkomt (ongeveer ten noorden van de lijn Deventer-Almelo) vervangen wordt door de uitgang *-je(n)*. In Zwolle geeft slechts één persoon tweemaal een verkleinwoord met *-je*.
In het gebied waar in 1895 verkleinwoorden op *-ke(n)* gebruikelijk zijn, komen we nu vaker verkleinwoorden op *-je(n)* tegen. In Deventer was *lammetjen* in 1895 al gebruikelijk. Het is dus niet verbazend te zien dat in die plaats momenteel nogal wat verkleinwoorden op *-je(n)* voorkomen, vooral bij de jongeren. Ook in Rijssen, Delden en Haaksbergen treden dergelijke vormen op, maar weer niet in Ootmarsum en Denekamp.
Voor zover er sprake was van klinkerwisseling in de verkleinwoordvorming (globaal het gebied ten zuiden van Nieuwleusen), verdwijnt die langzamerhand, behalve in Twente. Uit Rijssen en naaste omgeving kwamen echter toch ook al verscheidene opgaven van verkleinwoorden zonder klinkerwisseling.

3. Schinke en ham
In 1895 was *schinke* (of een variant) het gebruikelijke woord voor 'ham' in vrijwel alle plaatsen in Overijssel waar enquêteformulieren werden ingevuld.
In Eesveen (F 59a) zei men *schinke* of *schenke*, in Steenwijk (F 60), Zwartsluis (F 83) en Zwolle (F 96) *skinke*, in IJhorst (F 88), Staphorst (F 87), Rouveen (F 86), Oud-Avereest (G 89), Lemelerveld (G 137), Wechterholt (bij Wijhe) (F 107a) en Haaksbergen (G 257) *schinke*, in Dalfsen (F 98) en Denekamp (G 182) *schinken*, in Rijssen (G 197) *schenke*, met een *e* die naar een *i* zweemt, in Delden (G 203) en Ootmarsum (G 177) *scheenke* (in Ootmarsum schrijft men *schinke*, maar geeft aan dat in dit woord een lange *ee* wordt gezegd), in Nieuwleusen (F 97) *ham*, in Dedemsvaart (G 91) *ham* of *schinke*, in Deventer (F 133) *ham*, maar 'in de omstreken' van de stad *schinke*.

In de omgeving van Eesveen (Steenwijkerwold) worden momenteel door de informanten van de SND-enquête verschillende woorden voor 'ham' gebruikt: door de ouderen *schinkel* (1 x cat. 3), *skinke* (1x cat. 3) en door de jongeren *ham* (2 x cat. 4, door één van beiden zonder *h* geschreven).
Ook in Steenwijk lijkt *skinke* het oudere woord (1 x cat. 1, 1 x cat. 3) en *ham* het jongere (1 x cat. 3, 1 x cat. 4). De vijfde inzender (cat. 3) schrijft *h'n*, hetgeen een verschrijving zal zijn.
In Zwartsluis schrijft nog één van de zes inzenders, de enige vertegenwoordiger van cat. 2, *skinke*, de overigen *ham*.
IJhorst en Staphorst kennen nog maar één woord, nl. *ham*.
Voor Rouveen werd in 1895 *schinke* opgegeven. Dit woord komt daar nu niet meer voor. Drie van de vijf inzenders (1 x cat. 3, 2 x cat. 4) zeggen *ham*, één *hespe* (cat. 3) en één *varkensvleis* (cat. 4).
In **Nieuwleusen**, waar men in 1895 *ham* zei, worden nu verschillende woorden gebruikt: *schinke* (1 x cat. 3), *vleis* (1x cat. 3), *bille* (1 x cat. 3), en verder uiteraard *ham* (1 x cat. 2, 3 x cat. 3, 1 x cat. 4; de spreekster uit cat. 4 schrijft *am*).
Van de twee inzenders uit Avereest geeft er één *ham* op, de ander *schinke* (beiden cat. 3). De drie sprekers uit Balkbrug (1 x cat. 3, 2 x cat. 4) geven *ham*.
In Dedemsvaart werd in 1895 zowel *ham* als *schinke* gezegd. Nu noteerden 7 personen (1 x cat. 1, 3 x cat. 3, 3 x cat. 4) *ham*, één *schinkel* en één *scinkel* (beiden uit cat. 3).
Schinke(n) wordt in Dalfsen nog door 5 van de 25 inzenders gezegd (3 x cat. 2, 2 x cat. 3). Verder komen in Dalfsen voor *schenke* (1 x cat. 2), *schenkel* (1 x cat. 3), *nagelholt* (2 x cat. 3), *naegelholt* (1 x cat. 2), zieje (1 x cat. 3) en natuurlijk *ham* (2 x cat. 2, 6 x cat. 3, alle vijf uit cat. 4). Ook werd het woord *wost* (cat. 3) opgegeven, maar dat zal wel niet bedoeld zijn als equivalent van 'ham'.
In Lemelerveld, waar 100 jaar geleden *schinke* gezegd werd, zegt vrijwel iedereen nu *ham* (2 x cat. 2, 1 x cat. 3, 7 x cat. 4 (éénmaal als *am* geschreven)). Eén persoon uit cat. 2 zegt *schinkel*.
Van de 54 inzenders uit Zwolle, gebruikt één persoon het woord *schinke* (cat. 2), één *skinke* (cat. 3) en één *nagelholt* (cat. 3). Alle anderen geven *ham* op, met of zonder *h* geschreven.
Het woord dat 100 jaar geleden voor Wechterholt werd genoteerd, was *schinke*. Deze vorm komen we nu bij de 43 sprekers uit Wijhe en Raalte niet meer tegen. Wel *schinkel* (1 x cat. 3 Wijhe), *schenkel* (1 x cat. 3 Raalte), *nagelholt* (1 x cat. 3 Raalte, 1 x cat. 4 Raalte) en uiteraard *ham* (alle anderen).

Van de 79 inzenders uit Deventer gaven er 74 het woord *ham* op; vier personen schreven *hamme* (3 x cat. 3, 1 x cat. 4) en één *schinke* (cat. 1).
In Rijssen gaven ook de meeste mensen *ham* op, maar *schinke* (+ var.) komt hier toch ook nog wel voor. *Ham* werd opgegeven door drie van de vijf mensen uit cat. 2, 12 van de 22 uit cat. 3, 22 van de 27 uit cat. 4 en door de beide jongeren uit cat. 5. Verder komen voor: *scheekn* (1 x cat. 2), *skeekn* (1 x cat. 2, 1 x cat. 3), *scheenkn* (2 x cat. 3), *ham* of *schinkn* (1 x cat. 3), *skikn* (1 x cat. 3), *schinkn* (1 x cat. 3, 1 x cat. 4), *schienk* (1 x cat. 3), *hamme* (1 x cat. 3), *skeenkn* (1 x cat. 3, 2 x cat. 4), *schenkel* (1 x cat. 3), *skenkn* (1 x cat. 4) en *skinkn* (1 x cat. 4). Hierbij moet nog worden opgemerkt dat de *-n* een buigings-*n* is.
Het oude woord uit Delden, *scheenke*, wordt nu nog door zes van de 24 inzenders gegeven: de enige inzender uit cat. 1, één van de negen uit cat. 2, drie van de zes uit cat. 3 (één van hen schrijft *sjeenk'ng*), en één van de acht uit cat. 4. Verder komen voor: *schienken* (2 x cat. 2, 1 x cat. 4), *schink* (1 x cat. 2), *schinken* (2 x cat. 2, 1 x cat. 3, 1 x cat. 4), *hammen* (1 x cat. 3) en uiteraard *ham* (bij alle anderen).
Van de 17 informanten uit Haaksbergen hebben er 6 het oude woord *schinken* opgegeven (degene die haar geboortejaar niet opgaf, 2 x cat. 2, 1 x cat. 3 en 2 x cat. 4) en eveneens 6 de variant *scheenken* (4 x cat. 2, 2 x cat. 3). Eén informant (cat. 3) geeft *skèènken* op en de overige vier personen (1 x cat. 2 en 3 x cat. 3) zeggen *ham*.
In **Ootmarsum** zei men 100 jaar geleden *scheenke*. Dit woord is door twee van de elf inzenders van de SND-enquête genoteerd (1 x cat. 3, 1 x cat. 4). *Schinken* zagen we bij drie personen (2 x cat. 2, 1 x cat. 3), verder nog *scheenk* (1 x cat. 3, 1 x cat. 4) en viermaal *ham* (1 x cat. 2, 2 x cat. 3, 1 x cat. 4).
Het oude woord *schinken* werd binnen de groep van 20 informanten van de SND-enquête in Denekamp nog zesmaal opgegeven (1 x cat. 1, 1 x cat. 2, 2 x cat. 3, 2 x cat. 4). Ook *scheenken* wordt wel gezegd (1 x cat. 1/3, 3 x cat. 2, 3 x cat. 3. De anderen (1 x cat. 2, 4 x cat. 3, 2 x cat. 4) zeggen *ham*.

Conclusie
In Twente heeft het oude woord voor 'ham', nl. *schinke* (of een variant) zich weten te handhaven: in Delden, Haaksbergen, Ootmarsum en Denekamp wordt dit woord nog door de meeste informanten van de SND-enquête opgegeven. Alleen in Rijssen zegt de

meerderheid *ham*. In West-Overijssel wordt *schinke* (o.d.) niet veel meer gebruikt.

4. Zich

Aan de equivalenten van het woord *zich* die in 1895 werden genoteerd vallen twee dingen op. Ten eerste, dat in West-Overijssel in veel dialekten geen aparte vorm *zich* of *zik* voor de 3e pers. enk. en mv. bestaat, maar dat men daarvoor de objectvormen van het persoonlijke voornaamwoord gebruikt, en ten tweede dat men in een aantal dialekten van West-Overijssel in de 3e pers. enk. geen speciale vrouwelijke objectvorm kent, maar voor mannen zowel als vrouwen de mannelijke objectvorm (meestal *em*, uitgesproken als *um*) gebruikt. Ik geef hieronder alleen de enkelvoudvormen die voor 'zich' werden opgegeven:

Eesveen (F 59a): *'m* (m.), *heur* (vr.)
Steenwijk (F 60): *óm* (m.), *eur* (vr.)
Zwartsluis (F 83): *um* (m.), *ääör* (vr.)
IJhorst (F 88): *hum*, *'m* (m.), *hääör*, *'r* (vr.)
Staphorst (F 87): *hum* (m. en vr.)
Rouveen (F 86): *zuk*
Nieuwleusen (F 97): *hum* (m. en vr.)
Oud-Avereest (G 89): *hum* (m. en vr.)
Dedemsvaart (G 91): *zich*; m. enk. ook *'m* (voor *hem*), vr. enk. ook *'r* (voor *heur* of *haar*)
Dalfsen (F 98): *em* (m. en vr.)
Lemelerveld (G 137): *um* (m. en vr.)
Zwolle (F 96): *em*, (m.), *aar* (vr.)
Wechterholt (bij Wijhe, F 107a): *h'm* (m. en vr.)
Deventer (F 133): *zich*
Rijssen (G 197): *zich*
Delden (G 203): *zich*
Haaksbergen (G 257): *zik*
Ootmarsum (G 177): *zik*
Denekamp (G 182): *zik*

In de SND-enquête werd alleen naar het mannelijke wederkerende voornaamwoord gevraagd, in de zinnen: *Het mannetje hield zich wel vast (...)* (zin 6) en in: *Daar trekt hij zich niets van aan* (regionale vraag). De vrouwelijke vormen uit 1895 uit het West-Overijsselse gebied kunnen we dus niet vergelijken met recente equivalenten.

Eén van de sprekers uit de omgeving Eesveen (het SND-materiaal komt uit Steenwijkerwold bij gebrek aan materiaal uit de plaats Eesveen zelf) gebruikt nog steeds uitsluitend *em* (cat. 3)(lees hier, en ook verderop *um*), een ander zowel *em* als *zich* (cat. 4), en de beide anderen alleen *zich*.
In Steenwijk geeft nog één persoon *em* op (cat. 3), de overigen *zich*.
In Zwartsluis zegt iedereen *zich*, maar één persoon gebruikt óók *em* (cat. 3).
IJhorst wordt vertegenwoordigd door 5 informanten, die allen *zich* schrijven.
In Staphorst gebruikt ook iedereen *zich*, maar twee informanten gebruiken daarnaast *em* (cat. 4 en 5).
Opvallend is in het materiaal van 100 jaar geleden het gebruik van *zuk* in Rouveen, tenminste, als men het vergelijkt met het materiaal uit de SND-enquête. De 5 informanten gebruiken dat woord nl. geen van allen. Drie van hen noteerden *zich* (1 x cat. 3, 2 x cat. 4) en twee *(h)em* (cat. 3, 4).
In Nieuwleusen komen *zich* en *(h)em* ook beide voor: de enige informant uit cat. 2 geeft *zich*, van de 6 informanten uit cat. 3 geven er 3 *zich*, 2 *(h)em* en 1 *hem* èn *zich* en de enige informant uit cat. 4 noteerde *zich*.
De twee informanten van de SND-enquête uit Avereest (uit cat. 3) geven beiden *zich* op. Van de drie personen uit het nabijgelegen Balkbrug hebben er twee *zich* opgeschreven (cat. 3, 4) en één *em* (cat. 4).
Zeven informanten uit Dedemsvaart zeggen *zich* (1 x cat. 1, 4 x cat. 3, 2 x cat. 4), één *em* èn *zich* (cat. 4) en één *em* (cat. 3).
Van de 25 sprekers van het dialekt van Dalfsen geven er 21 alleen *zich* op; één spreker uit cat. 2 en 2 uit cat. 4 geven *em*, één spreker uit cat. 3 zowel *'m* als *zich*.
De sprekers uit Lemelerveld hebben allemaal *zich*. Slechts de ene spreker uit cat. 3 gebruikt zowel *em* als *zich*.
Alle informanten uit Zwolle geven *zich* op; twee van hen (cat. 2, 4) gebruiken naast *zich* ook nog *em*.
De gegevens uit Wechterholt van 100 jaar geleden heb ik noodgedwongen moeten vergelijken met SND-materiaal uit Wijhe en Raalte, zoals hierboven al is uitgelegd. Geen enkele informant uit deze dorpen gebruikt nog *em*, iedereen geeft uitsluitend *zich* op.
Ook in Deventer geeft vrijwel iedereen *zich* op, wat in deze plaats niet zo opmerkelijk is omdat 100 jaar geleden hier ook alleen *zich*

werd genoteerd. Eén van de oudste informanten (cat. 1) geeft echter *zien eigen*.
In Rijssen kwam 100 jaar geleden *zich* voor, nu zowel *zich* (34 x: 3 x in cat. 2, 10 x in cat. 3, 20 x in cat. 4, 1 x in cat. 5) als *zik* (15 x: 1 x in cat. 2, 8 x in cat. 3, 5 x in cat. 4, 1 x in cat. 5). Zes personen geven zowel *zich* als *zik* op (1 x cat. 2, 3 x cat. 3, 2 x cat. 4) en één persoon uit cat. 3 *zing eign*.
Ook in Delden werd in 1895 *zich* genoteerd, maar i.t.t. in Rijssen, heeft *zik* daar geen ingang gevonden: slechts één van de 24 informanten, uit cat. 2, geeft *zik* op.
In Haaksbergen noteerde men 100 jaar geleden *zik*, nu geven nog slechts 2 van de 17 informanten dit woord op (cat. 2, 4). Alle anderen hebben *zich*.
Ook in Ootmarsum noteerde men op het eind van de vorige eeuw *zik*, en daar komt dit woord helemaal niet meer voor: alle 11 informanten geven *zich*.
Tot slot Denekamp: ook een plaats waar *zik* werd genoteerd. Het is daar nog niet helemaal verdwenen: van de 20 informanten geven er nog 2 *zik* op (cat. 2, 3; beiden geven aan niet 'puur' Denekamps te spreken: de ene spreekt het dialekt van Denekamp/Enschede, de andere van Oldenzaal/Losser/Denekamp). Alle andere informanten zeggen *zich*.

Conclusie
Waar vroeger *em* gebruikt werd voor 'zich', is dat aan het verdwijnen, ten gunste van het gebruik van *zich*. Waar *zich* al gebruikt werd, heeft het zich gehandhaafd.
Opmerkelijk is het gebruik van *zik* in Rijssen: de enquêtegegevens uit 1895 vermelden *zich*, maar iets meer dan een kwart van de SND-informanten geeft nu *zik* op, terwijl juist in de plaatsen waar in 1895 *zik* werd genoteerd (Haaksbergen, Ootmarsum, Denekamp), dit woord nu grotendeels is vervangen door *zich*.

(Apeldoornse Courant)

A.H.G. SCHAARS

Schommel, skommel, skommele; schommelingen in Gelderse dialecten

1. Inleiding

Het overgrote deel van de ingevulde enquêteformulieren is afkomstig van de Wegener bladen: *Gelders Dagblad, Deventer Dagblad, Overijssels Dagblad, Apeldoornse Courant, Arnhemse Courant en Zutphens Dagblad.* Maar ook lezers van kranten als de *Zwolse Courant, Tubantia, Twentse Courant, Nieuwsblad van het Noorden, Groninger Dagblad, Drentse Courant, Leeuwarder Courant, Brabants Dagblad* en de *Limburger* hebben formulieren ingevuld met Gelders dialectmateriaal. Helaas bleek dat de mate waarin de enquête op de West-Veluwe en in het Gelderse Rivierengebied ingevuld was, achtergebleven was bij de reacties in de Achterhoek en Liemers en in de Midden- en Oostelijke Veluwe. Het P.J. Meertens-Instituut in Amsterdam was zo bereidwillig om de vragenlijst naar zijn medewerkers in die gebieden te sturen. Veel medewerkers van het *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten WALD* -een groep die voor het overgrote deel in eerste instantie niet reageerde- hebben via het Staring Instituut in Doetinchem alsnog de vragenlijst ingevuld. Zo komt het aantal ingezonden vragenlijsten op 1083.
Naar leeftijd zijn de respondenten als volgt in te delen[1]:

	man	vrouw	totaal
generatie 1:	37	20	57
generatie 2:	163	112	275
generatie 3:	266	209	475
generatie 4:	123	133	256
generatie 5:	14	6	20
totaal	603	480	1083

Naar de streek waarvan de respondenten het dialect spreken zijn ze als volgt in te delen: Achterhoek 596 inzendingen, Veluwe 400 inzendingen, Liemers 54 inzendingen, Rivierengebied 32 inzendingen en "Kleverland" 1 inzending.

In vier plaatsen heeft de enquête meer dan 50 reacties opgeleverd; dat zijn Apeldoorn (99), Winterswijk (68), Aalten (63) en Neede (63).

Dit artikel had nooit geschreven kunnen worden zonder de enthousiaste medewerking van een viertal vrijwilligers van het Staring Instituut. De heer T.A. Strijker ontwikkelde een database waardoor het mogelijk was allerlei combinaties van gegevens te selecteren. Die selectie ging echter niet zonder de inzet van mevrouw L. Strijker-Klaij en de heren G.H. Veerbeek en G.J. Agelink die alle gegevens in de data-base ingevoerd hebben. Drs. S. Grit las het artikel door; hij hielp vooral bij de cijfermatige aanpak en wees erop de nodige voorzichtigheid te betrachten bij het trekken van conclusies op grond van kleine aantallen.

2. DIKWIJLS

Voor "dikwijls" komen twee woordtypen voor: *duk* (46x) / *dukkels* (1x) en *vake* (748x) / *vaak* (148x)[2].
In het Middelnederlands en Middelnederduits is *dicke* nog het gewone woord voor dikwijls[3]. De verandering van *i* (*dik*) naar *u* (*duk*) wordt aangeduid als ronding van de *i*. Omdat verondersteld wordt dat die ronding ontstaan is onder invloed van de oorspronkelijke *kw* (waarop de *d* teruggaat)[4], is ook *duk* al een heel oud woord.
Vake is eigenlijk de derde naamval enkelvoud van het zelfstandige naamwoord *vak* dat oorspronkelijk niet alleen gebruikt werd ter aanduiding van een plaatsruimte, maar ook van een tijdsruimte[5]. Het standaard-Nederlandse *vaak* is uit dit *vake* ontstaan.

Het huidige kaartbeeld laat zien dat *duk* vooral in het Rivierengebied, in de Liemers en in het zuidwesten van de Veluwe voorkomt (kaart 1). Uit een recente bron[6] blijkt overigens dat ook het westelijke deel van het Rivierengebied *duk* kent, met uitzondering van een aantal plaatsen in het westen van de Tieler- en Bommelerwaard die *dik* zeggen. Vergelijken we de huidige toestand met die in 1895, dan blijkt dat rond de eeuwwende ook langs de IJssel tot aan de Oude IJssel *duk* opgegeven is waar het nu ontbreekt[7]. Dat het verdwijnen daar een vrij recente ontwikkeling is, blijkt uit het kaartje 1a[8]. Daarop is te zien dat in de jaren dertig ook dit kaartgebied nog *duk* kende. Dat *duk* en *dik* rond 1500 een grotere verspreiding hebben gehad, toont kaartje 1b[9].

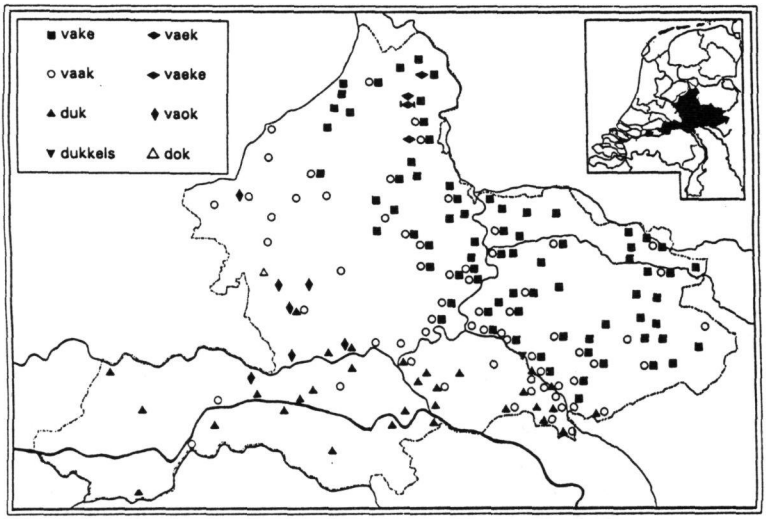

kaart 1: DUK en VAKE in de Gelderse dialecten in 1994.

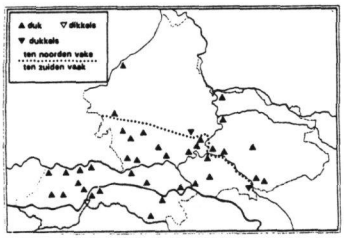

kaart 1a: DUK en VAKE in de Gelderse dialecten (1937).

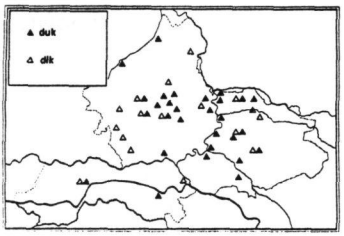

kaart 1b: DUK en VAKE in de Gelderse dialecten rond 1500.

Naast veel -oorspronkelijke- *vake*-opgaven komen in Achterhoek, Liemers en Veluwe ook veel *vaak*-opgaven voor. In het materiaal uit de jaren dertig ontbreekt *vaak* voor Gelderland geheel[10]. Dat betekent dat deze uit het standaard-Nederlands overgenomen benaming nog maar zeer recent in onze dialecten in gebruik is.

	duk		vake		vaak		vaok/vaek(e)		totaal	
	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%
generatie 1:	4	8,7	34	4,5	10	6,8	2	7,1	50	5,2
generatie 2:	14	30,4	195	26,1	27	18,2	8	28,6	244	25,2
generatie 3:	22	47,9	333	44,6	61	41,2	10	35,7	426	43,9
generatie 4:	6	13,0	173	23,1	45	30,4	7	25,0	231	23,8
generatie 5:	-	-	13	1,7	5	3,4	1	3,6	19	2,0
totaal	46	100	748	100	148	100	28	100	970	100

figuur 1: frequentie van DUK, VAKE en VAAK naar leeftijdscategorie.

Uit de aantallen van figuur 1 blijkt duidelijk dat *duk* ten opzichte van *vake* slecht scoort; ook *vaok* (voornamelijk opgegeven voor de Westelijke Veluwe) en *vaek(e)* (opgegeven voor de Noordoostelijke Veluwe) spelen nauwelijks een rol. Het totaal percentage per generatie afgezet tegen de percentages die de verschillende woorden scoren, leert dat *duk* in de eerste, tweede en derde generatie hoog scoort (resp. 8,7 tegen 5,2; 30,4 tegen 25,2 en 47,9 tegen 43,9). Op dezelfde wijze scoort *vaak* in de vierde en vijfde generatie hoog (resp. 30,4 tegen 23,8 en 3,4 tegen 2,0). Dat toont aan dat *duk* bij de oudere generaties in gebruik is terwijl het standaard-Nederlandse *vaak* vooral door jongeren gebruikt wordt. *Duk* komt in die generatie niet meer voor.

Geconcludeerd kan worden dat *vake* een haast onaantastbare positie heeft, dat *duk* steeds minder voorkomt en dat het standaard-Nederlandse *vaak* -zij het in nog zeer beperkte mate- aan invloed wint.

3. AARDAPPEL

Voor de aardappel zijn in Gelderland tegenwoordig twee woordtypen in gebruik: varianten van aardappel en *pieper/piepel*[11]. De standaard-Nederlandse benaming *aardappel* zèlf is nauwelijks ingeburgerd want van de 1072 respondenten die deze vraag beantwoord hebben, is de benaming *aardappel* slechts drie keer ingevuld: twee keer voor Neede en één keer voor Apeldoorn. Het daaruit afgeleide woord *aarpel* is tien keer vermeld: voor Laren, Borculo (2x), Neede, Eerbeek, Ammerzoden (3x), Betuwe en Maas en Waal. De conclusie dat het standaard-Nederlandse woord op de dialecten geen vat heeft, lijkt op grond hiervan gerechtvaardigd.
Het meest opgegeven woord is *eerpel* dat 805 keer vermeld wordt. De andere benamingen komen veel minder vaak voor: *eerdappel* (73x), *eerappel* (65x), *erpel* (11x in het Rivierengebied), *erdappel* (6x in het Rivierengebied), eppel (5x), *jerpel* (1x) en *eerdeppel* (1x).

	eerappel						eerdappel						totaal	
	Achterh.		Veluwe		Liemers		Achterh.		Veluwe		Liemers			
	aant	%	aant	%	aant	%	aant	%	aant	%	aant	%	aant	%
generatie 1:	1	2,3	1	5,6	-	-	1	2,4	-	-	-	-	3	2,2
generatie 2:	20	45,4	3	16,7	1	50	5	12,2	4	16	1	25	34	25,4
generatie 3:	13	29,5	8	44,3	1	50	18	39,9	12	48	1	25	53	39,6
generatie 4:	9	20,5	5	27,8	-	-	15	36,6	9	36	1	25	39	29,1
generatie 5:	1	2,3	1	5,6	-	-	2	4,9	-	-	1	25	5	3,7
totaal	44	100	18	100	2	100	41	100	25	100	4	100	134	100

figuur 2: EERAPPEL, EERDAPPEL naar generatie en regio.

Uit de aantallen kan opgemaakt worden dat *eerappel* en *eerdappel* vooral in de Achterhoek voorkomen; de aantallen op de Veluwe liggen beduidend lager, terwijl in de Liemers beide woorden amper voorkomen. In het Rivierengebied ontbreken ze geheel; daar komen vormen met een *e* (*erpel, erdappel, jerpel*) voor. Het totaal percentage per generatie afgezet tegen de percentages die de verschillende woorden scoren, leert dat *eerappel* vooral in de Achterhoekse tweede generatie hoog scoort (45,4 tegen 25,2).

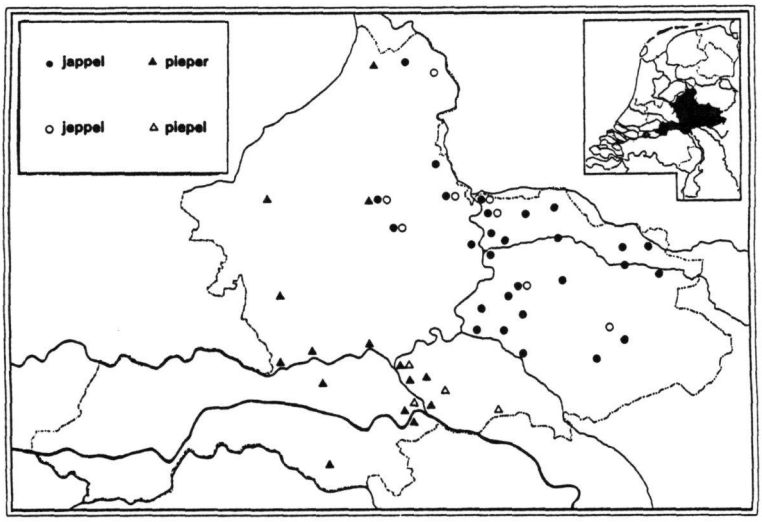

kaart 2: JAPPEL/JEPPEL en PIEPER/PIEPEL in de Gelderse dialecten in 1994.

Geografisch interessant zijn de uit *eerdappel, eerappel* afgeleide benamingen *jappel* en *jeppel*. Deze verschijnen in de Achterhoek en op de Veluwe zoals op kaart 2 te zien is.
Opmerkelijk is, dat *jappel* op een kaart uit de *Taalatlas* -getekend op grond van materiaal uit 1953- niet voorkomt[12]. Op die kaart staan *jappel*-benamingen slechts gelocaliseerd in Belgisch Limburg. De conclusie zou kunnen luiden dat *jappel* en *jeppel* in Gelderland betrekkelijk jonge woorden zijn die in korte tijd een geografisch niet onaanzienlijke plaats ingenomen hebben.

	jappel		jeppel		totaal
	Achter-hoek aantal	Veluwe aantal	Achter-hoek aantal	Veluwe aantal	aantal
generatie 1:	-	-	-	-	-
generatie 2:	16	1	2	1	20
generatie 3:	23	3	3	1	30
generatie 4:	19	3	1	2	25
generatie 5:	2	-	-	-	2
totaal	60	7	6	4	77

figuur 3: JAPPEL en JEPPEL naar generatie en regio.

Qua frequentie is *jappel* meer een Achterhoeks dan een Veluws woord. Het ontbreken ervan in de generatie vóór 1915 sluit aan bij de hierboven getrokken conclusie dat *jappel* een betrekkelijk jong woord is. *Jeppel* blijkt in verhouding tot *jappel* veel minder in gebruik te zijn.
De *pieper/piepel*-benamingen komen voor in het Rivierengebied, in de Liemers en op de Veluwe. De Taalatlaskaart uit 1953[13] toont met betrekking tot *pieper* een groter verspreidingsgebied dan tegenwoordig. Hier lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat dit woord uit de dialecten verdwijnt.

4. LADDER

De vier benamingen die voor de ladder opgegeven zijn[14] *-lere* (460x), *leer* (125x), *ledder* (265x) en *ladder* (104x) - zijn etymologisch identiek. Ze zijn alle ontstaan uit een Indogermaanse *ai*; in het geval van *lere, leer* is de zogenaamde intervocalische *d* uitgevallen.

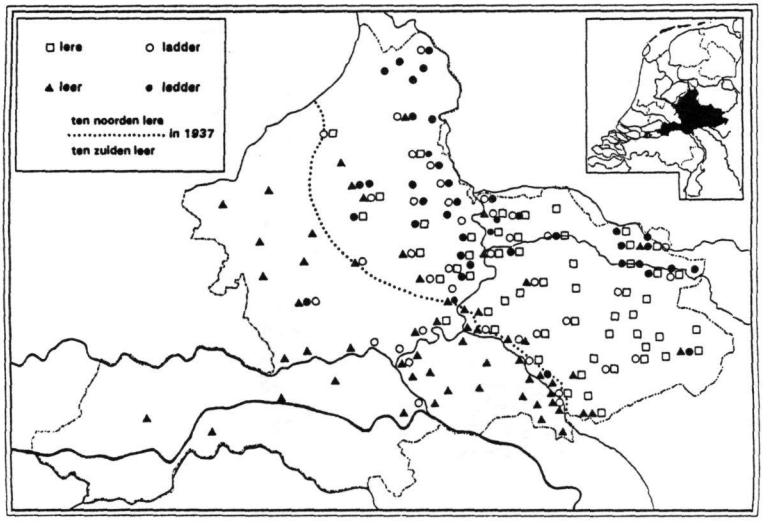

kaart 3: LERE, LEER, LADDER en LEDDER in de Gelderse dialecten in 1994.

Het huidige kaartbeeld (zie kaart 3) toont dat het Rivierengebied, de Liemers en de Westelijke en Midden-Veluwe vooral *leer* kennen. Dat is in overeenstemming met de gegevens uit de Enquête Te Winkel uit 1895 en van de *Taalatlas*-kaart uit 1937; ook de *Anko*-kaart uit 1965 sluit bij dit beeld aan[15].
In de Achterhoek is tegenwoordig *lere* nog zeer frequent opgegeven. In de Oostelijke Veluwe komt *ledder* voor. Ook dat sluit aan bij de kaarten uit 1895, 1937 en 1965. In die beide gebieden echter komen ook het overgrote deel van de standaard-Nederlandse benaming *ladder* voor. En dat is iets wat uit de kaarten uit 1895, 1937 en 1965 veel minder duidelijk naar voren komt. In de Enquête Te Winkel is *ladder* voor Gelderland in het geheel niet opgegeven en ook op de Taalatlaskaart uit 1937 komt *ladder* alleen maar in Holland en Zeeland voor. Op de *Anko*-kaart uit 1965 echter verschijnt *ladder* drie maal in Gelderland: het is genoteerd voor Zaltbommel, Gorssel en Wezep.
Op dit punt gaat van het huidige kaartbeeld sterk de suggestie uit dat *ladder* zich in de Achterhoek en de Oostelijke Veluwe aan het uitbreiden is. De volgende grafiek toont aan dat dit op grond van de frequentie maar gedeeltelijk waar is.

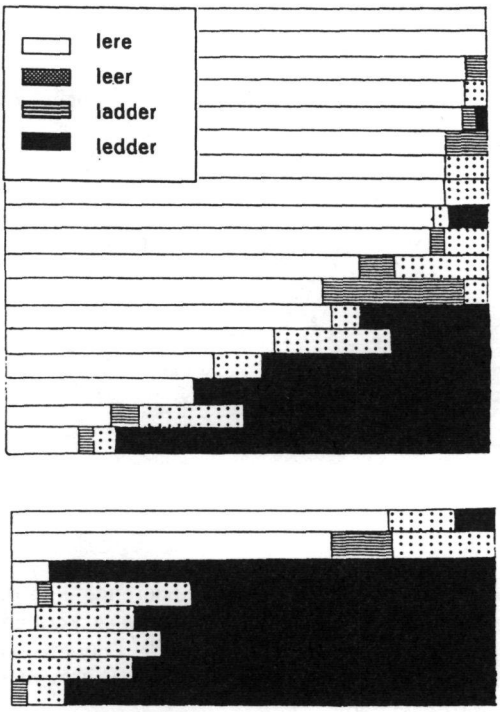

Laren	18
Ruurlo	16
Dinxperlo	23
Varsseveld	22
Winterswijk	42
Hengelo	12
Aalten	46
Zelhem	20
Lochem	33
Vorden	31
Zutphen	15
Doetinchem	21
Borculo	30
Eefde	11
Eibergen	32
Geesteren	10
Gorssel	18
Neede	39
Brummen	14
Eerbeek	15
Klarenbeek	12
Apeldoorn	76
Vaassen	19
Twello	22
Terwolde	12
Epe	28

figuur 4: LERE, LEER, LADDER en LEDDER in 26 plaatsen in Achterhoek en Veluwe.

Lere is in de 26 plaatsen met meer dan tien opgaven door de invullers het meest opgegeven. Zo is *lere* in de Achterhoek in Laren en Ruurlo zelfs als enige woord genoteerd; alleen Neede en Gorssel blijven op dit punt achter. Op de Oostelijke Veluwe komt *lere* vooral in Brummen en Eerbeek veel voor. In die plaatsen waar *lere* slecht scoort, is dat niet het gevolg van de aanwezigheid van *ladder*, maar van *ledder*. Dat woord is bij voorbeeld door meer dan driekwart van de Needse respondenten opgegeven, terwijl *ledder* op de Veluwe in Klarenbeek en Epe eveneens zeer hoog scoort. Ook voor Gorssel geldt dit.

Af te leiden valt echter ook dat de standaard-Nederlandse benaming *ladder* het meest opgegeven is in en rond de stedendriehoek Zutphen-Apeldoorn-Deventer: zo scoren Twello, Apeldoorn, Eefde, Terwolde, Gorssel, Vaassen, Zutphen, Eerbeek en Brummen relatief

hoog. Elders ligt de score steeds veel lager. Hieruit blijkt dat *ladder* een duidelijk geval van parachutering is: het verspreidt zich niet vanuit het Westen naar het Oosten, maar het breidt zich op de Veluwe en in de Achterhoek uit vanuit de stedendriehoek.

5. SK

In vier woorden uit de enquête komt de medeklinkercombinatie *sch* aan het begin van een woord voor: *schaap, schommel, schillen, schaduw*. Deze *sch* heeft zich ontwikkeld uit een Indogermaanse *sk*. In allerlei dialecten -ook Gelderse- worden die oude vormen met *sk* nog aangetroffen. Zo zijn er ook in Gelderland gebiedjes waar *skaap, skommel, skillen* en *skaduw/skemme* gezegd wordt. Hierbij sluit aan het woord *wassen* "schoonmaken" -in de spelling De Vries en Te Winkel nog geschreven als *wasschen-*, dat -ook in Gelderland- *wasken* kan luiden. In dit geval wordt de *sk* niet aan het begin van het woord gerealiseerd, maar in het midden.
Kaart 4 geeft aan dat de *sk*-vormen vooral in het noorden van de Veluwe en het oosten van de Achterhoek voorkomen. Helaas biedt

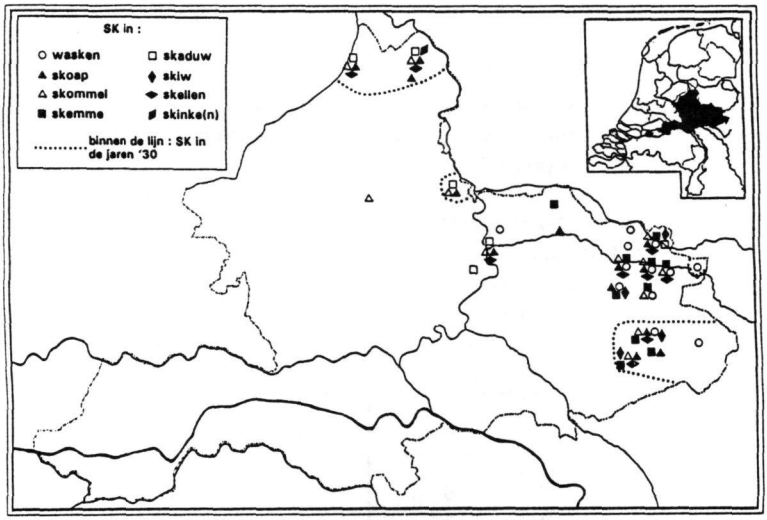

kaart 4: SK in de Gelderse dialecten in 1994.

de Enquête Te Winkel voor deze gebieden geen gegevens. Daarom zijn op deze kaart de isoglossen ingetekend die Weijnen 1966[16] geeft. Dit kaartje kan gedateerd worden uit de beginjaren dertig[17]. Het valt op dat met name in het noordoosten van de Achterhoek

meer woorden met *sk* opgegeven zijn dan op grond van de gegevens uit de jaren dertig te verwachten zou zijn. Daaruit kan geconcludeerd worden dat de *sk* in en rond de vanouds bekende gebieden nog een stevige positie bezit. Geografisch gezien heeft *sk* zich dus weten te handhaven.
Dat de *sk* echter een weinig frequent voorkomend verschijnsel is in de onderhavige gebieden, valt af te leiden uit figuur 5. Daarin zijn de plaatsen uit deze gebieden opgenomen waar meer dan 25 respondenten antwoorden op deze materie gegeven hebben.

	sk aantal	sch/ss aantal	totaal aantal
Aalten	6	172	178
Neede	37	133	170
Eibergen	19	107	126
Borculo	7	111	118
Winterswijk	22	23	45
Heerde	1	25	26

figuur 5: SK in 7 Achterhoekse en Veluwse plaatsen.

Winterswijk komt als "beste" plaats naar voren: in ongeveer de helft van de gevallen is *sk* opgegeven, in de andere helft *ss*. Omdat in Winterswijk alleen *sk* in *wassen* voorkomt, kunnen we concluderen dat *wasken* nog een stevige basis heeft. In de andere plaatsen is de *sk* veel minder frequent opgegeven. Neede en Eibergen scoren relatief nog tamelijk hoog; in de andere plaatsen is de frequentie waarmee de *sk* opgegeven is praktisch te verwaarlozen.

	wasken aantal	wassen aantal	totaal aantal
generatie 1:	-	2	2
generatie 2:	10	8	18
generatie 3:	8	8	16
generatie 4:	4	5	9
generatie 5:	-	-	-
totaal	22	23	35

figuur 6: WASKEN/WASSEN in Winterswijk.

Wanneer we de gegevens van Winterswijk met betrekking tot *wasken/wassen* per generatie groeperen, krijgen we het beeld uit figuur 6. Enige achteruitgang van de *sk* valt op grond van deze cijfers waar te nemen.
Dat het beeld voor andere plaatsen anders kan zijn, willen we aan de hand van de gegevens uit drie andere plaatsen aantonen. Het gaat hierbij om één plaats die buiten het gebied valt dat in Weijnen 1966 onderscheiden wordt -Neede- en om één plaats binnen dit gebied: Aalten.

	wasken		schaap		schaduw		schemme		schommel	
	sk	ss	sk	sch	sk	sch	sk	sch	sk	sch
gen. 1 & 2	13	15	3	24	1	15	1	13	1	25
gen. 3, 4 & 5	7	8	4	11	2	6	2	4	3	12
totaal	20	23	7	35	3	21	3	17	4	37

figuur 7: SK/SS in Neede.

De *sk* in *wasken* scoort in Neede ongeveer even hoog als de *s*. In de andere gevallen blijft de *sk* procentueel ver achter bij de *sch*. Opmerkelijk is echter dat de generatie van nà 1949 vaker *sk* opgeeft dan de oude generatie. Bij *schommel* moet aangetekend worden dat het om een -aan het standaard-Nederlands ontleend-woord gaat. Het blijkt dat de jonge generatie ook de hyperdialect-vorm *skommel* vaker opgegeven heeft dan de oude generatie.

	wasken		schaap		schaduw		schemme		schommel	
	sk	ss	sk	sch	sk	sch	sk	sch	sk	sch
gen. 1 & 2	0	28	0	28	0	3	0	25	0	16
gen. 3, 4 & 5	0	20	2	18	0	2	2	16	2	16
totaal	0	48	2	46	0	5	2	31	2	32

figuur 8: SK/SS in Aalten.

Qua frequentie speelt de *sk* in Aalten nauwelijks een rol. De opgaven met *sk* uit de generatie nà 1949 zijn afkomstig van twee respondenten, geboren in 1955 en 1964.

Ook in de Noordelijke Veluwe speelt de *sk* vanuit het oogpunt van frequentie nauwelijks een rol.

6. HYPERDIALECTISMEN

Wanneer een woord uit het standaard-Nederlands in een dialect opgenomen wordt, kan het zijn dat het aangepast wordt aan het dialect. We spreken dan van een hyperdialectisme. Op kaart 5 is een aantal hyperdialectismen ingetekend. Deze zijn steeds ontstaan doordat achter de standaard-Nederlandse benaming een *-e* gesproken wordt. Zo ontstonden de woorden ***eelte***, ***hamme***, ***schommele/ skommele***[18] en ***schouwe***. Die woorden verdringen de oorspronkelijke benamingen ***zwil/zwel***, ***schinke***, ***boezem*** en ***ruile***[19].

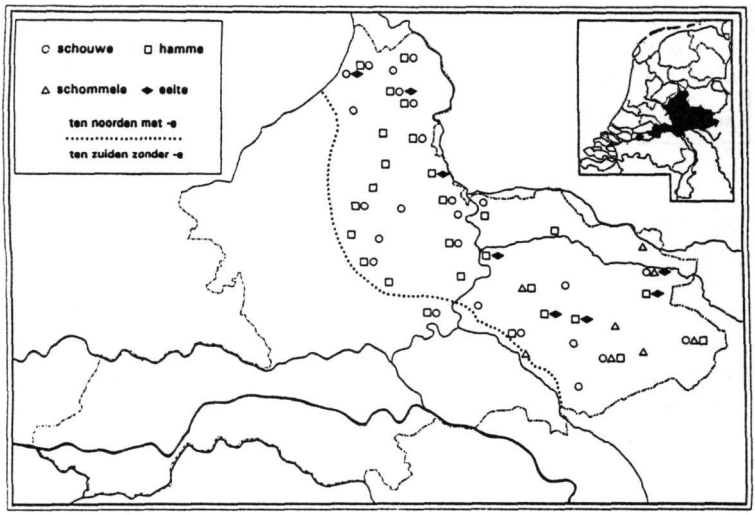

kaart 5: HYPERDIALECTISMEN in de Gelderse dialecten in 1994.

De kaart toont dat dit verschijnsel vooral in de Achterhoek en de Oostelijke Veluwe voorkomt. Dat hangt nauw samen met de omstandigheid dat slechts in dit gebied in de dialecten een *-e* gerealiseerd wordt[20]. Men zegt er bij voorbeeld: ***hakke***, ***deure*** en ***vrouwe***. In de Liemers, in het Rivierengebied en in het overige deel van de Veluwe spreekt men over: ***hak***, ***deur*** en ***vrouw*** zodat met een *-e* gevormde hyperdialectismen daar niet aangetroffen worden. Het blijkt dat er in frequentie grote verschillen tussen de woorden zijn: ***hamme***, ***schouwe*** en ***schommele*** scoren hogere aantallen dan ***eelte***. Per leeftijdscategorie zijn de verschillen ook opmerkelijk:

eelte scoort bij de generatie vanaf 1940 veel hoger dan in de generatie vóór 1940. De jongste generatie heeft ook *hamme* en *schouwe* meer opgegeven dan de oude generatie. Het omgekeerde is het geval bij *schommele* dat juist ruim twee maal zo veel opgegeven is in de oude generatie als in de jonge.

	hamme aantal	schouwe aantal	schom-mele aantal	eelte aantal	totaal aantal
vóór 1940	18	14	20	1	53
vanaf 1940	28	22	12	8	70
totaal	46	36	32	9	123

figuur 9: overzicht van de HYPERDIALECTISMEN per leeftijdscategorie.

7. CONCLUSIES

Het blijkt dat sommige dialectwoorden nog zeer veel opgegeven zijn: *lere/leer*, *eerpel* en *vake* hebben nog een zeer overheersende positie. Dat betekent dat de standaard-Nederlandse benamingen *ladder*, *aardappel* en *vaak* in de enquête van 1994 nog maar een ondergeschikte rol spelen. In het geval van *ladder* blijkt de stedendriehoek Apeldoorn-Deventer-Zutphen een rol te spelen, want het standaard-Nederlandse woord is daar het meest opgegeven.
Er zijn echter ook wel degelijk oude dialectwoorden die symptomen van verdwijnen vertonen. *Duk* "vaak" is daar een sprekend voorbeeld van maar ook *pieper/piepel* "aardappel" maakt de indruk minder gebruikt te worden. Een betrekkelijk nieuw dialectwoord is *jappel/jeppel* dat in 1953 nog niet opgegeven is en thans in een vrij groot gebied in de Achterhoek en op de Veluwe aanwezig is.
Vooral bij de *sk* -waarvan de geografische verspreiding de laatste 50 jaar zeker niet afgenomen is- en bij de hyperdialectismen zijn grote plaatselijke verschillen in frequentie te constateren. In Winterswijk bij voorbeeld is *wasken* "wassen" nog veel opgegeven terwijl woorden als *schaap*, *schemme* en *schommel* er nooit met *sk* opgetekend zijn. In het nabijgelegen Aalten is *wasken* geen enkele keer genoteerd, terwijl de *sk* aan het begin van woorden een enkele keer voorkomt. In Neede is het vooral de jonge generatie die *sk* opgeeft. Dat sluit aan bij de hyperdialectismen die eveneens frequenter door jongeren opgegeven zijn dan door respondenten die vóór 1940 geboren zijn.

VOETNOTEN

1. Bij de verwerking van de SND-enquête werd -tenzij anders vermeld- de volgende generatie-indeling gehanteerd: generatie 1: voor 1916; generatie 2: 1916 - 1930; generatie 3: 1931 - 1950; generatie 4: 1951 - 1970; generatie 5: vanaf 1971.
2. Antwoorden als *altied*, *meestal*, *mennigmaol*, *slagmaols* en *veule* zijn buiten beschouwing gelaten.
3. Zie A.A. Weijnen, *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant* (Fijnaart 1937), blz. 140.
4. Zie: A. Weijnen, *Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten* ('s-Gravenhage 1991), blz. 76.
5. Zie: Jan de Vries, *Nederlands Etymologisch Woordenboek* (Leiden 1971), blz. 760.
6. Zie: A. Keij, *Onderzoek naar dialectgrenzen en articulatorische verschillen in het Middennederlandse Rivierengebied* (Amsterdam 1982), Aanhangsel IX.
7. Enquête Te Winkel, "dikwijls, dik, vaak". *Duk* opgegeven voor: Beesd, Culemborg, Deil, Avezaath, Zoelen, Maurik, Leeuwen, Hemmen, Arnhem, Ede, Scherpenzeel, Didam, Rheden, Ellecom, Doesburg. *Aukkels*: Gendt, Arnhem, Drempt. *Dik*: Gendt, Scherpenzeel.
8. Getekend naar B. van den Berg, *Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied* (Leiden 1938).
9. Zie noot 8.
10. Zie noot 8.
11. Vergelijking met de situatie in 1895 is niet mogelijk omdat in de Enquête Te Winkel niet naar de aardappel gevraagd is.
12. *Taalatlas voor Noord- en Zuid-Nederland*, afl. 8, nr. 3.
13. Zie noot 12.
14. Buiten beschouwing zijn hier gebleven: *trap* ("Betuws") en *trappe* (6x opgegeven); zie voor *trappe* paragraaf 6; noot 19.
15. Enquête Te Winkel *ladder* (ledder); *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, afl. 1, 4; *Atlas van de Nederlandse klankontwikkeling* (ANKO) afl. 1, 1. Voor het Westelijke Rivierengebied zie ook: A. Keij, *Onderzoek naar dialectgrenzen en articulatorische verschillen in het Middennederlandse Rivierengebied* (Amsterdam 1982), Aanhangsel XII, kaart *ladder*.
16. A. Weijnen *Nederlandse Dialectkunde* (Assen 1966), kaart achterin.
17. Vriendelijke mededeling van prof. dr. A.A. Weijnen.
18. Voor de sk in *skommele* dat voor Aalten opgegeven is, zie paragraaf 5.
19. Andere gevallen die slechts sporadisch in het bestand voorkomen, blijven onbesproken. Dat is het geval met *trappe* "ladder" dat zes maal opgegeven is: voor Brummen, Zutphen, Halle, Apeldoorn (2x) en Twello. Voorts *zwelle*, *zwille* "eelt", hyperdialectismen ontstaan uit de dialectwoorden *zwel*, *zwil* en opgegeven voor resp.: Eibergen (geb. 1968) en Beekbergen (geb. 1950). En *starte* "staart", ontstaan uit dialect *start*, opgegeven voor Apeldoorn (geb. 1945) en Hengelo (geb. 1954).
20. De isoglosse op kaart 5a is getekend naar Weijnen 1991, blz. 275 en Schaars 1977, blz. 200.

DIALECTOLOGIE

Vragenlijst No. 68A (1994): AG 1995 – SND 1995

Afdeling Dialectologie
van het P.J. Meertens-Instituut
voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde
van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

Keizersgracht 569-571
1017 DR Amsterdam
Telefoon: 020 - 6234698

Korrespondentie-adres:
Postbus 19888
1000 GW Amsterdam

Dialect van ..... gemeente ..... provincie .....
(naam van stad, dorp of gehucht)

PERSOONLIJKE GEGEVENS:

Naam: .....
Straat: .....
Postcode: .....
Woonplaats: .....
Geboortejaar: ..... Geslacht: .....

ZINNETJES

Zet de volgende zinnetjes als het ware woord voor woord om in *Uw eigen* streektaal. Als er tussen twee woorden een streepje staat (het/de, ajuinen/uien e.d.), kies dan dat woord dat U het beste vindt passen.

1. Het schaap en zijn lammetje stonden samen met het veulen erwteschillen te eten achter het/de prikkeldraad bij de molen.	1.
2. We gaan de zeug aan haar/d'r/zijn staart trekken.	2.
3. De ham hing te drogen in de schouw/haard van het boerenhuis	3.
4. Ik vroeg U om een kopje thee, maar ik kreeg zure azijn.	4.

(Vragenlijst 68A van het P.J. Meertens-Instituut)

HAR BROK

De middelpuntvliedende kracht van de Randstad.

0.1. het gebied

Het vergelijkingsmateriaal voor deze drie provincies, die globaal gezegd de Randstad vormen, wijkt nogal af van dat in de rest van het Nederlandse taalgebied. Ondanks verschillende verzoeken bleek het namelijk niet mogelijk de enquête van de Stichting Nederlandse Dialecten in de in deze drie provincies verschijnende dagbladen van de Geassocieerde Pers Diensten (GPD) geplaatst te krijgen. Dit gebied is niet alleen omvangrijk en aaneengesloten, maar het vormt ook een belangrijk zwaartepunt van waaruit er een sterke invloed is op het Nederlands in de regio.

Dat het onmogelijk bleek om regionale dagbladen in deze drie provincies voor een dialectenquête warm te krijgen, is waarschijnlijk niet zo toevallig, omdat juist in het grootste deel van dit gebied het dialect onderhand een erg zwakke positie inneemt. Uit de ervaringen met de jaarlijkse dialectenquêtes van de afdeling Dialectologie van het Amsterdamse P.J. Meertens-Instituut blijkt het al jarenlang erg moeilijk om in dit gebied personen te vinden die bereid zijn om dialectenquêtes in te vullen. De oorzaken daarvan zijn daardoor inmiddels ook bekend. Dialectsprekers vullen liefst zaken in die sterk afwijken van de standaardtaal, wat ook blijkt uit de inhoud van veel regionale dialectwoordenboeken, waarbij de meeste aandacht gericht blijkt op wat afwijkt en het met de standaardtaal overeenkomende vaak niet eens opgenomen wordt. Omdat juist veel van de in deze provincies gebezigde dialecten weinig meer afwijken van de standaardtaal, is de beantwoording voor de invullers dus nauwelijks interessant.

Er is echter nog een oorzaak. De geringe afstand tussen standaardtaal en veel dialecten in dit gebied maakt dat de afwijkingen eerder als "platte" variant van de standaardtaal ervaren worden. Bij bandopnames van dialect is het daar in tegenstelling tot de rest van het taalgebied vaak uiterst lastig om sprekers te bewegen om dialect te spreken. Ze ontkennen vaak dat ze dialect spreken en zien hun regionale varianten niet als dialect, maar als een platte variant van de standaardtaal, dus eerder als spreektaal of onbeschaafd Nederlands. Een invuller uit Heemstede meldt ons bijvoorbeeld letterlijk:

"Men spreekt hier zuiver ABN" en een invuller uit Alphen aan de Rijn: "In onze omgeving wordt naar mijn idee tamelijk zuiver Nederlands gesproken. Hooguit wordt hier en daar slordig gepraat". Dit heeft natuurlijk niet alleen te maken met het feit dat de standaardtaal voor een belangrijk deel in dit gebied ontstaan is, maar ook met de enorme status van het Nederlands in dit gebied. Waar Groningers, Limburgers of Zeeuwen trots kunnen zijn op hun dialect, omdat het hen een eigen identiteit geeft, kunnen de inwoners van de Randstad dit nauwelijks. Wel heel sterk worden we iets dergelijks gewaar bij twee invullers uit Amsterdam, waarvan de ene meldt dat hij dat dialect "afschuwelijk" vindt en de andere dat hij er een "hekel aan" heeft.

0.2. De enquête van 1994

Daarom moest er per se naar een alternatief gezocht worden om over vergelijkingsmateriaal te beschikken en besloten werd om rechtstreeks gebruik te maken van het net van correspondenten van het P.J. Meertens-Instituut, dat ook in de Stichting Nederlandse Dialecten vertegenwoordigd is. Daartoe werd de identieke vragenlijst D.68A verzonden medio 1994, waarop 130 beantwoordingen binnen kwamen. Via de GPD-enquête in de dagbladen kwamen er nog 25 formulieren binnen van lezers die van oorsprong ook uit de Randstad afkomstig zijn. Zeer verrassend tenslotte bleek een eigen initiatief van de "Vrienden van de Streektaal Alblasserwaard en Vijfheerenlanden", die via hun periodiek *De Mauwerd* een afdruk van de GPD-enquête uit de Apeldoornse Courant verspreidden, waarop maar liefst 20 inzendingen binnen kwamen uit dit gebied! Het totaal kwam zo al met al op 177 formulieren (Noord-Holland: 71, Zuid-Holland: 85, Utrecht: 21). Een alleszins onvergelijkbaar resultaat in vergelijking met de overige provincies, omdat in feite in deze 3 provincies ruim 44% van de Nederlandse bevolking woont: 176 zegslieden voor 6.782.700 inwoners! Om toch nog een zo groot mogelijke spreiding over leeftijdsgroepen te krijgen waren echter aan iedere correspondent van het P.J. Meertens-Instituut twee enquêteformulieren verzonden met het verzoek het tweede exemplaar door een oudere (of jongere) spreker te laten invullen, met als resultaat dat deze 176 ingevulde lijsten in feite staan voor 109 plaatsen, namelijk 61 plaatsen met 1 lijst, 38 met 2 lijsten, 7 met 3 lijsten, 1 met 4 lijsten, 1 met 6 lijsten (Amsterdam) en 1 met 7 lijsten (Sliedrecht). De oudste invuller is een 90-jarige vrouw uit Warmond, de jongste een meisje van 11 jaar uit Utrecht. De respons ziet er verder als volgt uit:

Geboortejaar	Man	Vrouw	Onbekend	Totaal
voor 1916	10	4	-	14
1916-30	52	26	1	79
1931-50	26	16	-	42
1951-70	18	18	-	36
na 1970	3	3	-	6
Totaal	109	67	1	177

Of anders verdeeld:

Geboortejaar	Man	Vrouw	Onbekend	Totaal
voor 1940	76	36	1	113
na 1940	33	31	-	64
Totaal	109	67	1	177

0.3. De enquête van 1895

Daarmee is voor het westen het resultaat van deze enquête eigenlijk tamelijk vergelijkbaar met de enquête die precies een eeuw geleden in 1895 gehouden werd door het Aardrijkskundig Genootschap. Indertijd kwamen er 94 beantwoordingen binnen (Noord-Holland: 44, Zuid-Holland: 38, Utrecht: 12). Deze 94 ingevulde lijsten staan in feite voor 88 plaatsen, namelijk 82 plaatsen met 1 lijst en 6 met 2 lijsten. Over het geslacht van de invullers is nauwelijks iets bekend, omdat daar niet naar gevraagd werd. Mijn indruk is echter dat vrijwel alle lijsten door mannen ingevuld zijn, waarvan velen uit het onderwijs afkomstig, maar deze hebben zeker ook vrouwelijk dialectsprekers geraadpleegd. Ook over de leeftijd van de invullers in 1895 is maar weinig bekend. Hoewel ook daar niet naar gevraagd werd, werden door 4 inzenders de volgende geboortejaren opgegeven: 1838, 1850, 1862 en 1884. Daarnaast zijn er een paar te reconstrueren, omdat van deze inzenders meer gegevens bekend zijn: 1846 voor de schrijver Justus van Maurik Jr. (Amsterdam), 1868 voor de taalkundige en dialectoloog G.J. Boekenoogen (Wormerveer) en 1873 voor de taalkundige C.G.N. de Vooys (Gouda). De oudste dialectspreker was dus bijna 60 jaar en de jongste een meisje van 11 jaar. Men begrijpt dat op grond van zo weinig gegevens hieruit geen conclusies getrokken mogen worden. Dit wordt nog eens gedemonstreerd door een brief die G.J. Boekenoogen eind 1894 aan de enquêteredactie zond. Over de toestand van het Zaans schrijft hij daarin: "Het Zaansch dialect

wordt hoe langer hoe meer genivelleerd aan het Hollandsch, vandaar dat er dikwijls verschil van gevoelen tusschen de berichtgevers zal zijn. Vele Zaankanters van heden zijn zeer verontwaardigd als er beweerd wordt, dat men aan de Zaan spreekt van *skip* en *skeep* (schaap), en toch is het een feit, dat zelfs zeer ontwikkelde, aanzienlijke Zaankanters gewoonlijk nog spreken *sk* voor Holl. *sch* (*'t is skrikkelijk, 't is skande*). Heel veel oude dialectische eigenaardigheden zijn thans verdwenen en leven alleen nog in enkele woorden en uitdr(ukkinge)n voort (...)". Honderd jaar geleden was het Zaans dus al danig aangetast.

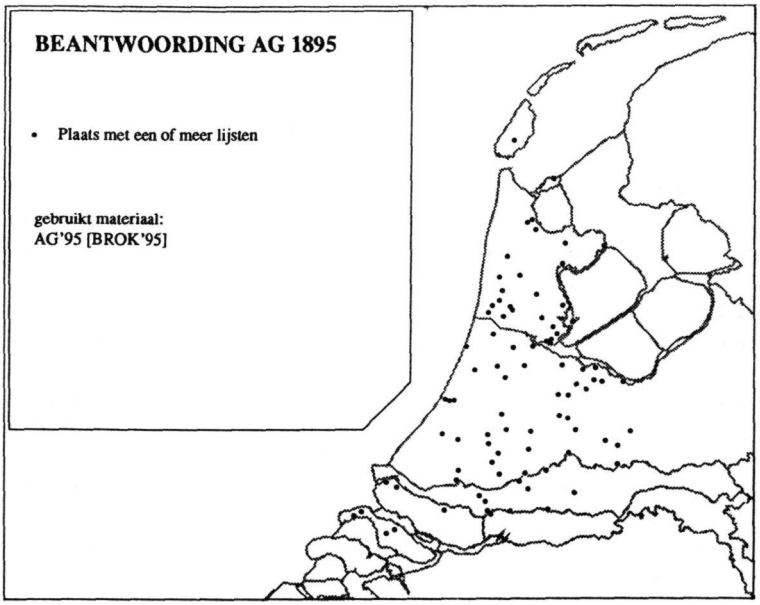

kaart 1: het plaatsnet in de AG-enquête uit 1895.

De twee hierbij afgedrukte kaartjes geven een beeld van de verspreiding en dichtheid van het plaatsnet in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht. Bij de beoordeling van de taalkaartjes verderop is het nuttig deze in gedachte te houden. In verband met het al eerder geconstateerde feit dat veel van de in deze provincies gebezigde dialecten weinig meer afwijken van de standaardtaal, valt daar nog iets interessants op te zien: juist aan de randen van dit gebied is het net duidelijk dichter geworden: in het noorden van Noord-Holland, in het zuiden van Zuid-Holland en in het oosten van Utrecht.

Dat kan (en zal) voor een deel wel toeval zijn en vertekenend is ook het al genoemde initiatief in de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden, maar opvallend blijft het toch.

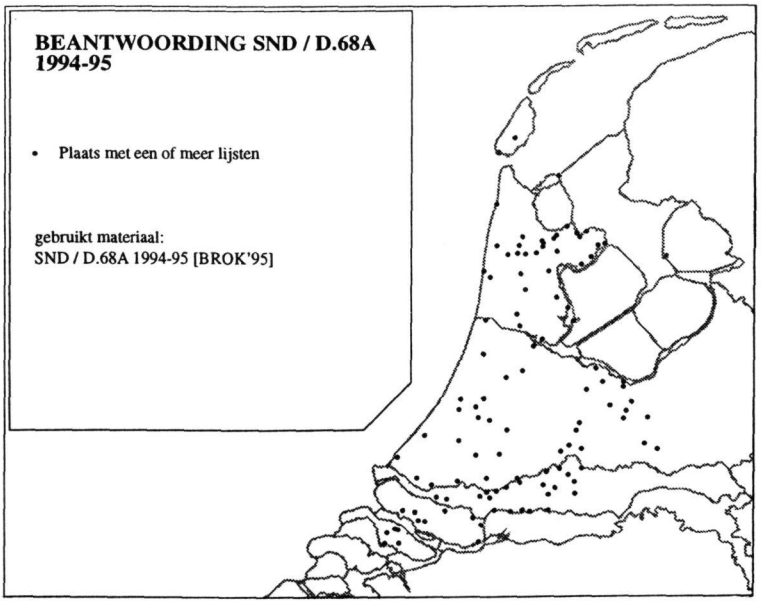

kaart 2: het plaatsnet in de SND-enquête / D.68A uit 1994.

0.4. Enkele resultaten

De in deze drie provincies gesproken dialecten vormen min of meer een eenheid en worden als groep de noordwestelijke dialecten genoemd[1]. Vaak onderscheidt het westelijke gedeelte van Noord- en Zuid-Holland zich echter van het oostelijke deel. Exclusief voor dit westelijke deel is bijv. de uitspraak *ort* of *urt* voor "erwt" en *vorf* of *vurf* voor "verf". In de enquête van 1895 wordt dit beeld uiteraard bevestigd voor wat betreft *urt* en *ort* (dat alleen in Noord-Holland voorkwam). In de enquête van 1995 echter, waarin naar de uitspraak van erwteschillen gevraagd werd, is *urt* in Zuid-Holland vrijwel verdwenen. Nog maar twee westelijke plaatsen daar geven het op: Roelof Arendsveen en Maasland. Ook het oorspronkelijke Noordhollandse gebied is aan de zuidzijde duidelijk aangevreten. De invloed van de grote steden ten zuiden van het Noordzeekanaal is dus op deze oost-west deling onmiskenbaar. De noordwestelijke dialecten worden verder onderverdeeld in:

1. Het Noordhollands: Noord-Holland boven 't IJ inclusief Texel
2. Het Vlielands
3. Het Strand-Hollands: de Hollandse vissersdorpen tot aan Scheveningen
4. Het Eilanden-Hollands
5. Het Gooi- en Eemlands.

Aan de hand van enkele vergelijkende voorbeelden wordt hieronder op typerende verschillen ingaan. Daarbij is uitsluitend gebruik gemaakt van de enquêtes van 1895 en 1995. Een nadeel daarvan is dat daarmee ander en vaak beter materiaal verwaarloos wordt, maar het voordeel is dat deze gegevens op vrijwel dezelfde manier verzameld zijn en dus optimaal vergelijkbaar zijn.

1. Schaap

Aansluitend op het citaat uit de brief van G.J. Boekenoogen uit 1894 allereerst de kaart SCHAAP. Deze is interessant, omdat het woord "schaap" twee verschijnselen demonstreert, namelijk de uitspraak van de *sch-* aan het woordbegin en de uitspraak van de *aa*, dat wil zeggen van de vanouds lange *â*. Anno 1894 is volgens Boekenoogen in het Zaans dialect de uitspraak nét nog *skip* en *skeep*, dus met een *ee-*, *i-* of *ei*-achtige uitspraak van de *aa*.

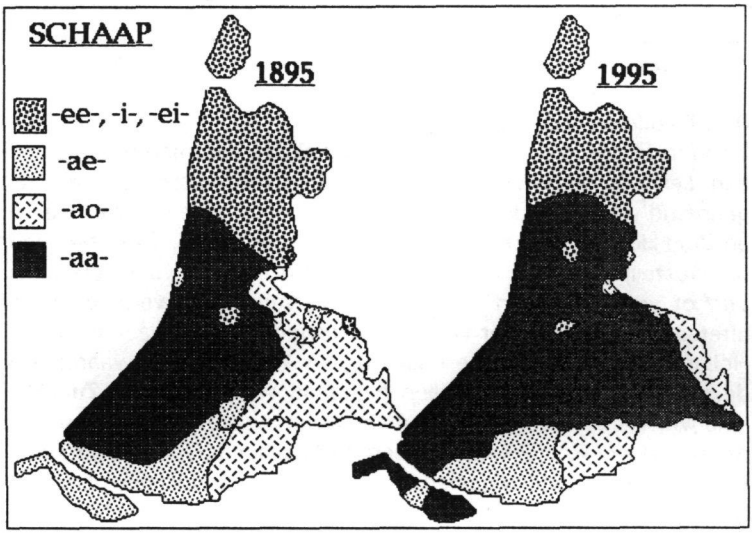

kaart 3a & 3b: de vocaal in SCHAAP in 1895 en 1995.

De kaartjes 3a en 3b geven enigszins globaal een beeld van deze uitspraak. De toestand in 1895 op kaartje 3a bevestigt de uitspraak van Boekenoogen uiteraard. Op het kaartje van 1995 (3b) valt echter te zien dat het Zaans deze uitspraak nog steeds kent, maar dat het Zaans een eilandje is geworden, want de *ee*-achtige uitspraak is vanuit het zuiden teruggedrongen tot ongeveer de lijn Alkmaar-Hoorn. Vanuit het westen is ook de *ao*-uitspraak sterk teruggedrongen tot de oostrand van Utrecht en de zuidoostpunt van Zuid-Holland. Hetzelfde lot blijkt ook de *ae*-uitspraak beschoren, die vanuit de Randstad is teruggedrongen tot de Hoekse Waard en de omgeving van Middelharnis. Wat vertekend is op het kaartje 3b het gebied met de uitspraak *aa*. In feite is slechts aangegeven het gebied waar uitsluitend de *aa*-uitspraak opgegeven werd. Daarbuiten kennen zeker de jongste generaties momenteel natuurlijk ook deze uitspraak.
Van de volgende kaartjes laat 4a de uitspraak zien van de *sch-*. De *sk*-uitspraak kwam in feite in 1895 nog in vrijwel geheel Noord-Holland voor, maar momenteel is de *sk-* teruggedrongen tot het noorden van deze provincie met alweer het Zaans als uiterste zuidpunt. De uitspraak *sjaop* heeft zich overigens in het noordoosten van de provincie Utrecht toch weten te handhaven.

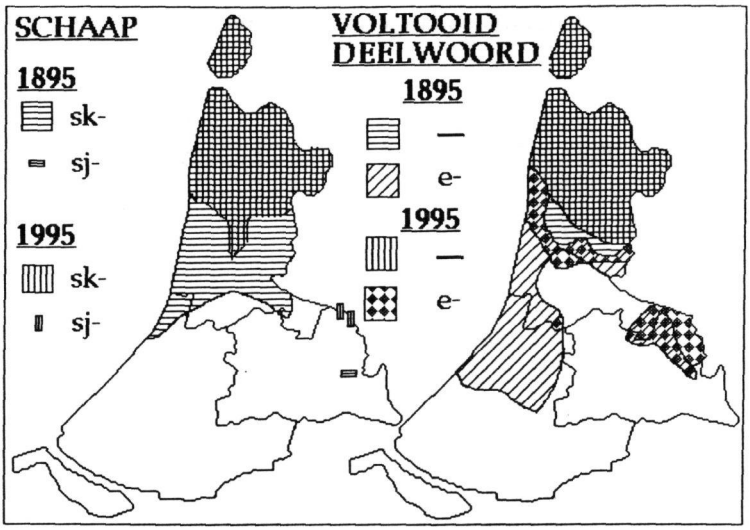

kaart 4a: *sch-* in SCHAAP in 1895 en 1995.
kaart 4b: ge- in het voltooid deelwoord in 1895 en 1995.

2. Voltooid deelwoord

Het kaartje 4b geeft een beeld van de realisatie van het voorvoegsel *ge-* bij het voltooid deelwoord. Voor 1895 van het werkwoord *slaan*, voor 1995 van de werkwoorden *staan*, *gaan* en *sterven*. Vanouds ontbreekt dit voorvoegsel in het noorden van Noord-Holland, dus *slagen* in plaats van *geslagen* enzovoorts. In een brede strook daaronder tot Amsterdam en in Zuid-Holland bijna tot Rotterdam is van het voorvoegsel *ge-* alleen *e-* overgebleven, dus *eslagen* enz. Ook het Gooi- en Eemlands kende deze *e*-vormen en ze blijken daar na 100 jaar sterk gehandhaafd. In het noordoosten van de provincie Utrecht lijkt er zelf uitbreiding, maar dat ligt aan het dichtere enquêtenet. In het westen echter is *e-* in Zuid-Holland en het zuiden van Noord-Holland (uitgezonderd Aalsmeer) geheel verdwenen en resteert alleen nog een smalle strook met *e-* ten noorden van Amsterdam.

3. Laag

De twee volgende kaartjes (5a & 5b) geven enkele uitspraakvarianten van het bijvoegelijk naamwoord LAAG in 1895 en 1995. Er zijn uiteraard meer varianten, zoals bij de kaartjes van "schaap" al bleek, maar het gaat hier vooral om *laag* met de ABN-uitspraak en *laog* of *loag* met de *o*-achtige *aa*. Het resultaat van 100 jaar ABN-invloed is op het kaartje 5b nu overduidelijk: de uitspraak laag heeft

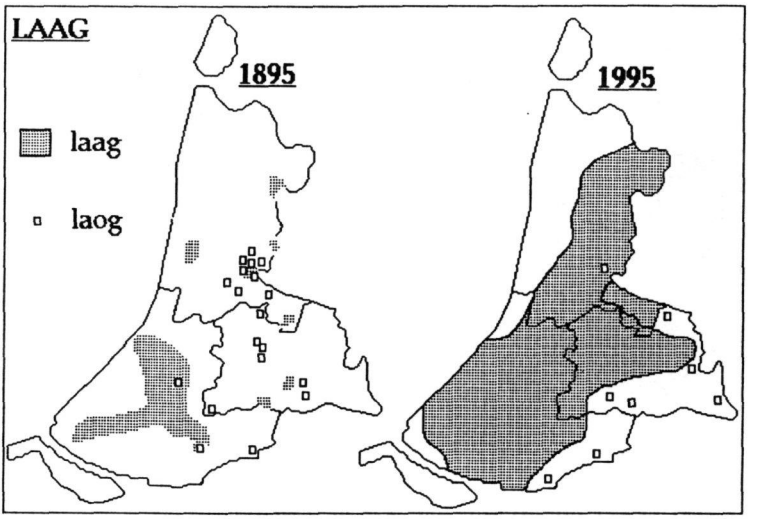

kaart 5a & 5b: LAAG in 1895 en 1995.

het hele centrale gebied overspoeld en grotendeels de uitspraak *laog* verdrongen. Alleen in de oostrand van Zuid-Holland en Utrecht is de uitspraak *laog* gehandhaafd.

4. Vaak / dikwijls

In het ABN zijn de bijwoorden "vaak" en "dikwijls" synoniemen: de betekenis ervan is hetzelfde en men kan kiezen welk van beide men gebruikt. In de Nederlandse dialecten ligt die situatie anders: zéker een eeuw jaar geleden. Niet alleen hadden de woorden "dikwijls" en "vaak" elk hun eigen verspreidingsgebied, er bestonden ook nog andere synoniemen, zoals *dik* of *duk*, *oftig*, *veel* of *veul* enzovoorts. De twee kaartjes geven weer slechts enkele facetten.

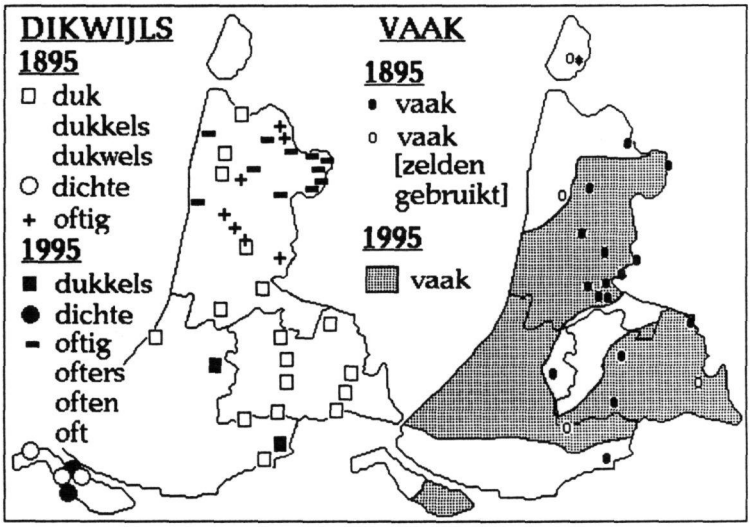

kaart 6a: DIKWIJLS in 1895 en 1995.
kaart 6b: VAAK in 1895 en 1995.

Op het kaartje 6a zijn enkele van die woorden in beeld gebracht. Het gaat daarbij om het met het Engelse *often* en Duitse *oft* vergelijkbare Noordhollandse *oftig*, dat een eeuw geleden in de kop van Noord-Holland nog tot even ten noorden van Amsterdam voorkwam. In-middels is het naar het noorden teruggedrongen tot boven Alkmaar, maar het houdt daar wel stevig stand: het gebruik ervan is beslist toegenomen, terwijl naast *oftig* nu ook de varianten *ofters*, *often* en *oft* blijken voor te komen. Blijkens het *Zaanse woordenboek* van Boekenoogen kwam *oft* trouwens al in 1897 in

het Noordhollands voor[2]. Net zo stabiel is het synoniem *dichte*, dat uitsluitend op Goeree voorkomt. Het heeft daar keurig stand gehouden: in 1895 in drie plaatsen, nu in twee. Het tegenovergestelde is het geval met het synoniem *dik* of *duk*, waar het woord *dikwijls* mee samengesteld is. In 1895 kwam het nog in 15 plaatsen tot ver in Noord-Holland voor, terwijl het nu door geen enkele invuller meer opgegeven werd. Op dit kaartje is ook de uitspraak *duk* voor *dik* in beeld gebracht, zoals in *duk* zelf, *dukkels* en *dukwels*. De omslag is verbluffend: in 1895 het hele noorden en oosten in 1995 gereduceerd tot slechts twéé plaatsen!
Een en ander heeft natuurlijk ook te maken met de steeds groter geworden verbreiding van het synoniem VAAK, die op het kaartje 6b te zien is. In 1895 werd *vaak* slechts 16 maal opgegeven, terwijl 4 invullers zeiden het sporadisch te gebruiken. Na 100 jaar blijkt *vaak* vrijwel overal in gebruik. Alleen het zuiden van Zuid-Holland, de kop en kust van Noord-Holland (met *oftig*) en de grensstreek van Noord- en Zuid-Holland en Utrecht geven nog steeds voorkeur aan andere woorden, zoals *meest*, *meestentijds*, *veel*, *veeltijds* en dergelijke.

5. La(de)

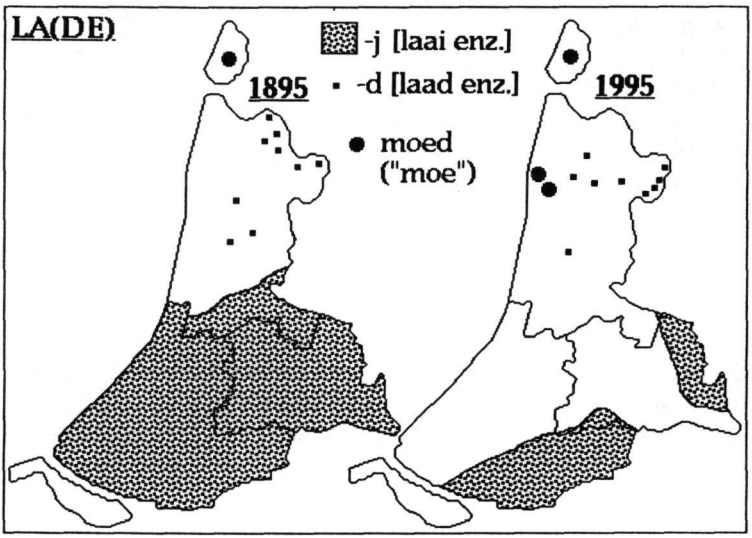

kaart 7a & 7b: LA(D)E in 1895 en 1995.

Het gaat hier om het begrip "schuifla of -lade" van een kast of tafel. In het zuiden van Zuid-Holland werd dan ook wel het synoniem *schuif* opgegeven: in Sliedrecht en *schuve* in 's Heer Jansland.
De kaartjes 7a en 7b beperken zich tot twee varianten van het woordeinde. Vrij algemeen en zelfs in het ABN van heel wat sprekers is het verschijnsel dat een *-d-* tussen twee klinkers tot een *-j-* wordt, zoals in *rooje kool* of *goejemorgen*. In het Noordhollands viel bij *lade* de slot *-e* af vóórdat zich dit verschijnsel kon voordoen en vandaar vinden we hier vormen als *laad* en dergelijke en ook *moed* voor *moe* "vermoeid". In het Zuidhollands en Utrechts viel deze slot-*e* pas af nádat de *-d-* tot *-j-* geworden was met als resultaat *laai, laoi* en dergelijke. Het kaartje 7a laat zien dat de vormen met een *-j* op het einde in 1895 in heel Zuid-Holland en Utrecht en in het zuiden van Noord-Holland voorkwamen. Na 100 jaar is deze uitspraak teruggedrongen tot een strook in het oosten van Utrecht en het zuidoosten van Zuid-Holland. Anders is het weer gegaan met de verspreiding van de uitspraak *laad*. Deze heeft zich wederom gehandhaafd in de kop van Noord-Holland en heeft maar weinig terrein verloren.

6. Zonen / zoons

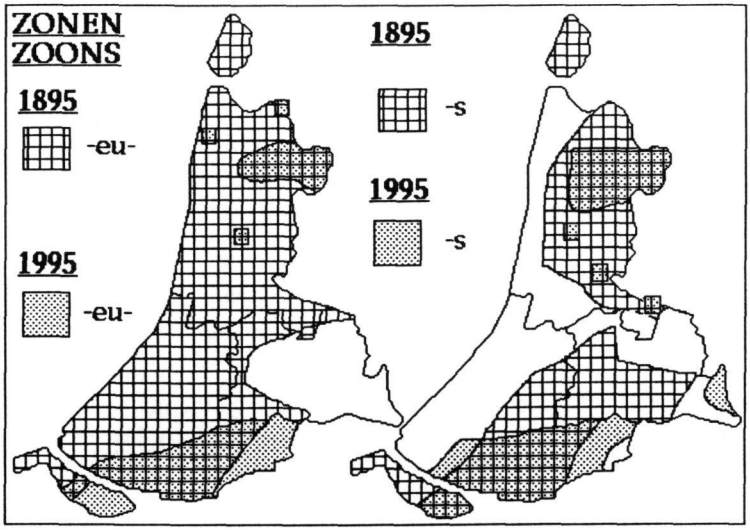

kaart 8a: het vocalisme van ZONEN in 1895 en 1995.
kaart 8b: meervouds-*s* bij ZONEN in 1895 en 1995.

De kaartjes 8a en 8b tonen de uitspraak *-oo-* in open lettergreep en de uitgang van het meervoud bij ZONEN. De terugdringing van de *eu*-uitspraak op kaartje 8a is zonder meer spectaculair. De uitbreiding ervan in het zuiden van Zuid-Holland is overigens maar schijn en te danken aan het uitgebreidere enquêtenet. Vrijwel hetzelfde beeld geeft de meervoudsvorming op *-s*, dus ***zeuns***, ***zoons*** versus ***zeunen***, ***zonen***. De verbreiding ervan was weliswaar een stuk minder groot dan die van de *eu*-uitspraak, maar de conserverende dialecten zijn vrijwel identiek.

7. Ui

Het betreft hier het meervoud van *ui* (het bolgewas). Het meervoud ***uies*** of ***uiens*** komt in 1895 verspreid in Noord-Holland voor en verder in het Utrechtse Loenen en in Rotterdam. Het voorkomen ervan is in 1995 beperkt tot 3 plaatsen aan de IJsselmeerkust, maar toch ook nog Oud-Leusden in Utrecht. De vormen ***juin***, ***juun*** en dergelijke zitten stevig verankerd in Zuid-Holland. Wel zijn ze van de Lek teruggedrongen tot de Oude Maas, Merwede en Waal, terwijl nu ook de twee opgaven in het uiterste zuiden van Noord-Holland verdwenen zijn. Eveneens verdwenen zijn in de drie Noordhollandse opgaven met ***siepel*** en in de omgeving van Gorinchem twee opgaven met ***look***.

8. Minder vaak voorkomende uitspraakverschijnselen

• De uitspraak van de h- in woordbegin: het ***handboek Nederlandse dialectkunde*** geeft voor het weglaten van de *h-* het Westland en Voorne in Zuid-Holland en verder uitslui-tend een aantal eilandjes in ons gebied. In de enquête van 1895 wordt deze afval bij ***ham***, ***hield*** of ***hieuw*** alleen opgegeven voor Enkhuizen, Monnikenwerf, Laren, Gouda en Moordrecht. In 1995 zijn alle gevallen in Zuid-Holland, Utrecht en het zuiden van Noord-Holland op de *h*-uitspraak overgegaan. Afval is er echter nog steeds in Enkhuizen, Volendam en Monnikenwerf, Egmond aan Zee en Egmond-Binnen.

• De uitspraak van de *v-* aan woordbegin als *f-* zoals in ***faak*** en ***feel***, die zo typerend voor het Amsterdams wordt gevonden, treffen we in 1895 aan in Oosterland op Wieringen, Nieuwendam in Amsterdam-Noord en het Utrechtse Vreeswijk. In 1995 is de verspreiding ervan gereduceerd tot Amsterdam en het onmiddellijk erbij gelegen Nieuwendam en Ransdorp.

• De eveneens zo Amsterdams geachte uitspraak van de *z-* als *s-* aan het woordbegin, zoals in *soons, sonen* of *saaien* is 1895 inderdaad beperkt tot Amsterdam, vlak daarbij Durgerdam, Osdorp en Hoofddorp en los daarvan in Oosterland op Wieringen. In 1995 resteert deze *s-* in Amsterdam, Nieuwendam en Oosterland op Wieringen, maar nu wordt deze uitspraak ook opgegeven in Den Burg op Texel, Den Oever op Wieringen, Koedijk, Egmond-Binnen, Wijdenes, Oud Leusden en Oud Beierland.

• Tenslotte de *e*-apokope of afval van de oorspronkelijke *-e* aan het woordeinde. Deze afval heeft in een vroeg stadium in het hele Nederlandse taalgebied plaatsgevonden, behalve in de zuidwestelijke dialecten en in een deel van de noordoostelijke dialecten, waar men dus bijv. *hamme* zegt in plaats van *ham*. In ons gebied bleef in 1895 uitsluitend op Goeree-Overflakkee de slot-*e* gehandhaafd met twee opgaven op Goeree en een op Overflakkee. In 1995 zijn er helaas geen gegevens voor Goeree, maar op Overflakkee blijkt *hamme* in vier plaatsen gehandhaafd.

9. Besluit

In het begin van deze bijdrage heb ik gewezen op de geringe afstand tussen de standaardtaal en veel dialecten in ons gebied en het feit dat dialectverschijnselen eerder als een "platte" variant van de standaardtaal ervaren worden. Voor wat betreft de enquête van 1895 valt daar bij op te merken dat de term Algemeen Beschaafd Nederlands of ABN eigenlijk pas tussen 1890 en 1900 ontstaan is[3]. De oudste vermelding die ik aangetroffen heb is van Johan Winkler uit 1896. Een invuller uit Leidschendam gebruikt in 1895 nog de *term 't meer beschaafde Hollandsch*, waar de al geciteerde invuller uit Heemstede het in 1995 over het ABN heeft! Er heeft zich dus alleen al wat de notie ABN betreft in het noordwesten een revolutie voorgedaan. De gevolgen van onder andere deze mentaliteitsomslag blijken, voor zover het enquêtemateriaal representatief geacht mag worden, dan ook onmiskenbaar uit de achteruitgang van het dialect in de Randstad.

In de gebieden rond de grote steden heeft het dialect het meest te lijden gehad. Niet alleen vanwege de invloed of status van die steden, maar ook en misschien wel vóóral omdat deze steden zo langzamerhand vrijwel aan elkaar vastgegroeid zijn. Dit verschijnsel werd in 1895 al gesignaleerd door de invuller van de enquête uit Leidschendam. Letterlijk schrijft hij: "Het groote verkeer met plaatsen als Leiden, 's-Gravenhage en Delft hebben het gebruik van 't meer beschaafde Hollandsch doen toenemen zonder de dialecten en

uitdrukkingen uit die plaatsen over te nemen. De Leidenaars zoowel als de Hagenaars worden aan hun spraak herkend". Dit is nu precies het proces dat sindsdien onverminderd is voortgegaan: de invloed van de grote steden heeft niet geleid tot verbreiding van bijv. Amsterdamse, Haagse of Rotterdamse verschijnselen, maar tot een grotere verbreiding van het zogenaamde ABN. Daar komt nog bij dat de steeds schaarser geworden vrije ruimte rond de grote steden langzamerhand geheel bevolkt begint te raken met een bevolking die juist weer uit die grote steden afkomstig is. Om een voorbeeld te geven: Amsterdammers die het zich kunnen veroorloven, wonen bij voorkeur in Durgerdam, De Rijp of Nederhorst den Berg en degenen die zich dat niet kunnen veroorloven staan elke morgen in de files bij Muiden (Almere) of de Coentunnel (Zaanstad, Purmerend).

Waar de verstedelijking niet zo sterk is, dus buiten de invloed van de Randstad, is de situatie beslist anders. In West-Friesland, Waterland, de zuidoostpunt van Noord-Holland en het aangrenzende deel van de provincie Utrecht, de Utrechtse Heuvelrug, de zuidoostpunt van Zuid-Holland, Voorne en Goeree-Overflakkee staan allerlei dialectverschijnselen nog vrij sterk. Het opvallendst is daarbij de kop van Noord-Holland. Speciaal de streek tussen Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen en Schagen blijkt uiterst dialectvast en het lijkt er zelfs op dat bepaalde verschijnselen zich daar nog uitbreiden. Zo geeft de dialectkaart van "aardappel" uit 1926 in dit gebied slechts één plaats met het woord *pieper*, waar nu dit hele gebied massaal *pieper* opgeeft!

Wel moeten er uit de verschuivingen in de afgelopen eeuw absoluut conclusies getrokken worden met betrekking tot de beschrijving en indeling van de noordwestelijke dialecten. Dat geldt niet alleen voor de al genoemde *Nederlandse dialectkunde* uit 1966 van Weijnen, maar ook voor diens toch recente *Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten* uit 1991, waar de waarheid bijvoorbeeld beslist geweld aangedaan wordt met een constatering als "De *sk-* is gebleven in het Noordhollands tot Katwijk toe"[4]. Vrijwel alle kaartjes tonen aan dat gemeenschappelijke taalverschijnselen in de noordwestelijke dialecten al lang niet meer gemeenschappelijk zijn en in feite betekent dit dat de bestaande handboeken en de daarvan afgeleide studies eigenlijk alleen nog maar beschouwd mogen worden als historische taalstudies. Daar is op zich absoluut niets tegen, het hangt er maar vanaf welk doel men zich stelt, maar zo worden wel onnodig misverstanden in het leven geroepen. Een actuele en gunstige uitbreiding op deze handboeken vormt de

uitgave *Het regiolect. Van dialect tot Algemeen Nederlands* van C. Hoppenbrouwers (Muiderberg 1990), waarin juist ook op dit soort zaken gewezen wordt. Toch blijkt ook diens featurefrequentiemethode, waarmee de relatieve afstand tussen Nederlandse dialecten onderling en het Algemeen Nederlands in beeld gebracht wordt, uiteindelijk te berusten op het materiaal van *de Reeks Nederlands(ch)e Dialect-atlassen* uit de periode 1925-1974: een periode van bijna een halve eeuw, waarvan het oudste inmiddels 70 jaar oud is. Het is daarom te hopen dat de landelijke enquête van de SND op korte termijn alsnog in de provinciale dagbladen van Noord- en Zuid-Holland en Utrecht gepubliceerd kan worden.

NOTEN

1 A. Weijnen: *Nederlandse dialectkunde*. Assen 19662, 432 ev.

2 G.J. Boekenoogen: *De Zaansche volkstaal. Bijdrage tot de kennis van den woordenschat in Noord-Holland*. Leiden 1897, 301.

3 M. van der Wal / C. van Bree: *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht 1992, 340. De oudste vermelding van Johan Winkler in *Taal en Letteren* 6 (1896), 351. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (Deel I-Supplement, 911) geeft als oudste vermelding ervan pas 1909.

4 A. Weijnen: *Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten*. 's-Gravenhage 1991, 119. Ook J. Goossens geeft in zijn *Inleiding tot de Nederlandse Dialectologie* (Groningen 19772, 39) zonder enig commentaar deze verspreiding.

Uniek onderzoek naar uw dialect

In beweging

Dialectenkaart

Invullen

Persoonlijke gegevens

naam:

adres:

plaatsnaam:

man/vrouw geboortejaar:

Inzenden

Redactie PZC
Postbus 488
4380 AL Vlissingen

met vermelding: DIALECTEN

Algemene vragen:

1. ZINNETJES:

2. WERKWOORDSVORMEN

3. VARIA

4. OPEN VRAGEN

(Provinciale Zeeuwse Courant)

J. BERNS

Van guus en jongers, puten en kikkers.

0. inleiding

Uit spaarzame getuigenissen in de 19de-eeuwse dialectliteratuur weten we dat in Zeeland alleen de sociale bovenlaag van bestuursambtenaren, geestelijken en onderwijzers, meestal van buiten de provincie afkomstig, "Hollands" sprak en dat onder hun invloed de stedelijke burgerij steeds meer dat "Hollands" ging spreken, maar dat het "gewone volk" en de bewoners van de kleine stadjes en van het platteland Zeeuws spraken. Onze beste gids voor de 19de eeuw is het *Dialecticon* van Johan Winkler (Johan Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*. Twee delen. 's-Gravenhage 1874). Met betrekking tot Zeeland maakt hij een aantal interessante opmerkingen: "Het zeeuwsch is over al de zeeuwsche eilanden verspreid, en wordt er zoowel ten platten lande als in de steden gesproken. Toch is er nog al eenig onderscheid tusschen den eenen en den anderen zeeuwschen tongval. De tongvallen der dorpelingen zÿn zuiverder zeeuwsch, die der stedelingen hellen meer naar het hollandsch over".(Winkler 1847, 177). Het is grappig dat Winkler over een bron uit zijn tijd die nu juist wel enig inzicht geeft in de taalverhoudingen in Zeeland, met name op Schouwen-Duiveland, zeer negatief is. Het betreft de novelle *Potloodschetsen* uit het "Land van Zierikzee" van W.N. Wolterink (Nieuw-Leuzen 7 oktober 1833 - Westervoort 19 november 1904). De auteur was van 1860 tot 1874 predikant te Sirjansland. In zijn *Potloodschetsen* speelt de taal als communicatiemiddel een belangrijke rol en zijn Oostnederlandse herkomst stelt hem in de gelegenheid een situatie te scheppen waarin met elkaar in aanraking komen en soms botsen: Nederlandse standaardtaal, Zeeuws (Zierikzees) en Gelders dialect. Het dialect wordt gebruikt om een komisch effect te bereiken, maar vooral toch om de werkelijkheid uit te beelden. Dat is bijvoorbeeld het geval als een niet dialectsprekende majoor na een gesprek met de knecht van de dominee opmerkt: "Ik kon hem ondertusschen goed verstaan" en van de dominee te horen krijgt dat dat betekent dat zijn knecht dan "niet goed vertrouwelijk" geweest is en geprobeerd heeft zo goed mogelijk Nederlands te spreken. (blz. 54).

Bijzonder geestig is ook het volgende voorval. De dokter die het dialect niet kent, maar net geleerd heeft dat ***pooke*** "maag" betekent, zegt tegen de moeder van een ziek kind ("met 't oog op de braambezems en doornappels die op de tafel stonden"): "Maak u niet ongerust bazinne, 't kind heeft maar wat pijn in 't pookje". Daarop antwoordt de moeder, die ook in haar ijdelheid gekwetst is, omdat ze met het Walcherse ***bazinne*** wordt aangesproken: "Hoor eens meneer,.....een dier heeft een pooke en een kop, maar mijn lieven ont krek als jie een lief en een oot". (blz. 23). In een verklarende voetnoot staat: "Ond: hond gewoon troetelwoord voor kinderen". Fijntjes wordt vervolgens opgemerkt: "dat een vreemdeling zich niet lichtvaardig wagen moet aan 't nabootsen van dialekt". Winkler vindt dit maar oppervlakkig geschrijf.
Maar hij somt ook een aantal typisch Zeeuwse woorden op die rond 1870 aan het verouderen zijn. Dat zijn ***guus***, ***kind***, ***kelf***, ***zindelijk***, ***daken***, ***aanstonds***, ***vate***, ***vaete*** "drinkplaats voor het vee" en ***puut***, ***puutjes***, "handjes" (in kindertaal).
In 1879, een paar jaar na het verschijnen van Winklers ***Dialecticon*** houdt het Aardrijkskundig Genootschap een landelijke dialectenquête, in 1895 gevolgd door een tweede. De laatste enquête vormde het uitgangspunt voor de vragenlijst van de Stichting Neder-

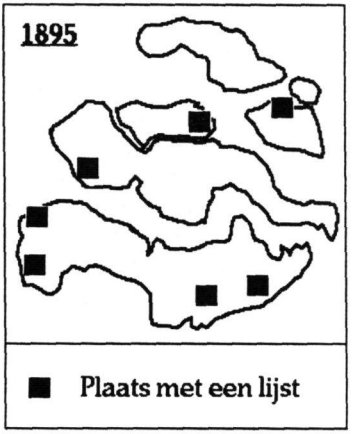

kaart 1a : plaatsen met een AG-lijst in 1895.

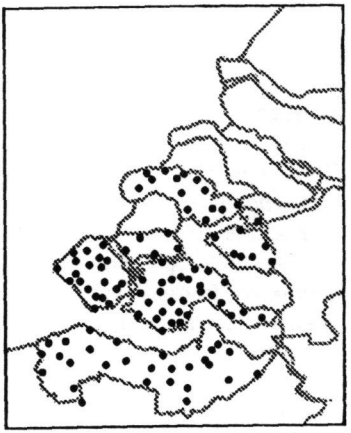

kaart 1b : plaatsen met een SND-lijst in 1995.

landse Dialecten (SND), die de Zeeuwen bereikte via hun eigen PZC (*Provinciale Zeeuwse Courant*) en andere regionale bladen. In het onderzoek van 1895 waren de volgende 7 Zeeuwse plaatsen vertegenwoordigd: St. Annaland, Koudekerke, Sluis, Kats, Kadzand, Axel en Hulst (zie kaart 1). In 1995 kwamen er antwoorden uit 104 Zeeuwse plaatsen, totaal 481 ingevulde lijsten: 454 via de PZC en 27 via kranten van elders. Daarbij waren ook de plaatsen die in 1895 hadden meegedaan (kaart 2).
Een vergelijking van de uitkomsten van het onderzoek uit 1895 met dat uit 1995 blijft problematisch omdat het aantal gegevens uit de 19de eeuw zeer gering is. Voorts versluiert zo'n vergelijking de werkelijkheid. De dialectspreker van 1895 was een eentalige dialectspreker, zijn of haar kennis en beheersing van de Nederlandse standaardtaal was uiterst gering. De wereldburger van de 20ste eeuw, met een gedegen schoolopleiding, een abonnement op kranten en tijdschriften, een radioluisteraar en TV-kijker wordt dag in dag uit bestookt met die standaardtaal en is ook heel goed in staat die te schrijven en te spreken waar en wanneer dat nodig is. Naar de hedendaagse toestand van het dialect in Zeeland is de laatste jaren uitvoerig onderzoek gedaan. In *Nehalennia* werd daarover trouw verslag gedaan. Ik kan hier wijzen op de volgende scripties van G. Will: *Dialectverloop in het Land van Axel. Onderzoek naar veranderingen in het dialect van Axel gedurende de laatste decennia*. Doctoraalscriptie. Vrije Universiteit Amsterdam 1988, Catia Guccharini: *De subjectieve positie van het dialect in Zeeuws-Vlaanderen*. Tesi di Laurea in Traduzione. Universitá degli Studi di Trieste 1987, Colinda de Groote: *Dialect en Standaardtaal aan weerszijden van de Belgisch-Nederlandse Rijksgrens. Een empirisch onderzoek naar dialect en standaardtaal van Axelaren, Hulstenaren, Heikanters en Stekenaren*. Doctoraalscriptie. Rijksuniversiteit Leiden 1991 en, het meest recent en nu eens wat noordelijker, Marco Evenhuis: *Het einde van een tijdperk? Dialectgebruik op Walcheren*. Hogeschool Zeeland, Vlissingen 1994.
Zeeland beschikt over een uitstekend dialectwoordenboek, het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* (WZD), dat in 1964 werd voltooid. Dat woordenboek biedt een uitstekende mogelijkheid tot vergelijking, het zit precies tussen 1895 en 1995 in. Wat zegt het WZD over de verdwijnende woorden van Winkler en hoe zit het met de enquêtes van 1895 en 1995?

1. guus

"Een verzamelwoord: de kinderen, in de eerste plaats van één gezin", luidt de bondige omschrijving in het WZD. Het is bekend op Walcheren, Zuid-Beveland en Noord-Beveland; minder algemeen op Schouwen-Duiveland: Zierikzee, Kerkwerve, Zonnemaire en Bruinisse.

In de enquête van 1895 wordt het maar één keer opgegeven, en wel als meervoud van kinderen: *g/huus* voor Koudekerke. In het materiaal van 1995 komt het type *guus* vijf keer voor: Borssele: *de guus*; Kortgene: *huus*; Overslag: *huus*; Yerseke: *de huus* en Kruiningen: *de huus*, naast *de jongers* en *de jonges*. Voor Koudekerke wordt in het materiaal 1995 *de joengers* opgegeven.

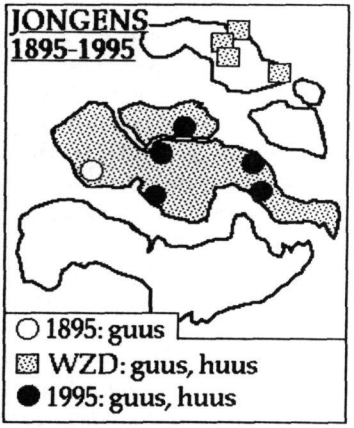

kaart 2a : G/HUUS in AG (1895), WZD en SND (1995).

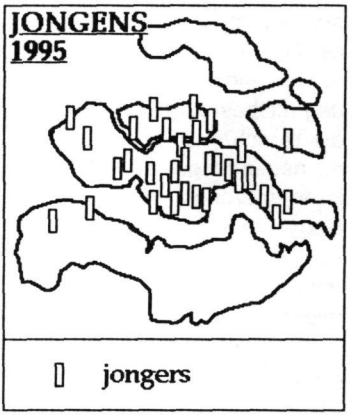

kaart 2b : JONGERS in AG (1895), WZD en SND (1995).

De kaartjes laten de verspreiding van de verschillende vormen zien in de loop van de laatste honderd jaar. Hierbij moet ik wel aantekenen dat de vraagstelling in de enquête van 1895 en 1995 op dit punt niet zo verfijnd was als wel nodig blijkt te zijn. Het WZD zegt niet voor niets "een verzamelwoord: de kinderen, in de eerste plaats van één gezin"; in 1895 vroeg men: *kind, wicht, bern, jong* en daaruit had de dialectspreker maar te kiezen; in de enquête van 1995 luidde vraag 16: "de jongens zijn naar het strand", wel expliciet met de bedoeling dat er antwoorden van het type *guus* gegeven zouden worden. Kruiningen, met de opgaven *de huus*, naast *de jongers* en *de jonges* geeft heel mooi de moderne situatie weer, want deze vormen verdringen elkaar of zijn met elkaar in concurrentie. Daarom voegde ik nog een kaartje "jongens 1995"

toe (kaart 2b) waarop de opgaven van het type *jongers* uit de vragenlijst van 1995 zijn ingetekend. Dat beeld stem goed overeen met wat het WZD bij het woord *joen* opmerkt. Bij dat woord dat "jongen" betekent, hoort een meervoud *jongers* en een meervoud *joengers*. Naast *jongers* komt ook *jonges* of *jongens* voor blijkens het WZD.
Guus of *huus* is een uniek Zeeuws woord, dat elders binnen het Nederlandse taalgebied niet werd en wordt aangetroffen en waarvan de herkomst tot nu toe onbekend is.

2. kelf
In de spelling *kèlf* (*kèllef*) is de vorm *kelfjes* (*kèllefjes*) bekend met de betekenis "schoon, zindelijk" op Walcheren, Zuid-Beveland, Noord-Beveland (Wissekerke en Colijnsplaat); op Schouwen-Duiveland is het bekend in Noordwelle en Bruinisse. Het is verder bekend op Goeree-Overflakkee. Het woord heeft ook nog de betekenis "knap van uiterlijk" en "helemaal", met als voorbeeldzin: *ie is kèlf deur z'n geld*. In de enquête 1995 komt geen vergelijkingsmateriaal voor.
In de vragenlijst van 1895 staat als "vraag" de reeks woorden: "mooi, fraai, schoon", het woord *kelf* werd nooit opgegeven, waarschijnlijk omdat ook in dit geval de vraagstelling niet verfijnd genoeg was.

3. daken
Winkler heeft het Zeeuwse *daoken* vernederlandst. Het woord komt met de betekenis "dadelijk, meteen' straks, zoëven" voor op Zuid-Beveland. Nieuwdorp kent het met een verwijzing naar het verleden, daar betekent *daoken* "daarnet nog". Komt er een ontkenning bij: *ie ei daoken niks egete(n)*, opgegeven voor 's-Heerarendskerke, dan betekent het "bijna": hij heeft bijna niets gegeten. In 1895 noch in 1995 is naar een betekenis: "dadelijk" gevraagd, zodat vergelijkingsmateriaal ontbreekt.

4. vate, vaete
"Openbare waterput vlakbij of in het dorp, dienende als drinkput voor het vee en als brandput", bekend op Zuid-Beveland, Noord-Beveland en Schouwen-Duiveland (Burgh, Haamstede, Renesse, Bruinisse); de vorm *vate* is niet Zeeuws, er is wel de Axelse variant *vaote*. Het WZD geeft nog verdere informatie: "In vele Zuidbevelandse dorpen nog aanwezig, dikwijls als dorpsvijver met groen er omheen". *Vaete* is ook bekend met de betekenis "drinkput in de

wei". Vergelijkingsmateriaal uit de enquêtes 1895 en 1995 is er niet. De ontwikkeling tot dorpsvijver, zoals het WZD die schetst, geeft de moderne werkelijkheid goed weer.

5. puut, puutjes

Puut of *puutje* is "handje (van een kind)" zegt het WZD; het is bekend op Walcheren, Zuid-Beveland, Noord-Beveland (Kamperland) en Schouwen-Duiveland. *Bluufter met je puten af/of* wordt als ruw taalgebruik beschouwd. De meest gebruikelijke betekenis is die van "handen van kinderen". In de enquête van 1895 wordt de trits "hand, handje, handen" gevraagd, zonder nadere precisering. Onder de antwoorden komt geen enkele keer *puut* of *puutje* voor.

6. juun

Zeeland is beroemd om zijn uien of beter gezegd *juun*. De situatie van 1895, met overal *juun* en in Hulst *juin*, wordt, ook al is het op de smalle basis van slechts zeven gegevens, geheel bevestigd door het WZD en het materiaal 1995. *Juun* overheerst, het Land van Hulst heeft *juin*. Nieuw zijn de meervoudsvormen *juunen*, *juun'n* en *juine(n)*, want het betreft hier wederom een verzamelnaam. De vorm *ajuin* in Nieuw-Namen (naast een nieuw meervoud *juine*) en Zuiddorpe lijkt wel recente Vlaamse import te zijn. Het blijkt dus dat *juun* een taai leven leidt en dat de meest opvallende verandering is het opkomen van een meervoudsvorm. Kaartje 3 geeft de verspreiding aan.

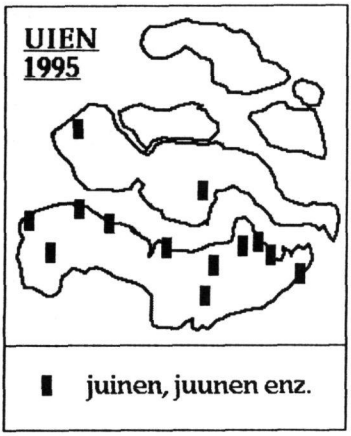

kaart 3: JUUNEN en JUINEN in de SND-enquête (1995).

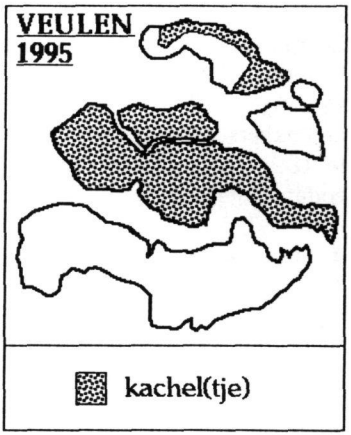

kaart 4: VEULEN in de SND-enquête (1995).

7. kachel

Het "veulen" wordt in Zeeland *kachel, kacheltje, vool* en *veulen* genoemd. Het WZD geeft de verspreiding: *kachel, kacheltje* op Walcheren, Noord-Beveland, Zuid-Beveland, Schouwen-Duiveland, Goeree-Overflakkee; *vool* op Tholen (Maartensdijk, Annaland, Stavenisse, Poortvliet en Scherpenisse) en *veulen* tenslotte in Oost- en West-Zeeuws-Vlaanderen. Het WZD merkt met enige nadruk op: "Thans wordt *veulen* ook op de Zeeuwse Eilanden en Goeree-Overflakkee gebruikt, het is aldaar niet inheems". De enquête van 1995 bevestigt dit opdringen van *veulen*.

Kachel wordt als zo'n bij uitstek Zeeuws woord gezien dat de Zeeuwen, aldus het WZD, om de "Hollanders" in verwarring te brengen het volgende rijmpje verzonnen hebben:

Kiek, kiek
'n kacheltje op de diek.

Het huidige verspreidingsgebied van het type *kachel* is in de loop van de jaren ongewijzigd gebleven.

8. puut

Ook bij dit woord wordt de moderne situatie, zoals die geschilderd wordt in het WZD, bevestigd door de spaarzame gegevens uit 1895 met dit verschil dat Hulst in 1895 naast *pui* ook *kikvos* heeft. De laatste vorm ontbreekt in het WZD geheel en al. De enquête uit 1995 sluit ook aan bij het WZD, met *puiten-*, *pui*-vormen voor Goeree. Er is echter één belangrijk verschil, naast het type *puut* komt nu ook het woord *kikker* voor. Op kaartje 5 is aangeven waar enkel *puut* of *kikker* bekend is en waar beide vormen naast elkaar voorkomen.

9. Besluit

In 1979 is het honderdjarig jubileum van de eerste dialectenquête herdacht en gevierd. Bij die gelegenheid verscheen: M. Gerritsen (Red.), *Taalverandering in Nederlandse dialekten. Honderd jaar dialektvragenlijsten 1879-1979*. Muiderberg 1979. Twintig auteurs namen een bepaald onderwerp onder de loep en vergeleken zorgvuldig de uitkomsten van de enquête van 1879 met die van honderd jaar later. Ze moesten constateren dat de dialecten op zich weinig of niet veranderd waren. De positie van de dialecten was ingrijpend gewijzigd. Het domein waarbinnen het als communicatiemiddel fungeerde, was veel kleiner geworden.

De uitkomsten van een vergelijking 1895 - 1995 kunnen niet anders zijn. Het Zeeuws, of liever de Zeeuwse dialecten, mogen zich verheugen in een grote belangstelling. De moderne tweetalige Zeeuwse dialectspreker is zich ook heel goed van het bijzondere van zijn andere, meestal tweede taal, bewust. Hij kent die taal en koestert haar en dat betekent dat voorlopig de *puten* en *puutjes*, de *juun* en de *guus*, naast de *kikkers* en de *joengers* of *jongers*, maar ook *ôns gin wig* en *ôns e 't so brêêd nie* en ook *ie is vrêêd* en *dà's vrêêd* (*g*)*esproke*(*n*) niet verdwenen zullen zijn.

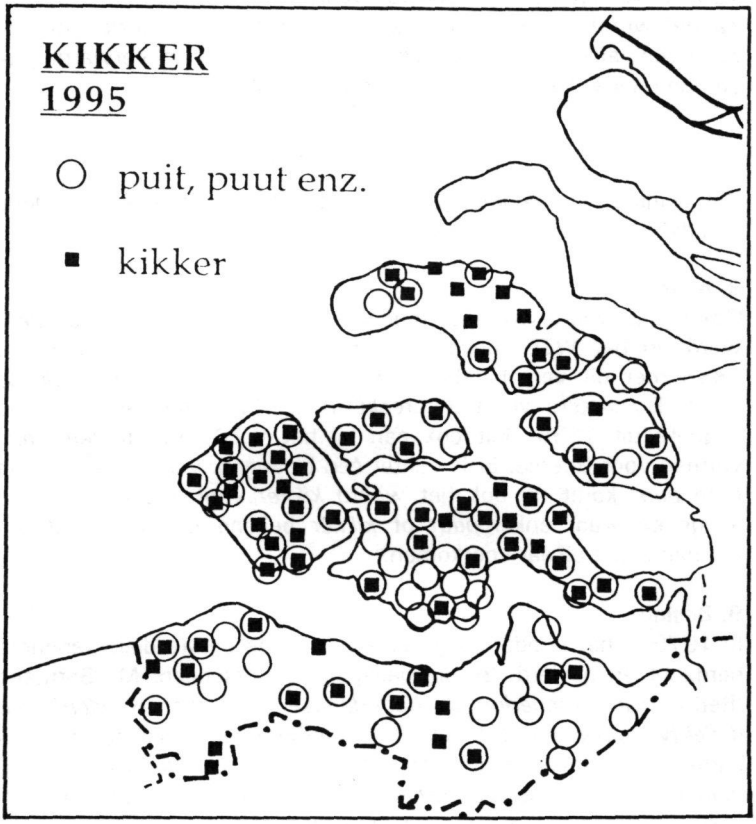

kaart 5: KIKKER en PUIT/PUUT in de SND-enquête (1995).

Drs. Ad Bams, contactman in grote enquete streektalen

'DIALECT IS DE TAAL VAN HET VOLK'

Honderd jaar geleden hield het Aardrijkskundig Genootschap een groot onderzoek dialectonderzoek onder de Nederlandse bevolking. Om na te gaan wat er sindsdien is veranderd - zijn er nieuwe verdwenen?, werden ze anders uitgesproken?, worden ze voor andere begrippen gebruikt? - heeft de Stichting Nederlandse Dialecten een opzienbarende samengesteld, waaraan o.m. alle leden kunt meewerken. Drs. Ad Bams (40) uit Woerne is de contactman voor de provincie Brabant.

Ad Bams: „Als mijn moeder Nederlands moest praten vond dat voor haar hetzelfde als Engels. Een vreemde taal, waarmee zij niet uit de voeten kan."

Naam .....

Adres .....

Plaatsnaam .....

Man / Vrouw .....

Geboortejaar .....

Dialect van de omgeving .....

Aan WAARNEMING GEVRAAGD

TIJDEN AD Bams nu als eerste Brabantse leerpost op de lijst staat om deze grote enquête te coördineren, is het nog niet zo lang geleden dat ook hij zich niet bewust was van de verschillen in de dialecten van zijn woonplaats en die van de omgeving. Hij vertelt: „Ik ben in Woerne opgegroeid, maar ik ben geboren in Oirschot. Als kleuter ging ik daar naar de kleuterschool. Ik kwam er al snel achter dat de juffrouw mij niet begreep. Ik sprak nu eenmaal Woerns en zij Oirschots. Dat was voor mij een vreemde taal, waarmee ik niet uit de voeten kon."

Op de lagere school kreeg Bams een eerste kennis met 'Hollands'. Hij moest het leren, maar het bleef altijd een vreemde taal. Hij heeft nu nog het gevoel dat hij eigenlijk drie talen spreekt: Woerns, Oirschots en Hollands.

Waar zijn interesse vooral in uitgaat, zijn de verschillen in woordgebruik. Hij geeft een voorbeeld: „Ik heb een collega uit Eindhoven, die bij het woord 'aardappelschilmesje' altijd in de lach schiet. Voor hem is dat een 'pelmesje'. Ik moet dan weer lachen om het woord 'pelmesje'. Ik ben er van overtuigd dat er nog veel meer verschillen zijn, die we niet kennen."

Bams is zelf niet bang dat zijn dialect verloren zal gaan. „Ik ben er van overtuigd dat het altijd zal blijven bestaan. Het is de taal van het volk. Het is de taal van de straat, van de voetbalwedstrijden, van de kroeg. Het is de taal waarin je je het beste kunt uitdrukken."

Bams is ervan overtuigd dat de nieuwe enquête veel zal opleveren. „Ik ben er zeker van dat er veel nieuwe woorden zullen worden gevonden. Ik denk dat het aantal woorden dat verdwijnt, niet zo groot zal zijn. Ik ben er van overtuigd dat de meeste woorden die nu in gebruik zijn, ook in de toekomst zullen worden gebruikt."

Bams is van plan om de enquête in de eerste plaats onder zijn leerlingen te houden. „Ik ben ervan overtuigd dat ik op deze manier de beste resultaten zal krijgen. Ik ben ook van plan om de enquête onder mijn familie te houden. Ik ben benieuwd of ik daar nieuwe woorden zal vinden."

Bams is van mening dat de enquête een goed middel is om de verschillen in dialecten te ontdekken. „Ik ben ervan overtuigd dat de resultaten van deze enquête een goed beeld zullen geven van de verschillen in dialecten."

Wat 100 en nog een stuk of wat Brabanders zijn geen idee van. Wil toch niet dat er zoveel verschillen zijn? Ik ben toch een beetje bang dat de dialecten verdwijnen. Dat zou jammer zijn. Ik ben er van overtuigd dat de meeste woorden die nu in gebruik zijn, ook in de toekomst zullen worden gebruikt."

Verder 150 Brabanders zijn als een pool bezig, waarvan een dialectenkenner, zeven taalwetenschappers, die het Nederlands bestuderen, en vijftien studenten, die bij een hoogleraar in de taalwetenschappen zijn gepromoveerd. Ook zullen er vijftien studenten aan het werk gaan.

Het is de bedoeling dat de resultaten van de enquête in boekvorm worden gepubliceerd. Ook zullen er radio- en televisieprogramma's aan worden gewijd.

Het is de bedoeling dat de resultaten van de enquête in boekvorm worden gepubliceerd. Ook zullen er radio- en televisieprogramma's aan worden gewijd.

Vanaf 31 augustus 1964 is volksmuseum gehuisvest in voormalige stadhuis van Woerne. Het is geopend van 10 uur 's morgens tot 5 uur 's middags.

(Eindhovens Dagblad)

AD DAMS

Brabant ver-zuur-t vanuit het westen

0. Inleiding

Is dialect "uit", iets waarvoor niemand meer belangstelling heeft, iets wat niet meer gebruikt wordt, uitsterft of al uitgestorven is, verdwenen, afgedaan, misschien zelfs "iets voor domme mensen die geen Nederlands kennen"? Of is dialect hét eerste cultuurgoed van de mens, de schakel waarmee hij aan de zich eeuwenlang voortbouwende genetische keten vastzit? Misschien een "monument dat beschermd zou moeten worden", zoals één van de invullers van het jongste dialectonderzoek van de Stichting Nederlandse Dialecten opmerkte?
Vragen uit het jaar 1994, die 100 jaar eerder ook al gesteld werden. Omdat men bezorgd was dat het dialectgebruik aan het uitsterven was, of benieuwd naar de belangstelling ervoor. Interessante vragen, want het in 1994 in gang gezette onderzoek sloeg aan bij de inwoners van Noord-Brabant.

Het onderzoek verliep in de provincie Noord-Brabant via de regionale dagbladen *Eindhovens Dagblad*, *Brabants Dagblad* en *Brabants Nieuwsblad* en *via Omroep Brabant*. In de dagbladen verscheen de enquête op zaterdag 9 juli 1994, in diverse uitzendingen van *Omroep Brabant* binnen en buiten de wekelijkse dialect-rubriek *Bij Wijze van Spreken* (waarbij luisteraars reageren op een dialectverhaal dat eindigt op een woord dat niet in alle Brabantse regio's bekend verondersteld wordt) werden luisteraars opgeroepen, een enquêteformulier aan te vragen.
Verder werden formulieren verspreid "in eigen kring" door A. Dams in Oost- en F. Verschuren in West-Brabant en werd een restant van het invullerspubliek bestreken door abonnees van het tijdschrift *Alledaagse Dingen* van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur.
Ontvangen werden uiteindelijk voor deze provincie 1345 ingevulde formulieren. Er zijn waarschijnlijk meer mensen bezig geweest met invullen, maar niet toegekomen aan volledig invullen en opsturen. Dat valt bij de luisteraars van Omroep Brabant af te leiden uit de vergelijking van het aantal op verzoek toegezonden formulieren (463) met het aantal daadwerkelijk teruggekomen formulieren

(339). Ongeveer een kwart (26,8 %) was dus wel voldoende gemotiveerd om een briefkaartje te schrijven en naar de brievenbus te brengen, maar haakte ergens in de lijst af. Uit opmerkingen bij wel ingezonden (soms niet volledig ingevulde) formulieren blijkt, dat menigeen toch wel problemen had met het spellen van klanken die anders zijn dan in de standaardtaal.
Naast het "vaste gedeelte" voor het gehele gebied werden voor Noord-Brabant 40 "gevallen" in zinnetjes verwerkt en aan de vragen toegevoegd. Omdat in deze provincie nog geen specifiek dialecttijdschrift bestaat, werd bovendien gevraagd, of de invullers ervoor voelden, van de resultaten op de hoogte te worden gehouden. Van de antwoorden was 91 % positief. Dialect leeft dus en heeft de belangstelling van de gebruikers, oftewel in de woorden van de koppensneller van het Eindhovens en Brabants Dagblad: "Dialect is de taal van het volk".

O.1. Regionale spreiding

De spreiding van de inzendingen over de provincie was goed. De verspreidingsgebieden van de medewerkende dagbladen sluiten aaneen in Oost- en Midden-Brabant, terwijl in West-Brabant een aansluiting ligt met de provincies Zeeland en Zuid-Holland. De stad Breda en haar omgeving vallen onder het gebied van een dagblad dat niet betrokken was bij de verspreiding. Deze regio leverde voldoende materiaal op, maar de stad Breda zelf bleef duidelijk achter bij andere plaatsen. Over het hele gebied (en zelfs ruim daarbuiten) zendt Omroep Brabant uit en dat leverde eveneens een gelijkmatige verdeling op.
Een kleine vergelijking van de aantallen ingevulde lijsten van enkele steden of grotere gemeenten: Tilburg 75, Eindhoven 19[1] / 54, Roosendaal 50, Waalwijk 47, Helmond 30, Uden 28, Oss 20, Veghel 19, 's-Hertogenbosch 18, Bergen-op-Zoom 18, Breda 6.

De regio-indeling binnen Noord-Brabant levert geen algemeen erkend kaartje op. Er zijn diverse indelingen in gebruik: een tweedeling, een driedeling, een vierdeling en daarnaast nog wat indelingen die niet afgeleid zijn van het provinciaal geheel.
Wanneer een tweedeling aangebracht zou moeten worden in deze provincie, en daarbij zowel naar geografische als psychologische grenzen gezocht zou worden, ligt bij de rivier de Donge een goede kandidaat voor de scheidslijn tussen oost en west.
Meer gebruikelijk is overigens een driedeling in Oost-, Midden- en West-Brabant. De rivier de Mark vormt in dat geval de grens tussen Midden- en West-Brabant. De (psychologische) grens tussen

Midden- en Oost-Brabant is minder scherp te trekken, maar moet dan gezocht worden in een andere scheidingsvorm. Niet de rivier de Dommel, maar eerder de brede strook natuurgebied tussen 's-Hertogenbosch en Tilburg.
Bij een vierdeling wordt Oost-Brabant nog eens opgedeeld in een noordelijk en een zuidelijk deel.

0.2. Spreiding naar leeftijden

Verreweg de meeste invullers vermeldden zoals gevraagd hun geboortejaar en maakten het daarmee mogelijk, een indruk te verkrijgen over bewegingen in het dialectgebruik. De oudste generatie kreeg het nummer 1, de jongste groep kreeg nummer 5[2].
De verdeling over deze groepen was in Noord-Brabant als volgt:

generatie	geboren	aantal	procent
1	vóór 1916	46	3,48
2	1916-1930	379	28,65
3	1931-1950	661	49,96
4	1951-1970	228	17,23
5	na 1970	9	0,68
totaal		1323	100

0.3. Bewerking

De binnengekomen formulieren werden voorzien van een individueel nummer en de ontvangstdatum. In het computerbestand werden daaraan toegevoegd: herkomst (naam dagblad of omroep), woonplaats, plaats waarop de gegevens betrekking hebben, plaatscodes, geslacht, leeftijdsgroep en geboortejaar.
Een selectie uit de vragen werd uitgewerkt via een computerbestand, waarvan verwacht werd dat er interessante zaken te zien zouden zijn in vergelijking met eerdere onderzoeken uit 1885 (enquête van Willems) en 1895 (de AG-enquête).
Bij het bepalen van diverse percentages vielen af en toe lijsten uit, omdat de leeftijd en/of het geslacht van de zegspersoon niet aangegeven was. Dit verklaart, waarom niet steeds van hetzelfde totaal-aantal uitgegaan is.
Hieronder worden enkele onderwerpen uitgewerkt die in de oudere onderzoeken ook al lieten vermoeden, dat er verschil in dialect bestond tussen de verschillende regio's binnen de provincie. Bij de keuze is ook rekening gehouden met verschillende verschijnselen: werkwoordsvormen, meervoudsvormen, klankverschillen en woordverschillen.

1. vangen - ving - gevangen

Schoolmeesters hebben weleens aaleiding gegeven tot inmiddels oude frustraties in Oost-Brabant. Een voorbeeld daarvan vormt de verleden tijd van het werkwoord vangen, in de dialectvorm: *vong*. Brave schoolmeesters introduceerden hiervoor heel ondemocratisch "ving", terwijl ook zij op straat, in de café's en op de sportvelden konden horen, dat het "vong" moest zijn. Om te zien of hun ingreep inmiddels resultaat gehad heeft, werd onderzocht, hoe de verleden tijd luidt in de verschillende leeftijdsgroepen nu en hoe deze bij de eerdere enquêtes ingevuld was.

Het eenvoudigste beeld levert de AG-enquête uit 1895: alle 18 plaatsen geven op: *vong*.

Deze score wordt niet gehaald bij de jongste enquête. Van de 1323 lijsten vermelden er nog slechts 553 (41,8 %) *vong*. De verdeling over de leeftijdsgroepen (zie figuur 1) is interessant: in generatie 1 zegt 56,5% *vong*, in 2 49,8%, in 3 36,8%, in 4 24,6% en in generatie 5 0%.

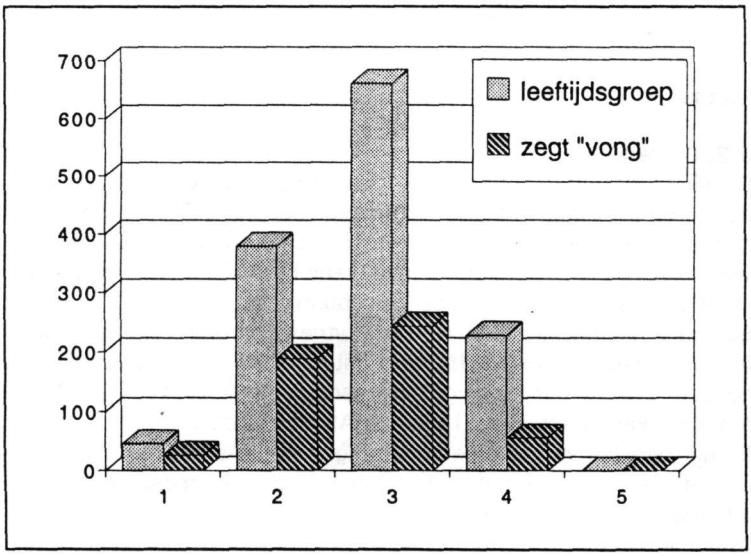

figuur 1: verdeling van de VONG-vermeldingen t.o.v. het totale aantal invullers per generatie.

De conclusie uit dit overzicht moet wel luiden, dat de jongere dialectsprekers de *vong*-vorm niet gebruiken, terwijl die bij de

ouderen (geboren vóór 1930) nog bij de helft of meer (vóór 1916 geboren) wel gebruikelijk is.
Van de overige 790 lijsten vertonen er 3 "zwakke" vormen (zoals: *vangden*) en 68 andere vormen (zoals ***hadden gevangen, gepakt, gevat, vieten***, enz.) of geen antwoord.
De 719 resterende werkwoordsvormen richtten zich echter niet allemaal naar de standaardvorm *ving*. Er zijn twee stromingen te onderscheiden: één naar de standaardtaal (586 opgaven *ving* = 81,5 %; zie figuur 2) en één naar de regionale uitspraakvariant *vieng* (133 opgaven = 18,5 %).

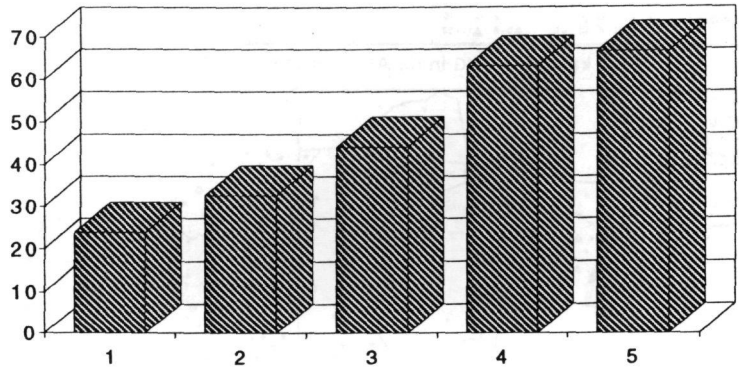

figuur 2: percentage VING-vormen per generatie.

De groep *vieng*-antwoorden is aanzienlijk kleiner (133) en levert een minder duidelijk beeld op:

Groep	omvat ... personen,	van wie ...	= ..% *vieng* zegt
1	46	4	8,7
2	379	45	11,9
3	661	59	8,9
4	228	22	9,6
5	9	3	33,3

De indruk ontstaat, dat deze sprekers een regionale variant ontwikkelen van de standaardvorm *ving*. Met name is dat te verwachten bij de personen die de oude *vong*-vorm niet kennen. Deze groep omvat in deze enquête echter slechts 9 personen, wat vrij weinig is voor een verantwoorde toekomstverwachting.
Een ad hoc-gelegenheid bood zich aan tijdens een voordracht voor de KVO Dongen op 11 januari 1995. Dongen ligt centraal in Noord-Brabant en dus buiten het *vieng*-gebied. Van de ca. 80 aanwezige

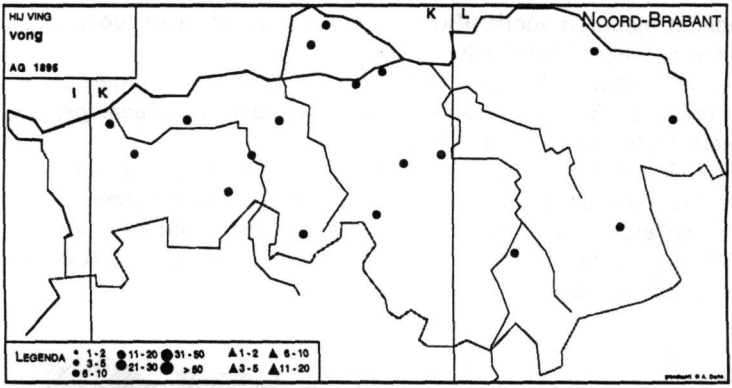

kaart 1: VONG in de AG-enquête uit 1895.

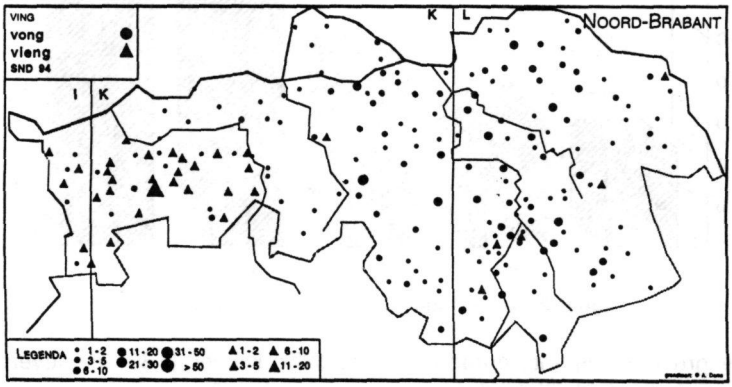

kaart 2: VONG en VIENG in de SND-enquête uit 1994.

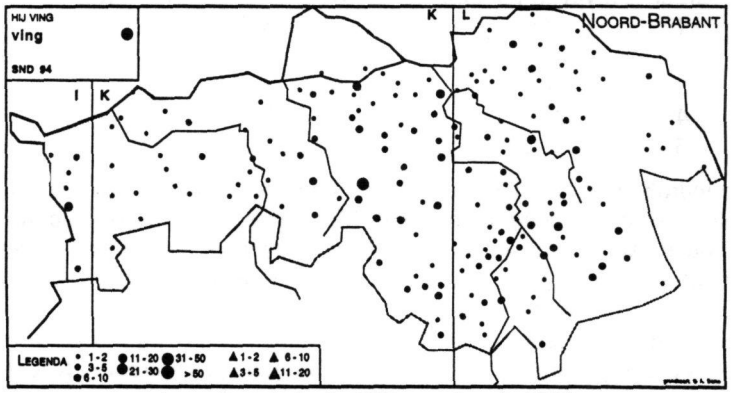

kaart 3: VING in de SND-enquête uit 1994.

dames (overwegend leeftijdsgroep 3) antwoordde een kwart met *vong*. Eén *vieng*-antwoord was afkomstig uit de regio Breda.

Wanneer deze gegevens op een kaartje overgebracht worden, zonder aanduiding van leeftijdsverschillen, ontstaat een fraai beeld. Het kaartje met de 100 jaar oude gegevens (kaart 1) laat zien, dat het hele gebied inderdaad *vong* gebruikt en verraadt tevens, dat er enige twijfel mag bestaan over de vraag, of er wel voldoende gegevens zijn. Overigens moet hierbij opgemerkt worden, dat de provincie Noord-Brabant in 1895 nog lang niet het aantal inwoners telde, dat haar nu in 1995 bevolkt (2,2 miljoen).
Het kaartje met *vong*-opgaven uit de SND-enquête (kaart 2) lijkt dit beeld voort te zetten, maar uit de opgegeven aantallen blijkt, dat in het Westen de *vong*-vermeldingen zeldzamer zijn dan in Oost- en Midden-Brabant. De reden hiervoor wordt duidelijk bij het bekijken van de driehoekjes voor de *vieng*-vermeldingen. Die komen vooral voor ten Westen van het riviertje de Mark. Ter controle is gekeken naar de situatie bij de verleden tijd van het werkwoord hangen: *hing*. Het kaartje daarvan levert een vergelijk-baar beeld op: in het Westen *hieng*, in het Oosten *hong*.

2. Dingen

Het woord *ding* kent een oudere meervoudsvorm op -er: *dinger*. Deze oudere vorm *dinger* komt in de SND-enquête voornamelijk voor ten Oosten van de Donge. Het gaat daarbij om 415 opgaven oftewel 31,37 procent van alle antwoorden. Afwijkingen in de klinker komen nauwelijks voor: in het Peelgebied 6 keer *denger*, in West-Brabant 2 keer *dienger*. Deze oude meervoudsvorm gaat terug op een veel oudere *es/os*-vorm. Deze manier om meervouden te maken herkennen we in Brabantse dialecten ook bij *kind*. Dit levert dan vormen op als *kinder, kender, keinder* en *kiender*. Het Nederlands gebruikt die mogelijkheid ook, maar verlengt dan het meervoud nog eens met de "zwakke" uitgang *-en*, bijvoorbeeld bij *ei/eieren* en *kind/kinderen*. Het Duits maakt meer gebruik van deze manier. Daar bestaan twee meervoudsvormen van Ding: *Dinge* als normale vorm en *Dinger* als nevenvorm met een wat geringschattende bijbetekenis. De verdeling over de leeftijdsgroepen bij *dinger* is als volgt:

Groep	omvat ... personen,	van wie ... =	..% *dinger* zegt
1	46	12	26,1
2	379	120	31,7
3	661	196	29,6
4	228	79	34,6
5	9	1	11,1

Afgezien van de jongste leeftijdsgroep is de verdeling vrij stabiel. Zoals eerder opgemerkt is de jongste groep getalsmatig zo zwak vertegenwoordigd, dat kleine schommelingen al snel grote verschillen in percentages opleveren.

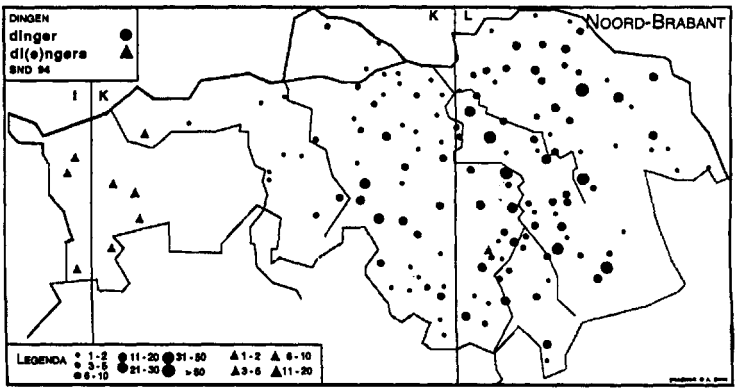

kaart 4: DINGER en DI (E)NGERS in de SND-enquête uit 1994.

Opvallend - maar niet noodzakelijk met het zojuist genoemde verband houdend - is in West-Brabant een aantal vormen ***dienges*** en ***dinges***, elk 8 keer genoteerd. In Oost-Brabant wordt ***dinges*** slechts 4 keer genoemd.
In de wereld van dialectonderzoekers bestaat een vuistregel die zegt, dat de oudste verschijnselen aan de rand van het gebied voorkomen[3]. Als de meervoudsvorm op *-es* de oudste is en de meervoudsvorm op *-er* de opvolger ervan, dan is hier dus sprake van een gebied met een centrum dat ligt in Oost-Brabant of nog verder naar het Oosten.
Ook ***diengers*** (7 keer) en ***dingers*** (4 keer) worden in West-Brabant genoteerd (kaart 4). Daar staat slechts één keer ***diengers*** tegenover in Oost-Brabant en die opgave is afkomstig van een geboren Zeeuw. Dat laat ons concluderen, dat de vormen ***dingers*** en ***diengers*** weliswaar (nog) voorkomen in West-Brabant, maar ook daar duidelijk op hun retour zijn. Ze kunnen beschouwd worden als restanten uit de over-gang van di(e)ng***es*** naar di(e)ng***er***.
Omdat ook gevraagd was naar ***kinderen***, was de verleiding groot, ook van dat woord de gegevens in kaart te brengen. Het resultaat is een treffende gelijkenis. ***Kienders*** blijft ten Westen van de Mark, ***kiender*** zit hoofdzakelijk in het Noordoosten van de provincie, maar komt tot diezelfde Mark wel voor. Er is slechts één "storende" ***kienders***-opgave.

De vergelijking met ouder materiaal (Willems 1885) levert eenzelfde beeld op van de spreiding van de diverse vormen (kaart 5).

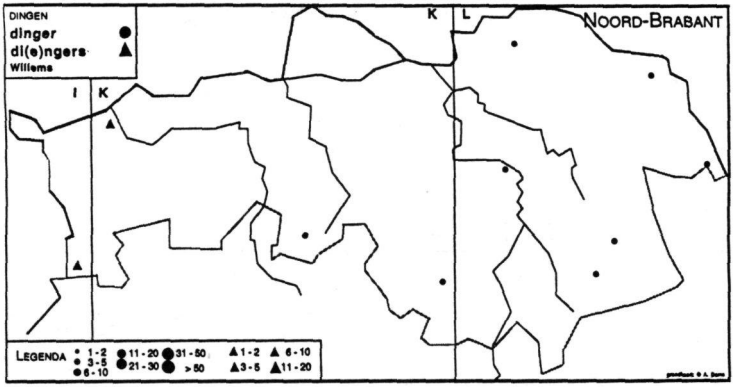

kaart 5: DINGER en DI (E)NGERS in de enquête Willems (1889).

Opgemerkt moet worden, dat in de oostelijke helft van deze provincie de meervoudsvorm ook de betekenis "kleren" heeft. In de vragenlijst is daar geen aandacht aan geschonken, maar gelukkig waren enkele invullers zo attent, ons hierop te wijzen door middel van aanvullingen.
Ook moet erop gewezen worden, dat de uitdrukking "veel dings" niet op een meervoudsvorm slaat, maar - net als "veel goeds" en "veel liefs" - een verbinding met een tweede naamval is.

3. Handen

De AG-enquête leverde in 1895 op de vraag naar het meervoud van ***hand*** slechts 4 antwoorden op zonder *-e(n)*: uit Almkerk, Oosterhout, Boxtel en Gennep bij Eindhoven. De SND-enquête van 1995 vertoonde heel wat meer ***ha(a)nd***-opgaven: maar liefst 780 (zie kaart 6). Deze komen met één uitzondering allemaal uit het gedeelte ten Oosten van de Donge. De meervoudsvorm valt hier min of meer samen met die van het enkelvoud. Als er verschil gemaakt wordt, dan is dat door rekking van de klinker bij het meervoud.
Waar we nu de uitgang *-en* aantreffen (zie kaart 7), is dat te beschouwen als de vorm die vanuit de standaardtaal in de dialecten "ingeslopen" is. Datzelfde geldt voor de tegenwoordige uitgang *-e*, die overblijft na de gebruikelijke weglating van de slot-*n*.

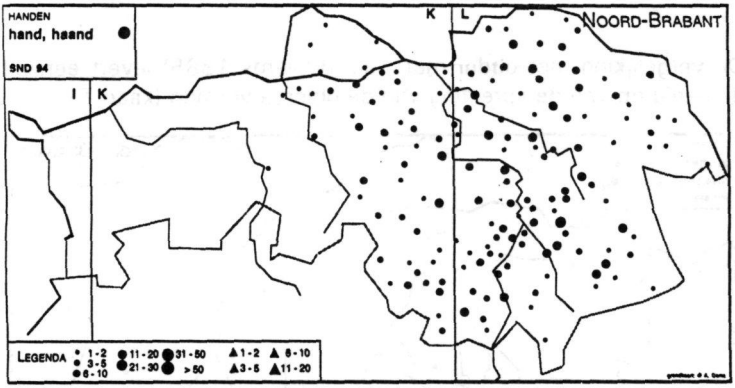

kaart 6: HAND/HAAND in de SND-enquête uit 1994.

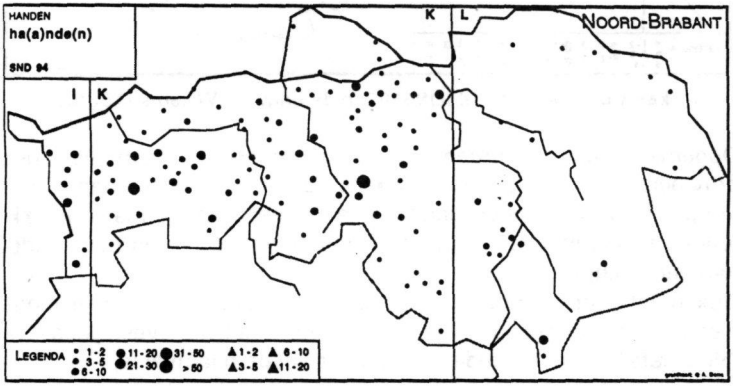

kaart 7: HA(A)NDE(N) in de SND-enquête uit 1994.

Oorspronkelijk was er ook een achtervoegsel *-e* waarmee de "sterke" meervouden gemaakt werden. Dit achtervoegsel kon zich neutraal gedragen, maar ook wel de bekende Umlaut veroorzaken, zoals in het Duits bij het meervoud van Hand: Hände. Ook kon die *-e* weer wegvallen en daarbij zorgen voor een rekking van de voorgaande klinker. Dit laatste is het geval bij de vele in Oost-Brabant aangetroffen koppels ***hand - haand***. Dit verschijnsel beperkt zich op het eerste oog niet tot het Oosten, maar loopt door tot de Donge. In dit laatste stuk duikt een probleem op: daar bestaat ook een enkelvoud met een lange klinker: ***haand***.
De vormen mét *-e* of *-en* komen hoofdzakelijk voor ten westen van de Dommel. Het gebied tussen de Dommel en de Donge gebruikt dus beide vormen. Een nadere bestudering van de verdeling naar leeftijden van de invullers zal mogelijk een aanduiding geven over

de mate waarin het uitgangsloze meervoud plaats maakt voor de vorm op *-e(n)*.
Over deze manier om een meervoudsvorm te "maken" is in de wetenschap nogal wat onderzoek gepleegd, binnen zowel als buiten de provincie Noord-Brabant. Ook het meervoud van "hand" en vergelijkbare woorden is daarbij aan de orde gekomen, o.a. bij A.A. Weijnen en A.P. de Bont. Gezien de grote hoeveelheid materiaal die bij de SND-enquête nu voor de dag is gekomen, verdient het overweging, de gevonden vormen diepgaander te bekijken, vooral nu de indeling in leeftijdsgroepen daarbij betrokken kan worden.

3. Zuur, zoer en groen, gruun

Soms lijkt het gebruik van de ene of de andere klinker afhankelijk van zomaar een toevallige keuze. Een voorbeeld daarvan is gezocht bij de klanken van het woordpaar *zuur* en *groen*. Voor *zuur* wordt ook wel *zoer* gehoord, voor *groen* ook wel *gruun*. En om het helemaal leuk te maken: er is *zoeren herring* en er is *grunen herring*. Het verband tussen deze dubbele tegenstelling is echter moeilijk te leggen.
Uit het middelnederlands zijn de vormen *suur, suer, suyr, zure* en *groene* bekend. De vormen uit het Oosten van de provincie hoeven echter niet uit de (Hollandse) tak te komen. Voor de vormen van *zuur* komt evenzeer de oudhoogduitse en middelnederduitse vorm *sûr* [lange *oe*] in aanmerking.
Uit het saksische *groni* ontstaat een vorm waarbij de *i* Umlaut veroorzaakt op de *o* en dus een *eu-* of *u*-klank gevormd wordt. Uit het oudhoogduits is bekend: *grœnn,* eveneens dus een *eu-* of *u*-klank. Deze vorm, althans zo gespeld, komt in de SND-enquête van 1995 enkele malen voor. Wanneer dat het geval is, is hier gewoon sprake van twee varianten die (letterlijk!) naast elkaar voorkwamen en waaroverheen een bestuurlijk apparaat gelegd is met een invloedskern die in het Westen ligt.

3.1. Zuur, zoer

De AG-enquête vroeg in 1895 naar de vormen *zuur-zuurder-zuurst* en kreeg daarop in Noord-Brabant 4 keer een variant met *oe*-klank. De bijbehorende plaatsen waren: Boxmeer, Boxtel, Oisterwijk en Gennep bij Eindhoven.
De Willems-enquête uit 1885 vond er 14, in hetzelfde gebied: Oost- en Midden-Brabant. Aangezien het bij deze twee onderzoeken gaat om betrekkelijk weinig opgaven, is het dubieus, hieruit harde conclusies te trekken.

De SND-enquête van 1995 komt er weer ruim boven uit: 524 vermeldingen *zoer* (inclusief enkele *zoor*-opgaven). Deze vallen allemaal in het oostelijk deel van Noord-Brabant (zie kaart 8). De scheiding loopt op de kaart exact over een vertikale lijn bij Tilburg.

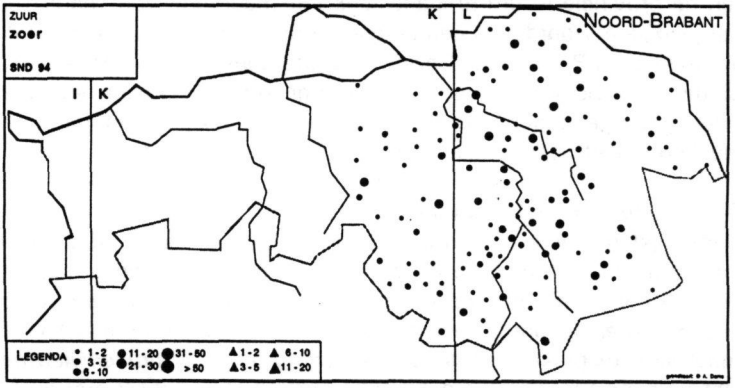

kaart 8: ZOER in de SND-enquête uit 1994.

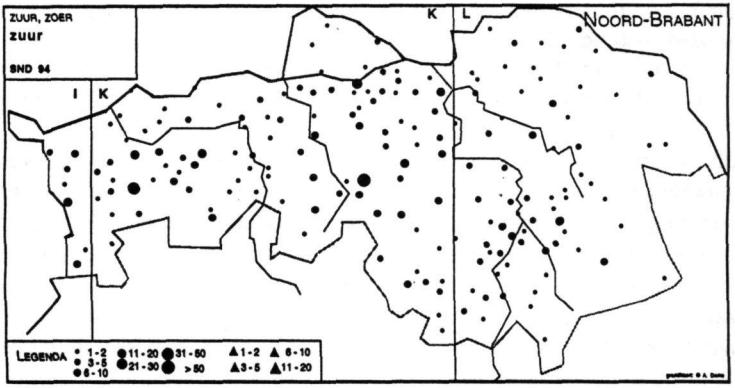

kaart 9: ZUUR in de SND-enquête uit 1994.

De standaard-vorm *zuur* komt overigens in de hele provincie voor, zoals het kaart 9 laat zien. Opmerkelijk is, dat ook in het *zoer*-gebied zoveel *zuur*-opgaven te vinden zijn. In de grafiek (figuur 3) is aangegeven, hoe over het gehele gebied genomen de getalsmatige verhouding is tussen de opgaven *zuur* en *zoer* voor elk van de leeftijdsgroepen. We zien bij de oudere invullers meer *zoer*- en bij de jongere meer *zuur*-opgaven.

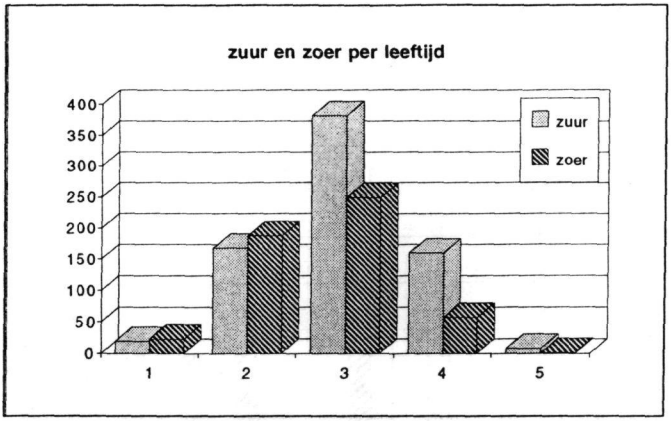

figuur 3: ZUUR en ZOER in heel Noord-Brabant (absolute aantallen per generatie uit de SND-enquête).

Voor de 11 plaatsen uit het begin van dit hoofdstuk is bekeken, hoe daar per leeftijdsgroep de verhoudingen tussen *zoer* en *zuur* liggen. In de grafieken staat de meest westelijke plaats (Bergen-op-Zoom) links, de meest oostelijke (Helmond) rechts.

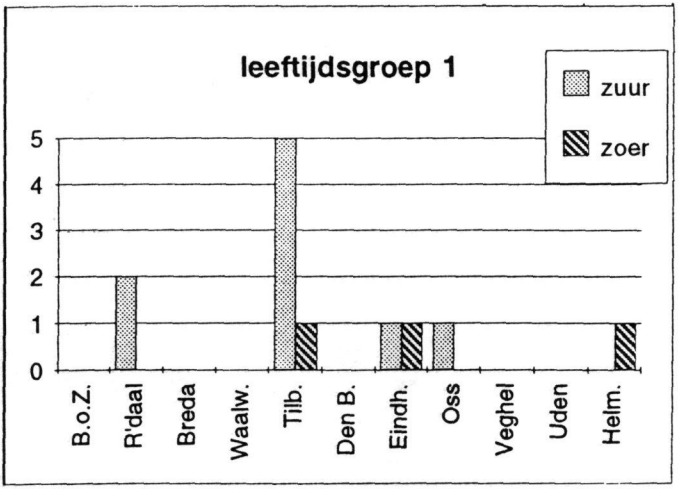

figuur 4: ZUUR- en ZOER-vermeldingen in generatie 1 in 11 Noordbrabantse plaatsen.

Generatie 1 (figuur 4) bevat weinig opgaven; voor generatie 5 is geen grafiek opgenomen: er werd slechts 1 *zuur*-vermelding genoteerd. Interessanter zijn de groepen 2, 3 en 4 (figuur 5, 6 en 7).

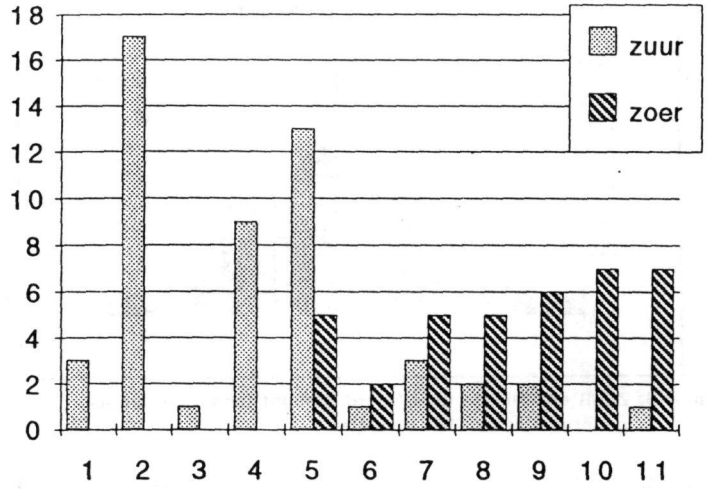

figuur 5: ZUUR- en ZOER-vermeldingen in generatie 2 in 11 Noordbrabantse plaatsen.

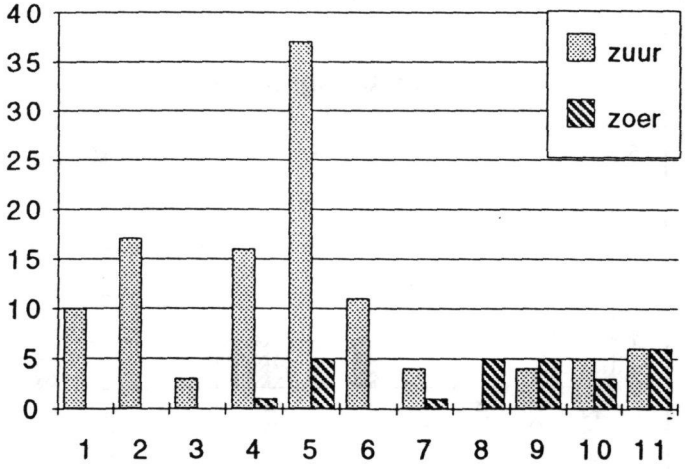

figuur 6: ZUUR- en ZOER-vermeldingen in generatie 3 in 11 Noordbrabantse plaatsen.

Veelzeggend is, dat links geen *zoer* verschijnt, terwijl rechts de *zoer*-kolommen uit leeftijds-groep 2 al bij leeftijdsgroep 3 als het ware inzakken en gelijk ko-men met de *zuur*-kolommen.Tevens

zien we in plaats 4 (Waalwijk) bij leeftijdsgroep 3 nog even een paar *zoer*-opgaven en zien we bij leeftijdsgroep 4 het *zoer*-gebied naar rechts (het Oosten) krimpen.

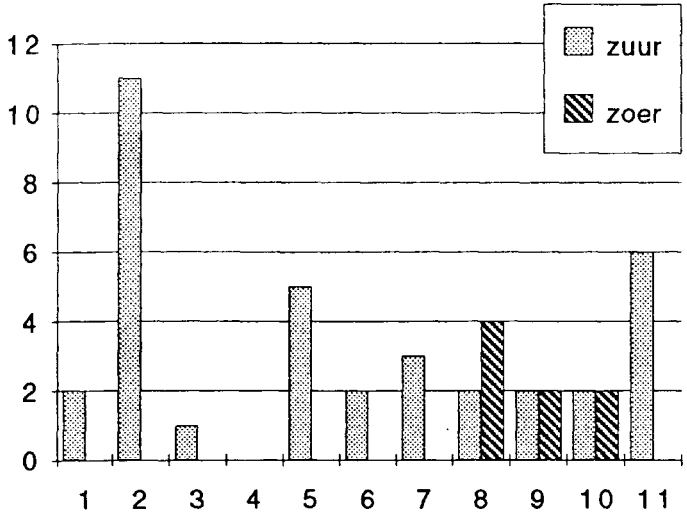

figuur 7: ZUUR- en ZOER-vermeldingen in generatie 4 in 11 Noordbrabantse plaatsen.

3.2. Groen, gruun

De AG-enquête vroeg in 1895 ook naar de vormen "groen-groener-groenst" en kreeg daarop 12 keer een variant met *uu*-klank, tegenover slechts 3 met een *oe*-klank. De *groen*-gemeenten waren in die tijd: Dinteloord, Oud Gastel en Breda, alle drie in West-Brabant. De rest van de provincie gaf *gruun*-antwoorden.
Willems vond in 1885 7 *groen*-opgaven: Dinteloord, Bergen-op-Zoom, Steenbergen, Ossendrecht, Moerdijk, Klundert en Hoeven. De rest gaf *gruun*-antwoorden.
Gruun-antwoorden komen ook naar voren uit de SND-enquête van 1995: maar liefst 1045 van de 1323. De meest westelijke opgaven komen uit Roosendaal.
De vraagstelling van SND was: *groene dingen*. In de standaardtaal wordt na *groen* een uitgang *-e* verwacht. In de dialecten is dat niet altijd het geval: ten Oosten van de Donge bleef het bijvoeglijk naamwoord *gruun* 643 keer zonder uitgang, ten Westen ervan

slechts 3 keer (kaart 10). De SND-enquête leverde voorts 25 *greun* - en 6 *greune*-opgaven op. Ook hiervoor geldt, dat de uitgangsloze opgaven uit het Oosten van de provincie afkomstig zijn.
Voor de vorm *groen* ging het om 17 gevallen zonder uitgang, op slechts enkele uitzonderingen na afkomstig uit het Oosten van de provincie (kaart 11).

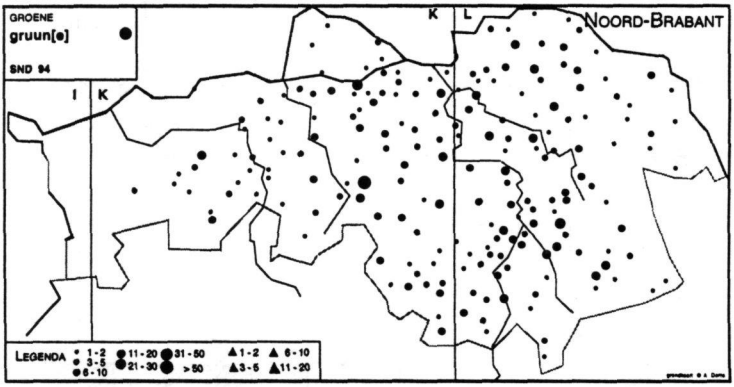

kaart 9: GRUUN(E) in de SND-enquête uit 1994.

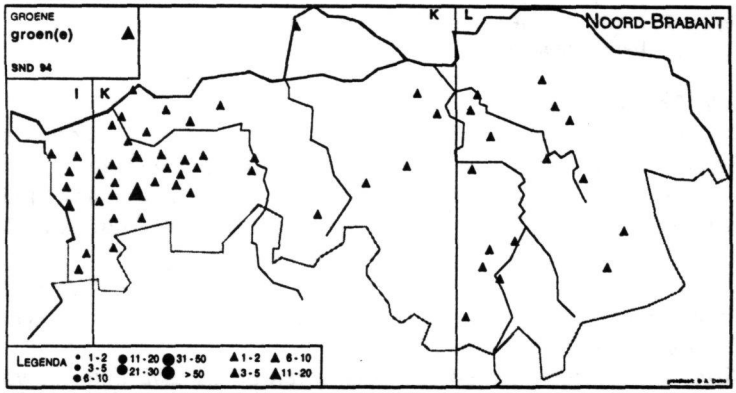

kaart 10: GROEN(E) in de SND-enquête uit 1994.

Van de voor dit artikel onderzochte gevallen levert *groen* de minste standaardvormen en de meeste dialectvormen op. En ook al is "groen" in 1995 een (minstens politiek) beschermd woord te noemen, het doet de dialectonderzoeker toch goed, te constateren dat de meerderheid van de spraakmakende Brabanders nog "gruun" zegt.

NOTEN

1. Eindhoven exclusief resp. inclusief de voormalige dorpen Gestel, Woensel, Stratum, Strijp, Tongelre en Acht. Het is mogelijk, dat ook onder de "Eindhoven"-antwoorden nog feitelijke opgaven uit die huidige stadsdelen gezocht moeten worden.
2. Bij de verwerking van de SND-enquête werd -tenzij anders vermeld- de volgende generatie-indeling gehanteerd: generatie 1: voor 1916; generatie 2: 1916 - 1930; generatie 3: 1931 - 1950; generatie 4: 1951 - 1970; generatie 5: vanaf 1971.
3. zie bijvoorbeeld A. Weijnen, *Nederlandse Dialectkunde*, blz. 65.

Hoe zijn de Nederlandse dialecten veranderd?

Peiling naar het plat

Samen met het veulen erwteschillen eten

(De Limburger)

HERMAN CROMPVOETS

Sjääp sjoegkele in de schómmel.

0. Algemeen

In de zomermaanden van 1994 werd er een dialectenquête gehouden door de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) in een groot aantal kranten en ook tijdschriften in Nederland en Nederlandstalig België. Reden tot het houden van deze enquête was het feit dat het in 1995 honderd jaar geleden is dat het Aardrijkskundig Genootschap een dialectvragenlijst door heel Nederland stuurde. Deze enquête was toen één van de eerste op dialectgebied in het Nederlandstalige gebied. Helaas leverde zij voor Nederlands Limburg slechts materiaal op uit de plaatsen Gennep, Horst, Roermond, Sittard, Maastricht, Valkenburg, Heerlen en Bocholtz. Met de SND-enquête bereikte men anderhalf miljoen lezers in Nederland en België. Er was een respons van ongeveer 10.000 personen.
Aan de enquête namen in Nederlands Limburg 910 personen deel. Van de lezers van *De Limburger* stuurden 513 hun antwoorden in, van het *Dagblad voor Noord-Limburg* antwoordden 251 lezers, van het tijdschrift *Veldeke* reageerden 91 lezers. 55 Limburgers "in den vreemde" reageerden vooral via het *Eindhovens Dagblad*, *Apeldoornse Courant*, het *Nieuwsblad van het Noorden* en het *Belang van Limburg*. 538 Mannen en 359 vrouwen antwoordden: dus bijna 200 mannen meer dan vrouwen! Verdeeld over vijf leeftijdscategorieën ziet de beantwoording er als volgt uit* :

	mannen	vrouwen	totaal
generatie 1:	17	7	24
generatie 2:	139	61	200
generatie 3:	236	145	381
generatie 4:	131	123	254
generatie 5:	12	20	32

* Bij de verwerking van de SND-enquête werd -tenzij anders vermeld- de volgende generatie-indeling gehanteerd: generatie 1: voor 1916; generatie 2: 1916 - 1930; generatie 3: 1931 - 1950; generatie 4: 1951 - 1970; generatie 5: vanaf 1971.

Uit generatie 3 (1931-1950) komen de meeste antwoorden. Dat was wellicht ook wel te verwachten. Maar daarnaast valt op dat de twee oudste groepen minder respons hebben geboden dan de twee jongste. Opvallend is ook dat het aantal vrouwelijke respondenten groeit vergeleken met de mannelijke naarmate ze jonger zijn.
Waar komen de antwoorden vandaan?
Men kan zeggen dat ze uit nagenoeg alle steden en dorpen van Limburg komen. De top-tien van plaatsen met de meeste invullers ziet er als volgt uit:

1.	Venlo	(93 respondenten)
2.	Maastricht	(58 respondenten)
3.	Roermond	(47 respondenten)
4.	Sittard	(27 respondenten)
5.	Tegelen	(26 respondenten)
6.	Geleen	(24 respondenten)
7.	Weert	(19 respondenten)
	Venray	(19 respondenten)
8.	Swalmen	(17 respondenten)
	Horst	(17 respondenten)
9.	Heerlen	(14 respondenten)
10.	Echt	(13 respondenten)

Veruit nummer één is Venlo dus. Heel waarschijnlijk komt dat door het feit dat het *Dagblad voor Noord-Limburg* ook de enquête heeft afgedrukt en deze krant vooral als een 'Venlose' krant wordt ervaren. In het spoor van deze top-tien-plaatsen volgen Kerkrade, Sevenum, Meerssen, Helden, Valkenburg, Maasniel, Haelen en Nederweert met gemiddeld zo'n tien antwoorden. Opvallend zijn nog: Heythuysen met 8 en Koningsbosch met 6 respondenten. Hierna volgt een groot aantal met minder antwoorden.
Verspreid over Nederlands Limburg kwamen de antwoorden binnen uit 195 verschillende plaatsen.
Het is ondoenlijk om in dit verband het overkoepelende onderwerp van de Derde Nederlandse Dialectendag "Dialect in beweging" voor Nederlands Limburg te toetsen aan een groot aantal vragen uit de enquête. De antwoorden op vijf vragen heb ik aan een nader onderzoek onderworpen. Onderzocht zijn de antwoorden op AZIJN, SCHAPEN, BIER, ZOEKEN en SCHOMMEL. Om te kunnen constateren of er beweging of verandering zit in de Limburgse dialecten over een periode van een eeuw, had ik vergelijkingsmateriaal nodig. Ik kon beschikken over het materiaal van de enquête van het Aard-

rijkskundig Genootschap uit 1895, maar dat waren, zoals ik eerder al vermeldde, dialectgegevens uit slechts 8 plaatsen van Nederlands Limburg. In 1914 vond echter in Nederlands Limburg de enquête van Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten (afgekort SGV) plaats en daarvan zijn de gegevens uit 91 Limburgse plaatsen te raadplegen op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde. Deze 91 plaatsen plus de 8 van de enquête uit 1895 (afgekort als AG) boden mij voldoende vergelijkingsmateriaal van ongeveer honderd jaar geleden. 73 Plaatsen uit de SND-enquête van 1994 kwamen ook voor in de enquêtes van 1895 en 1914. Daarom kon ik voor die 73 plaatsen van de beschikbare gegevens twee kaarten tekenen: één aan de hand van de enquêtes 1895 en 1914 en één aan de hand van de SND-enquête. Alleen AZIJN was noch in 1895 noch in 1914 afgevraagd. Daarvoor moest ik ter vergelijking terugvallen op het proefschrift van W. Roukens uit 1937[1]. Met het oog op zijn proefschrift had Roukens vanaf 1923 veel vragenlijsten door Limburg heen gestuurd. Voor SCHAPEN, BIER, ZOEKEN en SCHOMMEL kon ik wel voornoemde eerdere enquêtes raadplegen.
Voor het weergeven van de dialectwoorden en de dialectklanken heb ik de Veldeke-spelling gebruikt.

1. AZIJN

Nederlands Limburg kent voor AZIJN vier relevante woordtypen met uiteraard de daarbij horende dialectvarianten: 1) "eek" (*aek, eek*), 2) "essig" (*essiech, èssig*), 3) "eetje" (*aetsje, aetje*) 4) "azijn" (*azien, azinj*). Etymologisch zijn al deze woordtypen te herleiden tot het Latijnse *acetum.* Op de kaart ESSIG van Roukens[2] zijn in Nederlands Limburg slechts drie van de vier woordtypen in kaart gebracht: "eek", "eetje" en "essig". Het algemene standaardtaalwoord azijn ontbreekt op de vlakkenkaart. In de tijd van zijn proefschrift, tussen de beide Wereldoorlogen in, is er nog geen sprake van een groot aantal azijn-opgaven in Nederlands Limburg. Roukens vermeldt voor Maastricht een opgave *azien* naast *eetich*[3]. En hij zegt verder dat in Lutterade, Elsloo, Valkenburg, Maastricht, Eijsden, Houthem, Bunde en Geulle "azijn" de overhand krijgt op de oudere woordtypen. Hij constateert -waarom maakt hij niet duidelijk - dat azijn sterk opdringt rond Maastricht ten koste van de andere dialectbenamingen voor azijn[4]. Het merkwaardige is dat hij dit opdringen niet in kaart heeft gebracht. Overigens moet *azijn* al eerder in Maastricht de overwegende vorm geweest zijn getuige het feit dat Endepols alleen *azijn* opneemt in zijn woordenboek en geen *eetje* , *eek* of *essig*[5].

kaart 1: EEK, EETJE en ESSIG in Nederlands Limburg anno 1995.

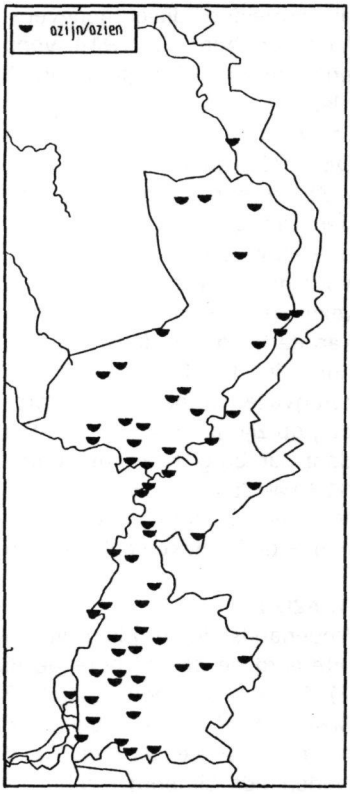

kaart 2: AZIJN/AZIEN in Nederlands Limburg anno 1995.

Op grond van het voorgaande kunnen we concluderen dat vóór de Tweede Wereldoorlog in Nederlands Limburg nog algemeen ***eek***, ***eetje*** of ***essig*** werd gezegd tegen het produkt azijn en dat vanuit Maastricht ***azijn*** de andere woorden, althans in het zuiden, begon te verdringen.

Hoe staat het anno 1995 met ***azijn***, ***eetje***, ***eek*** en ***essig*** in Nederlands Limburg? De SND-enquête geeft hierop toch wel duidelijke antwoorden. Ik heb van het binnengekomen woordmateriaal twee kaarten getekend. Op kaart 1 heb ik de woordtypen "eek" (455 opgaven), "eetje" (64 opgaven) en "essig" (196 opgaven) symbolisch weergegeven. Wanneer voor één plaats meer opgaven van

hetzelfde woord waren opgegeven, werd dit niet op de kaart gehonoreerd. Men krijgt een prachtige dialectgeografische weergave. Rondom Maastricht een witte vlek, waar men *azijn*-opgaven moet voorstellen. Ten zuidoosten, ten oosten en ten noorden van Maastricht een klein *eetje*-gebied, dat vanuit Maastricht bedreigd wordt. In het zuidoosten van Limburg ziet men een kompakt *essig*-gebied, dat nog doorloopt langs de Duitse grens naar plaatsen als Koningsbosch, Vlodrop en Posterholt. In Midden- en Noord-Limburg ziet men op deze kaart alleen *eek*-opgaven.
Naar mijn mening geeft kaart 1 precies weer hoe de vroegere situatie rondom "azijn" was, mits men in en rondom Maastricht *eetje*-vormen erbij denkt. Het woordtype "azijn" hoort op deze kaart duidelijk niet thuis.
Maar nu de kaart 2. Deze heb ik getekend op grond van de *azijn*-opgaven uit de SND-enquête. 195 Personen gaven *azijn* (meestal de dialectvariant *azien*) op voor plaatsen verspreid door heel Limburg heen. Per leeftijdsgroep uitgedrukt in percentages (naar boven en beneden wat afgerond) geeft dat het volgende beeld. Van de oudste generatie (personen van vóór 1916 geboortig) gaven 4 personen *azien* op. Dat is 16,5 % van deze groep. Wanneer men ziet dat de opgaven gelden voor Maastricht, Weert, Nederweert en Ospel is dit niet verrassend, omdat in het Weertlands *azien* gebruikelijk is naast *aek* en in het Maastrichts ook te verwachten, zelfs bij een oudere generatie[6]. Van generatie 2 (1916-1930) gaven 41 personen *azijn* op; dat is 20 % van deze groep. Van generatie 3 (1931-1950) vermeldden 70 personen azijn; dat is 19 % van deze groep. Dit is in zoverre merkwaardig dat een jongere groep procentueel minder opgaven *azijn* heeft dan de oudere, al is het maar één procent. Van generatie 4 (1951-1970) gaven 67 personen *azien* op; dat is ongeveer 25 % van de groep. En van groep 5 (1971-) vermeldden 11 personen *azijn*; dat is 33 % van de groep. Het verloop van het percentage *azijn*-vermelders is volgens verwaching: het stijgt naarmate de respondenten jonger zijn, even afgezien van de heel geringe terugval in groep 3.

	AZIJN	EEK	EETJE	ESSIG
generatie 1	16,5 %	50%	12,5%	20%
generatie 2	20 %	50%	7%	25%
generatie 3	19 %	62%	5,5%	22%
generatie 4	25 %	50%	6%	18%
generatie 5	33 %	33%	6%	22%

Ook bij degenen die *eek*, *eetje* en *essig* opgaven, dus de oorspronkelijke, oude woorden, zeggen de verschillende percentagegehaltes iets. Hieruit kan men aflezen dat het aantal *eek*-opgaven gedurende vier generaties stabiel blijft maar in de laatste generatie aanmerkelijk zakt. Het aantal *eetje*-opgaven blijft na een wat hoger percentage in de oudste groep stabiel in de volgende generaties. De *essig*-opgaven blijven door vijf generaties heen met wat lichte schommelingen stabiel. Daar zit geen teruggang in.
Wanneer men tenslotte kaart 1 en 2 nog eens vergelijkt, moet men constateren dat *azijn*, een woord dat men eertijds in de dialecten van Nederlands Limburg niet of nauwelijks hoorde, aan een flinke opmars bezig is. Als doekje voor het Limburgse bloeden, gebruikt de dialectspreker wel nog de oude lange *ie* voor de Nederlandse diftong *ij* in de uitspraak *azien*. Hij past het vocalisme aan zijn of haar dialect aan. Desondanks moet men van lexicale verarming spreken: de oude woorden voor "azijn" verdwijnen geleidelijk en daar komt het woord uit de standaardtaal voor in de plaats. De dialecten in Nederlands Limburg "verazienen"!

2. SCHAPEN

Een tweede onderwerp, SCHAPEN (zelfstandig naamwoord, meervoud), heb ik uit de SND-enquête gelicht ter vergelijking met de gegevens van de SGV- en AG-enquête. Met het meervoud van "schapen" is er iets aan de hand. De SGV/AG-opgaven geven vier mogelijkheden om het meervoud aan te duiden: 1) het vocalisme is *eu*, *ää* of *uu*, *uuë* en "schapen" heeft geen *e*- of *en*-uitgang: *scheup*, *schääp*, *sjääp*, *sjuuëp* 2) het meervoud gaat uit op *-aop*: *schaop*, *sjaop* 3) het meervoud gaat uit op *-aope*: *schaope*, *sjaope* 4) het meervoud wordt gevormd door *-aoper*: *schaoper*, *sjaoper*. Dezelfde vier mogelijkheden om het meervoud te vormen komen ook naar voren in de SND-enquête, plus een nieuwe nl. met uitgang *-ääpe*, *-eupe*: *schääpe*, *sjeupe*.
Welke uitgang historisch de oudste is of wellicht de enige juiste, is op grond van deze diversiteit moeilijk te zeggen. Etymologisch is schaap moeilijk te duiden[7]. In het Duits is het *Schaf* en is het meervoud *Schafe*. Het meervoud wordt in het Duits gevormd zonder umlaut op de klinker. Dit wijst erop dat er in het woord vanoudsher geen umlautsfactor heeft gezeten. Vergeleken met het Duits zou men in Limburg een meervoud *schaope/sjaope* kunnen verwachten. In de vroegere SGV- en AG-enquête komt *schaope* voor, maar van de in totaal 99 plaatsen slechts twee keer. Eén opgave komt uit Griendtsveen, een jonge veenkolonie uit de vorige

eeuw, waar zeker geen sprake is van een oud dialect. Vanwege de vele vermenging in Griendtsveen kan men daar ook niet spreken van een Griendtsveens dialect. Dus de vorm *schaope* komt niet in aanmerking voor een normale meervoudsvorm in de Limburgse dialecten. De strijd gaat hier om de vormen met *eu-*, *ää-*, *uu*-vocalisme zonder uitgang *-en* en de vorm *schaop* of *sjaop*, soms nog geslotener klinkend als *schoop* en *sjoop*. Waarschijnlijk is *schaop/sjaop* het oudste meervoud, omdat er bij de vormen met *eu*, *ää* sprake is van umlaut, terwijl die er vanouds her niet in gezeten moet hebben, vergelijk het Duitse *Schafe*. Het meervoud *schääöp/sjääöp* moet ontstaan zijn naar analogie van andere meervouden of moet de *ää*-klank overgenomen hebben uit het verkleinwoord *schöpke/sjöpke*, waar de umlaut wel te verklaren is vanwege het suffix *-ke*.
Hoe verhouden de meervouden uit de SGV/AG-enquête zich procentueel met die van de SND-enquête?

	SGV/AG (uit 99 plaatsen)	SND (uit 73 plaatsen)
eu/ää-voc.	76 %	83 %
-aop	21 %	59 %
-aope	2 %	17 %
-aoper	1 %	3 %
-ääpe/eupe	---	3 %

In beide enquêtes is verreweg de meest voorkomende vorm van het meervoud die met umlaut eu/ää. Een opvallende stijging laat echter het voorkomen van *-aop* en *-aope* als uitgang zien. Men moet wel beseffen dat bij de SND-enquête voor een plaats meer opgaven kunnen zijn binnengekomen. Dat kan zelfs gaan tot 93 respondenten per plaats (Venlo!). Bij de SGV/AG-enquête ging het in de regel om één informant per plaats. Daarom geeft de SND-enquête veel meer differentiatie binnen één plaats. Neem Venlo, de plaats met de meeste respondenten. De SGV-informant, één persoon, geeft voor Venlo *schääöp* op. Op grond van deze ene opgave denkt men dan dat het meervoud van schapen in Venlo *schääöp* is. Wanneer nu 93 informanten, zoals bij de SND-enquête het geval was, de vraag naar het meervoud van schapen beantwoorden, krijgt men het volgende resultaat. Van de 92 (er was één niet leesbare bij) geven 56 een meervoud met umlaut (*eu/ää/uu*), 27 geven *schaop* als meervoud op en 9 *schaope*. Het uniforme beeld van 1895/1914 is totaal weg! Uitgaande van de twee enquêtes moet men constateren dat bij het meervoud "schapen" in Venlo er een ontwikkeling is geweest van homogeniteit naar hete-

rogeniteit. Er zit één zwakke plek in deze conclusie. In 1895/1914 waren er voor Venlo geen 93 informanten maar slechts één.
Was er bij AZIJN sprake van een steeds meer éénrichtingsverkeer naar het standaardtaalwoord azijn, bij SCHAPEN ziet men een diversiteit, waarbij de oorspronkelijke vorm met eu/äö-vocalisme zich goed handhaaft, de waarschijnlijk oudste vorm met *-aop* als uitgang voor veel meer plaatsen wordt opgegeven dan in de SGV/AG-enquête, maar waarbij er ook een redelijk spectaculaire groei plaatsvindt van het naar mijn idee in Limburg oneigenlijke meervoud *schaope*. Deze laatste vorm zal zijn opmars zeker begonnen zijn onder invloed van het meervoud in de standaardtaal: *schapen*. Ook hier de vraag - ondanks de huidige diversiteit - hoe lang kunnen de meervouden *schääöp/sjääöp* en *schaop/sjaop* zich nog handhaven tegen de druk van uniformering en standaardisering?

3. BIER

In het vocalisme van bier komen in Nederlands Limburg drie varianten voor: 1) varianten met *ie*, doorgaans lang uitgesproken, 2) varianten met *ee*, doorgaans lang of sleeptonig uitgesproken, 3) varianten met een diftongisch vocalisme, bijvoorbeeld *beier*. De etymologie van *bier* is niet helemaal duidelijk[8]. Het is een Oudgermaans woord. In het Oudhoogduits is het *bior*, en in het Angelsaksisch *béor*, met een diftong of tweeklank. In het Westgermaans is de vocaal *eo*: *beor*. Er is een regel dat de Oudgermaanse lange *ô* en *ê* in Nederlands Limburg in een groot deel als *oo* en *ee* gerealiseerd worden[9], bijvoorbeeld *book* in plaats van *boek* en *leef* in plaats van *lief*. Met representanten van die Oudgermaanse *ê* zijn woorden met een Westgermaanse *eo* in het Limburgs samengevallen. Woorden als *bieden, gieten, vier, bier* krijgen in het grootste deel van Nederlands Limburg een *ee*-vocalisme. Boven de lijn Meterik-Horst-Lottum-Arcen spreekt men van *bier*, ten zuiden ervan van *beer*, behalve in Meijel, daar is het *bier*.
Het gebied met *ei*-vocalisme is beperkt tot een aantal plaatsen rondom Sittard en Sittard zelf. Volgens Dols behoren in Nederlands Limburg tot deze "Sittardse diftongering" de volgende plaatsen: Sittard, Limbricht, Einighausen, Nieuwstadt, Koningsbosch, Echterbosch en het eilandje Herkenbosch in het noorden, ten zuiden van Sittard: Jabeek, Bingelrade, Doenrade, Schinveld, Oirsbeek, Merkelbeek en Amstenrade[10].
Wat het onderwerp BIER betreft, was het voor mij zaak te bekijken in hoeverre de *ee/ie*-isoglosse zich gehandhaafd heeft in het verloop van deze eeuw en in hoeverre de diftongering *ei* zich heeft kunnen

handhaven in Sittard en er rondom. Daarvoor heb ik de gegevens van SGV (1914) en AG (1895) voor "bier" in kaart gebracht en daarnaast die van de SND-enquête (1994).
Volgens de SGV/AG-gegevens ligt de isoglosse *ee/ie* tussen Meterik-Horst-Lottum-Arcen (uitspraak ***beer***) en Leunen-Oirlo-Swolgen (uitspraak ***bier***). Deze isoglosse berust natuurlijk op de beschikbare opgaven. Wat zien we nu op de kaart die berust op de gegevens van de SND-enquête met veel meer informanten? We zien dat de isoglosse zich behoorlijk goed gehandhaafd heeft tot in 1994. Er zijn twee opvallende opgaven rond de *ee/ie*-isoglosse: er is één opgave ***bier*** uit Horst (*ee*-gebied) en één opgave ***beer*** uit Venray (*ie*-gebied). Maar wanneer men ziet dat er uit Horst van de 20 opgaven er nog 19 ***beer*** zijn, en dat er van de 18 opgaven uit Venray er slechts één ***beer*** is en 16 ***bier***, dan moet men constateren dat de *beer/bier*-isoglosse nog goed intact is en nauwelijks afkalft. En hoever reikt de macht van de standaardtaal-uitspraak ***bier***? We hebben nog vier ***bier***-opgaven ten zuiden van de lijn Meterik-Horst-Lottum-Arcen: voor Meijel, Sint-Odiliënberg, Vlodrop en Vaals. In Meijel is het nooit ***beer*** geweest, voor Sint-Odiliënberg hebben we twee andere opgaven met ***beer***, voor Vlodrop ook twee opgaven ***beer*** en voor Vaals alle opgaven, 5 in aantal, ***bier***. Voor Vaals mag men op grond hiervan veronderstellen dat daar altijd ***bier*** is gezegd. We kunnen constateren dat de standaardtaal-uitspraak ***bier*** nog nauwelijks vat heeft op de Limburgse dialectspreker, afgezien dus van het noorden van Noord-Limburg waar het altijd al ***bier*** is geweest.
Hoe zit het nu met het gebied van de "Sittardse diftongering"? Wordt daaraan geknabbeld en is de "Sittardse diftongering" op de terugtocht?
Volgens de enquête SGV/AG hadden toen een diftong in ***bier*** (uitspraak ***beier***): Guttecoven, Einighausen, Sittard, Doenrade, Bingelrade, Schinnen. Meer opgaven waren er niet in 1895/1914. Volgens Dols liggen Guttecoven en Schinnen buiten het oorspronkelijke gebied van de "Sittardse diftongering"[11].
Hoe is de situatie nu volgens de SND-enquête wat betreft de "Sittardse diftongering"?
Er zijn twee opgaven ***beier*** uit Echt, verder zijn er opgaven uit Koningsbosch, Einighausen, Limbricht, Sittard, Doenrade en Schinnen. Van deze plaatsen werden er door Dols vijf opgegeven als behorend tot het gebied van de 14 plaatsen van de "Sittardse diftongering": Koningsbosch, Einighausen, Limbricht, Sittard en Doenrade. Schinnen en Echt vielen buiten het diftongeringsgebied

van Dols. Voor Schinnen en Echt moeten we rekening houden met verdwaalde opgaven. Immers, van de 10 informanten uit Schinnen gaf er één *beier* op en de 9 andere *beer*; en van de 13 informanten uit Echt gaven er twee *beier* op, waarvan er één zegt beïnvloed te zijn door het Sittards dialect, en gaven de andere *beer* op.
Hoe is de situatie volgens SND-enquête voor Koningsbosch, Einighausen, Limbricht, Sittard en Doenrade, van origine plaatsen binnen het diftongeringsgebied? Van de 7 informanten van Koningsbosch geeft slechts één *beier* op en de 6 andere *beer*; Einighausen heeft één informant, die *beier* opgeeft; van de twee informanten uit Limbricht geeft één *beier* en de ander *beer*; Sittard, het hart van het diftongeringsgebied, heeft 26 informanten voor *bier*, waarvan er 22 *beier* opgeven en vier *beer*; Doenrade heeft drie informanten waarvan er één *beier* opgeeft en twee *beer*. In deze plaatsen wankelt de positie van *beier*, behalve in Sittard, alhoewel vandaar ook al voor 15 % *beer*-opgaven vandaan komen.
Hoe is het met de andere plaatsen gesteld waarvan SND-opgaven zijn en die oorspronkelijk binnen het Sittardse diftongeringsgebied vielen? Voor Nieuwstadt is geen opgave voor *bier* binnengekomen. Van Echterbosch is geen informatie binnengekomen. Herkenbosch, het vroegere 'diftongeringseiland' binnen het *beer*-gebied, heeft twee opgaven met alleen *beer*. Jabeek heeft drie informanten, alle drie met *beer*. Bingelrade heeft geen SND-informant. Schinveld heeft twee informanten met allebei *beer*. Oirsbeek heeft twee informanten met allebei *beer*. Merkelbeek heeft één opgave en wel *beer*. Amstenrade heeft één opgave en wel *beer*. Van al die oorspronkelijk diftongerende plaatsen heeft alleen Sittard en Einighausen de diftongering in *bier* goed gehandhaafd. In al de overige plaatsen is de diftongering, althans volgens de SND-enquête aanzienlijk (Koningsbosch, Doenrade) achteruitgegaaan en zelfs verdwenen. Een historische klankafwijking binnen een bepaald gebied, *beier* in plaats van *beer* of *bier*, moet als vele andere verschijnselen tol betalen aan de generalisering.

4. ZOEKEN

Voor de Nederlandse *oe*-klank van "zoeken" zijn in Nederlands Limburg vier realisaties: 1) *uu* 2) *eu* 3) *ui* 4) *u*. Men mist de algemene *oe* in de Limburgse dialecten. Dat heeft een taalhistorische reden. In het Gotisch was "zoeken" *sokjan*. De *j* in *sokjan* verdween in de loop van de tijden, maar beïnvloedde wel het klankkarakter van de *o*. Er trad umlaut op. Deze umlaut is in het Nederlandse "zoeken" verdwenen, maar bleef behouden in vooral

oostelijke dialecten. In Nederlands Limburg is de umlautsvorm in al de vier klanken (*uu, eu, ui, u*) nog aanwezig. In de AG-enquête van 1895 komt deze vierdeling er al keurig uit, alhoewel er maar van 8 plaatsen gegevens zijn. Gennep heeft ***zuuke*** (lange *uu*); Horst, Roermond, Maastricht, Valkenburg en Heerlen hebben ***zeuke***; Sittard heeft ***zuiwke*** en Bocholtz ***zukke***. Globaal is hiermee de dialectgeografische verdeling van de ***oe*** in "zoeken" in Limburg aangegeven. Door de gegevens van de SGV-enquête erbij te betrekken krijgt men een genuanceerder kaartbeeld. Een kaartbeeld dat ook anno 1995 op grond van de SND-gegevens nog dezelfde lijnen vertoont, al zijn er wat veranderingen. Daar kom ik nog op terug. Aan de hand van de AG/SGV-kaart (1895/1914) kan men zien dat ***zuuke*** in het noorden van Noord-Limburg voorkomt vanaf een lijn Venray-Oirlo-Swolgen. Ten zuiden van deze lijn, vanaf Meterik-Horst-Lottum-Arcen komt door heel Limburg ***zeuke*** voor, behalve in twee gebieden. In het gebied van de zogenaamde "Sittardse diftongering" komt ***zuike*** of ***zuiwke*** voor t.w. Sittard, Ohé-en-Laak, Montfort, Guttecoven, Doenrade, Bingelrade en Schinnen. En in Zuidoost-Limburg t.w. Simpelveld, Rimburg en Bocholtz, komen vormen met *u* voor: ***zukke***.
Hoe ziet de kaart eruit op grond van de SND-gegevens (1994)?
De isoglosse in Noord-Limburg tussen *uu* en *eu* handhaaft zich. Er zijn een paar opvallende gegevens. Er is één opgave ***zeuke*** uit Venray,waarvoor overigens in de 17 andere opgaven steevast ***zuuke*** geldt. Bovendien zegt de ***zeuke***-informant van Venray dat hij/zij een mengdialect spreekt. En er is één opgave ***zuuke*** uit Horst die door 19 opgaven ***zeuke*** uit Horst volkomen wordt weggevaagd. Men kan dus zeggen dat er aan deze isoglosse nauwelijks getornd wordt. Wel komen er nu verspreid over het ***zeuke***-gebied oorspronkelijke en niet-oorspronkelijke ***zuuke***-opgaven bij. De opgave ***zuuke*** voor Meijel is historisch volkomen verantwoord. De ***zuuke***-opgaven voor Venlo, Hout- Blerick, Beesel, Roggel, Stein, Susteren en Wijnandsrade, kan men gezien de procentueel grote aantallen ***zeuke***-opgaven voor die plaatsen niet serieus nemen. Maar ze wijzen toch op een groeiende menging van dialect.
Het oorspronkelijke ***zeuke***-gebied blijft afgezien van deze ***zuuke***-infiltranten goed intact
Hoe staat het met de ***zuike***-opgaven in het gebied van de Sittardse diftongering? Er zijn 22 ***zuike***-opgaven uit Sittard. Daar is de positie van de diftong *ui* in zoeken nog sterk. Alhoewel, er zijn 7 ***zeuke***-opgaven voor Sittard en dat is toch al 25 % van het totale aantal informanten van Sittard. Van de Sittardse ***zeuke***-opgaven komen er

vijf van de leeftijdsgroep 1931-1950, Eén komt er van de groep 1916-1930 en één van de groep 1951-1970. Dus het zijn niet de jongsten die *zeuke* zeggen. Verder zijn er voor de hand liggende *ui*-opgaven uit Limbricht, Einighausen en Merkelbeek, plaatsen uit het gebied van de "Sittardse diftongering". Maar de *zuike*-opgaven uit Echt en Venlo(!) doen onhistorisch aan en zijn verdwaald. Hoe is de situatie van *zuike* of *zeuke* in de overige plaatsen die Dols in het gebied van de "Sittardse diftongering" laat vallen: Nieuwstadt, Koningsbosch, Echterbosch, Herkenbosch, Jabeek, Bingelrade, Doenrade, Schinveld, Oirsbeek en Amstenrade? Nieuwstadt heeft één opgave: *zeuke*; voor Koningsbosch geven alle (6) informanten *zeuke*; Echterbosch kent geen SND-informant; allebei de informanten van Herkenbosch geven *zeuke*; alle drie van Jabeek *zeuke*; allebei van Doenrade *zeuke*; en de ene informant van Bingelrade, Schinveld, Oirsbeek en Amstenrade geeft *zeuke*. In al deze plaatsen is de diftongering in "zoeken" waarschijnlijk voorgoed verdwenen. Van het oorspronkelijke diftongeringsgebied is niet veel meer over! Dat heeft tenminste de SND-enquête aangetoond.
Hoe is het met het vierde gebied, het *zukke*-gebied, gesteld? In de AG/SGV-enquête waren drie plaatsen met *u*-vocalisme: Simpelveld, Rimburg en Bocholtz. Uit de gegevens van de SND-enquête komt het *zukke*-gebied er met een dichter net uit: Simpelveld, Kerkrade, Spekholzerheide, Bleijerheide, Eijgelshoven, Vaals, Waubach, Rimburg, Beek. Kerkrade en de plaatsen eromheen vormen het hart van het *zukke*-gebied. De 12 informanten van Kerkrade geven alle *u*, de 8 van Simpelveld geven alle *u*, de zes van Vaals alle *u*. Ook in Spekholzerheide, Bocholtz en Eijgelshoven is er geen verschil van opgave, allen *u*. Minder duidelijk is de situatie van de *u* in zoeken in Waubach en Rimburg. Van de 6 informanten uit Waubach geven er 4 *zeuke* en twee *zukke* en van de 4 uit Rimburg geven twee *zeuke* en twee *zukke*. De SGV-enquête geeft voor Rimburg *zukke*. Men kan dus hier een kleine aantasting van de oorspronkelijke uitspraak bespeuren. De *zukke*-vorm in Beek is een verdwaalde en hoort daar niet thuis. Van de 12 informanten geven 11 *zeuke*. Degene die *zukke* noemt zegt erbij dat hij een mengdialect spreekt. Men kan constateren dat het *zukke*-gebied zich goed handhaaft maar dat het zeker niet expansief is.

5. SCHOMMEL

In principe zijn de dialectgeografische verschillen in Nederlands Limburg wat betreft het begrip SCHOMMEL vrij eenvoudig. Er zijn twee dominerende woordtypen: "schommel" en "schokkel". Heel zeker

is het kaartbeeld in het verleden gedifferentieerder geweest. Dat blijkt uit de kaart SCHOMMEL aan de hand van de SGV-gegevens (1914). Daar komen naast "schommel" en "schokkel" dialectvarianten voor van "zwok" (Weert, Nederweert), "moek" (Swalmen, Asenray, Beesel), "rui" (Gennep, Afferden, Venray, Merselo, Leunen), "bommel" (Well, Wellerlooi), "jok" (Hunsel, Neeritter), "joekel" (Kessel) en "wipper" (Swolgen). Maar het zijn kleine gebiedjes en in verschillende gevallen zijn de woorden voor "schommel" unica. Op een kaart getekend aan de hand van de SND-gegevens (1994) voor dezelfde plaatsen als die van de SGV-enquête is de differentiatie kleiner geworden. Het woordtype "bommel" is verdwenen en de andere woordtypen dan "schommel" en "schokkel" uit de SGV-enquête komen nog wel voor, maar er zijn nog minder opgaven voor dan in 1914: "zwok" blijft hetzelfde (Weert, Nederweert), "rui" komt nog voor in Afferden en Venray, "jok"/ "joekel" nog in Hunsel en Swalmen en "wipper" in Lottum. Het is duidelijk dat de oude woorden plaats maken voor met name "schommel", zeker in Midden- en Noord-Limburg. Van mijn eigen dialect, het Meijels, weet ik dat men eertijds, vóór de Tweede Wereldoorlog, nog sprak van een *stuurrejan* in plaats van het hedendaagse sjómmel. Maar dat woord hoort men niet meer. Zo moet het in veel Limburgse plaatsen gegaan zijn. Evenals voor AZIJN moet men voor SCHOMMEL constateren dat de oude woorden wijken voor vooral het woord uit de standaardtaal. In Nederlands Limburg is het zelfs zo dat *schommel* overal aan het doordringen is in het eertijds toch stabiele "schokkel"-gebied (Midden- en Zuid-Limburg).

Om die invloed van *schommel* te traceren heb ik de *schommel*- en *schokkel*-opgaven in kaart gebracht (zie kaart 3). Men moet er wel op bedacht zijn dat de kaart een vertekend beeld geeft. Van die vertekening is Maastricht wel het meest extreme voorbeeld. Van de 58 opgaven voor het begrip SCHOMMEL zijn er 57 die een variant van *schokkel* zijn en slechts één is een variant van *schommel*. Het is duidelijk dat *schommel* in Maastricht nog geen poot aan de grond krijgt, maar toch, het begin van de standaardisering is er. Op de kaart valt verder snel op dat Noord-Limburg een *schommel*-gebied is, waarin nauwelijks infiltranten van *schokkel* voorkomen. Omgekeerd ziet men talloze opgaven *schommel* in een gebied dat eerder een homogeen *schokkel*-gebied was: Midden- en Zuid-Limburg. Rond de lijn Swalmen-Haelen-Grathem-Thorn is de strijd het hevigst. Van de 18 informanten uit Swalmen geven er 8 *schokkel* en ook 8 *schommel*! Van de 9 informanten uit Haelen geven er 4

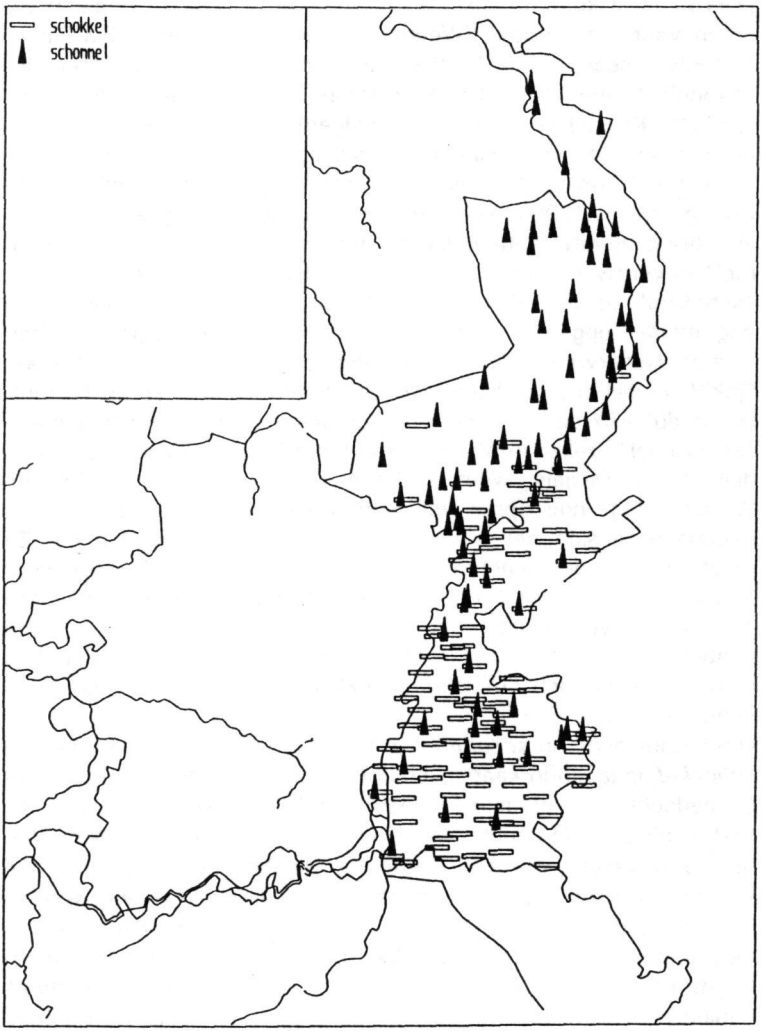

kaart 3: SCHOKKEL en SCHOMMEL in Nederlands Limburg anno 1995.

schokkel en 5 *schommel*. Van de drie opgaven voor Grathem zijn er twee *schommel* en één *schokkel*. Van de 5 opgaven voor Thorn zijn er 3 *schommel* en 2 *schokkel*. Roermond is oorspronkelijk duidelijk een *schokkel*-plaats. Van de 47 informanten van Roermond geven er echter nu 8 *schommel* op, dat is al 16,5 % van het totale aantal. Wat zal daar in de Middenlimburgse café's gediscussieerd worden over wat het echte Swalmens, Haelens enz. is: *schommel* of *schokkel* !
Hoe zijn de *schommel*-opgaven verdeeld over de 5 leeftijdscategorieën?

SCHOMMEL (totale aantal opgaven 377)

generatie 1	10 personen	= 2,5 %
generatie 2	60 personen	= 16 %
generatie 3	142 personen	= 38,5 %
generatie 4	123 personen	= 33 %
generatie 5	16 personen	= 4 %

Van een beperkt aantal *schommel*-informanten is geen leeftijd bij de enquête opgegeven. Daarom komt men niet tot 100 % van het totale aantal opgaven.
Hoe groot is het percentage *schommel*-opgaven binnen een bepaalde leeftijdscategorie?

generatie 1:	41,5 %
generatie 2:	30 %
generatie 3:	38,5 %
generatie 4:	50 %
generatie 5:	50 %

Opvallend is hieraan dat van de laatste twee groepen de helft *schommel*-zegger is. En ook valt op dat het percentage *schommel*-zeggers vanaf 1916 groeit. Maar ook merkwaardig is dat het percentage *schommel*-zeggers bij de oudste categorie zeer hoog is. Men moet dan wel beseffen dat de oudste categorie slechts 24 informanten kende over geheel Nederlands Limburg.

Samenvatting

Op grond van de 5 onderzochte onderwerpen kan men stellen dat ook het dialect in Nederlands Limburg duidelijk in beweging is, wanneer men de gegevens van de SND- enquête (1994) vergelijkt met die van de AG- (1895) en SGV-enquête (1914). Bij de begrippen AZIJN en SCHOMMEL hebben we kunnen zien dat in beide gevallen het standaardtaalwoord opdringt ten koste van de andere, vaak oudere dialectwoorden. Bij "azijn" was het zelfs zo dat dit

woord vóór de Tweede Wereldoorlog amper in Nederlands Limburg voorkwam en nu verspreid veel wordt waargenomen door heel de provincie.
Bij het meervoud SCHAPEN handhaaft zich nog goed de uitspraak met *eu/äö*, maar komt het meervoud *schaope* onder invloed van het Nederlandse *schapen* steeds meer opzetten. Dit *schaope* is voor Nederlands Limburg een onjuiste meervoudsvorm.
Ten aanzien van BIER kan men zeggen dat de Limburgse isoglosse *bier/beer* zich goed handhaaft, maar dat het gebied van de "Sittardse diftongering" (*beier*) behoorlijk aan het afkalven is.
Tenslotte kan men voor ZOEKEN opmerken dat de varianten *zuuke* en *zeuke* zich goed handhaven, afgezien van het begin van een menging. Het kleine gebied rond Kerkrade met als variant *zukke* blijft ook nog resistent. Maar het gebied met *zuike*, dat van de "Sittardse" diftongering, kalft ook voor "zoeken" behoorlijk af, zelfs in die mate dat men kan zeggen dat de "Sittardse diftongering" zich nu eigenlijk nog beperkt tot Sittard.
Men moet wel beseffen dat al deze conclusies getrokken worden aan de hand van deze 5 onderwerpen en aan de hand van de eenmalige SND-enquête. Misschien dat nog grootschaliger onderzoek hier en daar een ander licht zou doen werpen. Maar ik ben ervan overtuigd dat de tendenzen die hier zijn aangegeven voldoende gemotiveerd zijn.

NOTEN

1. W. Roukens, *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten*, (Nijmegen 1937). 2 delen.
2. W. Roukens, o.c., Teil 1B Atlas, blz. 58.
3. Roukens, o.c., blz. 303.
4. Roukens, o.c. blz. 304.
5. J. Endepols, *Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs*, (Maastricht 1955), blz. 16.
6. J. van den Berg [e.a.] , *Weertlands Woordenboek* (Weert 1983), blz. C3-1
7. *Frank's Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*, (1949^2), blz. 569.
8. *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (afgekort WNT), II [1-2], kol. 2540.
9. Zie o.a. H. Crompvoets, *De beide Limburgen als dialectologisch slagveld*. In: J. Goossens (ed.), *Woeringen en de Oriëntatie van het Maasland*. Bijlagen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde nr. 33 (Hasselt 1988), blz. 106.
10. W. Dols, *Sittardse diftongering* (Sittard 1953), blz. 5.
11. Zie Dols, o.c., blz. 5.

(Het Belang van Limburg)

Grote enquête van Stichting Nederlandse Dialecten

Het Limburgs in beweging van legumen tot greunten

HASSELT/LEUVEN.– *In vergelijking met andere Vlaamse gewesten worden in Limburg nog steeds veel dialecten gesproken. Maar dat betekent niet dat het «Limburgs» minder bedreigd zou zijn dan andere dialecten. Het gevaar schuilt namelijk niet zozeer in het in onbruik raken van de 256 dialecten die Limburg rijk is, maar wel in het alsmaar verder vervagen van typische kenmerken. Het dialect van de jongste generatie Limburgers evolueert naar een soort algemeen (Zuid-)Nederlands dat op z'n Limburgs wordt uitgesproken. Legumen worden dan greunten of de lat wordt een schuif. De vervlakking van het dialect gaat steeds verder zonder dat iemand daarover piekert (of is het* prakkezeert*). Het is ook niet duidelijk of we nu aan de alarmbel moeten trekken. Dialecten evolueren, zoals alle levende talen, immers sinds jaar en dag. Tegenwoordig lijkt het wel om grote veranderingen in een vrij korte tijdspanne te gaan.*

De Stichting Nederlandse Dialecten (NSD) – een samenwerkingsverband tussen Nederlandse en Vlaamse dialectologen – organiseert sinds '91 een tweejaarlijkse dialectendag. Op de Derde Nederlandse Dialectendag, die op 25 maart 1995 plaatsvindt in 's-Hertogenbosch, luidt het thema «In beweging. dialectverandering en -verlies». Het begeleidende boek en de lezingen op deze dag zullen in het teken van een grootschalig onderzoek naar de actuele toestand van de dialecten staan. Om die reden houdt de Stichting nu een grote dialectenenquête via kranten en tijdschriften in Vlaanderen en Nederland. Voor Belgisch-Limburg gebeurt dit via deze krant. Door de hierbij afgedrukte enquête in te vullen en terug te sturen, wordt ook uw dialect bij dit onderzoek betrokken.

Vergelijking

Het ligt in de bedoeling om de ingewonnen gegevens onderling en per generatie te vergelijken. De nieuwe informatie zal ook naast de oudste dialectenenquêtes, die in ons taalgebied bestaan, gelegd worden. Voor Vlaanderen is dat een onderzoek uit 1885 van de Leuvense hoogleraar Pieter Willems. In België-Limburg werd toen een vragenlijst ingevuld in 24 gemeenten: Lommel, Neerpelt, Overpelt, Hamont, Bree, Helchteren, Tessenderlo, Oostham, Beringen, Herk-de-Stad, Sint-Truiden, Peer, As, Maaseik, Stokkem, Rekem, Hasselt, Diepenbeek, Genk, Bilzen, Borgloon, Tongeren, Valmeer en Moelingen.

De Stichting Nederlandse Dialecten verwacht nu een grotere respons. De SND hoopt dat dialectsprekers van alle leeftijden, zeker ook jongeren, aan de enquête zullen deelnemen. Wie de vragenlijst invult, moet niet op zoek naar oude dialectwoorden of formuleringen. Het is de bedoeling dat iedereen spontaan neerschrijft hoe hij/zij de opgegeven woorden of zinnen in zijn/haar dialect zou zeggen. Van de spelling hoeft u zich voor een keer niets aan te trekken. Kies gewoon voor de schrijfwijze die de uitspraak zo dicht mogelijk benadert. Als aanmoediging zal de Stichting Nederlandse Dialecten onder de Limburgse inzendingen enkele kleurige dialectkaarten met de benamingen voor de vlinder verloten.

Later, wellicht ónstreeks de jaarwisseling, komen we in deze krant uitgebreid terug op de resultaten van deze dialectenenquête.

Samenstelling: Gert REYNDERS

INVULINSTRUCTIES

- Schrijf zo precies mogelijk in gewoon schrift wat u in uw dialect zou zeggen voor de opgegeven Nederlandse zinnen en woorden.
- U kan de enquête beantwoorden op een afzonderlijk blad. U hoeft de vragen niet over te schrijven.
- Gelieve de enquête individueel in te vullen: het gaat om het dialect zoals u het tegenwoordig en spontaan spreekt. Verschillende antwoorden uit één gezin zijn welkom. De Stichting Nederlandse Dialecten vraagt dat zeker ook jongeren de vragenlijst invullen.
- Stuur de ingevulde enquête (vóór 5 september '94) in een voldoende gefrankeerde omslag naar: Rob Belemans, KU Leuven, Instituut voor Naamkunde en Dialectologie, Blijde-Inkomststraat 21/2, 3000 Leuven.
- **BELANGRIJK: vergeet niet om uw naam, adres, geslacht en geboortejaar te vermelden evenals een aanduiding van welk dialect u spreekt.**

VRAGENLIJST

A. ZINNEN

Zet de volgende zinnetjes woord voor woord om in uw eigen dialect. Als er tussen twee woorden een streepje staat (vb. het/de, ajuinen/uien...) kies dan dat woord dat u het beste vindt passen.

1. Het schaap en zijn lammetje stonden samen met het veulen erwteschillen te eten achter het/de prikkeldraad bij de molen.
2. We gaan de zeug bij haar/d'r/zijn staart trekken.
3. De ham hing te drogen in de haard/schouw van het boerenhuis.
4. Ik vroeg u om een kopje thee, maar ik kreeg zure azijn.
5. Hij bracht een foto van de koning/koningin mee uit de lade van zijn kast.
6. Het mannetje hield zich wel vast, maar viel en brak z'n armpje.
7. Haar twee zonen wassen vaak/dikwijls zelf hun broeken.
8. Ik zie jullie wel, maar jullie zien mij niet.
9. Ze eten met een vork de aardappelen en uien/ajuinen van hun bord.
10. Hij was moe van het zaaien en had eelt op zijn handen.
11. Bijna viel hij van de schommel in een nest mieren.
12. In de schaduw van het bosje zit een kikker te kwaken.
13. Er vloog een vlinder door de lucht en die kwam op mijn aardbeien (te) zitten.
14. Een lucifer volstaat om een groot vuur te maken.
15. Toen hij bedreigd werd, stak/verstopte de egel zijn neus weg onder zijn/zijde buik.

B. WERKWOORDVORMEN

1. ik ga - jij gaat - wij gaan - gingen - gegaan
2. ik sta - jij staat - wij staan - stonden - gestaan
3. ik word - jij wordt - wij worden - werden - geworden
4. ik zoek - jij zoekt - wij zoeken - zochten - gezocht
5. sterven - stierf - gestorven

C. OVERIGENS

1. schapen - schaapje
2. voet - voetje
3. laag - laagste
4. staart - staartje
5. rzandstrooien
6. ik hield stevig vast
7. schreien *(meer woorden mogen ingevuld worden)*

D. LOSSE WOORDEN

1. dorst
2. boterham
3. vijf
4. zout
5. zonde
6. spreeuw
7. (de)smeden
8. knecht
9. morgen
10. kous
11. vlees
12. lopen
13. (de)stenen
14. veld
15. jouw broek
16. bier
17. rad (wiel)
18. negen

E. OPEN VRAGEN

Geef telkens maximaal drie antwoorden, in volgorde van belangrijkheid.

1. Als u wel eens in uw dialect leest, welke auteur (m/v) leest u dan het liefst?
2. Is er een boek in uw dialect of streektaal dat u het mooiste zou willen noemen?
3. Als u wel eens naar streektaalmuziek luistert, wie (zanger of groep) is voor u dan de top?
4. Karakteriseer in een woord wat uw dialect u doet

TON VAN DE WIJNGAARD

In de kieleschaoi van e böske zit ne piepel: Limburgse dialectverandering in vijf gevallen.

0.1. Het materiaal

In de laatste decennia van de vorige eeuw nam de belangstelling voor de regionale variatie in de taal snel toe. In het Rijnland bijvoorbeeld begon rond deze tijd de taalkundige Georg Wenker met zijn onderzoekingen naar de verschillen in de dialecten uit dit gebied. De uitkomsten ervan werden beschreven in de in 1877 verschenen brochure *Das rheinische Platt.* De resultaten werkten blijkbaar aanstekelijk op andere taalkundigen, want vanaf toen werden in verschillende landen vergelijkbare projecten opgestart. In Vlaanderen was het de Leuvense hoogleraar Pieter Willems die in 1885 het initiatief nam tot het verspreiden van een grote dialectenquête. Willems noteerde nauwgezet op ieder binnengekomen enquêteformulier onder andere ook het beroep van de invuller en zo weten we dat het merendeel van zijn informanten op dat moment in Leuven studeerde. Het lijkt dus niet onwaarschijnlijk dat hij studenten tijdens de examenperiode met zachte dwang er toe heeft weten te krijgen, één van de omvangrijke brochures van zijn enquête voor hem in te vullen.

Van dwang was er in de warme zomer van 1994 zeker geen sprake toen meer dan 1000 Limburgse dialectsprekers een van deze enquête afgeleide vragenlijst van de Stichting Nederlandse Dialecten invulden. Het enorme aantal toont wel aan hoezeer het dialect in Limburg bij grote groepen van de bevolking in de belangstelling staat. Het merendeel van het toen verzamelde dialectmateriaal werd verkregen met behulp van een formulier dat op zaterdag 9 juli en op zaterdag 27 juli in het dagblad *Het Belang van Limburg* werd afgedrukt. Verder werden voor het Limburgse gebied ook vragenlijsten ingestuurd die als bijlage waren opgenomen in de tijdschriften *De Brabantse folklore en geschiedenis*, nr. 281 (maart 1994) en *de Volkskundige Kroniek* 2 (1994), nr. 3. Een klein aantal lijsten uit het Limburgs-Brabantse grensgebied waren bovendien afkomstig van een door de Stichting Nederlandse Dialecten georganiseerde enquête in Vlaams-Brabantse scholen. In totaal leverde deze verschillende bronnen 1073 ingevulde dialectvragenlijsten op, ver-

spreid over de gehele provincie. Plaatsen met hoge aantallen teruggestuurde enquêteformulieren waren Hasselt (51), Sint Truiden (34), Bree (32), Bocholt (31), Diepenbeek (24) en Tongeren (21). Opmerkelijk waren ook de verhoudingsgewijze hoge scores van kleinere plaatsen als Overpelt (20), Molenbeersel (18), Heusden (16) en Eksel (16).
Van de 1073 informanten waren er 584 mannelijk en 482 vrouwelijk. Op de rest van de ingestuurde formulieren werd geen geslacht vermeld. Verdeeld over de vijf leeftijdscategorie'n levert dit het volgende beeld op:

	vrouwen	mannen	totaal
Groep 1	13	14	27
Groep 2	85	157	243
Groep 3	158	227	387
Groep 4	154	156	310
Groep 5	67	23	90

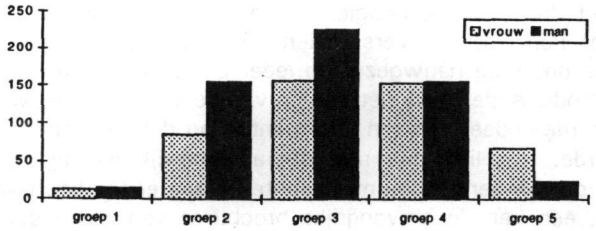

Figuur 1: vrouwelijke en mannelijke informanten van de SND-enquête voor Belgisch Limburg.

Opvallend is dat in de groepen 1, 2, 3 en 4 het aantal mannelijke dialectsprekers steeds het grootst is, hoewel dit verschil in groep 4 al minimaal is te noemen. De jongste groep daarentegen geeft juist een omgekeerd beeld te zien: het aantal vrouwelijke informanten is hier duidelijk in de meerderheid.
Vergeleken wordt dit dialectmateriaal met de hierboven al genoemde dialectenquête van de taalkundige P. Willems. Deze vragenlijst werd in 1885 verspreid in het nederlandstalig deel van Belgi', in een groot zuidelijk deel van Nederland en in een daaraan grenzende strook van het Rijnland. Het materiaal omvat 347 cahiers van ongeveer 2000 vragen over de meest uiteenlopende taalkundige onderwerpen. Voor de provincie Belgisch Limburg bevat deze enquête dialectmateriaal voor de volgende plaatsen: Lommel, Oostham, Tessenderlo, Beringen, Hamont, Neerpelt, Overpelt, Peer,

Bree, Maaseik, Helchteren, As, Stokkem, Herk de Stad, Sint-Truiden, Hasselt, Genk, Rekem, Diepenbeek, Bilzen, Borgloon, Tongeren, Val-Meer en Moelingen. De informanten uit deze enquête waren allen mannelijk. Het merendeel was, zoals al eerder vermeld, op het moment van de afvraging van beroep "student". Ook een aantal geestelijken, onderwijzers en leraren vulden de vragen-lijsten in.

0.2. De provincie

Voor taalkundigen is de provincie Belgisch Limburg een interessant gebied omdat de diverse deelgebieden ervan een rijkdom aan verschillen te zien geven.

De provincie wordt taalkundig meestal in twee grote gebieden verdeeld. De grens tussen beide gebieden, de zoge-naamde Panninger zijlinie, loopt ten westen van Bree in het noorden van de provincie via Genk, Diepenbeek naar het zuiden en stoot wederom ten westen van Tongeren op de taalgrens. Kenmerkend voor de dialecten ten oosten van deze lijn is vooral het gebuik van sj- aan het begin van een woord waar het Nederlands *sch-* kent, bijvoorbeeld in woorden als *sjup* 'schop' en *sjeif* 'scheef'. Ook gebruikt men in dit gebied als persoonlijk voornaamwoord voor het Nederlandse 'jij' (tweede persoon enkelvoud) het ook in het Hoogduits voorkomende vorm *doe*.

De dialecten ten westen van de Panninger zijlinie kennen de *sj-* aan het begin van een woord dus niet en gebruiken voor de tweede persoon enkelvoud het persoonlijk voornaamwoord gij of ie. Wel kennen deze dialecten nog steeds het verschil tussen de zogenaamde sleeptoon en stoottoon. De sleeptoon bepaalt voor een groot deel de zangerigheid van de uitspraak van de Limburger. Beide vormen van zinsintonatie hebben in het Limburgs woordonderscheidende waarde. Zo zal een Tongenaar gemakkelijk een ***méske*** (sleeptonig = mesje) van een ***méske*** (stoottonig = meisje) kunnen onderscheiden en iemand uit Hasselt ***ze make*** (sleeptonig = zij maken) van ***ze make*** (stoottonig = zijn mamaatje).

De meest westelijke strook van de provincie die parallel loopt aan de Brabantse en Antwerpse provinciegrens wordt, althans taalkundig gezien, al niet meer tot het Limburgs gerekend. Plaatsen die in dit gebied liggen zijn onder meer Lommel, Tessenderlo en Sint-Truiden. Kenmerkend voor de grensstrook is onder meer het gebruik van tweeklanken in woorden waar de dialecten van andere delen van Limburg een enkele klinker toepassen.

0.3. Veranderend dialect.

De toegenomen mobiliteit van de dialectsprekers heeft ervoor gezorgd, dat eertijds zo duidelijke dialectkenmerken in de verschillende gebieden met snel tempo aan het vervagen zijn. Het duidelijkst herkenbaar is voor iedere dialectspreker de vervanging van de oude dialectwoorden door standaardtalige equivalenten. Datzelfde zien we overigens ook gebeuren in het algemeen Nederlands, bijvoorbeeld met woorden die voorwerpen aanduiden die tegenwoordig niet meer worden gebruikt. Zo is het woord ***tondeldoos*** nog nauwelijks bekend in het standaard Nederlands en zullen komende generaties sprekers met het verdwijnen van de met kolen gestookte kachel ook het woord ***kolenkit*** niet meer kennen. Uit de woordenschat van de Limburgse dialectsprekers zal met het sluiten van de mijnen ook een aantal woorden verdwijnen. Het is nu al voorspelbaar dat toekomstige generaties sprekers de betekenis van woorden als ***terril***, ***cité***, ***putman*** en ***kezem*** niet meer zullen kennen. Maar ook andere aspekten van het dialect kunnen zich wijzigen. Zo kunnen de klanken van een dialectwoord zich gaan aanpassen in de richting van de standaardtaal. Voorbeelden uit het Limburgs daarvan zijn de *-oe-*klank in woorden als ***loeëpe*** die plaats maakt voor een lange *-o-* en de *-ie-*klank in woorden als ***vrie***, 'vrij', ***blieve*** 'blijven' die vervangen worden door de standaardtalige tweeklank *-ij-*. Op het gebied van de woordvorming kunnen dialectconstructies vervangen wordt door die uit de standaardtaal. Bekend voorbeeld uit het Limburgs is het woord steen, in het Limburgs ***stie'n*** of ***stein***. Oorspronkelijk bleef dit woord in het dialect in het meervoud onveranderd en kreeg dus geen toevoeging van de meervoudsuitgang *-en*. Tegenwoordig valt op dat steeds meer dialectsprekers onder invloed van de standaardtaal ook bij dit woord het achtervoegsel *-en* plaatsen: ***stieëne***, ***steine***. Ook de bouw van de zinnen tenslotte, de syntaxis, lijkt aan veranderingen onderhevig. In het zinnetje ***Het mannetje hield zich vast*** uit de SND-enquête zien we bijvoorbeeld een toename van het gebruik van zich in plaatsen waar de Limburgse dialectspreker vroeger een voorkeur had voor ***hem***: ***het menneke heeld em vaast.***

Dialect verandert misschien nog sneller dan de standaardtaal. De dialectspreker heeft immer geen woordenboeken, grammatica's en andere hulpmiddelen om op te zoeken hoe 'het dan wel moet'.

Aan de hand van een aantal items uit de grote SND-enquête voor Belgisch Limburg kunnen we die mogelijke veranderingsprocessen meten voor de verschilende leeftijdscategorie'n dialectsprekers. In de volgende tekst zullen we eens zien hoe het staat met de dialect-

kennis van de Limburger met betrekking tot het woordgeslacht, de vorming van het verkleinwoord, de klank in het woord *vuur* en de woorden *vlinder* en *schaduw*.

1. Het woordgeslacht

De dialecten van de provincie Limburg maken, evenals de rest van Vlaanderen, een onderscheid tussen mannelijke, vrouwelijke en onzijdige woorden. Ook het Nederlands kent dit onderscheid, maar daar wordt het in de praktijk nog maar zelden toegepast. In het Limburgs wordt het verschil in woordgeslacht vooral duidelijk bij het gebruik van het onbepaalde lidwoord: mannelijke woorden worden gecombineerd met het lidwoord *ene* of *ne*, vrouwelijke woorden met het lidwoord *en* en onzijdige met het lidwoord *e*, bijvoorbeeld *ene/ne man, en vrouw, e kind*. Wanneer het lidwoord gevolgd wordt door een mannelijk of onzijdig zelfstandig naamwoord dat begint met een klinker, wordt een verbindende -n- tussen beide woorden toegevoegd (*enen appel, en autoke*).

In de SND-enquête waren verschillende zinnen opgenomen waarin de keuze voor een onbepaald lidwoord, en dus ook de keuze voor een bepaald woordgeslacht moest worden gemaakt. Bijvoorbeeld:

(12) In de schaduw van het bosje zit *een* kikker te kwaken.
(13) Er vloog *een* vlinder door de lucht en die kwam op mijn aardbeien zitten.

Ook in de vragenlijst van de enquête Willems uit 1885 waren diverse vragen gesteld, waarbij aan een zelfstandig naamwoord een onbepaald lidwoord moest worden toegekend. In het vragenformulier zelf werd het als volgt omschreven: "Men wordt verzocht de volgende lijst van zelfstandige naamwoorden over te schrijven voorafgegaan door *een*." Uit de enorme lijst van de enquête werden twee woorden (*kater* en *trechter*) gelicht en van die woorden werd nagegaan welk vorm van het lidwoord erbij werd genoteerd. Van de 24 plaatsen uit het Limburgse gebied vermeldde alleen de informant uit Rekem bij geen van de woorden een lidwoord. De rest van de invullers uit 1885 gaf bij ieder van deze twee woorden bij het onbepaalde lidwoord steeds het correcte vorm met slot-*e* op.

Uit de SND-enquête van 100 jaar later is voor het meten van de herkenning van het woordgeslacht gebruik gemaakt van zin 13. Het materiaal werd in dit geval verdeeld in vier leeftijdscategorie'n. De oudste leeftijdsgroep werd in dit vergelijk niet betrokken, enerzijds vanwege de lage aantallen ingevulde lijsten, anderzijds vanwege de

onbetrouwbaarheid van de gegeven antwoorden, iets dat onder meer is terug te voeren op de hoge leeftijd van de zegslieden.
Het Limburgs kent voor het woord *vlinder* drie benamingen: *vlinder*, *piepel/pepel* en *snuffel*. In het verdere verloop van deze bijdrage kom ik daar nog op terug. Nu dient alleen te worden opgemerkt, dat bij het bereken van de percentages per leeftijdsgroep de antwoorden waarbij voor vlinder het woord snuffel werd geantwoord, niet in de totalen zijn meegerekend. De informanten die dit woord opgaven waren het namelijk opvallend oneens over het geslacht van dit beestje. Terwijl de dialectsprekers uit plaatsen als Lozen, Bocholt, Molenbeersel, Opitter en Meeuwen, dus in het noorden van de provincie, dit insect als vrouwelijk beschouwden, waren de zegslieden uit het midden van de provincie in plaatsen als Houthalen en Opoeteren er eerder van overtuigd dat we het hier te doen hebben met een mannelijk beestje. Voor de andere twee dialectwoorden vlinder en piepel/pepel bleek deze verwarring niet te bestaan: hierbij werd wel steeds de vorm van het mannelijk lidwoord opgegeven. Bij het bereken van de percentages is dan ook uitgegaan van deze woorden, in totaal 883 antwoorden. Voor de leeftijdsgroepen ontstond dan het volgende beeld: van groep 2 gaf 92% de juiste vorm van het lidwoord op, groep 3 95%, groep 4 97% en groep 5 eveneens 97%.
Voor het bezittelijk voornaamwoord gelden in het Limburgs dezelfde regels ten aanzien van het woordgeslacht als bij het onbepaalde lidwoord. In het algemeen kan worden gesteld dat aan het grondwoord *mijn*, *zijn*, *uw*, e.d. een slot-*e* wordt toegevoegd wanneer een mannelijk woord moet worden aangeduid: *mijne/mene* man, *zijne/zene* buik e.d.
In de SND-enquête uit 1995 was ook een degelijke constructie opgenomen, en wel in zin:

(2) We gaan de zeug bij *haar/d'r/zijn* staart trekken.

Staart in dit zinnetje is wederom mannelijk en moet dus worden gecombineerd met een vorm van het bezittelijk voornaamwoord die eindigt op een *-e*. In het berekenen van de percentages juist geantwoorde vormen werd weer geen rekening gehouden met de oudste leeftijdsgroep. Ook werd er niet gekeken of de dialectspreker een *zeug* als een vrouwelijk of mannelijk dier dier beschouwde. *Hare-* en *zijne*-vormen werden in dit geval dus bijeen genomen en afgezet tegen woorden zonder slot-*e*. Antwoorden waarin gebruik werd gemaakt van het bepaald lidwoord *de* (Wij gaan de zeug bij *de* staart trekken) werden niet meegerekend. Deze constructie werd twee

keer genoemd in groep 2, drie keer in groep 3 en 4 en twee keer door de jongste groep dialectsprekers.
Het gemiddelde van de percentages van beide verschijnselen werd per leeftijdsgroep ook samengebracht in onderstaande grafiek.

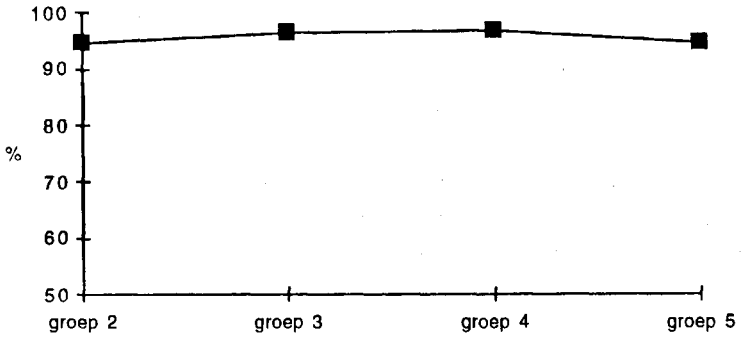

Figuur 2: gebruik van de juiste vorm van het onbepaald lidwoord en het bezittelijk voornaamwoord in % per leeftijdsgroep.

Uit de grafiek blijkt, dat de Limburgse dialectspreker nog steeds duidelijk het geslacht van woorden weet te onderscheiden. Ook de jongste leeftijdsgroep blijkt in dit opzicht maar een fractie lager te scoren dan de oudere generatie dialectsprekers. Het verloop van de grafiek maakt ook duidelijk, dat er momenteel nog geen aanwijzingen zijn, dat dit op de korte termijn zal gaan veranderen.

2. De vorming van het verkleinwoord.

In de Limburgse dialecten worden de verkleinwoorden anders gevormd dan in het standaardnederlands. Het Limburgse systeem van verkleiningsuitgangen kent vier verschijningsvormen die worden bepaald door de slot-medeklinker van het grondwoord dat eraan voorafgaat. Zelfstandige naamwoorden die eindigen op *-d* of *-t* worden gecombineerd met de uitgang *-je*, met *-ske* na een *g*, *ng* of *k*, met *-eke* na een *n*, *l*, *r*; soms ook na een *t* of *d* en *-ke* in alle overige gevallen. Voorbeelden van ieder van deze gevallen zijn respektievelijk: *rääödje* (van *rad*, wiel), *ringske*, *daekske* (van *dak*), *bölleke* (van *bol*), *menneke* (van *man*) en *ermke* (van *arm*).
Zoals hierboven uit de voorbeelden al blijkt, verandert bij het maken van het verkleinwoord ook de klinker van het grondwoord. Dit gebeurt onder invloed van de verkleiningsuitgang. In de taalkunde

noemt men dit het optreden van umlaut. Umlaut kan slechts bij enkele klinkers verschijnen, zoals de *a* (wordt *e*), de *o* (wordt *ö*), de *oo* wordt *eu*) en de *ou* (wordt *ui*). Het voorkomen van de umlautsvormen is niet beperkt tot het Limburgs, het komt in veel Oostnederlandse dialecten voor. Ook in het Hoogduits is het een regelmatig optredend verschijnsel.
Om het gebruik van beide verschijnselen in de Limburgse dialecten te meten, werd gebruik gemaakt van het woord ***bosje*** uit het volgende zinnetje:

(12) In de schaduw van een bosje zit een kikker te kwaken.

In het algemeen geldt dat het woord ***bosje*** in het Limburgs de uitgang *-**ke*** krijgt, het grondwoord ***bos*** eindigt immers op een *-s*. Bovendien bevat het een klinker waarbij umlaut op kan treden (*-o-* wordt *-u-*). Uitzondering op deze regel vormen de dialecten uit een klein gebied in het noordwesten van de provincie, grenzend aan de provincie Antwerpen, waar van oudsher al een vorm zonder umlaut, dus ***boske***, wordt gebruikt. Bij het bepalen van de percentages uit de grafiek werden de plaatsen uit dit gebied dan ook niet meegerekend.

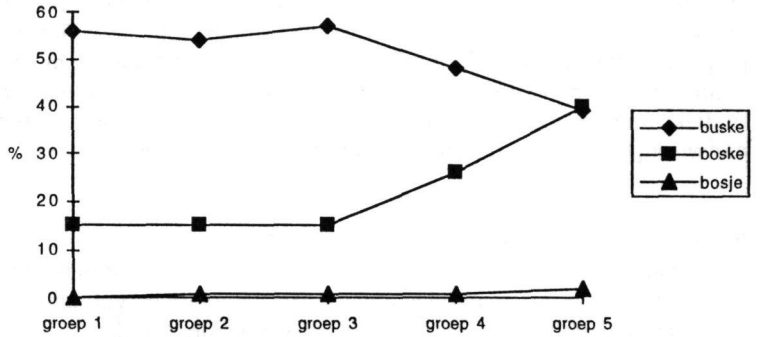

Figuur 3: gebruik van de vormen BUSKE, BOSKE en BOSJE in % per leeftijdsgroep.

In de dialectenquête uit 1885 gaven de informanten uit twee plaatsen, te weten Oostham en Tessenderlo, een vorm ***boske*** zonder umlaut op. Deze twee plaatsen liggen dan ook in het gebied dat van oudsher in dit soort gevallen geen umlaut kent. De rest van de antwoorden uit de provincie daarentegen vertoonden wel een vorm met umlaut.

Honderd jaar later blijkt de situatie aanzienlijk te zijn veranderd. Het gebruik van de umlauts-vormen ***buske/böske*** blijkt vanaf de derde generatie dialectsprekers aanmerkelijk te dalen, terwijl dat van de ***boske***-vorm een snelle stijging doormaakt. Het verloop van de ***buske***- en ***boske***-lijn kruist zich bij de vijfde generatie. 40% van de jonge Limburgse dialectsprekers gebruikt de vorm zonder umlaut tegen 39% de vorm met. De verwachting is gerechtvaardigd, dat deze stijging, respectievelijk daling van beide verschijnselen zich in hetzelfde tempo zal doorzetten. Een verklaring van de grote populariteit van boske ligt mogelijkerwijs in het feit dat deze vorm ook de meest gebruikelijke in de dialecten van de provincie Antwerpen is. Het Antwerps heeft binnen de Vlaamse dialecten een hoge status en dit heeft ongetwijfeld meegewerkt bij de snelle verspreiding van de ***boske***-vorm in Limburg.
Uit de grafiek blijkt verder ook, dat de jongste generatie dialectsprekers nog nauwelijks kiest voor de standaardtalige vorm met een *-je* uitgang. Zij heeft daarentegen wel een voorkeur voor een tussenvorm die enerzijds niet meer de oude klankverschijnselen vertoont maar anderzijds wel nog de oude verkleiningsuitgang. Deze vereenvoudiging van het taalsysteem is kenmerkend voor de veranderingen in veel dialecten. Er wordt op deze wijze een tussentaal gecreëerd die zowel kenmerken van het oude dialect als van de standaardtaal vertoont. In de taalkunde wordt zo'n tussentaal ook wel met de term regiolect aangeduid.

3. Ontronding.
Een klankverschijnsel dat zeer kenmerkend is voor een hele reeks Limburgse dialecten, is de zogenaamde ontronding van een aantal klinkers. Bij dit proces worden sommige klinkers als *eu*, *u* en *ui* met een onvoldoende ronding van de lippen uitgesproken. Niet alleen Limburg kent een ontrondingsgebied: ook rond Aalst, Boom en Leuven treffen we het betreffende verschijnsel aan.
Dialectgebruikers in deze streken spreken de *uu* uit als *ie*, de *u* als *i*, de *eu* als *ee*, de ö als *e* en de *åö* als *ae*. In deze dialecten wordt dan ook niet de *deur* maar de *deer* dichtgedaan en loopt men in de regen met een *perreplie*.
Al in de jaren veertig van deze eeuw werd vastgelegd welke dialecten in de provincie Limburg dit procédé toepassen. Ontrondende dialecten zijn de plaatsen ten zuiden van de Demer van Schulen tot Hasselt (evenals het ten noorden van deze rivier gelegen Stokrooie) en verder de streek die in het zuiden wordt begrensd

door Beverst, Bilzen, Spouwen, Vlijtingen, Veldwezelt en Gellik en in het noorden door Peer, Reppel, Bree en Neeroeteren.
Doordat het gebied al vijftig jaar geleden zo goed was beschreven, is het goed mogelijk om met behulp van de SND-enquête na te gaan hoe het in 1995 met het ontrondingsgebied gesteld is. Verondersteld mag worden dat het verschijnsel aan verandering onderhevig is. Het is immers een bekend gegeven in de taalkunde, dat verschijnselen die slechts over een klein gebied verspreid zijn, de neiging hebben eerder te verdwijnen. Dat wordt allereerst veroorzaakt door het feit dat sprekers uit het betreffende gebied vaak minder goed kunnen communiceren met sprekers uit de omgeving, die het verschijnsel niet kennen. Bovendien wordt een dergelijk dialectkenmerk vaak door sprekers uit de omgeving als 'raar' beschouwd, waardoor de gebruikers eerder geneigd zijn naar alternatieven te zoeken om de aanwending ervan te vermijden.
Een geschikt woord om het al dan niet voorkomen van ontronding te meten, is het woord *vuur*. In de ingestuurde vragenlijsten uit de betreffende plaatsen zou dit woord als *vier* of, in het oostelijk deel van het ontrondingsgebied, als *veer* moeten zijn genoteerd. In de SND-enquête was het woord *vuur* opgenomen in zin

(14) Eén lucifer volstaat om een groot vuur te maken.

Ook de enquête Willems uit 1895 bevatte het woord *vuur*. Van de 24 plaatsen van deze enquête lagen er 6 in het ontrondingsgebied, te weten: Peer, Bree, As, Hasselt, Genk en Bilzen. De zegslieden uit Peer, Genk en Bilzen noteerden als antwoord *vier*, de informanten uit Bree en As *veer* en de invuller uit Hasselt *veir*. Alle plaatsen gaven destijds dus een ontronde vorm op.
Voor de SND-enquête uit 1995 werden 315 lijsten uit plaatsen uit het ontrondingsgebied ingestuurd. Naar leeftijdsgroep verdeeld, gaf dit het volgende beeld: groep 1 (8 lijsten), groep 2 (88 lijsten), groep 3 (111 lijsten), groep 4 (96 lijsten) en groep 5 (12 lijsten). De verhoudingsgewijze kleine aantallen zegslieden in de oudste en jongste leeftijdscategorieën waren reden om deze groepen in dit geval samen te voegen met respektievelijk de tweede en de vierde groep. Groep 1/2 kwam daardoor op een totaal van 96 personen, groep 4/5 op een totaal van 94. In procenten uitgerekend leverde dit de volgende overzicht op: in groep 1/2 gaf 95% een ontronde vorm op; in groep 3 97% en in groep 4/5 87%, of in een grafiek samengevat:

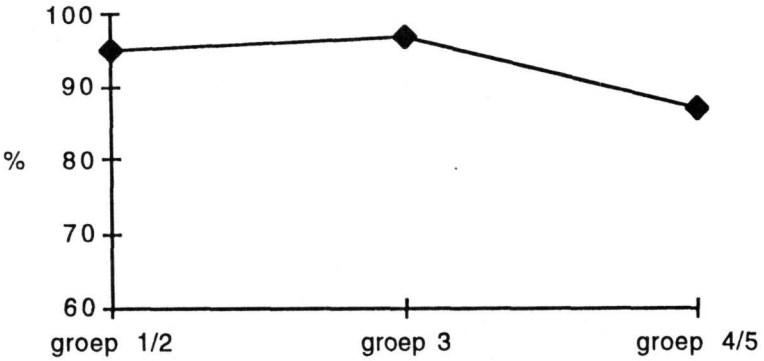

Figuur 4: ontronding in het woord VUUR in % per leeftijdsgroep.

We zien dus een duidelijke daling van het gebruik van de ontronding optreden en de verandering doet zich vooral voor in de tweede helft van deze eeuw. De wijziging gaat vooral in de richting van de standaardtalige vorm *vuur*. Toch zien we bij een aantal dialectsprekers uit het ontrondingsgebied ook een aanpassing aan de klank die in de dialecten uit het omliggende, niet ontrondende gebied wordt gebruikt. Zo gaven dialectsprekers van de jongste leeftijdsgroep uit Reppel, Bree, Neeroeteren en Niel-bij-As, dus uit het noordelijke deel van het gebied, ook de vorm veur op.

4. Van killesjaai naar sjaduw.

De dialectbenamingen voor het woord *schaduw* in het Nederlandse taalgebied zijn al vaker onderwerp van onderzoek geweest. Het meest volledige overzicht van de verspreiding van het woord *schaduw* en de dialectwoorden daarvoor, vinden we in een woordkaart 'schaduw' (nr. 117) van de *Taalatlas van het Nederlands en Fries*. De gegevens uit deze atlas en de resultaten van de vroegere onderzoeken kunnen worden vergeleken met de antwoorden op de al eerder genoemde zin 12 uit de SND-enquête:

(12) In de schaduw van een bosje zit een kikker te kwaken.

In het Maasland, het oostelijke deel van de provincie Limburg, wordt voor een schaduwrijke plaats het woord *scheem* gebruikt. Omdat we ons hier in een gebied bevinden waar de *sch-* aan het begin van een woord als *sj-* wordt uitgesproken, wordt dat in de plaatselijke dialecten meestal *sjeem*. Het woord *scheem* treffen we in het Nederlandse taalgebied verder alleen nog aan in Nederlands Limburg, in de Voerstreek en in het Duitstalige gebied van België

rond Eupen. In de provincie Gelderland, in de Liemers en de Achterhoek, komen nog de vergelijkbare vormen *schim/schiem* en *schemme* voor.
Al deze uitspraakvarianten gaan terug op een Germaanse grondvorm **skima*, 'schaduw'. Het Middelnederlands kende een vorm *scheme* met dezelfde betekenis en in het algemeen Nederlands bestaan nog steeds een aantal woorden die hiervan zijn afgeleid: *schim*, *schemer* en *schemeren*.
Een tweede woord dat in Limburg voor 'schaduw' wordt gebruikt, is het woord *lommer*. Uitspraakvarianten zijn *loemmer* en, in het noordwesten van de provincie, vormen met een toegevoegde *-t* aan het eind van het woord: *lommert*. *Lommer*-vormen treffen we vooral aan het zuidelijk deel van de grensstrook tussen Brabant en Limburg en in Haspengouw. In Nederlands Limburg zien we het het ook optreden in de dialecten van Maastricht en de kleinere plaatsen daaromheen. *Lommer* in de betekenis van 'schaduw' vinden we in het Middelnederlands al terug. Het is afgeleid van het Franse woord *l'ombre* dat dezelfde betekenis heeft. In het Nederlands en in de Nederlandse dialecten is de *l* van het Franse lidwoord in de loop van de tijd vergroeid met het zelfstandig naamwoord waardoor de vorm *lommer* ontstond.
Het *lommer*-gebied en het *scheem*-gebied worden in Limburg gescheiden door een groot gebied waar 'schaduw' met het woord *schaai* of met de woordgroep *koele schaai* wordt aangeduid.
De *schaai*-vormen komen vooral voor in het noordelijk en oostelijk deel van de provincie. In het Nederlandse taalgebied treffen we ze verder aan het het oostelijk deel van Vlaams-Brabant en verspreid in een paar dialecten in het zuidoosten van Noord-Brabant.
De *schaai*-vormen in Limburg zijn ontstaan uit een woord *schade* 'schaduw' dat we in het Middelnederlands in de vorm *scade* terugvinden. Het Middelhoogduits kende een vergelijkbare vorm *schate* waaruit later het Hoogduitse *Schatten* ontstond. De slot-*j* aan het eind van het Limburgse woord *schaai* heeft zich ontwikkeld uit de tussen twee klinkers staande *-d-* en is na afval van de slot-*e* aan het woordeinde gekomen.
Het merendeel van de Limburgse dialecten gebruikt echter niet het woord *schaai* maar de woordgroep *koele schaai*. Het eerste deel van deze woordgroep wordt daarbij uiteraard weer op verschillende manieren uitgesproken. In Noord-Limburg, in het gebied waar de *-oe-* van het Nederlandse *koel* als *-uu-* wordt uitgesproken, zien we vormen *kuuleschaai/-sjaai* optreden. In het ontrondingsgebied van Belgisch Limburg worden deze *-uu-* vormen als *-ie-* gerealiseerd

(vergelijk de klank in het woord *vuur*) en vinden we dus *kiele-schaai/-sjaai*-varianten terug. Midden-Limburg daarentegen spreekt de *-oe*-klank van *koel* als *-eu-* of, verkort, als *-u-* uit. In plaatsen als Lanaken levert dit de vorm *keuleschaai/-sjaai* op en in de ontrondingsgebieden in de Kempen *keleschaai/-sjaai* of *killeschaai/-sjaai*.
De vorm waarbij *schaai* wordt gecombineerd met *koele* komt bijna uitsluitend in Belgisch Limburg voor. Waarom de Limburgse dialectsprekers *schaai* nu juist gebruiken samen met *koele* is onduidelijk. Dat zij bang waren voor betekenisverwarring met het woord *schaai* in de betekenis 'nadeel' lijkt onwaarschijnlijk. Ook in het zuidoosten van Noord-Brabant komen beide woorden naast elkaar voor maar daar treedt de samenvoeging met *koel* niet op.
In de enquête van P. Willems uit 1885 werd het woord *schaduw* ook afgevraagd. Van de 24 zegslieden destijds gaven er vier geen antwoord bij deze vraag en, opmerkelijk, drie *schaduw* of *sjaduw*. Eén invuller van die drie, uit Neerpelt, gaf als alternatief ook *schaoi*. De andere twee *schaduw*-antwoorden waren uit plaatsen in het Maas-land: Maaseik en Rekem.
Het merendeel van de informanten destijds gaf echter een antwoord, dat overeenkomt met het beeld van de verspreiding van de dialectwoorden voor *schaduw*, zoals dat hierboven werd geschetst, zij het dan dat het woord *scheem* in deze enquête helemaal niet voorkomt. Opvallend is verder dat het merendeel van de zegslieden destijds alleen het grondwoord *schaai* noteerde, zonder nadere omschrijving met *koele*. Alleen de informanten uit Peer, Genk en Val-Meer gaven de lange vorm met *koele*, de zegsman uit Helchteren vermeldde beide vormen.
Zijn er nu ingrijpende veranderingen te konstateren met de situatie van 1885? Waarschijnlijk niet, althans niet met het gebruik van de dialectwoorden door de oudste generaties dialectsprekers. De invullers die in 1885 geen antwoord gaven bij de *schaduw*-vraag, woonden vooral in plaatsen die in het *scheem*-gebied liggen. Voor hen was het dus niet meer dan logisch, dat zij op deze vraag geen antwoord konden geven. Het optreden van de *schaduw*-antwoorden moet waarschijnlijk worden verklaard door het feit dat de invullers van de enquête Willems vermoeidheidverschijnselen vertoonden toen zij aan deze vraag waren toegekomen. De *schaduw*-vraag werd immers pas gesteld op bladzijde 54 van een enquête die in het totaal uit 58 pagina's bestond en dat betekende dat de invullers op dat moment al bijna 2000 antwoorden hadden opgeschreven. Wat wel opvallend is, is dat, vergeleken met de resultaten van de SND-enquête van 1995, dialectwoorden met de specifi-

catie ***koele*** in 1885 maar verhoudingsgewijs weinig voorkomen. Mogelijkerwijs duidt dit erop dat de verspreiding van de lange vorm met ***koele*** in Limburg pas in de laatste honderd jaar goed op gang is gekomen. Opmerkelijk in de antwoorden uit 1995 is verder, dat dialectsprekers het eerste woord vaker niet meer als ***koel*** herkennen. Dat levert dan nieuwe woorden als ***klesjaai*** (in Neeroeteren) of ***kleschoai*** (in Zonhoven) op waarbij de slot *-l* van koel aan het begin van het woord wordt geplaatst of ***koenesjaai*** (in Wijshagen) en ***kiloschaai*** (in Overpelt en Kleine Brogel) waarin het grondwoord ***koele*** nog nauwelijks te herkennen valt.
Het gebruik van de dialectwoorden ***(koele)schaai, scheem*** en ***lommer*** in Limburg is in figuur 5 grafisch voorgesteld. Bij het berekenen van de percentages voor deze grafiek werd het gebruik van de dialectwoorden samen afgezet tegen dat van het standaardtalige ***schaduw***. Dit laatste woord werd door de oudste generatie geen enkele keer opgegeven. Ook in de generaties 2 en 3 is het gebruik van de dialectwoorden nog bijna 100%. Bij de vierde generatie is er al een duidelijke daling waar te nemen, en die zet zich door bij de jongste leeftijdsgroep. Daar wordt ***schaduw*** al gebruikt door 16% van de dialectsprekers.

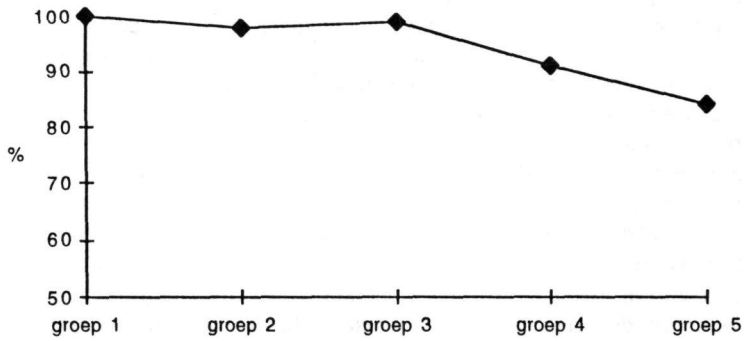

Figuur 5: gebruik van het dialectwoord voor 'SCHADUW' in % per leeftijdsgroep.

5. Vlinder

Ook de verspreiding van de dialectbenamingen voor het woord ***vlinder*** in het Nederlandse taalgebied heeft al vaker de aandacht van de dialectologen gehad. Het woord is voor het hele Nederlandse taalgebied geïnventariseerd door middel van de ***Reeks Nederlandse Dialectatlassen***. Voor het Zuidnederlandse taalgebied is het

meest recente overzicht te vinden in de Sprachatlas des Nördlichen Rheinlands und des Südostlichen Niederlands "Fränkischer Sprachatlas" uit 1988.
In de diverse dialecten van Belgisch Limburg kunnen we in drie hoofdwoorden onderscheiden bij de benaming voor de *vlinder*.
De dialecten in het noordwesten van de provincie, het gebied dat gedeeltelijk grenst aan de provincie Noord-Brabant en voor een deel aan de provincie Antwerpen gebruiken daarvoor het woord *vlinder*. Dit deel van Limburg vormt een uitloper van een groot gebied in Noord-Brabant waar eveneens het woord *vlinder* het meest frequente woord is.
In het grootste deel van Limburg wordt de vlinder echter met de term *pepel* of *piepel* aangeduid. *Pepel*-vormen vinden we buiten de provincie verder nog in het oosten van de provincie Vlaams-Brabant, in het zuidwesten van de provincie Antwerpen en in het zuiden van Nederlands Limburg. Het oostelijke deel van Vlaams-Brabant kent een woord *pimpel* en dat treffen we verspreid door de provincie ook in Limburg aan. Al deze vormen gaan terug op het Latijnse woord *papilio* dat in deze taal onder meer ook 'vlinder' betekende. De ontlening dateert uit de Romeinse tijd. Uit de Latijnse vorm heeft zich ook het Franse woord *papillon* ontwikkeld.
In vragenlijsten die uit Hasselt werden ingestuurd, werden nog zeer frequent de van het grondwoord *piepel* afgeleide vormen *piepelier* en *peipelier* opgegeven. Ditzelfde woord vinden we verder ook sporadisch terug in vragenlijsten uit plaatsen in het noorden van de provincie. De dialecten daar gebruiken bovendien soms ook nog een andere afleiding van *piepel*: *piepeling*.
In het noordoostelijke deel van de provincie vinden we als dialectbenaming voor het woord vlinder vooral het woord *snuffel* terug, in de gebieden waar ontronding optreedt ook wel als *sniffel* uitgesproken. *Snuffel* en *sniffel* gaan terug op een Germaans woord **fifaldrôn*, dat ook de basis vormde voor ons standaardtalige woord *vlinder*. Het sterretje voor het woord **fifaldrôn* duidt aan dat het hier een gereconstrueerde vorm betreft, die niet uit historische bronnen is opgetekend.
Zoals hierboven al werd aangestipt, is het woord *vlinder* in een klein deel van de dialecten van Limburg al van oudsher inheems. Voor het berekenen van de percentages van het *vlinder*-gebruik in Limburg dienden dan ook de *vlinder*-antwoorden voor deze plaatsen eerst uit het totale bestand verwijderd te worden. In totaal werd er op de vraag naar de 'vlinder' in de SND-enquête 1055 maal een antwoord gegeven. Na verwijdering van de antwoorden uit de

plaatsen Lommel, Achel, Hamont, Neerpelt, Sint-Huibrechts-Lille, Overpelt, Kaulille, Eksel, Peer, Ophoven, Maaseik en Rotem (131 vragenlijsten), bleven er totaal 924 lijsten over. Op basis van deze enquêteformulieren kon een grafiek worden samengesteld waarbij het gebruik van het dialectwoord voor *vlinder* in procenten en per generatie kon worden vastgesteld. Bij het berekenen van de percentages werd het gebruik van alle Limburgse dialectwoorden als *piepel, pepel, snuffel* e.d. samen afgezet tegen dat van het standaardtalige *vlinder*.

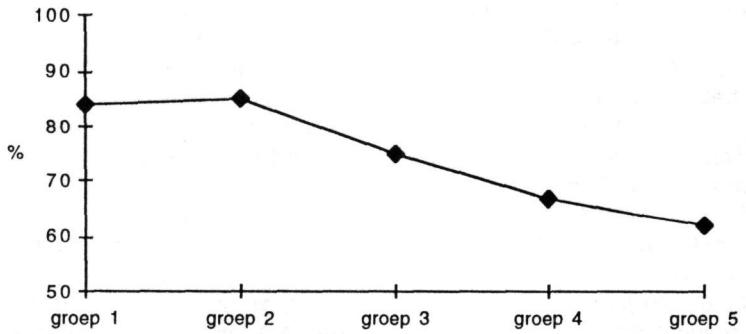

Figuur 6: gebruik van het dialectwoord voor 'VLINDER' in % per leeftijdsgroep.

Duidelijk is dat hier de vervanging van het dialectwoord voor *vlinder* al vanaf de tweede generatie (leeftijd van 65 t/m 79 jaar) plaatsvindt en dat het gebruik van *pepel/piepel, snuffel* e.d. door de jongste generatie (jonger dan 25 jaar) is gedaald tot 62%.
Opmerkelijk is dat het standaardtaalwoord *vlinder* in het Limburgs ook al weer aan verandering onderhevig is. Zo vinden we het in de SND-enquête al diverse keren als *vlinner* (zonder *-d-*) terug. De meeste van die vormen werden opgetekend bij dialectsprekers uit de vierde en vijfde leeftijdsgroep, maar in een aantal gevallen waren het ook al oudere dialectsprekers die deze woorden opgaven. Twee jeugdige dialectgebruikers uit het Maasland, uit Mechelen-aan-de-Maas en Dilsen gingen nog verder met de aanpassing van *vlinder* aan de regels van hun dialect. Zij gaven in hun enquêteformulier een vorm *vlenger* op waarbij niet alleen een andere klinker optreedt, maar waarbij bovendien de medeklinkercombinatie *-nd-* is gewijzigd in *-ng-*. Dit laatste is waarschijnlijk gebeurd naar voorbeeld van andere woorden uit deze dialecten die

deze zelfde medeklinkercombinatie vertonen zoals *onger* 'onder' en *anger* 'ander'.

6. Tot slot

In het voorafgaande hebben we de veranderingen in het Limburgs in de afgelopen honderd jaar getoetst aan de hand van twee voorbeelden uit de morfologie (woordgeslacht en meervoudsvorming), één uit de fonologie (de klinker in het woord *vuur*) en twee voorbeelden uit de woordenschat (*schaduw* en *vlinder*). In al die verschillende deelgebieden bleek er in de loop van 100 jaar nogal wat variatie bij de diverse generaties dialectsprekers te zijn ontstaan. Bij de herkenning van het woordgeslacht zijn die verschillen nog gering. Bij de meervoudsvorming zien we in het Limburgs een interessante ontwikkeling. Jonge dialectsprekers gebruiken steeds minder de oude dialectvorm, kiezen echter ook niet voor de standaardtaalvorm, maar hebben een voorkeur voor een tussenvorm die kenmerken van zowel het dialect als de standaardtaal in zich verenigt. Bij een verschijnsel zoals ontronding van bepaalde klinkers, dat slechts in een klein gebied van het Limburgs verspreid is, zien we enerzijds een aanpassing aan de standaardtaal, maar anderzijds ook, in mindere mate, een overgang naar kenmerken van de omringende dialectgebieden. Bij de woordenschat zijn de veranderingen het meest opvallend: de dialectwoorden moeten duidelijk plaats maken voor een al dan niet aangepaste term uit de standaardtaal.

Literatuur

J. Goossens, *Pieter Willems en zijn dialectenquête*. In: J. Goossens, J. Taeldeman, A.A. Weijnen (red.), *Honderd jaar enquête Willems. Taal en Tongval*. Themanummer 2 (1989).

J. Goossens, *Sprachatlas des Nördlichen Rheinlands und des Südostlichen Niederlands "Fränkischer Sprachatlas"*. Erste Lieferung. Textband. Marburg 1988.

W. Pée, *Dialectgeographie der Nederlandsche diminutiva*. Gent 1938.

A. Stevens, *De evolutie van de Haspengouwse streektalen*. In: *Limburgs Haspengouw*. Tongeren 1951, pag. 223-264.

V. Verstegen, *De ontrondingsgebieden in Zuid-Nederland*. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponomie en Dialectologie*, jrg. XV (1941), pag. 299-304.

Taalatlas van het Nederlands en Fries. Band I, Leiden 1981.

Grote enquête van de Stichting Nederlandse Dialecten

Haalt u twee seules, akers of tops water?

Vandaag, 9 juli, wordt voor het eerst in de geschiedenis op grootse schaal en tegelijkertijd in het hele Nederlandse taalgebied een streektaalpeiling verricht. Vandaag verschijnt in uw krant (en in nog twee andere Vlaamse) en in een aantal Nederlandse kranten een dialecten-enquête die een vragenlijst van honderd jaar geleden gedeeltelijk herhaalt.

De meewerkende bladen hebben een gezamenlijke oplage van meer dan 1,5 miljoen. De peiling is een initiatief van de Stichting Nederlandse Dialecten (SND), met wetenschappers uit Amsterdam, Gent, Groningen, Leuven, Nijmegen en Utrecht. Het is de bedoeling na te gaan in welke mate het dialect in de jongste honderd jaar is veranderd of verdwenen en vooral in hoeverre dat bij de huidige generaties het geval is.

Als u nu uw versie instuurt, kunnen we straks ook de resultaten publiceren. Onder de inzenders worden enkele kleurige dialectkaarten verloot waarop de benamingen voor vlinder.

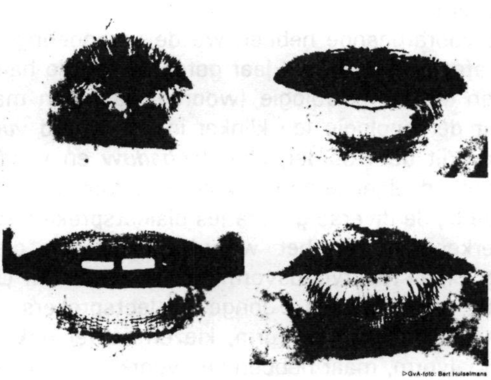

▷GvA-foto: Bert Hulselmans

Dialectenenquête
Derde Nederlandse Dialectendag
's Hertogenbosch - 25 maart 1995.

PERSOONLIJKE GEGEVENS

Naam: ....

Adres: ....

Woonplaats: ....

Man/vrouw ....

Geboortejaar: ....

Ik spreek het dialect van: ....

A. ZINNETJES

Zet de volgende zinnetjes als het ware woord voor woord om in uw eigen dialect. Als er tussen twee woorden een streepje staat (het/de, ajuinen/uien,...) kies dan dat woord dat u het best vindt passen.

1. Het schaap en zijn lammetje stonden samen met het veulen erwteschillen te eten achter het/de prikkeldraad bij de molen.
2. We gaan de zeug bij haar/d'r/zijn staart trekken.
3. De ham hing te drogen in de haard/schouw van het boerenhuis.
4. Ik vroeg u om een kopje thee, maar ik kreeg zure azijn.
5. Hij bracht een foto van de koning/koningin mee uit de lade van zijn kast.
6. Het mannetje hield zich wel vast, maar viel en brak z'n armpje.
7. Haar twee zonen wassen vaak/dikwijls zelf hun broeken.
8. Ik zie jullie wèl, maar jullie zien mij niet.
9. Ze eten met een vork de aardappelen en uien/ajuinen van hun bord.
10. Hij was moe van het zaaien en had eelt op zijn handen.
11. Bijna viel hij van de schommel in een nest mieren.
12. In de schaduw van het bosje zit een kikker te kwaken.
13. Er vloog een vlinder door de lucht en die kwam op mijn aardbeien (te) zitten.
14. Eén lucifer volstaat om een groot vuur te maken.
15. Toen hij bedreigd werd, stak/verstopte de egel zijn neus weg onder zijn/de buik.
16. Wij zijn bijna klaar/gereed met het schoonmaken van de groenten.
17. Kan jij dadelijk de wortelen eens in die zwarte ketel doen?
18. Heb/Ben jij je tabak en aansteker ook vergeten? Ik zou er graag een (willen) roken.
19. Terwijl ze vanmorgen naar me wuifde, vielen haar halpen en een zakdoekje uit haar boekentas.
20. Ik ben erg tevreden, (om)dat jullie zo vaak met de fiets naar de stad rijden/gaan.
21. Soms werd hij eventjes onwel. Dan deed hij zijn schaatsen uit en kwam naast me op de slee zitten.
22. Die deken hangt/zit vol slijk, het is net een dweil.
23. Ik dacht dat ik de slager zijn jas hier ergens had zien hangen.

B. WERKWOORDSVORMEN

ik ga - jij gaat - wij gaan - gingen - gegaan

ik sta - jij staat - wij staan - stonden - gestaan

ik word - jij wordt - wij worden - werden - geworden

ik zoek - jij zoekt - wij zoeken - zochten - gezocht

sterven - stierf - gestorven

C. OVERIGENS

schapen - schaapje | voet - voetje

laag - laagste | staart - staartje

(zand)strooien | ik hield stevig vast

schreien (*meer woorden mogen ingevuld worden*)

D. OPEN VRAGEN

Geef telkens hooguit drie antwoorden in volgorde van belangrijkheid

1. Als u wel eens in uw dialect leest, welke auteur (m/v) leest u 't liefst?
2. Is er een boek in uw dialect of streektaal dat u het mooiste zou willen noemen?
3. Als u wel eens naar streektaalmuziek luistert, wie (zanger(es) of groep) is voor u dan de top?
4. Als u in één woord moet karakteriseren wat uw dialect u doet, dan is dat:

INVULINSTRUCTIES

☆ Schrijf onder iedere opgave zo precies mogelijk **in gewoon schrift** wat u in uw dialect zegt of zou zeggen voor de opgegeven Nederlandse zinnen en woorden.
☆ U kan de enquête hier uitknippen of uw antwoorden op een afzonderlijk blad noteren. U hoeft de vragen dan niet mee over te schrijven. Vergeet echter niet om uw **geboortejaar** en liefst ook uw naam en adres op het antwoordblad te vermelden, net als een aanduiding welk dialect u spreekt.
☆ Gelieve de enquête individueel in te vullen: het gaat ons om het dialect zoals u zelf het tegenwoordig en spontaan spreekt. Verschillende antwoorden uit één gezin zijn uiteraard wel welkom. We vragen dat zeker ook dialectsprekers uit de jongere generatie aan de enquête deelnemen.

Stuur de ingevulde enquête (voor 5 09 '94) in een voldoende gefrankeerde envelop terug naar:

Rob Belemans
KU Leuven
Instituut voor Naamkunde en Dialectologie
Blijde Inkomststraat 21/2
3000 Leuven
(voor Antwerpen Brabant Limburg)

Hugo Rijckeboer
RU Gent
Seminarie Nederlandse Taalkunde
Blandijnberg 2
9000 Gent
(voor Oost-, West- en Frans-Vlaanderen)

Flandria
VAREN IS EEN FEEST!
Als Antwerpenaar ooit uw stad vanop de Schelde gezien?
Dat kan met Flandria!
Afvaarten: elke dag van de week tussen 11.00 u. en 17.00 u. om het uur. Inscheping Ponton Steen.
Voor slechts 240 Bef.
***
Als Antwerpenaar ooit uw haven bezocht?
Dat kan met Flandria!
Afvaarten: elke dag van de week om 10.30 u. en 14.30 u. uitgezonderd op vrijdagmorgen. Inscheping Kaai 13 aan de Londenbrug.
Voor slechts 375 Bef.
Tijdens het weekend is er op de morgenhavenrondvaart ook mogelijkheid tot lunchen voor 500 Bef (combinatieticket varen en lunchen 775 Bef, reservatie noodzakelijk)
Voor meer informatie en reservatie kan u terecht op het nummer
03/231.31.00

SUPERCRUISE!!!
8 zonnige dagen met MS. AYVAZOVSKIY v.a.
11.900 BEF
ITALIE • TURKIJE GRIEKENLAND
KINDEREN GRATIS
Vertrek op 17 en 31 juli
VOOR INFO EN FOLDER:
03/232 78 75
Ook op zaterdag!
EUROCRUISES

1.000 F KORTING OP UW VAKANTIE EN EEN GRATIS STRANDLAKEN?*
Poseidon Club*****
GRIEKENLAND
Gelegen in Loutraki-op 75 km. van Athene.
Schitterende club met gratis tennis, zeilen, windsurfen en aerobics (ook gratis lessen).
Vol pension met wijn en water aan tafel inbegrepen.
Voor alle reservaties vanaf 9 juli '94.
Vanaf 25.190 F 24.190 F voor 1 week
Kwaliteitvakanties
PEGASE
*De 1.000 F korting geldt per persoon en het gratis strandlaken per boeking

(Gazet van Antwerpen)

ROB BELEMANS

Een Antwerpse *deiken* volstaat om het Brabantse *vie(r)* te doven

0.1. Het materiaal

In de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant werd de SND-enquête in eerste instantie op 9 juli verspreid via de *Gazet van Antwerpen* en haar bijbladen. Maar ook lezers van *Het Volk* en in mindere mate van *Het Belang van Limburg* vulden de enquête voor een Brabants dialect in. Tijdens de daaropvolgende weken verscheen de enquête daarnaast als losbladige bijlage bij de tijdschriften *De Brabantse Folklore en Geschiedenis, Volkskundige Kroniek* en de ledenbladen van de Brusselse en de Leuvense Dialectacademie.

Op de vooropgezette sluitingsdatum voor de inzending (7 september) werd duidelijk dat er uit generatie 5[1] onvoldoende respons was gekomen, zeker voor de provincie Vlaams-Brabant. Daarom werd een beroep gedaan op de medewerking van enkele middelbare scholen, met de vraag hun leerlingen uit de derde graad (17- en 18-jarigen) de enquête klassikaal te laten invullen. Leerkrachten Nederlands uit 12 scholen reageerden positief op dit verzoek. Door deze bijkomende aktie kregen we voor het Zuidbrabantse gebied uiteindelijk 461 antwoorden voor generatie 5 binnen. Bij deze schoolantwoorden bleek een aantal formulieren echter nagenoeg blanco te zijn (deze leerlingen meldden doorgaans geen dialect meer te spreken). Andere jongeren vulden wel in, maar bleken vanwege hun gemengde dialectologische achtergrond niet meer in staat hun "dialect" met één bepaalde plaats in verband te brengen. Om deze redenen werden 43 enquêteformulieren voor generatie 5 van de verdere verwerking uitgesloten. Het totale aantal voor deze bijdrage verwerkte enquêteformulieren voor Antwerpen/Vlaams-Brabant bedraagt 1186[2]. Hun spreiding over de vijf leeftijdscategorieën is als volgt:

generatie 1:	25	(2%)
generatie 2:	232	(19,5%)
generatie 3:	319	(27%)
generatie 4:	192	(16%)
generatie 5:	418	(35%)

0.2. Opzet van het onderzoek

Doel van de hele SND-enquête was het aantonen van verandering, "beweging", in de Nederlandse dialecten. Volgens de algemene verwachting gaat het daarbij om een "beweging" van afnemende gevarieerdheid (de dialecten binnen één regio verschillen steeds minder van elkaar; Hoppenbrouwers noemt dit proces daarom "regiolectisering"). Dit verschijnsel zal zich bovendien, volgens diezelfde verwachting, duidelijker manifesteren naarmate de onderzochte groep dialectgebruikers jonger is. De zes voorbeelden die ik voor de Zuidbrabantse regio uit de SND-enquête gelicht heb, spreken deze verwachtingen niet tegen. Het zijn stuk voor stuk voorbeelden van afnemende dialecticiteit in het Zuidbrabantse gebied. Deze vervlakkingstendens grijpt evenwel niet in alle onderdelen van het dialect (woordgebruik, woordstructuur en klankpatroon) even sterk plaats. Evenmin zijn alle dialecten in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant er in dezelfde mate onderhevig aan.

Binnen de dialectologie zijn dit allerminst nieuwe vaststellingen. Nieuw is wel, dat met deze SND-enquête voor het eerst een poging ondernomen werd om een staal te nemen van deze recente ontwikkelingen voor het hele taalgebied tegelijk[3]. In Vlaanderen speelt het centrale Zuidbrabantse dialectgebied inzake dialectnivellering en -verlies momenteel kennelijk een voortrekkersrol. Het lijkt waarschijnlijk dat de afnemende Zuidbrabantse weerstand tegen de opmars van (sub-)standaardtaal in de dialecten zich in de toekomst ook in de meer perifere en nu nog dialectvastere provincies Limburg en West-Vlaanderen zal doorzetten.

Om de verschuivingen in het woordgebruik in Antwerpen en Vlaams-Brabant te onderzoeken, werd gekeken naar wat de 1186 respondenten invulden voor de woorden LUCIFER, SCHOMMEL, DEKEN en VLINDER. In de eerste drie gevallen kennen alle Zuidbrabantse dialecten 100 jaar een ander dan het standaardtaal-woord. *Vlinder* komt als dialectwoord in deze regio reeds langer voor, m.n. in het noorden van de provincie Antwerpen, en is daardoor een iets complexer geval. Zoals zal blijken is invloed vanuit de standaardtaal overigens niet steeds de dominerende factor bij dergelijke veranderingen in de Zuidbrabantse dialecten.

Een louter lexicale keuze van de onderzochte items zou nogal eenzijdig zijn en bovendien misschien de indruk wekken dat de "dialect-beweging" waarover deze bundel handelt zich beperkt tot het woordgebruik. Om aan te tonen dat dit geenszins zo is, kijk ik vervolgens nog naar de antwoorden die voor VUUR en voor de

werkwoordsvorm HIELD door de Antwerpenaren en Vlaams-Brabanders ingevuld werden.

1. schommel

SCHOMMEL is een van de begrippen waarvoor, ook in de Zuidbrabantse regio, een groot aantal verschillende dialectwoorden bestaat. Over het noordwesten van de provincie Antwerpen strekt zich een groot *touter*-gebied uit, terwijl in het noordoosten een kleiner gebied ligt met *stuur*. In het zuiden van de provincie komt de vorm *rijtak* voor, evenals een reeks samenstellingen met als tweede element *-schokkel*. In de provincie Vlaams-Brabant is *zwier* de meest verspreide vorm. Aan de randen van dit *zwier*-gebied komt ten westen in het Pajottenland *ruts* en in Klein-Brabant *bijs* voor, terwijl aan de oostzijde, in het Hageland, van *suur* en *zwik* gesproken wordt. Deze laatste vormen komen ook in het aangrenzende Limburgse Haspengouw voor. Verspreid over de twee provincies treft men verder een reeks dialectwoorden aan met een kleinere verspreiding, zoals *boensj* (in Mechelen *boesjkammeree*), *buls*, *wiskozee*, *karis* (bij Grimbergen) en *wip*.

Het A.N.-woord *schommel* komt in het hele gebied oorspronkelijk niet voor in de dialecten. Het binnendringen ervan neemt als volgt toe in de 5 onderzochte generaties (na de procenten staat tussen haakjes steeds het absolute aantal vermeldingen):

generatie 1: 4% (1)
generatie 2: 0,43% (1)
generatie 3: 0,9% (3)
generatie 4: 4,3% (10)
generatie 5: 26,3% (110)

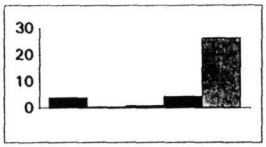

figuur 1: % SCHOMMEL-vermeldingen in de SND-enquête.

Tot en met generatie 3 is er dus een verwaarloosbaar kleine opgave van *schommel*-vormen (in totaal 5 vermeldingen uit 576 formulieren). Het relatief hoge percentage in generatie 1 wordt veroorzaakt door het extreem lage totale aantal inzendingen voor deze groep. In werkelijkheid gaat het, net als in generatie 2 om slechts 1 *schommel*-vorm. De in generatie 1 tot 3 gemelde standaardtaalvormen voor de schommel zijn waarschijnlijk vergissingen, waarbij de invullers zich lieten misleiden door het A.N.-woord in de opgave. In generatie 4 is er een lichte stijging merkbaar, die in generatie 5 plots exponentieel toeneemt.

In de generaties 1, 2 en 3 blijkt het oorspronkelijke, sterk gevarieerde woordarsenaal nog vrij goed bewaard te zijn. Er worden in

totaal 27 (generatie 1 & 2) of 26 (generatie 3) verschillende dialectwoorden voor de schommel opgegeven. In generatie 4 en 5 vermindert dit aantal tot 19 varianten. Met het binnendringen van de standaardtaalvorm gaat dus een afname van de lexicale diversiteit gepaard. Dat blijkt nog duidelijker, wanneer we de dialectwoorden die binnen een generatie slechts één keer vermeld worden niet meetellen. In generatie 1 en 2 worden 19 dialectwoorden voor "schommel" door minstens 2 respondenten ingevuld. In generatie 3 zijn er dat 17, in generatie 4 en 5 nog slechts 14.
Het is opvallend dat niet enkel die dialectwoorden voor de schommel met een vrij groot verspreidingsgebied goed stand houden (*stuur, touter, zwier*), maar ook woorden zoals *rijtak, ruts, sturrel* en *bijs*. Voortgaand op het hoger vermelde aantal varianten per generatie kan gesteld worden dat in het Zuidbrabantse gebied de voorbije halve eeuw een zevental schommel-benamingen verdwenen zijn. Het gaat om de woorden *zweeg, meule, wiskozee, wip(per) reigkour* en *buls* en om de samenstellingen *zwierentouter, zwierenais* en *zwierschoakel*. Deze zeven woorden werden in de SND-enquête door de generaties 1 en 2 slechts één of twee keer vermeld en zijn bij de daaropvolgende generaties volledig in onbruik geraakt.

2. deken.
Bij DEKEN verloopt het binnendringen van de standaardtaalvorm in de Zuidbrabantse dialecten geleidelijker, maar daarvoor liggen de percentages meteen beduidend hoger:

generatie 1: 8,69% (2)
generatie 2: 16,14% (36)
generatie 3: 17,78% (53)
generatie 4: 31,86% (58)
generatie 5: 53,86% (202)

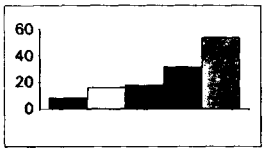

figuur 2: % DEKEN-vermeldingen in de SND-enquête.

De Zuidbrabantse dialecten kennen voor het begip "deken" algemeen een woord dat teruggaat op het Middelnederlandse *saerge/ saergie*, waarmee in de eerste plaats de grof gekeperde wollen stof aangeduid werd waarvan een deken vervaardigd was. Dit woord *saerg(i)e* kon in de Zuidbrabantse dialecten een aantal opeenvolgende transformaties ondergaan: de *-r* kon uitvallen, de eind-*ie* kon verdoffen tot *-e* en die eind-*e* kon op haar beurt weer verdwijnen. Het al of niet plaatsgrijpen van (een reeks van) deze wijzigingen, gecombineerd met een grote variabiliteit bij de realisatie van de

hoofdvocaal (*a, o, eu, ui, oi* of *e*) zorgt ervoor dat in de Zuidbrabantse dialecten heel wat klankvarianten van dat ene woord *saerg(i)e* opduiken. Volgend overzichtje maakt dat duidelijk:

	+r / +ie	-r	ie > e	-e
met *-a-*	sardie/sarge	sazie	saze	sas
met *-o-*	sorie/sorze		sozje	sosj
met *-eu-*	seurze		seuze	seus
met *-ui-*		suizie		suis
met *-oi-*			soizje	sois
met *-e-*	serge	sezie	seze	ses

figuur 3: varianten van Mnl. *saerg(i)e* in de Zuidbrabantse dialecten.

De oorspronkelijke toestand, waarbij heel de Zuidbrabantse regio uitsluitend deze klankvarianten van *sarg(i)e* bezigde, is enkel in generatie 1 nog min of meer bewaard (de twee *deken*-vermeldingen kunnen weerom als vergissingen terzijde geschoven worden). Het A.N.-woord *deken* zet zijn trapsgewijze opmars stevig in met ca. 17% in de generaties 2 en 3. Vervolgens verdubbelt het aantal *deken*-vermeldingen procentueel bijna in generatie 4 en nagenoeg nog eens in generatie 5, waar de *saerg(i)e*-vormen tot een minderheid worden.

De geografische spreiding van deze opmars van *deken* binnen de Zuidbrabantse dialecten vertoont een interessant beeld (kaart 1). De bijna 54% *deken*-vermeldingen uit generatie 5 zijn vrij gelijkmatig over de hele regio verdeeld. De provincie Antwerpen is dichter bezet dan Vlaams-Brabant, maar de lege vlek in het centrum van deze provincie is misleidend. In feite kwamen uit dit gebied tussen Leuven en Brussel nagenoeg geen antwoorden binnen voor de jongste leeftijdsgroep. Dat lijkt me overigens op zichzelf al een veelzeggend feit. Voorlopig schijnt enkel het noordwesten van Vlaams-Brabant en Klein-Brabant van het *deken*-offensief gevrijwaard te blijven.

Interessant is ook een vergelijking met de plaatsen waarvoor in de twee oudste SND-generaties reeds *deken*-vermeldingen voorkomen. Daarbij wordt duidelijk dat deken zich van noord naar zuid verspreid en dat de stad Antwerpen en haar periferie daarbij een toonaangevende rol spelen. Buiten de Antwerpse agglomeratie komt deken in de generaties 1 en 2 enkel nog voor tegen de rijksgrens in Hoogstraten, Ravels, Beerse en Arendonk en in 4 zuidelijkere plaatsen: Lier, Zichem, Dworp en Galmaarden. Zichem is daarbij niet meteen verklaarbaar. Lier staat als provinciestad wellicht sterk onder Antwerpse invloed. De twee zuidelijkste gemeenten liggen tegen

de taalgrens. Van Keymeulen heeft de hypothese geopperd dat de dreiging van het Frans in precies dit gebied de Nederlandstaligen ertoe aanzet om vlugger standaardtaalwoorden in hun dialect over te nemen[4].

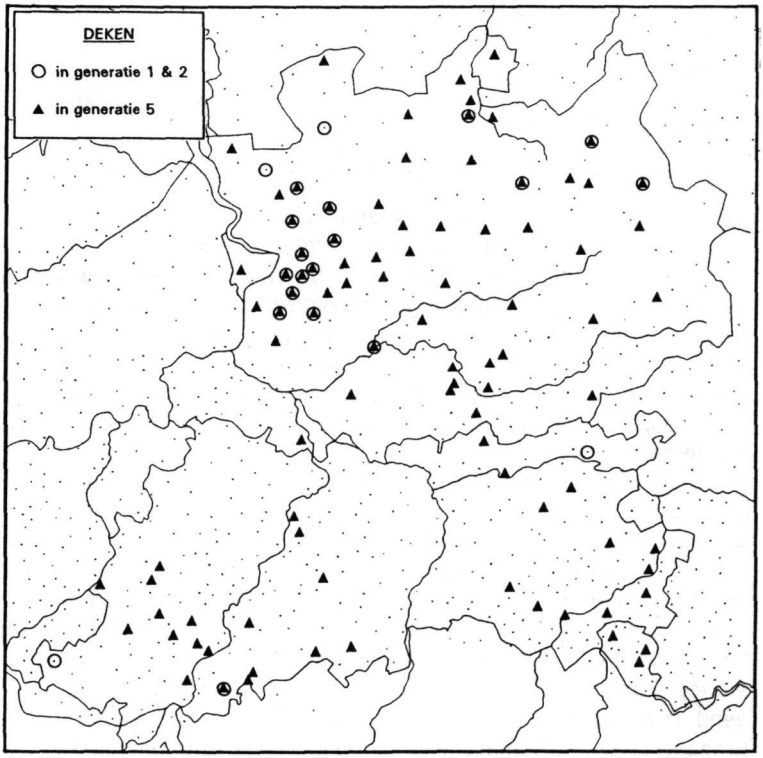

kaart 1: DEKEN in de Zuidbrabantse dialecten in generatie 1&2 en generatie 5 van de SND-enquête.

3. vlinder

Van de voor deze bijdrage onderzochte gevallen biedt VLINDER het meest extreme voorbeeld van lexicaal dialectverlies. In nog hogere mate dan bij SCHOMMEL gaat het hier om een begrip dat in het hele taalgebied en dus ook in de Zuidbrabantse dialecten grote heteronymie vertoont: de Nederlandse dialecten kennen in totaal maar liefst 230 verschillende dialectvormen ter aanduiding van de vlinder[5].

De provincie Vlaams-Brabant en het zuiden van de provincie Antwerpen vormen het oostelijke uiteinde van een groot zuidelijk gebied, dat in het westen tot aan de Duitse grens reikt. In dat gebied wordt de vlinder (oorspronkelijk) aangeduid met een dialectwoord dat teruggaat op het Latijnse *papilio*. In de westelijke helft van dit Zuidbrabantse gebied, van de Oostvlaamse provinciegrens tot net niet aan de Dijle, spreekt men van *pepel*. De westrand van Klein-Brabant heeft *peper*; de omgeving van Brussel *papillon*. De streek rond Leuven en het grootste deel van het Hageland kennen *pimpel* of *pumpel*. In het oostelijke deel van het *mich*-kwartier komt de Limburgse vorm *piepel* voor.
De rest van de provincie Antwerpen wordt gekenmerkt door grotere variatie. In het noordoosten, van Turnhout tot Mol, ligt een vrij groot *flikketeer*-gebied. Het centrale westelijke deel tot aan Antwerpen heeft *zomervogel*. Ten noorden daarvan tot aan de rijksgrens treft men *flikkelantier* en *vliegelantier* aan. Enkele plaatsen ten noorden van Antwerpen vormen een klein *pannelapper*-gebied. De Antwerpse agglomeratie kent verder de woorden *wiewouter* en *schoenlapper*. In de stad zelf spreekt men echter van *kapel*, een vorm die in de Brabantse dialecten verder enkel in de westelijke helft van Noord-Brabant voorkomt.
Loomans kon in zijn licentiaatsverhandeling over de vlinder-benamingen in de Nederlandse dialecten in 1966 over het standaardtaalwoord *vlinder* nog schrijven: "Het is verspreid over heel Nederland en ook in Vlaanderen *begint* (cursivering R.B.) het door te dringen. Het is zonder meer duidelijk dat deze vlindernamen in Vlaanderen vanuit het noorden doorgedrongen zijn, want deze namen komen hoofdzakelijk voor langs de Belgisch-Nederlandse grens."[6] De indringing van *vlinder* in de Zuidbrabantse dialecten stond 30 jaar geleden dus amper verder dan op dit ogenblik *bij deken* het geval is. Loomans vond de standaardtaalvorm in een aaneengesloten gebied enkel in de Limburgse en Antwerpse Noorderkempen en vaak werd nog een oorspronkelijke dialectvorm ernaast vermeld. De huidige toestand bij *vlinder* kan wellicht niet zonder meer gelden als een exacte prognose voor de verspreiding van *deken* over 30 jaar of minder; maar indicatieve waarde mag er toch wel aan toegeschreven worden. De SND-resultaten laten dan het ergste vermoeden. Het Zuidbrabantse dialectgebied is tijdens die voorbije 30 jaar als het ware overspoeld met *vlinder*-vormen. Opvallend is dat reeds in de generaties 1, 2 en 3 nagenoeg de helft van de invullers zijn oorspronkelijk dialectwoord ingeruild heeft voor de standaardtaalvariant. In de generaties 4 en 5 stijgt dat aantal tot 70 à 80%.

De cijfers voor het voorkomen van *vlinder* in de SND-enquête zien er voor de vijf generaties als volgt uit:

generatie 1:	49,99%	(11)
generatie 2:	43,47%	(100)
generatie 3:	52,39%	(163)
generatie 4:	72,76%	(139)
generatie 5:	78,21%	(316)

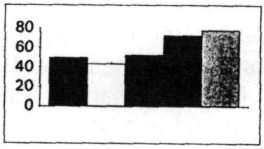

figuur 4: % VLINDER-vermeldingen in de SND-enquête.

Net als bij DEKEN kan ook hier aan de hand van de vermeldingen in generatie 1 en 2 (kaart 2) vastgesteld worden dat het noordwestelijke deel van het gebied, met name groot-Antwerpen en de omliggende gemeenten, als doorgeefluik gefungeerd heeft. Het lijkt erop

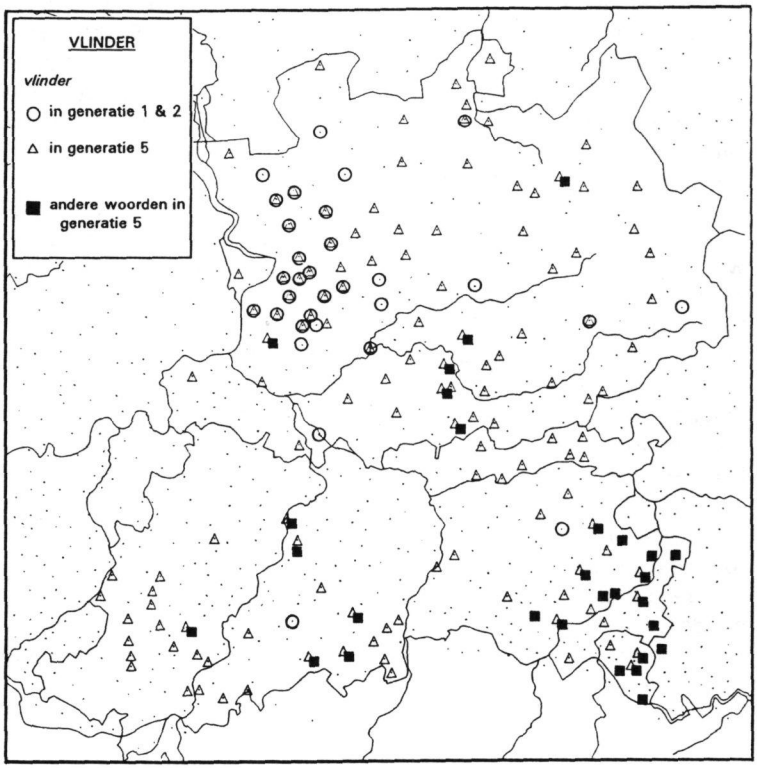

kaart 2: VLINDER in de Zuidbrabantse dialecten in generatie 1&2 en generatie 5 van de SND-enquête.

dat in dit geval ook kleinere plaatsen in een smalle strook in het zuiden van de provincie (Vorselaar, Geel, Mol en hun omgeving) de Antwerpse *vlinder* vrij vroeg overgenomen hebben. In generatie 3 volgen de steden en hun directe omgeving in Vlaams-Brabant en vanaf generatie 4 komt *vlinder* over het hele gebied in een vrij dicht net voor. Daarbij dient opgemerkt dat het in dit geval niet enkel een kwestie is van insluiping van de standaardtaalvorm in de dialecten, maar dat de oorspronkelijke dialectwoorden voor de vlinder tegelijk nagenoeg verdwenen zijn. Op de kaart (kaart 2) is te zien dat enkel in het Brabantse *mich*-kwartier, een gebied dat vanouds sterk bij het naburige Limburg aanleunt, invullers uit generatie 5 nog vrij systematisch een ander dialectwoord opgaven naast *vlinder*.

4. lucifer

In de drie bovenstaande voorbeelden was de vastgestelde lexicale beweging er telkens een van dialectverlies ten gunste van het standaardtaalwoord. LUCIFER maakt duidelijk dat het niet per definitie zo moet zijn. Het is een voorbeeld van dialectnivellering (of regiolectisering), waarbij van A.N.-invloed nog maar amper sprake kan zijn. Dat maken de cijfermatige gegevens over het voorkomen van *lucifer*-vermeldingen in de SND-enquête meteen duidelijk:

generatie 1:	0%	(-)
generatie 2:	0%	(-)
generatie 3:	0%	(-)
generatie 4:	0,52%	(1)
generatie 5:	8,66%	(35)

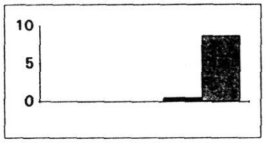

figuur 5: % LUCIFER-vermeldingen in de SND-enquête.

Tot en met generatie 4 komt *lucifer* niet voor in de Zuidbrabantse dialecten. Eerst in de jongste generatie is er sprake van enige standaardtaal-invloed, die echter minimaal is vergeleken bij de percentages uit drie vorige voorbeelden.

In de enquête van Willems uit 1889 is dit woord helaas niet opgevraagd, zodat niet kan vergeleken worden met de toestand van een eeuw geleden. In de vragenlijsten 1, 16 en 42 van de *Zuidnederlandse Dialectcentrale* te Leuven is "lucifer" tijdens de eerste helft van deze eeuw drie keer opgevraagd. In haar verhandeling over Latijnse en Romaanse leenwoorden in het Zuidnederlandse taalgebied vermeldt D'haene op basis van deze lijsten enkel *lucifer*-vermeldingen in de steden Gent, Antwerpen, Brussel en Leuven en in een paar dorpen, hoofdzakelijk in de oostelijke helft van Antwer-

pen[7]. Toch is het niet zo dat er bij de benaming voor de lucifer geen evolutie zou plaats gevonden hebben tijdens de voorbije decennia.
De kaart van D'haene geeft voor Antwerpen en Vlaams-Brabant volgend beeld. In het hele gebied, met uitzondering van de streek rond Brussel, komt ***stekske*** voor (Brussel zelf kent dit woord echter ook). Enkel in de westelijke helft van de provincie Antwerpen en in Klein-Brabant is ***stekske*** de enige vorm; de rest van de provincie en heel Vlaams-Brabant hebben daarnaast nog een tweede dialectwoord. In een aaneengesloten zuidelijk gebied van de Oostvlaamse provinciegrens tot voorbij Leuven is dat ***allumet.*** Zonder duidelijke gebiedsvorming komen verder naast ***stekske*** de woorden ***k(r)etserke, solferstok, vapeurke*** (Turnhout), ***soflet*** en ***duvelstekske*** (Arendonk) voor.
De dialectnivellering bij de benamingen voor de lucifer wordt duidelijk, wanneer men in de SND-gegevens op zoek gaat naar deze laatste woorden. De generaties 4 en 5 kennen naast ***stekske*** enkel nog ***allumet*** en ***kretserke*** en dat in slechts zeer geringe mate (65 vermeldingen uit 596 formulieren). In de generaties 1, 2 en 3 overleven daarnaast ook ***soflet*** (4 vermeldingen) en ***sulferke*** (3 vermeldingen) nog net. Het dialectwoord ***stekske*** heeft zich bijgevolg in het overgrote deel van het Zuidbrabantse gebied als enige vorm kunnen doorzetten. Dit woord neemt in alle 5 de generaties dan ook tussen de 74 en 89% van de antwoorden voor zijn rekening.

De dialectvorm ***stekske,*** die voor de Tweede Wereldoorlog al exclusiviteit had verworven in de Antwerpse regio en de oostelijke helft van de Kempen, heeft sindsdien dus ook in de rest van het gebied de andere dialectbenamingen voor de lucifer nagenoeg verdrongen. De Antwerpse expansie is ook in dit voorbeeld weerom duidelijk merkbaar. ***Stekske*** komt op de kaart uit 1946 overigens ook in heel Oost-Vlaanderen en Limburg voor - telkens naast andere woorden - en is sedertdien geëvolueerd tot een algemeen Zuidnederlands woord uit de substandaardtaal. Eerst nu ondervindt ***stekske*** blijkbaar op zijn beurt concurrentie van het standaardtaalwoord ***lucifer*** (dat in de jaren '40 reeds in Antwerpen-stad opgetekend werd), zoals de cijfers voor de jongste generatie uit de SND-enquête laten zien.

5. vuur

De Zuidbrabantse dialecten veranderen niet enkel inzake woordgebruik. De antwoorden van de SND-invullers voor VUUR laten ons toe twee verschuivingen in de klankstructuur (fonologie) te beschrijven. Het gaat daarbij enerzijds om het uitvallen van de eind-*r* en anderzijds om het vocalisme van dit woord.

In zijn ***Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten*** schrijft Weijnen kort en duidelijk: "In de provincie Brabant (bedoeld is Vlaams-Brabant, R.B.) valt de *r* algemeen af, dus bijv. ook bij ***broer, vuur, deur***"[8]. Als voorbeeld karteert hij de toestand voor ***bier***. Op die kaart is een groot zuidelijk gebied zonder *-r* ingetekend, dat enkel de noordelijke strook van Vlaams-Brabant en het ***mich***-kwartier niet omvat (Landen vormt evenwel een eiland met *r*-afval).

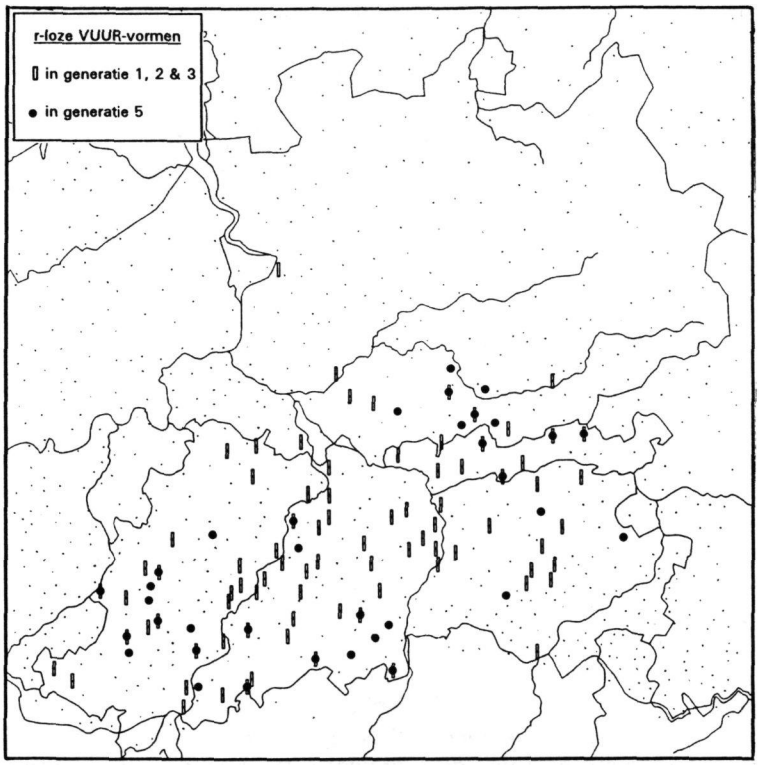

kaart 3: *r*-loze VUUR-vormen in de Zuidbrabantse dialecten: generaties 1, 2 en 3 tegenover generatie 5 van de SND-enquête.

Voor VUUR is dit gebied met r-afval wellicht iets groter. In de Willems-enquête hebben slechts 8 van de 27 Vlaams-Brabantse plaatsen een vorm met -r[9]. Ze liggen stuk voor stuk op de taalgrens of in de oostelijke strook van de provincie. In het noorden lijkt ook een stukje van de provincie Antwerpen tot het *r*-loze gebied bij VUUR te behoren, met name de streek tussen Lier en Heist-op-den Berg.
De SND-gegevens voor de generaties 1,2 en 3 geven *r*-loze vormen voor heel de provincie (kaart 3), met uitzondering van het gebied ten oosten van de lijn Diest-Tienen (ook voor Landen worden, net als bij Willems, enkel vormen met eind-*r* gegeven). In de generaties 4 en 5 lijkt het cenrum van dit aaneengesloten *r*-loze gebied stilaan op te lossen. In generatie 5 komen er in centraal-Vlaams-Brabant, tussen de Zenne en de Dijle, nog maar een tiental *r*-loze *vuur*-vormen voor. Er resten twee kleinere en perifere *r*-loze gebieden: in het zuidwesten het Pajottenland en in het noordoosten rond Heist-op-den-Berg. Procentueel ziet deze afname van r-loze vormen doorheen de 5 SND-generaties als volgt uit:

generatie 1:	28,57%	(6)
generatie 2:	25%	(55)
generatie 3:	29,44%	(91)
generatie 4:	17,02%	(32)
generatie 5:	16,04%	(65)

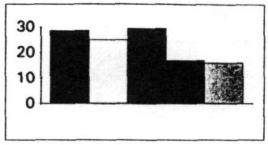

figuur 6: % *r*-loze VUUR-vermeldingen in de SND-enquête.

Het zal duidelijk zijn dat deze verbrokkeling van het *r*-loze gebied in de Zuidbrabantste dialecten weerom een gevolg is van de sterke invloed die de standaardtalige vorm op de dialecten begint uit te oefenen.
Ook in het vocalisme zien we de werking van deze A.N.-invloed. De boekjes van Willems signaleren in Vlaams-Brabant *vuur*-vermeldingen, dus met een *uu*-vocalisme zoals in de standaardtaal, enkel in de boven genoemde stroken in het oosten en op de taalgrens. Het standaardtalige vocalisme is in deze provincie vanouds dus enkel aanwezig in de dialecten die vormen met eind-*r* hebben. Dierickx heeft in 1965 een *vuur*-kaart voor het Zuidbrabantse gebied getekend op basis van diverse bronnen uit de periode 1920-1950[10]. Daarop wordt de geschetste toestand voor Vlaams-Brabant bevestigd, maar is daarenboven te zien dat het gebied met *uu*-vocalisme zich ook over heel de provincie Antwerpen uitstrekt. In het grootste deel van deze provincie staat *vuur* evenwel naast *vier*.

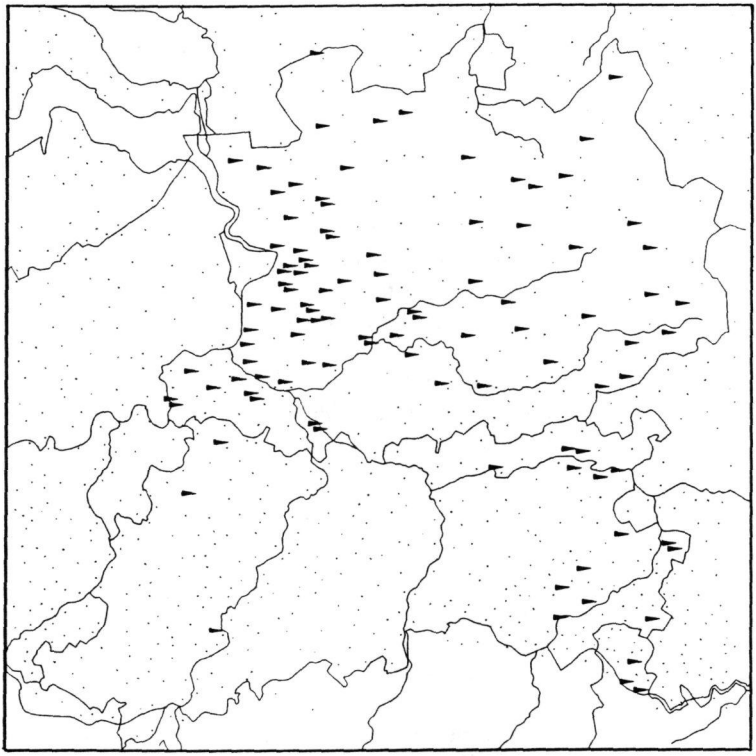

kaart 4: *vuur*-vormen in de Zuidbrabantse dialecten van de generaties 1, 2 en 3 uit de SND-enquête.

De gegevens uit de recente SND-enquête stemmen wat betreft de generaties 1 tot 3 met dit beeld overeen (kaart 4). Afgezien van een drietal verspreide *vuur*-vermeldingen, komt de vorm met *uu*-vocalisme enkel voor in het oostelijk deel van Vlaams-Brabant en in de provincie Antwerpen. In generatie 4 is er rond Heist-op-den-Berg en in het noordwesten van Vlaams-Brabant al insijpeling van *vuur*-vormen te zien. In generatie 5 hebben ook het Pajottenland, de stad Leuven (midden in een ontrondingsgebied !) en het Hageland al *vuur*-vormen. Ook in het vocalisme van VUUR grijpt in de Zuidbrabantse dialecten dus een gelijkschakeling met de standaardtalige vorm plaats, maar hier is deze ontwikkeling duidelijk van jongere datum dan bij de lexicale voorbeelden. Procentueel stijgen de *vuur*-vermeldingen in de SND-enquête immers eerst in de twee jongste generaties:

generatie 1:	52,38%	(11)
generatie 2:	56,36%	(55)
generatie 3:	56,63%	(175)
generatie 4:	73,93%	(139)
generatie 5:	76,54%	(310)

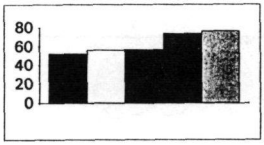

figuur 7: % VUUR-vermeldingen in de SND-enquête.

6. hield

Een morfologisch item is de keuze tussen het zwakke of sterke paradigme (met of zonder *-de(n)* aan het einde) bij de imperfectum-vorming van werkwoorden. We bekijken die keuze in de antwoorden uit de SND-enquête voor de werkwoordsvorm "hield" (1e en 3de persoon enkelvoud).

Sommige Vlaams-Brabantse invullers van de enquête Willems hadden 100 jaar geleden ook al twijfels bij de vervoeging van dit (en ook andere) werkwoorden. Van de 27 invullers lieten er toen drie het hele werkwoordsdeel oningevuld. Drie anderen gaven zowel een zwakke als een sterke vorm op. De zegsman voor Opwijk noteerde zelfs 5 vormen: ***"aafde, aade, iel, ielde, ief"***. De verhouding tussen zwakke ***"houde"***-vormen(8) en sterke ***"hield"***-vormen (24) is in de 24 ingevulde Willems-boekjes duidelijk in het voordeel van de sterke vormen. Doch enkel de invuller voor Sint-Joris-Weert gaf 100 jaar geleden de standaartaal-vorm ***hield*** op. Als zwakke vervoegde vormen komen verder voor: ***aafde*** (4x), ***aevgenden***, ***aade***, ***ielde*** en ***hotjege***. De 6 plaatsen waarvoor deze vormen opgegeven werden liggen allemaal in het uiterste westen van de provincie. Het zijn vijf gemeenten langsheen de provincie-grens: Merchtem, Edingen, Halle, Opwijk en Sint-Kwintens-Lennik en als zesde Vilvoorde, dat in het noorden bij deze strook aansluit.

Uit de SND-antwoorden blijkt dat ook in de hedendaagse Zuidbrabantse dialecten nog een grote diversiteit aan varianten voor deze werkwoordsvorm bestaat. Naast sterke vormen zoals *(h)iel*, *(h)ief* of *(h)ieuw* komen zwak vervoegde vormen voor als *(h)ouwde*, *(h)aafde*, *(h)aagde*, *(h)eude*, *(h)eide*, *(h)ode*, enz.

Uit de antwoorden blijkt weerom een duidelijke, en in de twee jongste generaties toenemende, voorkeur voor de sterke vormen. Vermits de standaardtaal een sterke vorm (*hield*) kent, zijn de zwak vervoegde *"houde"*-vormen dialectisch gemarkeerd. Het is bijgevolg niet verwonderlijk dat zij in de jongste generaties nog verder teruggedrongen worden.

generatie 1:	78,95%	(15)
generatie 2:	75,49%	(117)
generatie 3:	73,28%	(159)
generatie 4:	85,36%	(134)
generatie 5:	86,92%	(206)

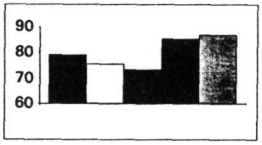

figuur 8: % sterk vervoegde vormen voor HIELD in de SND-enquête.

Op een kaart vertoont de spreiding van de ***"houde"***-vermeldingen niet voor alle SND-generaties een eenduidig beeld. In de generaties 1 en 2 komt ***"houde"*** enkel rond Antwerpen, in Klein-Brabant en tussen Brussel en Leuven voor. Dat stemt dus min of meer overeen met de toestand die Willems optekende, zij het dat ***"houde"*** in Vlaams-Brabant een stukje naar het oosten is opgeschoven. Vanaf

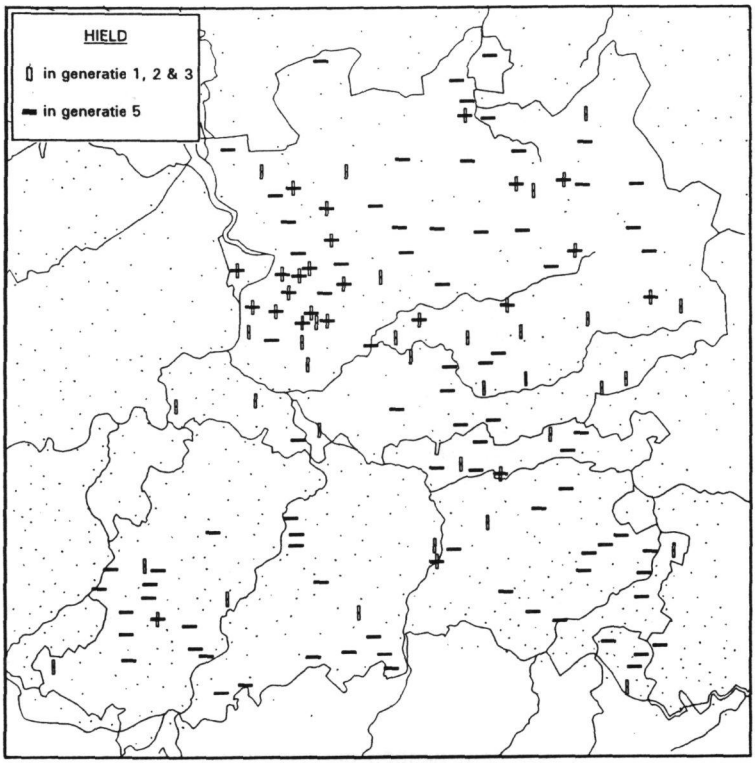

kaart 5: *hield*-vormen in de Zuidbrabantse dialecten van generatie 1, 2 en 3 tegenover generatie 5 van de SND-enquête.

generatie 3 wordt het voorts nog oostelijker, in de Antwerpse Kempen en in het Hageland, enkele keren vermeld.

Wel een duidelijk interpreteerbaar kaartbeeld biedt de verspreiding van de met het A.N. overeenstemmende vorm ***hield*** (kaart 5). In generatie 1, 2 en 3 samen wordt deze vorm enkel opgegeven door invullers uit Anwerpen, de Antwerpse periferie, de steden Brussel, Mechelen, Leuven, Aarschot en in het oostelijk deel van de Kempen (de omgeving van Turnhout, Geel en Mol). Kortom ***hield*** werd door veertig-plussers enkel ingevuld in de Antwerpse agglomeratie, het gebied dat sterk onder Antwerpse-expansiedruk staat en in de overige Zuidbrabantse steden. In generatie 5 is ***hield*** zoals te verwachten was, verder geëxpandeerd over het hele Zuid-brabantse gebied. In de SND-enquête uit zich die uitdeining van ***hield*** over Antwerpen en Vlaams-Brabant cijfermatig als volgt:

generatie 1:	10,52%	(2)
generatie 2:	19,35%	(30)
generatie 3:	17,97,%	(39)
generatie 4:	22,92%	(36)
generatie 5:	44,3%	(105)

figuur 9: % HIELD-vermeldingen in de SND-enquête.

7. conclusie

De grootscheepse en voor een breed publiek opgezette enquête van de Stichting Nederlandse Dialecten heeft in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant bijna 1200 mensen kunnen motiveren om een reeks zinnen en losse woorden in hun dialect op papier te brengen. Deze mensen waren ongetwijfeld meer dan doorsnee begaan met hun dialect en zullen het wellicht ook met meer overleg (en dus per definitie ouderwetser) vastgelegd hebben dan ze het in de dagdagelijkse praktijk nog spreken. Voor de jongste generatie invullers geldt, dat er bij de invullende scholieren misschien een aantal helemaal niet gemotiveerd was en daardoor meer dan eens een A.N.-vorm uit de opgave klakkeloos overgenomen heeft, die ze in hun niet-standaardtalige omgangstaal toch anders realiseren. De hierboven gepresenteerde cijfers kunnen met andere woorden een dubbel vertekend beeld van de talige realiteit in Zuid-Brabant geven. De generaties 1, 2 en 3 kunnen een ouder stadium van hun dialect genoteerd hebben dan ze in feite zelf spreken; de jongeren kunnen vormen genoteerd hebben die dichter bij het A.N. aanleunen dan hun mondelinge realisaties.

De hierboven gepresenteerde cijfers kunnen eventueel een dubbel vertekend beeld van de talige realiteit in Zuid-Brabant geven. Enerzijds kunnen de generaties 1, 2 en 3 deels een ouder stadium van hun dialect genoteerd hebben dan ze in feite zelf spreken. Anderzijds kan generatie 5 deels vormen genoteerd hebben die dichter bij het A.N. aanleunen dan hun feitelijke mondelinge realisaties. Ook wanneer dit het geval is, zijn de cijfermatige verschillen extreem genoeg om niet te hoeven twijfelen aan de juistheid van de vastgestelde tendens. In de dialecten uit het centrale deel van Vlaanderen grijpen momenteel op alle talige niveaus veranderingen plaats, die het verschil tussen dialect en standaardtaal in iedere nieuwe generatie kleiner maken.
De provincie Antwerpen, en vooral het westelijke deel ervan, loopt wat deze evolutie betreft duidelijk op kop in Vlaanderen[11]. De afkalving binnen de traditionele dialecten staat daar binnen de jongste generatie niet erg ver achter bij de toestand die het Westen van Nederland kent. De stad Antwerpen en haar directe geografische invloedssfeer vormen het centrum van waaruit het dialectverlies zich van het Zuidbrabantse gebied meester maakt. In Vlaams-Brabant zijn het de grote en middelgrote stedelijke centra die het Antwerpse voorbeeld als eerste volgen en op hun beurt weer doorgeven aan de rest van de provincie.
De mate waarin het dialectverlies zich manifesteert, verschilt duidelijk van geval tot geval, zoals de vier lexicale voorbeelden lieten zien. De gebruiksfrequentie van de dialectvorm in kwestie, het feit of er oorspronkelijk veel of weinig dialectvariatie voorkomt en de mate waarin deze varianten verschillen van de A.N.-vorm, dat zijn kennelijk factoren die de graduele verschillen mee veroorzaken. Bij LUCIFER werd duidelijk dat aan het dialectverlies (het prijsgeven van de dialectvorm in ruil voor de A.N.-vorm) een dialectnivellering kan voorafgaan, waarbij eerst één dialectvariant de status van regiolectische eenheidsvorm verwerft.
De twee laatste van de in deze bijdrage besproken voorbeelden getuigen van het feit, dat het dialectverlies in Zuid-Brabant geenszins beperkt blijft tot het afnemend gebruik van traditionele dialectwoorden en hun vervanging door (sub-) standaardtaalvormen. Ook in de fonologische en morfologische structuur van de Zuidbrabantse dialecten zijn dezelfde veranderingsprocessen met hetzelfde geografische verspreidingpatroon werkzaam.

NOTEN

1. Bij de verwerking van de SND-enquête werd de volgende generatie-indeling gehanteerd: generatie 1: geboren voor 1916; generatie 2: geboren tussen 1916 en 1930; generatie 3: geboren tussen 1931 en 1950; generatie 4: geboren tussen 1951 en 1970; generatie 5: geboren vanaf 1971.
2. Mijn dank gaat naar Lut Coremans, die na het invullen van de SND-enquête spontaan haar hulp aanbood bij het excerperen van de items. In het bijzonder dank ik mijn vrouw, Marika, voor de vele avonden waarop zij bij het excerperen, intikken en ver-werken van de gegevens geholpen heeft.
3. In navolging van C. Hoppenbrouwers wordt vrij algmeen aangenomen dat er in het zuiden van het taalgebied sedert de jaren '60 een ingrijpend taalveranderingsproces op gang gekomen is dat de status en het gebruik van het dialect in stijgende mate aantast. Zie hierover o.a. J. Van Keymeulen, *Een verkennend taalgeografisch onderzoek naar lexicaal dialectverlies in Nederlandstalig België*. in: *Taal en Tongval*, themanummer 6 (1993), blz. 75 e.v., waar ook verdere literatuur vermeld wordt.
4. J. Van Keymeulen, o.c., blz. 84. Ik merk hierbij evenwel op dat het door hem gegeven voorbeeld, nl. *ruts* voor "schommel" in het Pajottenland, door de SND-gegevens tegengesproken wordt. Dit dialectwoord werd nog door respondenten uit alle vijf de generaties (en in slechts licht afnemende mate) ingevuld.
5. Een samenvattend overzicht met etymologische duiding biedt de brochure *De dialectbenamingen voor de vlinder. Commentaar bij de kaart (gekleurde) vlinder (1994)*, die samen met een nieuwe kaart uitgegeven werd door de Gentse redactie van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Daarin vindt men eveneens verdere literatuuropgaven.
6. L. Loomans, *De vlinder in de Zuid- en Noordnederlandse dialecten* (ongepubl. licentiaatsverhandeling), Leuven 1966, blz. 161.
7. P. D'haene, *Bijdrage tot het historisch en geographisch onderzoek van Latijnse en Romaanse leenwoorden in de Zuid-Nederlandse dialecten* (ongepubl. licentiaatsverhandeling), Leuven 1946.
8. A. Weijnen, *Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten*, 's-Gravenhage 1991, blz. 143; De kaart "r-afval in bier" op blz. 289.
9. Die 8 plaatsen zijn: Edingen, Galmaarden, Glabbeek, Landen, Lubbeek, Opwijk, Sint-Joris-Weert en Zoutleeuw.
10. R. Dierickx, *Het vocalisme van de Brabantse dialecten in Zuid-Nederland (provincies Antwerpen en Brabant)* (ongepubl. licentiaatsverhandeling), Leuven 1965.
11. Zie hierover ook de concluderende beschouwingen van Van Keymeulen, o.c., blz. 92 e.v.

Kijk ... ne vlimbouter in mijne lochtink!

Wat zet bomma ook alweer tegen een vlinder? Een fefouter? Een fiefluter? Een motevrouw? Een (?) Een vlimbouter? Een boterkapel? Een zomervogel?

Als u er geen ander woord voor kent dan vlinder, dan wijst dat vooral op de (?) van het dialect in Vlaanderen.

De Stichting Nederlandse Dialecten (SND) speelt in op dat verlies en koos Dialectverandering en dialectverlies als thema voor haar Dialectendag op 25 maart 1995 in 's Hertogenbosch. Hiertoe wordt nu al een dialectenquête opgezet waaraan Het Volk graag meewerkt.

Doe mee aan het Dialectenonderzoek en win een magnifieke fiefouter in alle variaties.

Wried gelierde hieries

Vroeger kon je een dialectspreker op een dorp na lokaliseren. Vandaag is het dialect onder invloed van de standaardtaal al sterk uitgevlakt. Toch zal je nog een Limburger van een Westvlaming kunnen onderscheiden aan zijn uitspraak-bewoordingen. Of iemand echter uit het Pajottenland komt dan wel uit het Hageland, zal je niet meer kunnen uitmaken. Nogal wat dialectische benamingen zijn immers in onbruik. Andere zijn springlevend, maar in hun betekenis of uitspraak veranderd. Naar dergelijke verschillen verrichten dialectologen al ruim honderd jaar onderzoek. Met haar enquête wil de SND die veranderingen registreren.

Daarom vraagt ze aan dialectsprekers te noteren hoe woorden en zinnen in hun dialect luiden. Wie meedoet, maakt kans een dialectkaart te winnen met de benamingen van de vlinder in ons taalgebied. De winnaars worden uit alle inzenders geloot en krijgen de kaart toegestuurd.

—S.V.C.

Raymond Goethals: Zuu slecht hemme doe nie gespelt, in gen Amerique, hen pake

De enquête

ZINNEN

Om mee te doen zet u de volgende zinnetjes om in uw eigen dialect. Als er tussen twee woorden een streepje staat, kiest u het woord dat u het beste vindt passen.

1. Het schaap en zijn lammetjes stonden samen met het veulen erwtetschillen te eten achter het/de prikkeldraad bij de molen.
2. We gaan de zeug bij haard (?) trekken.
3. De ham hing te drogen in de haardschouw van het boerenhuis.
4. Ik vroeg u om een kopje thee, maar ik kreeg zure azijn.
5. Hij bracht een foto van de koning/koningin mee uit de lade van zijn kast.
6. Het mannetje hield zich wel vast, maar viel en brak z'n armpje.
7. Haar twee zonen waren vaak/dikwijls zelf hun broeken.
8. Ik zie jullie wel, maar jullie zien mij niet.
9. Ze eten met een vork de aardappelen en uien/ajuinen van hun bord.
10. Hij was moe van het zaaien en had eelt op zijn handen.
11. Bijna viel hij van de schommel in een nest mieren.
12. In de schaduw van het bosje zit een kikker te kwaken.
13. Er vloog een vlinder door de lucht en die kwam op mijn aardbeien (te) zitten.
14. Een lucifer volstaat om een groot vuur te maken.
15. Toen hij bedreigd werd, stak/verstopte de egel zijn neus weg onder zijn/de buik.
16. Wij zijn bijna klaar met het schoonmaken van de groenten.
17. Kan jij dadelijk de wortelen eens in die zwarte ketel doen?
18. Heb/Ben jij je tabak en aansteker ook vergeten? Ik zou er graag een (?) roken.
19. Terwijl ze vanmorgen naar me wuifde, vielen haar halpen en een zakdoekje uit haar (?).
20. Ik ben erg tevreden, omdat jullie zo vaak met de fiets naar de stad rijden/gaan.
21. Soms werd hij eventjes onwel. Dan deed hij zijn schaatsen uit en kwam naast me op de slee zitten.
22. Die deken hang/zit vol slijk, het is net een dweil.
23. Ik dacht dat ik de slager zijn jas hier ergens had zien hangen.

WERKWOORDSVORMEN

Ik ga - jij gaat - wij gaan - gingen - gegaan.
Ik sta - jij staat - wij staan - stonden - gestaan.
Ik word - jij wordt - wij worden - werden - geworden.
Ik zoek - jij zoekt - wij zoeken - zochten - gezocht.
Sterven - stierf - gestorven.

OVERIGE

Schapen - schaapje; laag - laagste; (zandstrooien) oog - oogje; staart - staartje; ik hield stevig vast; schreien (meer woorden mogen hier ingevuld worden).

OPEN VRAGEN

Geef telkens hoogstens drie antwoorden in volgorde van belangrijkheid.

- Als u wel eens in uw dialect leest, welke auteur(s) leest u liefst?
- Is er een boek in uw dialect of streektaal dat u het mooiste zou willen noemen?
- Als u wel eens naar streektaalmuziek luistert, wie (zanger(es) of groep) is voor u dan de top?

Invulinstructies

⇒ Schrijf bij elke opgave zo precies mogelijk in gewoon schrift wat u in uw dialect zegt of zou zeggen voor de opgegeven Nederlandse zinnen en woorden. Jongeren vragen voor een keer geen wijze raad aan ouderen: iedere leeftijd heeft immers zijn eigen woordgebruik.
⇒ Schrijf op elk blad uw naam en — belangrijk! — uw geboortedatum, uw woonplaats en welk dialect u spreekt.
⇒ Als u aanvullende gegevens kwijt wilt, voeg die dan toe op een apart blad, waarop u uw naam en woonplaats herhaalt.

⇒ **Zend alles naar:**
Voor de provincies Antwerpen, Brabant, Limburg:
Katholieke Universiteit Leuven, Instituut voor Naamkunde en Dialectologie, Blijde-Inkomststraat 21/2, 3000 Leuven (tel. 016/28.48.22).

Voor de provincies Oost- en West-Vlaanderen:
Universiteit Gent, Vakgroep Nederlandse Taalkunde, Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, Blandijnberg 2, 9000 Gent (tel. 09/264.40.79 of 264.40.81).

PERSOONLIJKE GEGEVENS:
Naam: ....
Adres: ....
Woonplaats: ....
Man / vrouw: ....
Geboortejaar: ....
Ik spreek het dialect van: ....

Minder nieuwe boeken in 1993

ANTWERPEN — Honderd en vier Vlaamse uitgevers — leden van de Vereniging van Uitgevers van Nederlandstalige ... Vlaamse uitgevers voor het overgrote deel van de uitgaven. Zevenentwintig van hen ... Ook iets oudere boekenwurmen hadden vorig jaar veel bij te lezen: boeken over ...

UITGELEZEN

Blauwe duivelin

Het jaar 1948. Een zwarte oorlogsveteraan aanvaardt uit geldnood de opdracht naar een verdwenen blank meisje te zoeken. Hij raakt verward in een kluwen van politiek en crimina...

(Het Volk)

HUGO RYCKEBOER

't Viel een neusdoek bachten mijn zatte. Dialectverlies in West- en Oost-Vlaanderen.

0. Inleiding

De gegevens waarop de volgende bespreking van een viertal begrippen of constructies in West- en Oost-Vlaanderen gebaseerd is, werden ingevuld door lezers van *Het Volk* en van *De Gazet van Antwerpen*. Voorts is de enquête ook nog verspreid onder heemkundigen door de *Volkskundige Kroniek* en bij de kandidatuurstudenten filologie van de Universiteit Gent. Het aantal antwoorden ligt niet zo hoog als in somige andere regio's. Voor groep I (respondenten geboren tot 1915) kwamen 17 antwoorden binnen, voor groep II (respondenten geboren van 1916 tot 1931) 149, voor groep III (respondenten geboren van 1931 tot 1950) 188, voor groep IV (respondenten geboren van 1951 tot 1970) 86 en voor groep V (respondenten geboren na 1970) 62. Dat maakt in het totaal 502 ingevulde antwoordformulieren.

0.1. West- en Oost-Vlaanderen, twee polen in één dialectlandschap.

Uit vroeger sociolinguistisch onderzoek (zie Taeldeman 1991) is gebleken dat West- en Oost-Vlaanderen inzake dialectgebruik nogal van elkaar verschillen. Het is algemeen bekend dat het dialect in West-Vlaanderen nog zeer sterk in gebruik is. Uit een onderzoek bij Gentse studenten in 1990 bleek 84% van de Westvlamingen zich als dialectsprekers te beschouwen, terwijl er dat slechts 46% waren in Oost-Vlaanderen. Meteen de hoogste en laagste score van de Vlaamse provincies (Belgisch Limburg is hier buiten beschouwing gelaten bij gebrek aan voldoende studenten van daar). Wat zouden daar de redenen voor kunnen zijn ?

Allereerst ligt West-Vlaanderen perifeer in het hele Nederlandse taalgebied en ook in België. Perifere gebieden blijven altijd het langst verstoken van vernieuwingen, ook dus van de overgang van dialectgebruik naar gebruik van een (meer) algemene taalvariant. Dat verklaart het in taalhistorisch opzicht zeer conservatieve karakter van het Westvlaams. Ten tweede heeft West-Vlaanderen mede door zijn perifere ligging en door zijn bevolkingsoverschot in de jongste decennia veel meer emigratie dan immigratie gekend. De bevolking is er grotendeels

autochtoon gebleven. Ten derde vertoont het Westvlaams intern niet zo veel variatie, zeker geen zulke die de interne verstaanbaarheid zou hinderen. Een dialectspreker van Brugge of Veurne kan zonder enige moeilijkheid converseren met iemand van Ieper. Komt er een Kortrijkzaan bij, dan zal het gezelschap wel wat klankverschillen opmerken, als het gebruik van de *sk* voor de *sch* of een speciale uitspraak van de Westvlaamse "scherplange" tweeklanken *ee* en *oo*, maar dat zal geen ogenblik het vlotte wederzijds verstaan bemoeilijken.

Heel anders zou dat zijn mochten vier Oostvlaamse dialectsprekers, respectievelijk uit Eeklo, Ronse, Ninove en Sint-Niklaas elkaar uitsluitend in het dialect te woord staan; het Oostvlaamse dialectlandschap is immers veel minder homogeen (zie Taeldeman 1978). In taalhistorisch opzicht vertoont het verschillende stadia van vooral klankvernieuwingen. Maar ook op het vlak van de woordenschat vormt het Oostvlaams een overgangsgebied tussen het Westvlaams enerzijds - dat b.v. nog sterk doorklinkt in Maldegem en omgeving - en het Brabants anderzijds van de Dendersteden Geraarsbergen, Ninove, Aalst, Dendermonde. In het Waasland is het dialect sterk onder Antwerpse invloed gekomen. Daartussenin heb je allerlei vernieuwingen in de klankstand en de woordenschat van een dialect dat tot in de 16e eeuw nog nauwelijks van het Westvlaams verschilde. Die vernieuwingen zijn meestal uitgestraald vanuit de Oostvlaamse metropool Gent, maar door de relatieve ontwikkelingsachterstand van het Oostvlaamse platteland tot ver in de 20e eeuw zijn de Oostvlaamse dialecten toch nog erg lokaal gebonden en versnipperd gebleven. Van zo gauw de Oostvlaming uit zijn plaatselijk isolement treedt, moet hij terwille van de verstaanbaarheid zijn taalgebruik naar een algemener niveau optillen. Als men voorts bedenkt dat het grootste deel van Oost-Vlaanderen een paar historische klankontwikkelingen gemeen heeft met het A.N., met name de evolutie van de oude lange *ie* en *uu* naar *ij* en *ui*, dan hoeft het niet te verwonderen dat taalsociologische en taalsystematische fenomenen hier samenwerken om vlugger op A.N. over te schakelen. Bovendien was de burgerij van het belangrijkste economische en intellectuele centrum Gent tot in de jaren '50 van deze eeuw sterk verfranst. Het Gentse dialect is een sterk proletarisch dialect, en kent in tegenstelling tot b.v. het Antwerps nauwelijks een prestigieuzere burgervariant, die ook naar het achterland zou uitstralen.
Bij de analyse van het woordgebruik, zoals die uit de SND-enquête naar voren komt, zal dit verschil tussen West- en Oost-Vlaanderen soms duidelijk in het oog springen.

1. ACHTER / BACHTEN.

Dat het Westvlaams sterk conservatief is, mag o.m. blijken uit het bewaren van een aantal taalarchaïsmen. Een daarvan is het plaatsbepalende voorzetsel en bijwoord ***bachten*** voor 'achter, achteraan' (in de enquête opgevraagd in zin 1: "... achter het/de prikkeldraad"). Het is een woord dat ook dikwijls als sjiboleth voor de Westvlaming wordt genoemd. Het is afgeleid van ***achter*** met een voorvoegsel ***be-*** en een achtervoegsel ***-n***, zoals ***boven*** van ***be-ove(r)-n*** of binnen van ***be-in-en***. Reeds in het Middelnederlands blijkt ***bachten*** beperkt te zijn tot het Vlaams en ook het 16de-eeuwse woordenboek van Kiliaan (1599) noemt het uitsluitend Vlaams. Volgens de enquête Willems van 1886-87 (Goossens 1989) was het honderd jaar geleden al geografisch ingekrompen tot Frans- en West-Vlaanderen en een westelijke rand van Oost-Vlaanderen (opgaven daar in Maldegem, Nevele, Nazareth en Kruishoutem). De invuller van Gent preciseert dat ***bachten*** niet meer gebruikt wordt en het ***Gents Woordenboek*** (Lievevrouw-Coopman 1950-55) merkt op dat de vroegere straatnaam ***Bachterleie*** veranderd is in ***Achterleie***. Hoewel uit historische bronnen blijkt dat ***bachten*** vroeger ook in Oudenaarde en omgeving bruikbaar was, neemt Isidoor Teirlinck het niet meer op in zijn ***Zuid-Oostvlaandersch Idioticon*** (Teirlinck 1908-1922).

Maar niet alleen in westelijk Oost-Vlaanderen is ***bachten*** sterk op zijn retour, ook in West-Vlaanderen is dat het geval, vooral langs de kust. Inderdaad reeds in in de enquête Willems ontbreekt ***bachten*** in Damme, Brugge en Nieuwpoort. Knokke vermeldt het wel. De invuller voor Oostende merkt op dat het maar weinig gebruikt wordt; voor de rest ontbrak het toen in geen enkele andere Westvlaamse plaats tenzij in Kortrijk.

Uit de antwoorden op de SND-enquête kunnen we ervaren in hoeverre een reeds vanouds regionaal beperkt woord, dat ondertussen zeer duidelijk als dialectisch en zelfs als plat en ouderwets gestigmatiseerd is, in het dialectgebruik van vandaag toch nog levend is.

Uit het totale antwoordenpakket houd ik rekening met 156 antwoorden uit het ***bachten***-gebied van voor honderd jaar. Daar komt ***bachten*** 42 maal voor tegenover 114 maal ***achter***, dus nog voor 27 %. In tegenstelling tot andere woorden die hieronder behandeld worden is er geen progressieve daling in het gebruik vast te stellen bij de jongere leeftijdskategorieën. ***Bachten*** scoort bij groep I en II samen 28 %, in groep III 33,3 %, in groep IV nog maar 11 %, maar in de jongste groep V weer 23 %. Wellicht is dit zo te verklaren: groep V is een kleine groep invullers, omdat de meesten van die generatie zich inderdaad niet meer als echte dialectsprekers beschouwen. Diegenen die dat wel doen en de

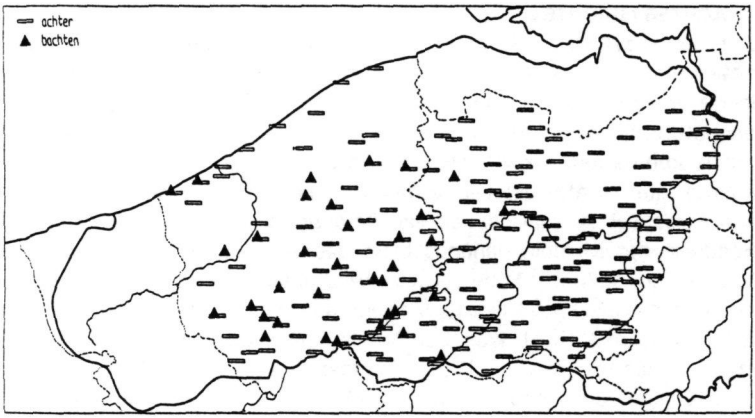

kaart 1: ACHTER en BACHTEN in de Vlaamse dialecten volgens de SND-enquête.

vragenlijst ook hebben ingevuld, waren allicht alerter voor een dergelijk gestigmatiseerd dialectwoord dan de oudere invullers. Bij andere woorden geven ze immers niet zo'n hoge score te zien. Zouden dan bij de oudere invullers die uit groep IV het sterkst door de algemene taal beïnvloed te zijn ? Zij zijn inderdaad opgegroeid en geschoold in de jaren '60 en '70, toen in Vlaanderen de promotie van het Algemeen Nederlands tegen het dialect in het hevigst was.
Hoe dan ook, bij het woordkoppel *achter/bachten*, dat uiteraard tot de frequent gebruikte woorden behoort, geeft de enquête in de laatste eeuw toch een dialectverlies van 73 % te zien. En dat is uitsluitend aan beïnvloeding door het systeem van de algemene taal, of de schrijftaal te wijten en niet ook aan een of ander cultureel veranderingspatroon, zoals b.v. bij de begrippen "kopje" en "zakdoek" (zie verder), waar woord- en zaakgeschiedenis nauw aan elkaar gekoppeld zijn.

2. SAMEN / TSAMEN / TEZAMEN / TE HOPE / TEGADER

Eveneens relatief frequent in gebruik is een bijwoord als *samen*: bij elkaar, in elkaars gezelschap, bijeen. *Samen* is een samentrekking uit *te zamen*, met als tussenvorm *t(e)samen*. Ook dit woord is niet inheems in de West- en Oostvlaamse dialecten. In dezen blijkt het Nederlandse dialectlandschap weer eens een overgangsgebied te vormen tussen Duits en Engels. *Te zamen*, *samen* beantwoordt aan het Duitse *zusammen*; het Vlaamse *tegader*, *tegare*, *tegaar* bentwoordt aan het Engelse *together*. *De Grote Van Dale* zegt dat *tegader*, *tegaar* in Noord-Nederland alleen nog maar in archaïsche stijl voorkomen, terwijl ze "in België" gewoon zijn. Blijkens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* kwam

tegader/tegaar nog wel in 17de-eeuwse Brabantse teksten voor, maar het ontbreekt al in het woordenboek van Kiliaan (1599) en blijkens jongere woordenboeken is het vanaf de 18de eeuw helemaal ongebruikelijk in de Nederlandse schrijftaal. In hoeverre de aanduiding van de *Grote Van Dale* "gewoon in België" accuraat is, verdient nader onderzoek. Het is niet opgenomen in Brabantse en Limburgse dialectwoordenboeken, al moet het daar ooit gebruikt zijn, want het is bekend gebleven in het werkwoord *tegaarschieten* voor "schiften van melk" in Haspengouw en het Hageland (Rutten, A. 1890, 227 en Claes, D. 1904, 232).

Naast *tega(a)r(e)* is er nog een dialectische variant die zich beperkt tot West- en Oost-Vlaanderen : *te hoop, te hope*, meestal als *toop, tope* (met scherplange oo) uitgesproken. Blijkens de *Grote Van Dale* kan men in het Nederlands nog zeggen "hooi te hoop zetten" voor hooi op een hoop verzamelen. Begrijpelijk dat *te hoop* ook de algemener betekenis kon krijgen van bijeen, naar elkaar toe. Het Standaardnederlands kent het nog in de uitdrukking "te hoop lopen" voor samenscholen. In de 17de eeuw kwam het ook bij Hollandse schrijvers voor. Zo heeft Bontekoe het in zijn *Gedenkwaardige Reizen* over "volk te hoop zoeken".
Uit de SND-enquête in West- en Oost-Vlaanderen nu komt naar voren dat bij dialectsprekers geboren vóór 1950 *tega(a)r(e)* de frequentste vorm is, *(te)samen* de minst gebruikte vorm en dat *t'ho(o)p(e)* daartussen in komt. Daarnaast wordt een verwaasloosbaar aantal keren (zes in totaal) ook *bijeen* of *meteen* opgegeven.

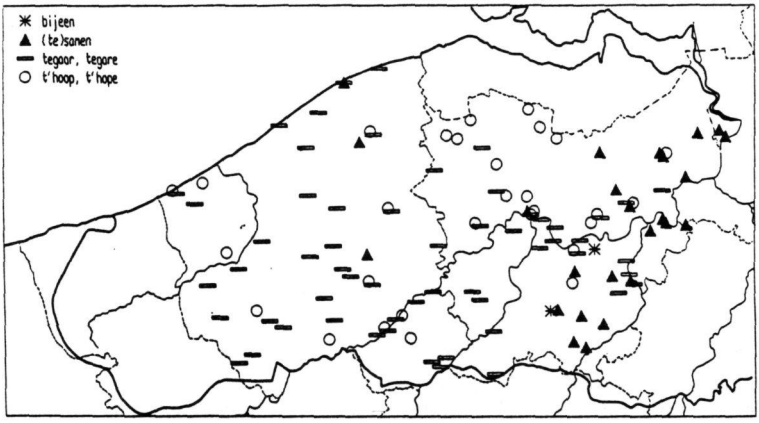

kaart 2: dialectwoorden voor SAMEN in generatie I & II.

Uit de antwoorden van de oudste generaties I en II (zie kaart 2) kan men opmaken dat *tega(a)r(e)* noch *t'ho(o)p(e)* geografisch gelokaliseerd zijn, maar dat *tega(a)r(e)* het sterkst staat in West-Vlaanderen, *t'ho(o)p(e)* in Oost-Vlaanderen. *(Te)samen* daarentegen wordt er bijna uitsluitend opgegeven in oostelijk Oost-Vlaanderen, met name in de Denderstreek en het Waasland, het gebied dat aan het Brabants grenst. *(Te)samen* is er dus al enige decennia thuis in het dialect. Hierin kunnen we het verschijnsel herkennen dat ooit Brabantse expansie genoemd is (Goossens 1970). In West- en Oost-Vlaanderen en in Limburg heeft men de plaatselijke dialecteigenaardigheden eerder vervangen door centraal Belgische dialectvarianten dan door algemeen Nederlandse. Andere voorbeelden daarvan zijn het vervangen van het oudere "bruiloft" door "trouwfeest" (Ryckeboer 1979) of van "hen" en "hoen" door "kieken" (Devos 1989). De opmars van het Brabantse *(te)samen* in oostelijk Oost-Vlaanderen is dus al enkele decennia oud, maar bij de respondenten van groep I en II blijft het ook nagenoeg daartoe beperkt. Vanaf groep III zien we samen echter zowat overal opduiken, en naargelang de respondenten jonger worden een steeds groter aandeel innemen.

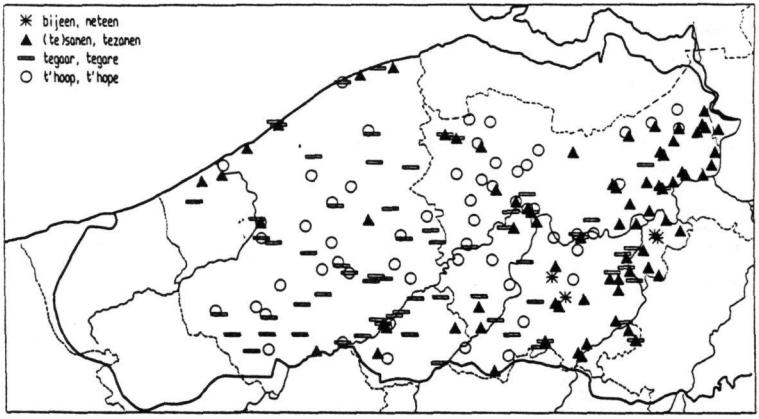

kaart 3: dialectwoorden voor SAMEN in generatie III, IV & V.

Uitermate veelzeggend is het progressieve achteruitgaan van *tega(a)r(e)* en *t'ho(o)p(e)* ten koste van het progressieve opkomen van *(te)samen*. De aanvankelijke invloed van het centraal Belgische Brabants is bij de jongere generaties in dit geval versterkt door het identieke woordgebruik in de standaardtaal. De grote sprong voorwaarts van samen bij de jongste generatie is dus symptomatisch voor het nu veel grotere interferentievermogen van het Standaardnederlands in het dialect.

Samen I + II		
	(te)samen	32 antwoorden : 23 %
	t'hope, t'hoop	34 antwoorden : 24 %
	tega(a)r(e)	73 antwoorden : 53 %
Samen III		
	bijeen, meteen	4 antwoorden : 2,3 %
	(te)samen, tezamen	59 antwoorden : 33,7 %
	t'hope, t'hoop	42 antwoorden : 24 %
	tega(a)r(e)	70 antwoorden : 40 %
Samen IV		
	(te)samen	33 antwoorden : 38,3 %
	t'hope, t'hoop	21 antwoorden : 24,4 %
	tega(a)r(e)	32 antwoorden : 37,2 %
Samen V		
	(te)samen	32 antwoorden : 56 %
	t'hope, t'hoop	10 antwoorden : 17,5 %
	tega(a)r(e)	15 antwoorden : 26,5 %

tabel 1: de Vlaamse dialectwoorden voor SAMEN per generatie.

3. KOM(METJE) / POT(JE) / ZJAT(JE) / TAS(JE) /KOP(JE)

Wat leert ons de SND-enquête over de benamingen van het kopje?
Op de globale antwoordkaart zien we de volgende geografische configuraties : ***kom***, ***kommetje*** en ***spoelkom*** komen als oudste benaming niet frequent meer voor. Ze zijn vooral in het zuiden en in het Waasland gelocaliseerd. ***Potje*** is hoofzakelijk een Oostvlaams woord ten westen van de Denderstreek en het Waasland. ***Jatte(je)*** (uitspraak ***zjat(je), zat(je)*** of ***zjatteke***, ***zatteke***) is vrij dicht vertegenwoordigd in zuidelijk West-Vlaanderen, in de Denderstreek en het aangrenzende deel van het Waasland. ***Tas(je)*** komt over het hele gebied voor met uitzondering weer van de Denderstreek en ***kop(je)*** tenslotte heeft een klein gebiedje veroverd in het oostelijke Waasland, en komt her en der een keer te voorschijn, bij voorkeur in steden of verstedelijkte plaatsen.

Al deze woorden kunnen we niet over één kam scheren, omdat ze op het ogenblik dat ze in gebruik kwamen niet noodzakelijk het soort kopje aanduidden, dat we nu kennen. M.a.w. het verloop in woordgebruik kan hier de weerspiegeling zijn van een veranderend zaakgebruik en niet alleen van een evolutie van dialect naar algemene taal.

Met een *kopje* bedoelen we nu een vaatwerkje van cylindrische of halfbolle vorm met platte bodem voorzien van een oor om er melk, thee of koffie uit te drinken. Gewoonlijk wordt het op een schoteltje gezet; *kop-en-schotel* is er een eenheidsbenaming voor. Parallel kent het Belgische Frans daarvoor *tasse* en *sous-tasse*. (In Frankrijk spreekt men echter van *tasse* en *soucoupe*.) Dit soort kopjes komt al voor in Vlaamse boedelstaten vanaf de 18de eeuw, maar ze zijn dan in de regel van kostbaar gleiswerk en mooi versierd. Dat kopje komt dus aanvankelijk alleen voor bij de begoede stand en is zeker niet algemeen bekend bij het gewone volk tot in het begin van deze eeuw. Niettemin heeft Vlaanderen daarvoor al vroeg de Franse benaming *tasse* overgenomen. Naarmate het gebruik van deze koppen zich over de brede bevolkingslagen heeft uitgebreid, is de benaming *tas(se)* er de gebruikelijkste naam geworden voor het dagelijkse drinkkopje. Ze is in die betekenis dan ook opgenomen in de idiotica van De Bo (1892), Joos (1900) en Teirlinck (1908-1922). Vooraleer het kopje met een oor ook in de brede bevolkingslagen van arbeiders en boeren ingang vond, was daar een groter en minder kostbaar halfbolvormig vaatwerk zonder oor in gebruik. In Vlaanderen en in grote delen van het Nederlandse taalgebied heette die een *kom*, een *kommetje*. Die oudste benaming is hier en daar in West- en Oost-Vlaanderen nog bewaard als algemene benaming voor het kopje, vooral dan in vaste verbinding met wat eruit gedronken wordt : *een kommeke melk*, *een kommeke koffie*. Het grotere exemplaar, waarin vaak ook brood gebroken werd, heette in West-Vlaanderen een *spoelkomme*. Ook die benaming leeft nog voort als een van de synoniemen voor het kopje. Er is tenslotte nog een oud en streekgebonden woord *pot(je)*, dat vooral in Gent en ruime omgeving gebruikelijk is en blijft.

afb. 1: twee KOMMEN en een JATTE. (uit: J. Haust, Dictionnaire Liégois, fig. 367&368)

In de Noordfranse en Belgische dialecten van het Frans kent men voor de grote bol zonder grijpoor de term *jatte*, ontstaan uit het Latijn *gabata*. Die term is in eerste instantie ontleend als benaming voor de kop zonder oor en is in Vlaanderen tot op vandaag in sommige streken

de enige dialectbenaming voor het kopje. Dat bewijst hoe sterk de invloed was, die het aangrenzende Frans op de Vlaamse dialecten heeft uitgeoefend. De streken waar volgens de SND-enquête *jatte* nog voorkomt liggen inderdaad vrij dicht bij de taalgrens: Zuid-West-Vlaanderen en de Denderstreek. Daar demonsteert de kaart ook hoe rivieren vervoers- en invalswegen bij uitstek zijn, niet alleen van goederen maar ook van taalverschijnselen. Men ziet de *jatte* als het ware vanuit Henegouwen de Dender en Schelde afvaren tot Antwerpen toe. *Jatte* is immers ook gebruikelijk van Vlaams-Brabant tot in de Kempen (Dams, A. 1991, 116).

Kopje I			
	kom(metje), spoelkom	2 antw.	13 %
	pot(je)	3 antw.	20 %
	tas(je), tasse	5 antw.	33,5 %
	jatte(je)	5 antw.	33,5 %
Kopje II			
	kom(metje), spoelkom	18 antw.	11,7 %
	kopje	1 antw.	0,6 %
	pot(je)	20 antw.	13 %
	tas(je), tasse	78 antw.	50,7 %
	jatte(je)	37 antw.	24 %
Kopje III			
	kom(metje), spoelkom	14 antw.	7,5 %
	kopje, theekopje	6 antw.	3,2 %
	pot(je)	18 antw.	9,6 %
	tas(je), tasse	91 antw.	48,6 %
	jatte(je)	58 antw.	31 %
Kopje IV			
	kom(metje)	5 antw.	5,74 %
	pot(je)	9 antw.	10,36 %
	tas(je), tasse	42 antw.	48,3 %
	jatte(je)	31 antw.	35,6 %
Kopje V			
	kommetje	2 antw.	3,5 %
	kopje, koppe	5 antw.	8,9 %
	pot(je)	4 antw.	7,14 %
	tas(je), tasse	37 antw.	66 %
	jatte(je)	10 antw.	17,8 %

tabel 2: de Vlaamse dialectwoorden voor KOPJE per generatie.

De chronologische verdeling van de diverse synoniemen voor het kopje is op zich een mooie illustratie van de opeenvolgende contactsituaties die tot vernieuwing in het West- en Oostvlaamse dialectlandschap hebben geleid. De oudste woorden *(spoel)kom(metje)* en *potje* zijn bij de oudste generatie nog maar voor respectievelijk 13,3 % en 20 % vertegenwoordigd en bij elke volgende generatie verliezen ze terrein.

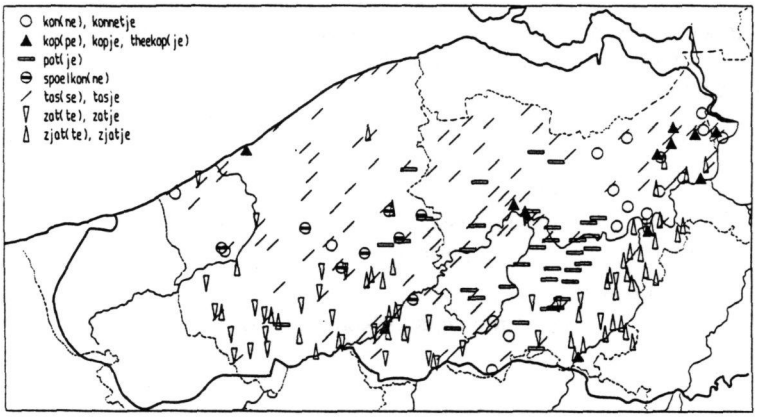

kaart 4: Oost- en Westvlaamse dialectwoorden voor KOPJE.

Tas(je) en *jatte(je)* zijn bij de oudsten beide goed voor een derde van de opgaven. Daarna echter gaat *tas(je)* het winnen van *jatte(je)*. Dat hangt o.a. samen met met de zaakgeschiedenis : het kopje met oor is vanaf de eerste helft van deze eeuw de oudere bolronde kom zonder oor gaan verdringen. Er was echter bijna overal betekenisdifferentiatie ontstaan tussen de twee termen : *jatte* sloeg op die ouderwetse kop, die het langst bij boeren en arbeiders in gebruik was; *tas* sloeg op de kop met oor. Met het verdwijnen van de eerste is meestal ook de term *jatte* verdwenen. In de milieus en streken waar ze het langst in gebruik was, is ook *jatte* de algemene term voor het kopje kunnen worden. Anderzijds moet dit *jatte(je)* toch een relatief jonge indringer zijn in het Vlaamse dialectlandschap : het ontbreekt nog in de idiotica van De Bo (1892), Joos (1900), Cornelissen-Vervliet (1899-1906) en Teirlinck (1908-1922). Het is wel opgenomen in Lievevrouw-Coopmans *Gents Woordenboek* (verschenen 1950, verzameld tussen 1900 en 1930). Dit opkomen van *jatte(je)* wijt ik vooral aan de pendelarbeid van Vlamingen naar Wallonië en Noord-Frankrijk in het begin van deze eeuw. Zowel de ouderwetse drinkkop waar *jatte(je)* op sloeg als het milieu waarin zaak en term gebruikt werden straalden weinig prestige uit. Dat verklaart hoe *tas(je)*, gerugesteund door zijn status van algemeen Frans

woord in Vlaanderen de "beschaafde" term geworden is en tot voor kort is gebleven.
Want ten slotte is als jongste benaming ook het Noordnederlandse *kop(je)* via de standaardtaal in de Vlaamse dialecten binnengedrongen. Men kan uit de tabellen aflezen dat het er nog maar een bescheiden plaats inneemt (het ontbreekt zelfs in groep IV), maar zijn groei is betekenisvol en wijst erop dat het Nederlands nu meer prestige heeft in Vlaanderen dan het Frans.

4. NEUSDOEK / ZAKDOEK

Datzelfde prestige kan men ook aflezen van het verloop van de benamingen voor de zakdoek in West- en Oost-Vlaanderen. De oudste term *neusdoek* haalt bij de oudste generatie nog 76,5 %, bij de jongste nog maar 29,5 %. Net het omgekeerde doet zich voor met *zak(ken)doek* : 23,5 % bij de oudste generatie, 70,5 % bij de jongste. De cijfers voor de generaties daartussenin illustreren het geleidelijke omkeringsproces. Daarbij zijn er contaminatievormen te zien als *zakneusdoek* en nog andere benamingen die het niet gehaald hebben als *snotneusdoek* en *snuitdoek*.

Zakdoek I		
neusdoek	13 antw.	76,5 %
zak(ke)doek	4 antw.	23,5 %
Zakdoek II		
neusdoek	69 antw.	48 %
zak(ke)doek	63 antw.	43,7 %
zakneusdoek	12 antw.	8,3 %
Zakdoek III		
neusdoek	84 antw.	46,3 %
snotneus-, snuitdoek	2 antw.	1 %
zak(ke)doek	82 antw.	45 %
zakneusdoek	9 antw.	5 %
(naast de kwestie)	5 antw.	2,7 %
Zakdoek IV		
neusdoek	37 antw.	46,25 %
snuitdoek	1 antw.	1,25 %
zak(ke)doek	40 antw.	50 %
zakneusdoek	2 antw.	2,5 %
Zakdoek V		
neusdoek	18 antw.	29,5 %
zak(ke)doek	43 antw.	70,5 %

tabel 3: de Vlaamse dialectwoorden voor ZAKDOEK per generatie.

5. ER als voorlopig onderwerp

Niet alleen in het woordgebruik is het Vlaams conservatief, ook Middelnederlandse grammaticale eigenaardigheden zijn er soms bewaard. Eén daarvan is het beginnen van een zin met *'t* (het) waar het Nederlands *er* plaatst, nl. bij het begin van een zin om het verder volgende onderwerp aan te kondigen, b.v.

Er lopen koeien in de weide.
Er waren vijf prijzen te winnen.

Die laatste zin werd voor de *Reeks Nederlandse dialectatlassen* in het hele Nederlandse taalgebied, in Vlaams België al voor de laatste Wereldoorlog, afgevraagd. L. Koelmans (1975) heeft daar een kaart van getekend (zie kaart 5), die voor Vlaanderen dus de oude dialecttoestand weergeeft.

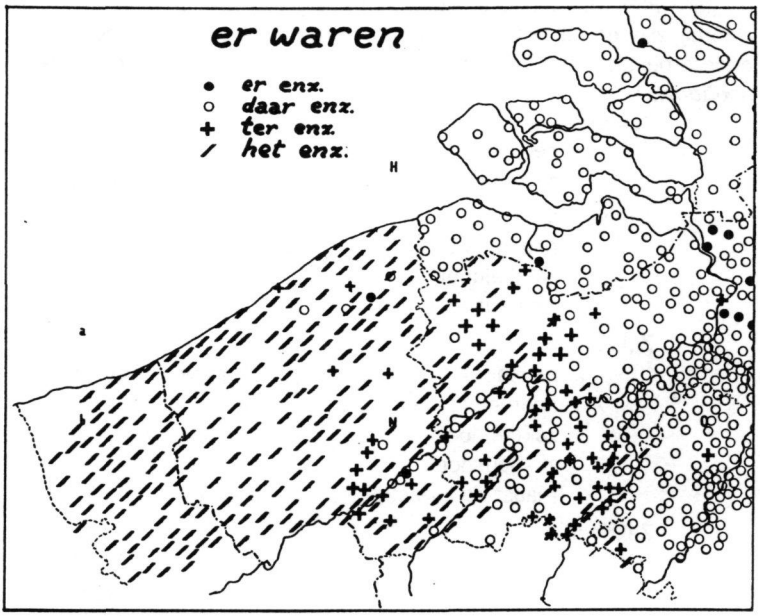

kaart 5: ER als voorlopig onderwerp (naar L. Koelmans).

Daarop blijkt heel West-Vlaanderen en de westelijke helft van Oost-Vlaanderen (en ook het zuidoostelijkste Limburgs) *'t/het* te zeggen, zoals in het Middelnederlands vrij algemeen was. Denken we maar aan de beginregels van het oude liefdeslied :

Het viel een 's hemels dauwe
Voor mijns liefs vensterkijn

Over de status en de oorsprong van dit *'t/het* is geredetwist door L. Koelmans (1972 - 1973, 1975) en V.F. Vanacker (1978). Het kwam en komt hoe dan ook alleen voor in het begin van een zin. Ook in het Westvlaams zal de vraag luiden : "*Ja, wat vliegt er door de lucht* ?" Koelmans ziet in *t'r* een verscherping van *d'r* onder invloed van dat oudere *'t*. Vanacker echter meent dat dit *'t* al een reductie moet zijn van een eerdere verscherping van *d'r* naar *t'r*. Koelmans ziet in *d'r* een fonetische evolutie van een achteropgeplaatst *er*, te vergelijken met b.v. het persoonlijk voornaamwoord *d'r* uit *'r*, verdoffing van haar. Vanacker denkt dat *d'r* een verdoffing is uit *daar*, waaruit dan later de verscherpte vorm *t'r* is ontstaan, die aan het begin van de zin verschrompeld is tot *'t*. Hoe de evolutie in het Middelnederlands is verlopen, is uit het moderne dialect niet meer te reconstrueren. In het latere Middelnederlands kwam vooral *daar* in deze positie voor en blijkens de SND-enquête ook nu nog een enkele keer in de Vlaamse dialecten. En werd in de jaren '80 ook in Nederland niet nog het populaire carnavalslied "*Daar staat een paard in de gang...* " gezongen ?

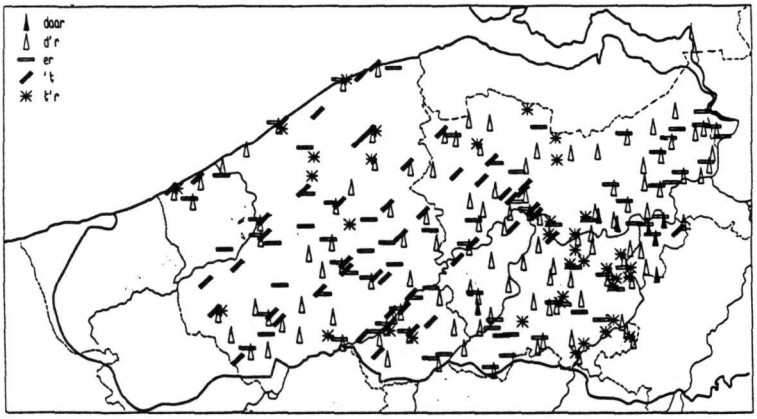

kaart 6: ER als voorlopig onderwerp in de SND-enquête.

In vergelijking met de kaart van Koelmans vertoont de SND-kaart een duidelijke terugloop van het oude *'t* in zuidelijk Oost-Vlaanderen en een opdringen van *t'r* in dat gebied en ook in West-Vlaanderen. Dat bevestigt de hypothese van Koelmans dat in het huidige dialect *t'r* verscherpt is uit *d'r* onder invloed van het concurrerende *'t*. Het is echter opvallend dat *d'r* de alomtegenwoordige dialectvorm geworden is. In dat opzicht

schuift het Westvlaamse dialect op in de richting van de algemeen Nederlandse spreektaal. Door het relatief veel voorkomen van *er* blijkt ook hoe sterk de invloed van de schrijftaal is op het dialect in Vlaanderen, al zal de omstandigheid van de schriftelijke enquête hier wel voor een deel verantwoordelijk voor zijn.

6. Conclusie

Bij de behandeling van vier begrippen uit de SND-enquête blijkt dat in West-Vlaanderen en in mindere mate in Oost-Vlaanderen het dialect nog behoorlijk stand houdt bij de oudere en middenste generaties. Er is echter een geleidelijke uitholling waar te nemen naargelang de dialectsprekers jonger worden. Bij de jongste generatie is dat dialectverlies echter abrupt groot geworden.

LITERATUUR

Claes, D. 1904, *Bijvoegsel aan de Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon van J. F. Tuerlinckx*, Gent.

Dams, A. 1991, *De regionale top-tiens van dialectwoorden en -begrippen : Brabant.* In : *Het (eerste) Dialectenboek. Kroezels op de bozzem*, Waalre, 113-121.

De Bo, L.L. 1892, *Westvlaamsch Idioticon*, heruitgegegen door J. Samyn, Gent.

Devos, M. 1989, *Het materiaal Willems als bron voor woordgeografisch onderzoek*. In : In : *Taal en Tongval*, themanummer 2, 119-131.

Lievevrouw - Coopman, L. 1950-1955, *Gents Woordenboek*, Gent.

Goossens, Jan 1970, *"Belgisch Beschaafd Nederlands" en "Brabantse expansie"*. In : *De Nieuwe Taalgids*, Van Haeringen-nummer, 54-70.

Goossens, Jan 1989, *Pieter Willems en en zijn dialectenquête*. In : *Taal en Tongval*, themanummer 2, 5 - 15.

Joos, A. 1900, *Waasch Idioticon*, Gent - Sint-Niklaas.

Koelmans, L. 1972 - 1973, *Over Nederlands (d)er, vroeger en nu I en II*. In : *De Nieuwe Taalgids* 65(1972), 191-198 en 66(1973) 387-394.

Koelmans, L. 1975, *Over het adverbium (d)er in de Nederlandse dialecten*. In : *Spel van Zinne*, Album A. Van Loey, Brussel, 177-187.

Rutten, A. 1890, *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon*, Antwerpen.

Ryckeboer, Hugo 1979, *Bruiloft*. In: Marinel Gerritsen (red.), *Taalverandering in Nederlandse Dialekten. Honderd jaar dialektvragenlijsten 1879-1979*, Muiderberg, Coutinho, 1979, blz. 173-180, met 3 kaarten.

J. Taeldeman, *Dialect in Vlaanderen*, in : *Het (eerste) Dialectenboek, Kroezels op de Bozzem*, Waalre, 1991, 34-52.

J. Taeldeman, *De Vokaalstruktuur van de "Oostvlaamse" Dialekten. Een poging tot historische en geografische situering in het Zuidenederlandse dialektlandschap*, Amsterdam, 1978.

Teirlinck, Is. 1908-1922, *Zuid-Oostvlaandersch Idioticon*, Gent

Vanacker, V.F. 1978, *Het of der ?* In : *De nieuwe Taalgids* 71 (1978), 616-621.

H.H.A. VAN DE WIJNGAARD

Wegwijzer

De Wegwijzer bevat een overzicht van de belangrijkste literatuur en adressen voor geïnteresseerden in dialectonderzoek in Nederland, Friesland en Vlaanderen. Het manuscript ervan werd eind januari 1995 afgesloten. Het werd samengesteld met de hulp van H. Bloemhoff, G.J. de Haan, F. Veldman, R. Willemsen en de bestuursleden van de Stichting Nederlandse Dialecten.

Rubriek A geeft een overzicht van relevante literatuur die er op het gebied van de Nederlandse en Friese dialecten is verschenen. Deze rubriek is onderverdeeld in:
A1, de literatuur die de dialecten op landelijk niveau behandelt of een groter gebied als onderwerp heeft en
A2, de belangrijkste literatuur over het dialect of de dialecten van een bepaalde regio of deel daarvan.
Rubriek A is alfabetisch op eerste auteursnaam geordend.

Rubriek B bestaat uit een inventarisering van adressen van instellingen en instituten die zich in Nederland, Friesland en Vlaanderen bezig houden met de bestudering van dialecten. Bovendien zijn er de adressen in opgenomen van een aantal bibliotheken die bij dialectonderzoek van belang kunnen zijn.
Groep B1 bevat de adressen van de landelijke instituten of instellingen, terwijl onder
B2 de adressen van de regionale instituten bijeen zijn gezet.

A1. PUBLICATIES LANDELIJK

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

Bibliografie van de Nederlandse taal- en literatuurwetenschap 1965 - ... . Antwerpen enz.

Bibliografie der dialecten van Nederland 1951-1964. Amsterdam 1982.
Aanvulling op Meertens en Wander.

J. Daan, J.P. Blok, *Van Randstad tot Landrand. Toelichting bij de kaart dialecten en naamkunde*. Amsterdam 1967.

J. Daan, K. Deprez e.a., *Onze veranderende taal*. Utrecht 1985.
Bevat literatuurverwijzingen.

H. Entjes, *Dialecten in Nederland*. Haren 1974.

M. Gerritsen (red.), *Taalverandering in Nederlandse dialekten: honderd jaar dialektvragenlijsten, 1879 - 1979*. Muiderberg 1979.
Bevat literatuurverwijzingen.

J. Goossens, *Niederländische Mundartwörterbücher in Belgien*. In: W. Mitzka (Herausg.), *Wortgeographie und Gesellschaft*. Berlin 1968, pag. 131 - 145.

J. Goossens. *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*. Groningen 1977[2].
Bevat literatuurverwijzingen en auteursregister.

J. Goossens, *'Wat is dialectologie?'* In: B.T. Vervoort (ed.), *Wetenschap en taal*. Muiderberg 1977, pag. 173 - 189.

J. Goossens, *Geschiedenis van de Nederlandse Dialektstudie*. In: D.M. Bakker, G.R.W. Dibbets (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse Taalkunde*. Den Bosch 1977, pag. 285 - 311.

K. Heeroma, J. Naarding (ed.), *Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en streektaalkunde van Oost-Nederland*.'s-Hertogenbosch 1964.
Heeft betrekking op Groningen, Drenthe, Stellingwerven, Overijssel en Gelderland.

J. van der Kooi (ed.), *Dialectliteratuur. Balans en perspectief van de Moderne Streektaalletterkunde in Oostnederland en Nederduitsland*. (Nedersaksische Studies 14), Groningen 1990.
Bevat o.m. veel bibliografische gegevens over naoorlogse dialect-literatuur in Groningen, Drenthe, Stellingwerven, Overijssel en Gelderland.

P.J. Meertens, B. Wander, *Bibliografie der Dialecten van Nederland, 1800-1950*. Amsterdam 1958.
Bibliografie van dialectteksten in Nederland tot 1950.
P. Th. van Reenen, M.E.H. Schouten (eds.), *New Methods in Dialectology*. Dordrecht 1990.
Bevat literatuurverwijzingen.
J. Stroop, *Nederlands Dialectonderzoek. Artikelen uit de periode 1927 - 1982*. Amsterdam 1983.
A. Weijnen, *De Nederlandse dialecten*. Groningen/Batavia 1941.
A. Weijnen, *Nederlandse Dialectkunde*. Assen 1958[1] en 1966[2].
Bevat literatuurverwijzingen.
J. te Winkel, *De Noordnederlandsche tongvallen*. Leiden 1899 - 1901.
J. Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*. 's Gravenhage 1874. (2 delen). [Herdruk: Walluf bei Wiesbaden 1972].

HULPMIDDELEN

G. Geerts (e.a.), *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS). Groningen 1984.
G. Geerts, H. Heestermans, m.m.v. C. Kruyskamp, *Van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Utrecht/Antwerpen 1992[12] (3 delen).
L.W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1865 - 1870. [Herduk: Torhout 1984].
L.W. Schuermans, *Bijvoegsel aan het Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1883.
P. van Veen, i.s.m. N. van der Sijs, *Etymologisch Woordenboek*. Utrecht/Antwerpen 1989.
Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage/Leiden 1882 - ...

ATLASSEN

J. Daan, M.J. Francken, *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling*. Amsterdam 1972 - 1977.

K. Heeroma, *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*. Assen 1957 - 1963.
3 Afleveringen van elk 10 kaarten met toelichtingen. Beslaat het hele gebied ten oosten van het IJsselmeer tot aan het noorden van Limburg.

Reeks Nederlands(ch)e Dialectatlassen.

1. E. Blancquaert, *Dialect-atlas van Klein Brabant. Antwerpen 19251 en 19522* (met aanvullingen door Fr. Vanacker).
2. E. Blancquaert , H. Vangassen, *Dialect-atlas van Zuid-Oost Vlaanderen*. Antwerpen 1930.
3. E. Blancquaert, *Dialect-atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen*. Antwerpen 1935.
4. H. Vangassen, *Dialect-Atlas van Vlaamsch-Brabant*. Antwerpen 1938.
5. E. Blancquaert , P.J. Meertens, *Dialect-Atlas van de Zeeuwsche eilanden*. Antwerpen 1940-1941.
6. W. Pée (m.m.w. van E. Blancquaert), *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*. Antwerpen 1946.
7. W. Pée, *Dialektatlas van Antwerpen*. Antwerpen 1958.
8. E. Blancquaert, J.C. Claessens, W. Goffin, A. Stevens, *Dialektatlas van belgisch-Limburg en Zuid-Nederlands-Limburg*. Antwerpen 1962.
9. A. Weijnen, *Dialect-atlas van Noord-Brabant*. Antwerpen 1952.
10. A. Hol, J. Passage, *Dialect-atlas van Oost-Brabant*, Noord-Limburg en de Rivierenstreek. Antwerpen 1966.
11. L. van Oyen (m.m.w. van E. Blancquaert en Chr. J. van der Voet), Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht. Antwerpen 1968.
12. H. Entjes, A.R. Hol, *Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijssel*. Antwerpen 1973.
13. Jo Daan, *Dialektatlas van Noord-Holland*. Antwerpen 1969.
15. K. Boelens, G. van der Woude (m.m.w. van K. Fokkema en E. Blancquaert), *Dialect-atlas van Friesland*. Antwerpen 1955.

16.A. Sassen, *Dialekt-atlas van Groningen en Noord-Drenthe*. Antwerpen 1967.
Bevat naast atlasdeel in apart deel 135 zinnen die per plaats fonetisch gedocumenteerd zijn.

Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland. Deel I, afl. 1-5 (1939 - 1952), uitgegeven door G.G. Kloeke en zijn medewerkers. Deel II, afl. 6-8 (1956 - 1965), voortgezet door de Dialectencommissie van de Kon. Ned. acad. v. Wetenschappen te Amsterdam.

Taalatlas van het Nederlands en het Fries. Leiden 1981 - ...

TIJDSCHRIFTEN

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, sinds 1927.

De Nieuwe Taalgids, sinds 1907.
De vakgebieden zijn onder meer taalkunde en letterkunde van het Nederlands.

Onze Taal, sinds 1932.
Tijdschrift van het Genootschap Onze Taal.

Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde, sinds 1881.
De vakgebieden zijn onder meer: lexicografie, etymologie, dialectologie.

Leuvense Bijdragen, sinds 1896.
Het vakgebied is vooral de indogermanistiek.

Taal en Tongval, sinds 1949.
Het vakgebied is uitsluitend dialectologie en verwante gebieden.

Driemaandelijkse Bladen, sinds 1949.
Tijdschrift van het Nedersaksisch Instituut te Groningen. Het vakgebied is dialectologie.

Jaarboek Zannekin, sinds 1977.
Uitgegeven door de Vereniging/Stichting Zannekin (Ieper/Soest).

A2. PUBLICATIES PER REGIO

• *GRONINGEN*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

Bibliografie van Groningen 1983 - ... Groningen/Haren [1986 - ...]
Verschijnt jaarlijks.

P.J. van Leeuwen, *Geschiedenis van de Groninger Literatuur.* Scheemda 1984.
Bevat zeer veel bibliografische gegevens over de Groninger dialectliteratuur.

S.J.H. Reker, *Groninger Grammatica.* Veendam 1991 - ...
Losbladige uitgave waarbij jaarlijks twee afleveringen gepland zijn.

HULPMIDDELEN

J.J. Boer, *Dij t dut mout t waiten. Het Groot Gronings Spreekwoordenboek.* Veendam 1989.

K. ter Laan, *Nieuw Groninger Woordenboek.* Groningen enz 19291 en 19522
[Van beide drukken zijn ongewijzigde herdrukken verschenen].

K. ter Laan, *Proeve van een Groninger spraakkunst.* Winschoten 1953.

H. Molema, *Woordenboek der Groningsche Volkstaal in de 19de eeuw.* Winsum 1887. [Ongewijzigde herdruk Groningen 1985].

S.H.J. Reker, Zakwoordenboek Gronings-Nederlands, Nederlands-Gronings. Veendam 1993[3].
Bevat een beredeneerde literatuurlijst en een overzicht van Groninger plaatsnamen.

S.H.J. Reker, *Omgekeerd is ook wat weerd: retrogade woordenlijst van het Gronings annex rijmwoordenboek* (Nedersaksische Studies 9). Groningen 1985.

S.H.J. Reker, *Groninger Spelling. Handleiding voor het lezen en schrijven van Groninger teksten.* Haren 1984.

S.H.J. Reker, *Hou is dat? Het dialect van Groningen.* Den Haag 1992.

S.H.J. Reker, *Het Groninger werkwoordsysteem en 'hoeven'. Synchrone verbale morfologie in verandering.* Groningen 1989.

F.G. Schuringa, *Het dialect van de Veenkoloniën*. Groningen/Den Haag 1923.
Behandelt ook de andere delen van Groningen.
F. Veldman, *De Taal van Westerwolde. Patronen en structuren in een Gronings dialect*. Groningen 1992.

TIJDSCHRIFTEN

Krödde, sinds 1982.
Bevat literaire teksten, vooral in het Gronings.
Toal en taiken, sinds 1983.
Algemeen cultureel tijdschrift met veel teksten in en aandacht voor het Gronings.

• *FRIESLAND*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

S. Dyk, J. Hoekstra (red.), *Ta de Fryske syntaksis*. Leeuwarden 1987.
K. Dykstra, *Lyts hënboek fan de Fryske literatuer*. Ljouwert 1977.
K. Fokkema, *Dialecten van de Friese west- en zuidkust. Het veldwerk van prof.dr. K. Fokkema samengevat door H.T.J. Miedema en T.J. Steenmeijer-Wielenga*. Leeuwarden 1972.
K. Fokkema, *Het stadsfries. Een bijdrage tot de geschiedenis van de grammatica van het dialect van Leeuwarden*. Dissertatie, Assen 1937.
J.J. Hoff, *Friesche Dialectgeographie*. Den Haag 1933.
J.J. Kalma, J.J. Spahr van der Hoek en K. de Vries (red.), *Geschiedenis van Friesland*. Drachten 1968.
G. Knop, *De spraakkunst der Terschellinger dialecten*. Assen 1954.
T. van der Kooy, *De taal van Hindeloopen*. Den Haag 1937.
B. Sjölin, *Einführung in das Friesische*. Stuttgart 1969.
P.M. Tiersma, *Frisian reference grammar*. Dordrecht 1985.

HULPMIDDELEN

G. Blom, *Hylper wurdboek*. Leeuwarden 1981.
J. Boersma, *De Fryske stavering*. Leeuwarden 1980^{3}.

Ph. Breuker, *Oriëntatie in de frisistiek*. Leeuwarden 1985.
D. Eisma, *Tiidwurden*. Leeuwarden 1989.
D. Fokkema, *Wezzenlist fan it Schiermonikoogs mooi ieursatting yn it Friesk en Hollands*. Leeuwarden 1968.
T. Hoekema, *Lânfrysk-Skiermûntseager wurdlist. Mei de fokaalfoneem korrespondinsje v.v. en de Aldwestfrysk-Skiermûntseager lûdûntjouwing gearstald út Arne Spenter syn eilander stúdzjes*. (Estrik 56). Groningen 1979.
C. Roggen, *Woordenboek van het Oostterschellings. Wêdenboek fon et Aasters*. Leeuwarden 1976.
[Vertalingen en aanvullingen in: C. Roggen, *Woordenlijst Nederlands-Aasters*. Leeuwarden 1980].
J.W. Zantema, *Frysk Wurdboek*. Deel I: *Frysk-Nederlânsk*; Deel II: *Nederlâns-Frysk*. Leeuwarden 1984.
Literatuerlisten Stúdzje Frysk. Frysk Ynstitút RUG 1992.
Wurdboek fan de Fryske taal/Woordenboek der Friese taal. Leeuwarden 1984 - ...

TIJDSCHRIFTEN

Us Wurk, tydskrift foar de Frisistyk, sinds 1952.
Tydskrift foar Fryske taalkunde, sinds 1985.

• *DRENTHE EN DE STELLINGWERVEN*

HULPMIDDELEN

H. Bloemhoff, *Fonologie en morfologie van het Stellingwerfs* enz., Groningen 1991.
H. Bloemhoff, *Stellingwarfs Woordeboek diel 2 F - K*. Met medewerking van Sietske Bloemhoff en vele anderen, Oosterwolde 1994.
H. Bloemhoff, Z. Kuiters-Keizer en G. Lantinga, *Kursusboek Stellingwarfs*. Oosterwolde 1990.
H. Haddering, B. Veenstra, *Drents Woordenboek*. Schiedam 1979.
G.H. Kocks, *Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten*. Groningen 1970.
Met woordkaarten.
A. Sassen, *Het Drents van Ruinen*. Assen 1953.

H. Slot e.a., *Drentse Spelling. Een handleiding voor de schrijfwijze van de streektaal, door de Drentse spellingscommissie.* Assen/ Zuidwolde 1987.

J. Tissing, *Zakwoordenboek Drents-Nederlands Nederlands-Drents.* Assen 1992.

TIJDSCHRIFTEN

Oeze Volk, sinds 1956.
Teksten in het Drents, vooral verhalen en gedichten.

Roet, sinds 1979.
Literair tijdschrift met vooral teksten in het Drents.

De Ovend, sinds 1972.
Verhalen, gedichten en behandeling van taalkundige en historische onderwerpen; in het Stellingwerfs.

• *OVERIJSSEL*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

L. Kremer, *Mundartforschung im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet. Eine Bestandsaufnahme (1900-1975).* Amsterdam 1977.
Beredeneerde bibliografie van dialectstudies in Achterhoek, Twente, Bentheim en Westmünsterland.

HULPMIDDELEN

J. Gigengack, *Twentse woorden en gezegden. Deel 1.* Enschede 1979.

J. Gunnink, *Het dialect van Kampen en omstreken.* Kampen 1908.

L. Kremer, *Grenzmundarten und Mundartgrenzen. Untersuchungen zur wortgeographischen Funktion der Staatsgrenze im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet.* Köln/Wien 1979 (2 delen).
Een tekstband en een kaartenband, waarin op 208 kaarten ook Twente wordt behandeld. Geeft o.a. inzicht in de relatie tussen Oostgelderse en Westfaalse dialecten.

K.D. Schönfeld Wichers, *Woordenboek van het Rijssens dialekt*. Rijssen 1959.
K.D. Schönfeld Wichers, *Woordenboek Nederlands-Twents*. [z.p.] 1979; *Woordenboek Twents-Nederlands*. [z.p.] 1983.
G.H. Wanink, *Twents-Achterhoeks Woordenboek, benevens Grammatica*. Zutphen 1948.

TIJDSCHRIFTEN

Moespot, driemaandeliks tiedschrift van 't Verbond van Neersasse dialektkringen, sinds 1958.
Tijdschrift met o.a. verhalen en gedichten. Bevat tevens dialectteksten uit Gelderland.

• *GELDERLAND*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

Achterhoekse Almanak 1995. Gaanderen 1994.
Waarin o.a. opgenomen overzichten van de historische, heemkundige en folkloristische verenigingen en musea en oudheidkamers in de Achterhoek.
J. Broekhuysen, *Studies over het dialect van Zelhem in de Graafschap Zutfen*. Groningen 1950.
Waarin o.a. 50 kaartjes met de verspreiding van klanken en woorden in de Achterhoekse dialecten.
K. Heeroma, *'De Westfaalse expansie.'* In: *Driemaandelijkse Bladen* 23 (1971), pag. 207 vv.
A.R. Hol, *De Betuwe*. Leiden 1957.
Bevat o.a. een hoofdstuk over de taal en literatuur van de Betuwe.
A. Keij, *Onderzoek naar dialectgrenzen en articulatorische verschillen in het middennederlandse Rivierengebied*. Amsterdam 1982.
Johan van Os, *Maas en Waals Woordenboek en 22 verhalen in de streektaal*. Zutphen 19801 en 19822.
L.A. van Prooije, *De vakleu en et vak, boerderijbouw in Oost-Gelderland vanaf de eeuwwisseling tot ca. 1940. Vaktermen en werkwijze*. Arnhem 1984.

A.H.G. Schaars, *Boerentermen in Achterhoek en Lijmers*. Zutphen 1977.
Waarin een indeling van de Achterhoekse en Liemerse dialecten.

A.H.G. Schaars, *'Westfaalse expansie in of Westfaalse verbondenheid met Oost-Nederland.'* In: *Jaarboek* 5 (1983), uitgegeven door de vereniging/stichting Zannekin, pag. 37 - 42.

A.H.G. Schaars, *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten* (WALD). Doetinchem 1984 - ...
Thematisch woordenboek waarin o.a. (ook aan de hand van kaartjes) een verantwoording van de verspreiding van Achterhoekse en Liemerse dialectwoorden. Verschenen zijn vier delen.

A.H.G. Schaars, *'De Veluwse dialecten.'* In: *Veluwse Almanak* 1987, pag. 138 vv.

W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*. Utrecht 1904.

HULPMIDDELEN

A.H.G. Schaars, *De WALD-spelling*. Doetinchem [1985].
Geeft regels voor de spelling van Oostgelders dialect.

• *NOORD-HOLLAND*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

J. Daan, *'Noordhollandse dialecten.'* In: *Taal en Tongval* jrg. 8 (1956), pag. 113 - 121.
Bespreking van de verschillende dialecten die in Noord-Holland gesproken worden en hun onderlinge verwandschap.

- Westfriesland

K. Kuiper, *Schets van het Westfries dialekt*. Warmenhuizen 1952.
Historische klankleer, morfologie, uitdrukkingen, woorden-lijst dialect-ABN, gedichtjes.

H. Langedijk, *Hé, is dat Westfries?* Hoorn [z.j.]. [Herziene uitgave in 1971].
Woorden/uitdrukkingen in kontekst, grammatica, spreekwoorden, verhaaltjes.

HULPMIDDELEN

J. Pannekeet, *Westfries Woordenboek*. Wormerveer 1984.

De spelling van het Westfriesch. Vastgesteld door de Permanente taalcommissie van de West-Frieze-styk, onder leiding van A. de Goede. Schagen [z.j.].

• *ZUID-HOLLAND*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

J. Daan, *Streektalen in Zuid-Holland. Een eerste verkenning*. In: J. Daan, K. Heeroma, *Zuidhollands. Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXX*. Amsterdam 1965, pag. 5 - 31.
Bevat ook gegevens over Utrechts dialect.

• *UTRECHT*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

T. van Veen, B. van den Berg, *'Utrechts.' Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXXI*. Amsterdam 1966.
Twee voordrachten over de taal in de provincie Utrecht vroeger en nu, met een grammofoonplaatje.

T. van Veen, m.m.v. H.J. van Es, *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek*. Zutphen 1989.
Vooral woordenlijsten; verder hoofdstukken over klank- en grammaticale verschijnselen en over de taal in de provincie Utrecht in het algemeen.

HULPMIDDELEN

H. Scholtmeier, *Zuidutrechts woordenboek: dialecten en volksleven in de Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard*. Utrecht 1993.

• *NOORD-BRABANT*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

J. van Ginneken, *'Het Brabantsch-Frankisch, resp. Het Limburgsch-Frankisch.'* In: *Handboek der Nederlandsche taal.* Deel 1. Nijmegen 1913, pag. 123 - 205. [Tweede druk 's-Hertogenbosch 1931].

A. Weijnen, *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant, in aansluiting aan geographie, geschiedenis en volksleven.* Fijnaart 1937.

A. Weijnen, *De dialecten van Noord-Brabant.* [z.p.] 1952. [Tweede bijgewerkte uitgave: 's-Hertogenbosch 1987].

HULPMIDDELEN

A.P. de Bont, *Dialekt van Kempenland. Meer in het bijzonder d'Oerse taol.*
Deel 1: *Klank- en vormleer*; Deel II: *Vocabularium*. Assen 1958-1962.

J.H.A. Elemans, *Woord en Wereld van de boer. Een monografie over het dialect van Huisseling*. Utrecht 1958.
Klank- en vormleer, inventarisatie boerenwoordenschat.

H. Heestermans: *Witte nog? Over Bergse en Westbrabantse woorden en uitdrukkingen*. 1, 2 en 3. Roosendaal 1988, 1989, 1990.

H. Mandos, M. Mandos-van de Pol, *De Brabantse Spreekwoorden. Uitdrukkingen in Brabant gebruikt en opgetekend*. Waalre 1988.

J. Stroop, *Sprekend een Westbrabander. Krantestukjes over dialektverschijnselen in West-Noord-Brabant*. Amsterdam 1979.

J. Stroop, *Sprekend een Westbrabander [2]. Krantestukjes over dialektverschijnselen in West-Noord-Brabant*. Amsterdam 1981.

Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Assen/Maastricht 1967 - ...
Inventariseert ook de woordenschat van de provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen.

TIJDSCHRIFTEN

Brabants Heem, sinds 1948.
Brabantia, sinds 1951.
Uitgave van Het Noordbrabants Genootschap.

• *ZEELAND*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

Encyclopedie van Zeeland. Middelburg 1982, pag. 321 - 327. ['Dialecten, Zeeuwse'].

- Goeree-Overflakkee

F. den Eerzamen, *Het eiland Goeree; geschiedenis, volksleven, taal*. Meppel 1966.
P. Heerschap, *'De dialecten op Goeree-Overflakkee.'* In: *Van Westvoorne tot St. Adolfsland; historische verkenningen op Goeree-Overflakkee*. De Motte [z.j.], pag. 79 - 91.
P.J. Meertens, *'De plaats van het Zeeuws onder de Nederlandse dialecten.'* In: [P.J. Meertens], *Meertens over de Zeeuwen. Zeeuwse studies uitgegeven naar aanleiding van zijn tachtigste verjaardag*. Middelburg 1979, pag. 121 - 138.
A. de Vin, *'De (dialect)grenzen van Zeeland (1).'* In: *Taal en Tongval* 31 (1979), pag. 194 - 221.
A. de Vin, *'De (dialect)grenzen van Zeeland (2).'* In: *Taal en Tongval* 32 (1980), pag. 137 - 178.

HULPMIDDELEN

E.J. van den Broecke-De Man, *Dialecten in West-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Groede [z.j.]
Register door H.E.J. Rijckborst op aanvraag verkrijgbaar bij de administratie van Nehallennia.
E.J. van den Broecke-De Man, drs. J.H. Kluiver en B. Oele, *Kinderversjes en volksliederen in Zeeland*. Middelburg 1979.
E.J. van den Broecke-De Man, *Dialect in het Land van Axel*. Terneuzen 1981.

Register door M. Dieleman op aanvraag verkrijgbaar bij de administratie van Nehallennia.

E.J. van den Broecke-De Man en J.L. Eggermont, *Dialecten in Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Kloosterzande 1982.

E.J. van den Broecke-De Man en A. Francke, *Dialect op Walcheren*. Kruiningen 1987.

E.J. van den Broecke-De Man en J.A. van Gilst, *Dialect op Zuid-Beveland*. Kruiningen 1985.
Register door J. Walrave op aanvraag verkrijgbaar bij de administratie van Nehallennia.

E.J. van den Broecke-De Man en L. Eikenhout, *Dialect op Noord-Beveland*. Kruiningen 1984.

E.J. van den Broecke-De Man en A.A. Krijger-Goedegebuure, *Dialect op Tholen en St.-Philipsland*. Kruiningen (1986).

E.J. van den Broecke-De Man, D.K. Soldaat-Poortvliet en P. Heerschap, *Dialect op Goeree-Overflakkee*. Ouddorp 1988.

J.H. Kluiver en R. Willemsen, *Inventaris van het archief van de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek 1928 - 1976*. Middelburg 1991.

J. Taeldeman, *'Op fonologische verkenning in Zeeuws-Vlaanderen.'* In: *Taal en Tongval* 31 (1979), pag. 143 - 193.

A. de Vin, *'Artikelen, inleidingen en commentaren over en op de streektaal van Schouwen-Duiveland (en Goeree-Overflakkee).'* In: *Kroniek van het land van de zeemeermin*, jrg. 1976 - ...

A. de Vin en A.F. van de Zande-Vleugels-Schutter, *Dialect op Schouwen-Duiveland in de tweede helft van de 20e eeuw*. [z.p.] 1993.

Tussen Holland en Vlaanderen. Verhalen en gedichten in de dialecten uit dit gebied. Zeeuwsche Vereeninging voor Dialect-onderzoek 1989.

Woordenboek der Zeeuwse Dialecten. Bijeengebracht door de Zeeuwsche Vereeniging voor dialectonderzoek. Red. Ha.C.M. Ghijsen. Amsterdam/Brussel 19796 (jubileumeditie).
Alfabetisch woordenboek op dialectwoorden. Bij ieder woord wordt de verspreiding over het Zeeuwse gebied aangegeven.

TIJDSCHRIFTEN

Nehalennia; bulletin van de werkgroep historie en archeologie van het Koninklijk Zeeuwsch genootschap der wetenschappen en de Zeeuwsche vereeniging voor dialectonderzoek, sinds 1964.
Bevat o.a. de Mededelingen van de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek.

• *BELGISCH EN NEDERLANDS LIMBURG*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

H. Brok, *'Publicaties over dialekt in Limburg.'* In: *Veldeke* jrg. 63 (1988), nr. 2, pag. 25-29; nr. 3, pag. 27-29; nr. 4, pag. 7-9; nr. 5, pag. 28-30; nr. 6, pag. 23-25; *Veldeke* jrg. 64 (1989), nr. 2, pag. 50-52; nr. 3, pag. 82-87; nr. 4, pag. 109-110; *Veldeke* jrg. 65 (1990), nr. 3, pag. 85-90; *Veldeke* jrg. 66 (1991), pag. 172-177; *Veldeke* jrg. 68 (1993), pag. 8-12; *Veldeke* jrg. 69 (1994), pag. 15-24.
Bevat literatuuroverzicht; per plaats geordend; betreft vooral Nederlands Limburg.

J. Cajot, *'Dialectlexicografie in Belgisch- en Nederlands-Limburg.'* In: *Veldeke* jrg. 56 (1981), nr. 4, pag. 2-19. Ook in: J. Molemans (ed.), *Referaten rond het thema 'dialectwoordenboeken'* (...). [=*Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* nr. 20]. Hasselt 1981, pag. 1-19.
Bevat literatuuroverzicht en inventarisering van lexicografische projecten in Belgisch en Nederlands Limburg.

W. Dols, *'Iets over Limburgsche Dialecten.'* In: *Publ. Soc. Hist. et Arch. dans le Limbourg* LXXVIII-LXXXII (1942-1946), pag 129-147.

H. Eickmans, *'Niederländische Mundartwörterbücher als Hilfsmittel für die Mundartdokumentation am Niederrhein.'* In: *Volkskultur an Rhein und Maas* jrg. 7 (1988), nr. 2, pag. 9-16.
Bevat alfabetisch overzicht van lexicografische projecten in de beide Limburgen.

J.G.M. Notten, *De Chinezen van Nederland*. Valkenburg aan de Geul 19731 en 19882.
Bevat literatuurverwijzingen en kaarten.

HULPMIDDELEN

R. Belemans, J. Van Thienen, *Dialect in de klas ? Lespakket voor de tweede en derde graad van het secundair onderwijs*. Hasselt 1995.

J. Cajot (red.), *Hoe maak ik een dialectwoordenboek*. Hasselt 1995.
Handleiding voor het maken van een dialectwoordenboek.

M. Maasen, J. Goossens, *Limburgs Idioticon. Verzameling dialectwoorden ("Woordenzangen")*, van 1885 tot 1902 verschenen in het tijdschrift "'t Daghet in den Oosten". Tongeren 1975.
Alfabetisch geordend woordenboek met ong. 2500 woorden; betreft vooral Belgisch Limburg.

J.G.M. Notten, *Aanwijzing voor de spelling van de Limburgse Dialecten*. Maastricht 1983.

P. Prikken, *De taal van de Maas, Nederlands - Limburgs Woordenboek*. Sittard 1994.

Rheinisches Wörterbuch. Uitgegeven door J. Müller en anderen. Bonn 1929, Berlin 1931-1971 (9 delen).
Alfabetisch geordend woordenboek. Bevat woordkaarten.

W. Roukens, *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen*. Dissertatie Nijmegen 1937.
Bevat alfabetisch auteurs- en trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen

A. Rutten, *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon*. Antwerpen 1890.

Woordenboek van de Limburgse Dialecten (WLD). Assen/Maastricht, 1982 - ...
Systematisch dialectwoordenboek voor de beide provincies Limburg en het Duitstalig deel van België. Bevat per aflevering alfabetisch trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen.

TIJDSCHRIFTEN

Veldeke, tijdschrift voor Limburgse volkscultuur. Sinds 1926.
Bevat dialectteksten uit beide provincies Limburg en publicaties over dialect en volkskunde.

• *FRANS-, OOST- en WEST-VLAANDEREN*

HANDBOEKEN, OVERZICHTEN

J. Taeldeman, *'Het Klankpatroon van de Vlaamse Dialekten. Een inventariserend overzicht.'* In: M. Devos, H. Ryckeboer, J. Taeldeman, *Woordenboek van de Vlaamse Dialekten. Inleiding.* Gent/Tongeren 1979, pag. 48 - 120.

- Frans-Vlaanderen

H. Ryckeboer, *'Het Vlaams van de Franse Westhoek in het geheel van het Nederlandse taalgebied.'* In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français, Jaarboek/Annales* 4 (1979), pag. 173 - 180.

H. Ryckeboer, L. Maeckelberghe, *'Dialect en Cultuurtaal aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek.'* In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français, Jaarboek/Annales* 12 (1987), pag. 129 - 151.

- West-Vlaanderen

F. Debrabandere, *'Het Kortrijkse Dialect.' Verhandelingen van de Leiegouw* X (1986).
Met uitvoerige bibliografie over het Westvlaams in het algemeen en Kortrijks in het bijzonder.

J. Jacobs, *Het Westvlaamsch van de oudste tijden tot heden.* [z.p.] 1927.

W. Pée, *'Het Westvlaams.'* In: *West-Vlaanderen* 1958, pag. 289 - 301.

R. Van Sint-Jan, *Het West-Vlaamsch van Guido Gezelle.* [z.p.] 1931.

- Oost-Vlaanderen

J. Taeldeman, *'De vokaalstruktuur van de Oostvlaamse Dialekten.' Bijdr. en Meded. van de Dialectencommissie* 51. Amsterdam 1978.

I. Teirlinck, *Klank- en Vormleer van het Zuid-Oost-Vlaandersch Dialect.* Gent 1924.

HULPMIDDELEN

L.L. De Bo, *Westvlaamsch Idioticon*. Gent 1892; Handzame 1977[2].

J. Craeynest, *LOQUELA, Taalkundig maandblad uitgegeven door G. Gezelle van 1881 tot 1895 en omgewerkt tot woordenboek*. Amsterdam 1909; Tielt, Amsterdam 19463.

Roland Desnerck, *Oostends Woordenboek*. Handzame 1972.

J. Ghyssens, F. Wauters, *Aalst op zèn Oiljsters. Aspekten van een gemeenschap en een bloemlezing van de gesproken volkstaal 1890 - 1990*. Aalst 1992.

A. Joos, *Waasch Idioticon*. Gent/Sint-Niklas 1900; Sint-Niklaas 1979.

Karel Pynckels en Jozef de Baets, *Eekloos Dialectwoordenboek*. Eekloo 1984.
Met cassette.

I. Teirlinck, *Zuid-Oostvlaanders Idioticon*. Gent 1908 - 1922; Handzame 1987.

Woordenboek van de Vlaamse Dialekten. Gent/Tongeren 1979 - ...
Systematisch dialectwoordenboek. Bevat per aflevering alfabetisch trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen.

TIJDSCHRIFTEN

Biekorf, sinds 1890.
Westvlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde.

De Leiegouw.
Driemaandelijks tijdschrift van de Leiegouw, Vereniging voor geschied-, taal- en volkskundig onderzoek in het Kortrijkse.

WVD-Kontakt, sinds 1988.
Mededelingenblad van het Woordenboek van de Vlaamse Dialekten.

HULPMIDDELEN

P.J. Cornelissen, J.B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch Dialect*. Gent 1899 - 1903. Daarbij: *Aanhangsel*. Gent 1906 en Bijvoegsel. Turnhout 1936 - 1939.

M. De Schrijver, *En dad'in a kas ! Het levend Brussels dialect*. Brussel 1993.

H. Diddens, *Woordenboek van het Mechels dialekt. Een poging tot inventarizatie van het taalmateriaal en typisch taalgebruik*. Mechelen 1986.

L. Goemans, *Leuvens Taaleigen, Woordenboek*. Brussel/Tongeren 1936 - 1954.

M. Janssens, *De Tiense toal ès saaîkerzùujt. Tiens lexicon*. Tienen 1992.

A.Meulemans, *Hoe zei men dat weleer in het Leuvens*. Leuven 1990.

J.L. Pauwels, *Het dialect van Aarschot en omstreken. Deel I: tekst. Deel II: kaarten*. In: *Reeks Bouwstoffen en Studiën voor de Geschiedenis en de Lexicografie van het Nederlands*, deel V, 1 & 2. [z.p.] 1958.

L. Quievreux, *Dictionaire du dialecte bruxellois*. Brussel 1951.

R. Poinet, *De sappege Leivenieer*. Leuven 1993.

J.F. Tuerlinckx, *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*. Gent 1886.

W. Wellekens, *Diksjonêr van 't Leives, Woordenlijst van het hedendaagse Leuvens*. Leuven 1994[2].

TIJDSCHRIFTEN

Brussels Dialect, sinds 1991
Ledenblad van de Academie van het Brussels v.z.w..

De Brabantse Folklore en Geschiedenis (voorheen: *De Brabantse Folklore*), sinds 1912.

Eigen schoon en de Brabander, sinds 1911.

Ons Heem, sinds 1946.
Uitgave van het Verbond voor Heemkunde v.z.w.

Ons Leives, sinds 1990
Berichtenblad van de Academie voor het Leuvens dialect.

B1. LANDELIJKE INSTITUTEN EN INSTELLINGEN

Katholieke Universiteit Leuven
Departement Linguistiek
Instituut voor Naamkunde en Dialektologie
Blijde Inkomststraat 21/2
B-3000 Leuven
Tel.(016) 324 822 / Fax (016) 325 025

Katholieke Universiteit Nijmegen
Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde
Erasmusplein 1
NL-6525 HT Nijmegen
Tel (080) 612 056 / Fax (080) 615 939

P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde
Keizersgracht 569-571
NL-1017 DR Amsterdam
Tel. (020) 623 469 8 / Fax (020) 624 063 9

Rijksuniversiteit Gent
Vakgroep Nederlandse Taalkunde
Blandijnberg 2
B-9000 Gent
Tel. (09) 264 408 1 / Fax (09) 264 419 5

Rijksuniversiteit Groningen
Nedersaksisch Instituut / Fries Instituut
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
NL-9712 EK Groningen
Tel. (050) 635 944 / Fax (050) 634 900

Fryske Akademy
Doelestrjitte 8
NL-8911 DX Ljouwert
Tel. (058) 131 414

Stichting Nederlandse Dialecten
Secretariaat: Generaal Gavinstraat 344
NL-6562 MR Groesbeek
Tel. (080) 612 056

BIBLIOTHEKEN

Bibliotheek Katholieke Universiteit Brabant
Hogeschoollaan 225
Postbus 90153
NL-5000 LE Tilburg
Tel. (013) 662 124

Katholieke Universiteit Leuven
Bibliotheek Faculteit Letteren
Blijde Inkomststraat 21
B-3000 Leuven
Tel. (016) 324 900

Katholieke Universiteit Nijmegen
Bibliotheek Faculteit Letteren
Erasmusplein 1
NL-6525 HT Nijmegen
Tel. (080) 612 871

Koninklijke Bibliotheek
Prins Willem Alexanderhof 5
NL-2595 BE 's Gravenhage
Tel. (070) 314 091 1

Rijksuniversiteit Groningen
Bibliotheek Faculteit der Letteren
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
NL-9700 HS Groningen
Tel. (050) 635 940

B2. INSTITUTEN EN INSTELLINGEN PER REGIO

SONT
Postbus 11
NL-7970 AA Zuidwolde
Overkoepeling van streektaalorganisaties in Oostnederland.

• *FRIESLAND*

Frysk letterkundich museum en dokumintaesjesintrum
Grutte Tsjerkestrjitte 212
NL-8911 EG Ljouwert
Tel. (058) 120 834

• *GRONINGEN*

Stichting Grunneger Toal
Lopendediep 8
NL-9712 NW Groningen
Tel (050) 181 059 / Fax (050) 188 348
Overkoepelings- en samenwerkingsverband van streektaal-organisaties in Groningen.

Het Grunneger Genootschop
p/a Stichting Grunneger Toal
Overkoepelingsverband van Groninger verenigingen in Nederland.

Stichting 't Grunneger Bouk
Postbus 145
NL-9350 AC Leek
Tel. (05945) 168 34

• *DRENTHE EN DE STELLINGWERVEN*

Drentse Taol - Streektaalafdeling van het Kunst & Cultuur Instituut Drenthe
Postbus 174
NL-9400 AD Assen
Tel. (05920) 369 99

Stichting Het Drentse Boek
Postbus 11
NL-7920 AA Zuidwolde
Tel. (05287) 1443

Stellingwarver Schrieversronte
Postbus 138
NL-8430 AC Oosterwolde
Tel. (05160) 4533

• *OVERIJSSEL*

IJsselakademie
Molenstraat 28A
NL-8261 JW Kampen
Tel. (05202) 152 35

Twente Akademie
Lasondersingel 129
NL-7514 BP Enschede
Tel. (053) 334 577

• *GELDERLAND*

Staring Instituut
Grutstraat 31
NL-7001 BW Doetinchem
Tel. (08340) 328 31
Centrum voor het streekeigene van Achterhoek en Liemers.

Stichting Gelders Oudheidkundig Contact
Postbus 359
NL-7200 AJ Zutphen
Geeft o.a. kwartaalblad uit waarin activiteiten, publicaties van oudheidkundige/heemkundige verenigingen e.d.

BIBLIOTHEKEN

Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
Koningstraat 26
NL-6811 DC Arnhem
Houdt bibliografie bij van Gelderse publicaties.

• *NOORD-HOLLAND*

Genootschap Oud West-Friesland
Secretariaat: Timmermansgildehuis
Postbus 2125
NL-1620 EC Hoorn
Tel. (02290) 1712

Stichting Creatief Westfries
Laanderweg 3
NL-1704 JT Heerhugowaard

• ZUID-HOLLAND

Stichting Streektaal Alblasserwaard-Vijfherenlanden
Lekdijk 84
NL-2967 GD Langerak
Tel. (01843) 1232

• *NOORD-BRABANT*

Het Noordbrabants Genootschap
Postbus 1104
NL-5200 BD 's-Hertogenbosch
Tel. (073) 139 484
Algemeen-culturele vereniging in de provincie Noord-Brabant. Uitgeefster van het tijdschrift ***Brabantia***.

• *ZEELAND*

Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek
Boterzandestraat 15
NL-4521 AS Biervliet

Stichting De Zeeuwse Taele
Zeeuwse Bibliotheek
Postbus 8004
NL-4330 EA Middelburg

• *BELGISCH EN NEDERLANDS LIMBURG*

Landschaftsverband Rheinland
Amt für rheinische Landeskunde
Endenicher Strasse 133
D-53115 Bonn
Tel. (0228) 983 4-0 / Fax (0228) 9834-119
Tijdschrift Volkskultur an Rhein und Maas; publicaties over dialect en volkskunde in het Rijnland en aangrenzende gebieden.

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)
Bogaardenstraat 43
NL-6211 SN Maastricht
Tel. (043) 292 222

Limburgs Museum
Julianastraat 3
NL-5911 AX Venlo
Tel. (077) 522 112
Bevat onder meer het Roukens-archief; publicaties over volkskunde in de beide Limburgen.

Veldeke, vereniging voor Limburgse volkscultuur
Secretariaat: Postbus 188
NL-6400 AD Heerlen
Tijdschrift Veldeke; publicaties over dialect in de beide Limburgen.

Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde
Secretariaat: Sparrenhof 13
B-3290 Diest
Publicaties over dialect en naamkunde in de beide Limburgen.

BIBLIOTHEKEN

Stadsbibliotheek Maastricht
Nieuwenhofstraat 1
NL-6211 KG Maastricht
Tel. (043) 292 222
Bevat onder meer de collectie van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap.

• *ANTWERPEN & VLAAMS-BRABANT*

Verbond voor Heemkunde
Veldlei 84
B-2970 's-Gravenwezel
Koepelorganisatie van heemkundekringen in België. Uitgeefster van het tijdschrift *Ons Heem*.

Academie voor het Leuvens Dialect
Brusselsestraat 46/6
B-3000 Leuven
Publicaties in en manifestaties over het Leuvens dialect.

Academie van het Brussels v.z.w.
Visverkopersstraat 13/1
B-1000 Brussel
Publicaties in en manifestaties over het Brussels dialect.

© Stichting Nederlandse Dialecten
ISBN 90-73869-03-X
Groesbeek, maart 1995
Uitgave: Stichting Nederlandse Dialecten
Drukwerk: Drukkerij ACCO, Brusselsestraat 118A, B-3000 Leuven
vormgeving: Rob Belemans